



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ  
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY  
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2022 CİLT / VOLUME: 8 SAYI / NUMBER: 15

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Doç. Dr. İsmail KÖSE

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**EDİTÖRLER / EDITORS**

**Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

**Doç. Dr. Volkan AKSOY**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

**ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS**

**Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History**

**Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Deniz Bilimleri / Marine Sciences**

**Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Dil ve Edebiyat / Languages and Literature**

**Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences**

**Prof. Dr. Rahmi YAMAK**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences**

**Prof. Dr. Cenap SANCAR**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Sosyoloji / Sociology**

**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Tarih / History**

**Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Uluslararası İlişkiler / International Relations**

**Doç. Dr. Bülent ŞENER**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS**

**Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

**Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ**

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE



### YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Ali ASKER**  
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. David McDONALD**  
☞ University of Wisconsin / USA
- Prof. Dr. Dilek BEYAZLI**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV**  
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
- Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE**  
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
- Prof. Dr. Haşim KARPUZ**  
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU**  
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**  
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA**  
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat ARSLAN**  
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**  
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK**  
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY**  
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. R. SHUKUROV**  
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
- Prof. Dr. Süleyman ERKAN**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Coşkun ERÜZ**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU**  
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
- Doç. Dr. İsmail KÖSE**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Özgür YILMAZ**  
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

### DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Barış ÖZDAL**  
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN**  
☞ University of Oslo / NORWAY
- Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ**  
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN**  
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Faruk BİLİCİ**  
☞ Paris- INALCO / FRANCE
- Doç. Dr. Ferdi KESİKOĞLU**  
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Feridun EMECEN**  
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hakan KIRIMLI**  
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU**  
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. İlhan EKİNCİ**  
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ**  
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet TEZCAN**  
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**  
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE**  
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
- Prof. Dr. Nedim İPEK**  
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Oktay BELLİ**  
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Osman KARATAY**  
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN**  
☞ Rutgers University / USA
- Prof. Dr. Selçuk URAL**  
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Sergey P. KARPOV**  
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
- Prof. Dr. Sezai BALCI**  
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA**  
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Serkan DEMİREL**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Şahin DOĞAN**  
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
- Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Öğr. Gör. Veysel USTA**  
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY  
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2022 CİLT / VOLUME: 8 SAYI / NUMBER: 15

#### HAKEMLER / REFEREES

- |  |   |
|--|---|
| <b>Prof. Dr. Abdullah SOYKAN</b><br>☞ Balıkesir Üniversitesi                 | <b>Doç. Dr. Özlem Karakul TÜRK</b><br>☞ Selçuk Üniversitesi                     |
| <b>Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN</b><br>☞ Ordu Üniversitesi                     | <b>Doç. Dr. Sanem Özen TURAN</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi             |
| <b>Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSON</b><br>☞ Kocaeli Üniversitesi                 | <b>Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi         |
| <b>Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ</b><br>☞ İstanbul Üniversitesi                    | <b>Doç. Dr. Şerif DEMİR</b><br>☞ Kastamonu Üniversitesi                         |
| <b>Prof. Dr. Kamile GÜLÜM</b><br>☞ Balıkesir Üniversitesi                    | <b>Doç. Dr. Tan Kamil GÜRER</b><br>☞ İstanbul Teknik Üniversitesi               |
| <b>Prof. Dr. Mücahit KAÇAR</b><br>☞ İstanbul Üniversitesi                    | <b>Doç. Dr. Vahit GÜNTAY</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi                 |
| <b>Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK</b><br>☞ Trabzon Üniversitesi                       | <b>Dr. Öğr. Üyesi Ayhan KARADAYI</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi         |
| <b>Doç. Dr. Ali ÇAKIRBAŞ</b><br>☞ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi     | <b>Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU</b><br>☞ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi        |
| <b>Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ</b><br>☞ Atatürk Üniversitesi                    | <b>Dr. Öğr. Üyesi Emrah AYHAN</b><br>☞ Anadolu Üniversitesi                     |
| <b>Doç. Dr. Gülşah Kurt GÜVELOĞLU</b><br>☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <b>Dr. Öğr. Üyesi Hasan DEMİRHAN</b><br>☞ Kırklareli Üniversitesi               |
| <b>Doç. Dr. Halil İbrahim DÜZENLİ</b><br>☞ Samsun Üniversitesi               | <b>Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yunus BİLGİLİ</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi |
| <b>Doç. Dr. İbrahim KAMİL</b><br>☞ Trakya Üniversitesi                       | <b>Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLEN</b><br>☞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi           |
| <b>Doç. Dr. Mehmet PINAR</b><br>☞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi               | <b>Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL</b><br>☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi                |
| <b>Doç. Dr. Oktay KARAMAN</b><br>☞ Giresun Üniversitesi                      |   |

#### ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

*The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.*

*Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.*

*Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.*

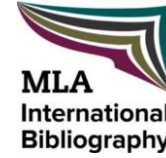
*Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.*



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ  
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY  
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2022 CİLT / VOLUME: 8 SAYI / NUMBER: 15

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES



KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede üç kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

*KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published three times in each year.*

*Authors are responsible for the content of their work.*



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ  
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY  
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

**Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting**

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

**Yazışma Adresi / Correspondence**

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,  
Karadeniz Teknik Üniversitesi,  
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,  
Karadeniz Technical University,  
61080, Trabzon /Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37  
Fax: +90 462 325 86 88  
<http://www.ktu.edu.tr/karen>  
<http://dergipark.gov.tr/karen>  
karen@ktu.edu.tr  
karen.dergiler@gmail.com  
karen@yaani.com



ISSN: 2458-7680  
E-ISSN: 2458-9705

Eylül / September 2022, Trabzon / TÜRKİYE

**Baskı / Printing**

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / Karadeniz Technical University Printing Office

Tel: +90 462 377 21 44





## İÇİNDEKİLER / CONTENTS\*

<b>Nesrin KENAR - Keriman SADIKAY</b> Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlı Azınlıklara Yönelik Politikaları <i>Kosovo Government's Policies Towards Romanian, Ashkali and Egyptian Minorities</i>	169-194
<b>Korkmaz YILDIRIM</b> Çevresel Terörizmin "Güvenlik" Bağlamında Değerlendirilmesi: Doğu Karadeniz Bölgesinden Çıkarımlar <i>The Assessment of Environmental Terrorism in the Context of "Security": Lessons From the Eastern Black Sea Region</i>	195-218
<b>Nazlı ARSLAN - Server Funda KERESTECİOĞLU</b> Maden Kentinin Gündelik Hayatı ve Üretime Dayalı Mekânsal Kullanımları; 1850-1926 Zonguldak Üzülmüş Vadisi <i>Daily Life of the Mining City and Pro-Duction-Based Spatial Uses; 1850-1926 Zonguldak Üzülmüş Valley</i>	219-237
<b>Vedia Derda TAŞAR</b> Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Kiliseleri (1866-1990) <i>Architectural Activities of Non-Muslims after the Tanzimat: Samsun Town Churches (1866-1990)</i>	239-271
<b>Fatih ŞAHİN</b> Geleneksel Yapı Kurgusunun Yeniden Yorumlanması Üzerine Trabzon'da Bir Uygulama Deneyimi: HG Evi <i>An Application Experience in Trabzon on the Reinterpretation of Traditional Building Fiction: HG House</i>	273-289
<b>Ahmet YUKA</b> Rize Çamlıhemşin'de Tarihi İki Yapı: Kale-i Hemşin Zir ve Kale-i Hemşin Bala <i>Two Historical Buildings in Çamlıhemşin in Rize: Kale-i Hemşin Zir and Kale-i Hemşin Bala</i>	291-321
<b>Bekir DERİNÖZ</b> A Tainted Place in Central Anatolia: Kırkdilim Road (Çorum-Turkey) <i>Orta Anadolu'da Lekeli Bir Yer: Kırkdilim Yolu (Çorum-Türkiye)</i>	323-343
<b>Gökçehan Aysel YILMAZ</b> Bayburtlu Zihni ve Emin Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Trabzon'daki Yöneticiler (1855-1860) <i>Administrative Chiefs (1855-1860) of Trabzon in Bayburtlu Zihni and Emin Hilmi Efendi's Poems</i>	345-352
<b>Aydın ÖZGÖREN</b> Paris'te Yunan Propagandası 1919-1920 <i>Greek Propaganda in Paris (1919-1920)</i>	353-377
<b>Mustafa EREN</b> Milli Mücadele'nin Bilinmeyen Kahramanlarından Biri Ordulu İmam'ın Hüsnü <i>One of the Unknown Heroes of the National Struggle Imam's Husnu from Ordu</i>	379-386
<b>Gamze ELYİĞİT</b> Serbest Cumhuriyet Fırkası Giresun Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri <i>Organization of the Free Republic Section Giresun and the 1930 Municipal Elections</i>	387-401
<b>Emine PÜR</b> Kastamonu Senatörleri ve Cumhuriyet Senatosu'ndaki Faaliyetleri (1961-1980) <i>Kastamonu Senators and their Activities in the Senate of the Republic (1961-1980)</i>	403-416

### KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

\* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. / There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.








Kenar, Nesrin - Sadıkay, Keriman, “Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlı Azınlıklara Yönelik Politikaları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.169-194.  
DOI: 10.31765/karen.1097617


Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Dr. Öğr. Üyesi,  
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler  
Fakültesi, Sakarya/TÜRKİYE  
✉ nkenar@sakarya.edu.tr

ORCID : 0000-0000-6350-7744

\*\*\*  Doktora Öğrencisi,  
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler  
Fakültesi, Sakarya/TÜRKİYE  
✉ ksadikay@gmail.com

ORCID : 0000-0002-9284-1514

**Anahtar Kelimeler:** Roman, Aşkali, Mısırlı, Kosova Cumhuriyeti, Azınlık Politikaları, Azınlık Hakları

**Keywords:** Roma, Ashkali, Egyptian, Republic of Kosovo, Minority Policies, Minority Rights

## KOSOVA HÜKÜMETİNİN ROMAN, AŞKALI VE MISIRLI AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKALARI\*

Nesrin KENAR\*\* - Keriman SADIKAY\*\*\*

**Öz:** Bu çalışmada, uluslararası alanda henüz tam tanıma sağlayamadığı ve Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olamadığı için “devlet olarak nitelendirilen Kosova Cumhuriyetinin, ülkede bulunan Roman, Aşkali, Mısırlı azınlıklara yönelik izlediği politikasının ve uygulama sürecinde yaratılan uygulama mekanizmaları ve karşılaşılan sorunlar incelenmektedir. Çalışmada Kosova Cumhuriyetinin azınlık konularında düzenlediği yasal haklar, Roman azınlığının entegrasyonuna ilişkin AB politikaları ve Kosova da yaşayan Roman, Aşkali ve Mısırlıların topluma entegrasyonuna ilişkin Kosova politikaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Kosova’da yaşayan azınlıklar ve bu azınlıkların demografik yapıları ve özellikleri ile belediyeler düzeyinde dağılımı incelenmiştir. Roman, Aşkali ve Mısırlıların sadece Kosova’da değil, Avrupa’nın pek çok ülkesinde azınlık olarak bulunmaları nedeniyle Avrupa Birliği’nin de Roman, Aşkali, Mısırlı azınlıklara yönelik geliştirdiği politikalar bulunmaktadır. Kosova da gelecekte AB’ne üye olmayı hedefleyen bir ülke olarak AB tarafından geliştirilen politikaları kabul ederek ülkesinde uygulamaktadır. Bu nedenle ikinci olarak, Avrupa Birliği’nin Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıklara yönelik politikası incelenmiştir. Üçüncü ve son olarak Kosova Cumhuriyeti’nin Roma, Aşkali ve Mısırlı azınlıkların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve topluma entegrasyonu için uyguladığı politikalar, politika alanları ve uygulama mekanizmaları incelenmiştir. Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıkların Kosova toplumuna katılımı konusunda Kosova Hükümetinin bu üç azınlık grubu ile uzlaşarak ve işbirliği halinde birlikte politikalar üretip önlemler almasının bu üç topluluğun topluma katılımına etkisi de incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Kosova Cumhuriyetinin ülkesinde yaşayan azınlıklara yönelik izleyeceği politikalar için oluşturduğu yasal zemin de çalışmada ele alınmıştır.

## KOSOVO GOVERNMENT’S POLICIES TOWARDS ROMANIAN, ASHKALI AND EGYPTIAN MINORITIES

**Abstract:** In this study, the policy of the Republic of Kosovo, which is described as a state with "incomplete statehood-limited sovereignty" because it has not yet achieved full recognition in the international arena and cannot be a member of the United Nations

**Geliş Tarihi / Received Date:** 02.04.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 24.05.2022

(UN), and the policy it follows towards the Roma, Ashkali and Egyptian minorities in the country, and the policies and implementation mechanisms created in the implementation process and problems encountered are examined. In the study, first of all, the minorities living in Kosovo and the demographic structures and characteristics of these minorities and their distribution at the level of municipalities were examined. Roma, Ashkali and Egyptians are minorities not only in Kosovo but also in many European countries. The European Union also has policies developed for Roma, Ashkali and Egyptian minorities. As a country that aims to become a member of the EU in the future, Kosovo accepts the policies developed by the EU and implements

them in its country. Therefore, secondly, the policy of the European Union toward the Roma, Ashkali and Egyptian minorities is examined. Thirdly, the policies, policy areas and implementation mechanisms implemented by the Republic of Kosovo to improve the living conditions of the Roma, Ashkali and Egyptian minorities and their integration into the society examined. The Kosovo Government's policy-making and taking measures in cooperation with these three minority groups on the inclusion of the Roma, Ashkali and Egyptian minorities in the Kosovo society has also examined. In the study, the legal basis has created by the Republic of Kosovo for the policies followed towards the minorities living in Kosovo is also discussed.

## Giriş

“Azınlık hakları”, insan haklarının bir alt dalı olmakla birlikte, tarihsel olarak, “azınlık hakları” kavramı on altıncı yüzyılda ortaya çıkarken, insan hakları kavramı on sekizinci yüzyılın sonlarında (1789) ortaya çıkmış ve 1945’te Birleşmiş Milletler Şartı ile uluslararası hukuka girmiştir.<sup>1</sup>

Azınlık haklarının uluslararası korunmasında süregelen en önemli zorluklardan biri, “Azınlık” kavramının evrensel olarak kabul edilebilir, yasal olarak bağlayıcı bir tanımının bulunmamasıdır.<sup>2</sup>

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde “azınlık” kavramını tanım sorunu gündeme geldiğinde, BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu’nun önünde PCIJ tanımı vardı. PCIJ tarafından verilen danışma görüşünde, “azınlık” kavramı “*Belirli bir ülke veya bölgede yaşayan, kendilerine ait bir ırk, din, dil ve geleneklere sahip olan ve bu ırk, din, dil ve gelenek kimliği ile bir dayanışma duygusu içinde, geleneklerini korumak, ibadetlerini sürdürmek, çocuklarının ırklarının ruhuna ve geleneklerine göre eğitim ve terbiyesini sağlamak ve karşılıklı yardımlaşma amacıyla birleşmiş kişiler grubu*” şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>3</sup> BM Alt Komisyonu 1971 yılında Özel Raportör Francesco Capotorti’yi azınlık kavramını analiz etmek ve kabul edilebilir bir tanım getirmek üzere görevlendirildi. Francesco Capotorti “azınlık” kavramını: “*Sayısal olarak bir devletin geri kalan nüfusundan daha düşük, baskın olmayan bir konumda bulunan, üyeleri - devletin vatandaşı olan - nüfusun geri kalanından farklı etnik, dini veya dilsel özelliklere sahip olan ve örtük olarak da olsa, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu gösteren grup*” olarak tanımlamıştır. BM’nin azınlık sorunuyla ilgili iki tanımdan biri PCIJ tarafından yapılan tanım ve diğeri Francesco Capotorti tarafından yapılan tanımdır. Bu ikincisi PCIJ’in mevcut içtihat hukuku hakkında kapsamlı bir çalışmaya, hükümetler tarafından iletilen görüş ve önerilere, Alt Komisyon içinde yapılan istişareler ve tartışmalara dayanmaktadır.<sup>4</sup> Francesco Capotorti tarafından Birleşmiş Milletler (BM) Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonuna önerilen tanım konusunda eleştiriler bulunmakla birlikte Capotorti’nin “azınlık” tanımının hali hazırda günümüzde azınlığın bugüne kadarki en yaygın kabul gören tanımı olduğunu söylemek mümkündür.<sup>5</sup>

Uluslararası hukukta hangi “farklılıkların” azınlığı oluşturduğu konusunda devletler arasında bir fikir birliği olmadığı için, üzerinde uzlaşmış bir azınlık tanımı bulunmamaktadır. Bunun

<sup>1</sup> Oran, 2021: 6.

<sup>2</sup> Savitri, 2015: 1.

<sup>3</sup> Savitri, 2015: 2.

<sup>4</sup> Savitri, 2015: 3.

<sup>5</sup> Oran, 2021: 3.

yerine, her devlet “azınlık” kavramını kendi çıkarına göre tanımlamaktadır. Bununla birlikte, 1918’de Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden bu yana, azınlığı oluşturan unsurları “ırk, dil ve din” açısından tanımlayan genel bir anlayış söz konusudur.<sup>6</sup>

“Azınlık” kavramının tanımı konusunda devletler tarafından uzlaşmaya varılamamasının en önemli nedeni devletlerin çeşitli tarihsel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Devletler, azınlıklara genel olarak farklı bir grup statüsü vermeleri durumunda, bunun onları ayrı bir tüzel kişilik kazanmaya teşvik edeceğinden ve kendi kaderini tayin etme isteklerini körükleyeceğinden endişe duyuyorlardı. Birçok devlet, bir grup olarak azınlıkların kolektif bir nosyonunun ve onun yasal, normatif olarak tanınmasının, uzun vadede devletlerin dağılmasına yol açma potansiyeline sahip olduğunu savunuyordu.<sup>7</sup>

Azınlıklar açısından devletler iki kategoriye ayrılabilir: (1) ev sahibi devlet, yani azınlıkların yaşadığı ve kendi ülkeleri olarak adlandırdıkları devlet ve (2) bir akraba devlet, yani azınlık grubunun etnik veya başka bir yakınlık hissettiği ve anavatan olarak düşündüğü başka bir devlet (genellikle komşu). Ev sahibi devletler azınlıklara yönelik üç tür politika uygulayabilir: hakların tanınması (entegrasyon), asimilasyon ve etnik-dini temizlik.<sup>8</sup> Hakların tanınması, anayasal bir düzen veya uluslararası anlaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Azınlıklar için bu haklar iki biçimde ortaya çıkar. “Olumsuz haklar”, oy kullanma, mülk sahibi olma veya seyahat etme hakkı gibi ülkedeki herkesin sahip olduğu haklardır. Buna karşın, “pozitif haklar” yalnızca sözde dezavantajlı gruplara verilir. Pozitif haklar (aynı zamanda pozitif ayrımcılık olarak da adlandırılır) eşit sonuç sağlamayı, azınlıkları da içeren dezavantajlıları yükseltmeyi ve azınlıkların kimliklerini korumalarına yardımcı olmayı amaçlar (örneğin, kendi okullarını kurma ve kendi dillerinde eğitim yapma).<sup>9</sup> Bir devlet, yukarıda bahsedilen nedenlerle azınlık hakları vermekten kaçınabilir ve asimilasyon politikaları izleyerek bir azınlığın belirli özelliklerini çoğunluk içinde eriterek azınlığı ortadan kaldırmış olur.<sup>10</sup> Asimilasyon stratejileri farklı biçimler alabilir: sert veya yumuşak, yavaş veya hızlı, zorunlu veya gönüllü vb.<sup>11</sup>

Azınlık olmanın bilinci bulunmayan, farklılıklarının farkında olmayan ve dikkate almayan ve çoğunluğa kendi isteğiyle asimile olan bir kişi veya grup azınlık sayılmaz.<sup>12</sup> Baskın Oran’a göre uygulamada, uzun süredir bir ülkede yaşayan azınlıklar, “tarihi mekânlarında” yaşayanlar hem azınlık bilinçlerini hem de alt kimliklerini çok daha güçlü bir şekilde korumaktadırlar.<sup>13</sup> Bununla birlikte, azınlık statüsü kendi ülkeleri dışında (diasporalar) yaşamak zorunda kalmaktan kaynaklanan gruplar, anavatanlarındakilere göre daha milliyetçi olma eğilimindedir ve özellikle kendi dinleri yeni ülkelerinden farklıysa, daha zor asimile olmaktadır. Bunun nedeni, birçok yerde, özellikle Balkanlarda, “ulusal” kimliğin birincil bileşeninin, etnik köken veya dilden çok daha fazla din ve aslında mezhep olmasıdır.<sup>14</sup>

Avrupa Konseyinin insan hakları izleme organı olan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (European Commission against Racism and Intolerance-ECRI), entegrasyon stratejilerinin ve eylem planlarının, etkili entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması için değerli araçlar olduğunu kanıslamışlardır. ECRI, üye devletlerin entegrasyon ve kapsayıcılığa yatırım yapması gerektiğini düşünmektedir.<sup>15</sup> Ayrıca ECRI, ülke izleme bulguların-

<sup>6</sup> Oran, 2021: 2.

<sup>7</sup> Savitri, 2015: 2.

<sup>8</sup> Oran, 2021: 5.

<sup>9</sup> Oran, 2021: 6.

<sup>10</sup> Oran, 2021: 6.

<sup>11</sup> Oran, 2021: 6.

<sup>12</sup> Oran, 2021: 3.

<sup>13</sup> Oran, 2021: 3.

<sup>14</sup> Oran, 2021: 4.

<sup>15</sup> Council of Europe, (t.y.c).

dan elde ettiği sonuçlara göre, entegrasyon eksikliğinin sosyal parçalanmaya, bağlılığın azalmasına ve paralel toplumların gelişmesine yol açtığını ve bunun da ırkçılık ve ırk ayrımcılığına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.<sup>16</sup>

Azınlıklar ve dezavantajlı gruplar açısından demokrasilerin nasıl davrandığıyla ilgilenenler genellikle iki temel demokratik ilkeyi vurgular: içerme ve (siyasi) eşitlik. Bu iki ilke, bir demokraside cinsiyet, ırk, etnisite, sosyoekonomik statü ve diğer toplumsal farklılıkların bireylerin veya grupların siyasi vatandaşlığını ve onu etkin bir şekilde kullanma kapasitelerini olumsuz etkilememesi gerektiği yönündeki aynı beklentiye işaret eder. Bu beklenti, azınlıklara açık bir gönderme yapmayan, ancak iktidara ve karar alma süreçlerine evrensel ve eşit erişimi vurgulayan ya da demokrasiyi “faillığe (sınırlı) evrenselci bir faillik atfedilmesi” olarak gören demokrasi tanımlarında da ima edilir.<sup>17</sup> Azınlığın temsili ile ilgili çalışmalar, azınlıkların demokratik sürece dahil edilmesi gerekliliği konusunda daha net bir normatif duruş sergilemektedir.<sup>18</sup> Hem yeni hem de yerleşik tüm demokrasiler, şu veya bu şekilde, azınlıkların demokratik sürece dahil edilmesini nasıl garanti edecekleri sorunuyla karşı karşıyadır. “Sosyolojik” diyebileceğimiz yaygın bir yaklaşım, azınlıkların demokratik sürece dahil edilmesini, aidiyet duygusu, kimlik ve gruplar arası güven gibi konulara bakarak toplumsal entegrasyon açısından tartışır.<sup>19</sup>

Tarih boyunca devletler tarafından azınlıkların ve azınlık haklarının inkârı yaygın olsa da, hemen hemen tüm devletler etnik gruplar, diller ve dinler açısından zengin bir demografiye sahiptir. Dünyada azınlıklara yönelik muamelede birçok “iyi uygulama modeli” olduğunu öne sürülmüş, nitekim 1990larda Doğu Bloğunun, Sovyetler Birliğinin ve Yugoslavya’nın dağılması sürecinde Bosna-Hersek, Çeçenistan ve Kosova’da yaşanan olaylar azınlıklar konusunun yeniden uluslararası toplumun gündemine gelmesine neden olmuştur. Bu bölgelerde yaşanan şiddetli etnik çatışmalar tüm ülkeleri etkilemiştir.<sup>20</sup>

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından azınlıklarla ilgili sorunlar, BM, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Birliği ve diğer hükümetler arası ve sivil toplum kuruluşlarının gündeminde daha fazla yer almaya başlamış ve azınlıklarla ilgili insan haklarına ilişkin uluslararası norm ve ilkelerin uygulanması hız kazanmıştır.<sup>21</sup> Bu dönemde “ortak değerler” temelinde “ortak çözümler” bulmak amacıyla, “ortak standartlar”ın belirlenmesi çalışmaları başlatılmıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisi tarafından daha geniş izleme mekanizmalarından sonra ırkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) izleme mekanizmaları başlatılmıştır. Yine Avrupa Konseyi tarafından Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi hazırlanmıştır.<sup>22</sup>

Bu çalışmada Kosova Cumhuriyetinin, ülkede bulunan Roman, Aşkali, Mısırlı azınlıklara yönelik izlenen politikalar ve uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Kosova’da yaşayan Roman, Aşkali ve Mısırlıların demografik yapıları ve özellikleri ile belediyeler düzeyinde dağılımları incelenmiştir. Avrupa Birliği gelecekte AB’ne üye olmayı hedefleyen Balkan ülkeleri için Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıkların topluma entegrasyonu konusunda 2020-2030 AB Roman Stratejik Çerçevesi’ni geliştirmiştir. Kosova’da AB’ne üye olmayı hedefleyen bir ülke olarak AB tarafından geliştirilen AB 2020-2030 Roman Stratejik Çerçevesi’ne uygun olarak Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıklarının topluma entegrasyonunu sağlama konusunda politikalar hazırlayıp uygulamaktadır. İkinci olarak, Avrupa Birliği’nin Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıklara yönelik politikası incelenmiştir. Üçüncü ve son olarak Kosova

<sup>16</sup> Council of Europe, (t.y.c).

<sup>17</sup> Cianetti, 2019: 3.

<sup>18</sup> Cianetti, 2019: 5.

<sup>19</sup> Cianetti, 2019: 11.

<sup>20</sup> Council of Europe, (t.y.c).

<sup>21</sup> Thornberry ve Estebanez, 2004:7.

<sup>22</sup> Thornberry ve Estebanez, 2004:9.

Cumhuriyeti'nin Roma, Aşkali ve Mısırlı azınlıkların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve topluma entegrasyonu için uyguladığı politikalar ve uygulama mekanizmaları incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Kosova Cumhuriyeti'nin henüz uluslararası alanda tam tanınırlık sağlamaması ve bu nedenle uluslararası örgütlere üye olamadığı gibi insan hakları ve azınlık hakları ile ilgili uluslararası anlaşma ve sözleşmelere de taraf olamaması nedeniyle ülkesinde yaşayan azınlıklara yönelik izleyeceği politikalar için oluşturduğu yasal zemin de tartışılmıştır.

### 1. Kosova'da Azınlıklar

Tarih boyunca Balkanlar bölgesinde yaşanan savaşlar ve göçler nedeniyle Kosova heterojen bir demografik yapıya sahiptir ve Kosova'da yaşayan ve "azınlık" olarak tanımlanan birçok topluluk bulunmaktadır.

**Tablo 1.** Kosova 2011 Nüfus Sayımı Sonuçları (Etnik ve Kültürel Özelliklere Göre)

2011 OFFICIAL CENSUS RESULTS BY ETHNIC OR CULTURAL BACKGROUND <sup>67</sup>									
	Albanian	Serb	Bosniak	Turk	Roma	Ashkali	Egyptian	Gorani	Other
<b>Figures</b>	1,616,869	25,532	27,533	18,738	8,824	15,436	11,524	10,265	2,352
<b>%</b>	92.9%	1.5%	1.6%	1.1%	0.5%	0.9%	0.7%	0.6%	0.1%
<b>%</b>	92.9%					7%			
<b>Total Population</b>	1,739,825								

**Kaynak:** ECMI Kosovo - Policy Brief - 18 December 2012, <https://www.ecmikosovo.org/>

Kosova İstatistik Ofisi tarafından 2011'de gerçekleştirilen ve 1981'den beri Kosova'da gerçekleştirilen ve uluslararası tanınırlığı olan ilk resmi nüfus sayımı sonuçlarına göre Kosova'nın toplam nüfusu 1.739.825'dir. Buna göre Kosova'nın nüfusunun %92,9'unu Arnavutlar oluşturmaktadır, azınlıkların toplam nüfusa oranı ise %7'dir. Kosova'da yaşayan azınlıkların sayısı ve toplam nüfusa oranına bakacak olursak: Sırp 25,532 (% 1.5), Boşnak 27,533(%1.6), Türk (% 1.1) 18,738, Roma 8,824(0.5), Aşkali 15,436(% 0.9), Mısırlı 11,524(% 0.7), Goralı 10,265(%0.6) ve diğerleri 2.352 (% 0.1)'dir. Nüfus sayımı sırasında Sırp tarafından kısmen boykot edilmesi nedeniyle Sırp nüfusunun olduğundan az görüldüğü görülmüştür. Ayrıca Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlıların toplam nüfus sayımı rakamının da (35.784) önceki tahminlerden yaklaşık % 20-30 daha düşük olduğu görülmüştür. Yine Kuzey Kosova'nın nüfus sayımına dahil edilmemesi ve çoğunlukla Sırpın yaşadığı bölgelerde yaşayan Roman etnik grubunun da nüfus sayımını kısmen protesto etmesi nedeniyle Roman nüfusu da olduğundan az çıkmıştır. Nüfusun tahmin edilenden daha az çıkmasını etkileyen en önemli faktör göçtür. Her yıl Roman topluluğu üyelerinin de dahil olduğu yaklaşık 10.000-12.000 Kosovalı başka ülkelere göç etmektedir. Göç eğilimlerinin, önceki tahminler ile 2011 nüfus sayımı sonuçları arasındaki farklılıkları açıklamak için önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.<sup>23</sup>

Kosova'da çoğunluğu oluşturan Arnavutlardan farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip toplulukların varlığı anayasa ve yasalarla garanti altına alınmıştır. Kosova'da "Topluluklar ile Topluluk Mensupları Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Yasası"nın 1.4 maddesi ile<sup>24</sup> Sırp, Türk, Boşnak, Roman, Aşkaliler, Mısırlılar ve Goralılar Kosova'da yaşayan topluluklar olarak kabul edilmiştir.

<sup>23</sup> "Kosovo Minority Communities in the 2011 Kosovo Census Results: Analysis and Recommendations", 18 December 2012. <https://www.ecmikosovo.org/>

<sup>24</sup> Yasa no. 04/1-020 Kosova Cumhuriyeti'nde Toplulukların ve Topluluk Mensuplarının Haklarının Korunması ve teşvik edilmesine ait 03/1-047 sayılı Yasanın değişimleri ve tamamlamalarına ait Yasa, Madde 1.4 "Bu yasa gereğince topluluklar, çoğunlukta olmayan ve geleneksel olarak Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan ulusal, etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel gruplar olarak tanımlanmaktadır. Bu gruplara Sırp, Türk, Boşnak, Aşkali, Mısırlı, Goranlı, Karadağlı, Hırvat ve diğer topluluklar mensubu kişiler dahildir. Kosova Cumhuriyeti'nde çoğunlukta olan ancak belli bir belediye bir bütünlük olarak çoğunlukta olmayan topluluk mensupları da, bu Yasa'da belirtilen haklardan yararlanır."

2011 yılında Kosova’da yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Kosova nüfusu 1.739.825 kişidir. Bunlardan % 8.824’ü (% 0.5) Roman, 11,524 (% 0.7) Mısırlı ve 15.436 (% 0.9) Aşkali’dir. Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların toplam nüfusu 35.784 ve nüfusa oranı ise (% 2.1)dir. Aşağıdaki Tablo 2’de Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların nüfus sayımı verilerinin ikamet ettikleri belediyelere göre dağılımı yer almaktadır. Sırp azınlıklarının yoğun olduğu belediyelerde nüfus sayımı yapılamadığından buralarda yaşayan Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların sayıları dâhil değildir ve dolayısıyla bunlar eksik verilerdir.<sup>25</sup> Kosova’da dağınık yaşayan bu üç azınlık grubu bazı belediyelerde daha yoğun olarak yaşamaktadırlar. Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının en fazla yaşadığı beş belediye, Yakova, Prizren, Fushë Kosova, Ferizaj ve İpek Belediyeleridir. Ayrıca, Sırpların yaşadığı Kosova’nın kuzey bölümünde bulunan iki belediyede 2011 nüfus sayımını boykot ettiği için burada nüfus sayımı yapılamamış ancak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Belediye Profilleri 2018 yılı Raporuna göre, Leposaviç’te, 12 Roman, Kuzey Mitroviça’da 200 Roman ve 40 Aşkali yaşamaktadır. Aşağıdaki tabloda belediyelere göre Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluk üyelerin sayılarını verilmiştir.

**Tablo 2.** Belediyelere göre Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluk Sayıları

Belediye	Roman	Aşkali	Mısırlı	Toplam
Deçan	33	42	393	468
Gjakovë	738	613	5,117	6,468
Glogoc	0	0	2	2
Gjilan	361	15	1	377
Dragash	3	4	3	10
Istog	39	111	1,544	1,694
Kaçanik	5	1	0	6
Klinë	78	85	934	1,097
Fushë Kosovë	436	3,230	282	3,948
Kamenicë	240	0	0	240
Mitrovicë	528	647	6	1,181
Lipjan	342	1,812	4	2,158
Novobërdë	63	3	0	66
Obiliq	661	578	27	1,266
Rahovec	84	404	299	787
Pejë	993	143	2,700	3,836
Podujevë	74	680	2	756
Prishtinë	56	557	8	621
Prizren	2,899	1,350	168	4,417
Skenderaj	0	10	1	11
Shtime	23	750	0	773
Shtërpçë	24	1	0	25
Suharekë	41	493	5	539
Ferizaj	204	3,629	24	3,857
Viti	12	14	0	26
Vushtrri	68	143	1	212
Malishevë	26	5	0	31
Mamushë	39	12	0	51
Graçanicë	745	104	3	852
Kllokot	9	0	0	9
<b>Toplam</b>	<b>8,824</b>	<b>15,436</b>	<b>11,524</b>	<b>35,784</b>

<sup>25</sup> Kosova İstatistik Kurumu 2011 Nüfus Sayımı Verileri

Romanların Hint kökenli olduklarına inanılırken, Aşkalilerin Suriye ve Mısırlıların Mısır kökenli olduğu düşünülmektedir.<sup>26</sup> Kosova’da yaşayan Aşkaliler ve Mısırlılar Müslüman’dır. Romanların 13. yüzyılda Hindistan’dan Kosova’ya Mısır üzerinden geldiği düşünülmektedir.<sup>27</sup> Bu üç azınlıktan bir kısmı Müslümanlığı ve bir kısmı da Ortodoksluğu seçmişlerdir. Kosovalı Aşkali ve Mısırlılar Arnavutça konuşurken, Romanların kullandığı dil ise yaşadıkları bölgelere göre değişim göstermekte, kuzeyde yaşayanlar Sırpça, Arnavutların yoğun yaşadığı kesimlerde Arnavutça ile birlikte kendi ana dilleri olan Roman dilini de kullanmaktadırlar.

Romanlar genellikle üye devletlerin vatandaşlarıdır, ancak doğum kaydı ve kimlik belgelerinin eksikliği genellikle fiili vatansızlığa neden olan ve sağlık hizmetlerine, eğitime, barınmaya ve diğer temel hizmetlere ve sosyal yardımlara erişimlerini engelleyen büyük bir sorundur. Romanların sıklıkla çoğunluk tarafından ciddi ayrımcılık ve reddedilme ile karşı karşıya kalmalarından ötürü devlet tarafından oluşturulacak olan entegrasyon politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kosova’nın uzun ve zorlu geçen bağımsızlık mücadelesi sürecinde yaşananlar ve 1999 savaşı Kosova’da yaşayan tüm etnik grupları olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu durumdan en çok etkilenen azınlıklar Kosova dışında devletleri bulunmayan Roma, Aşkali ve Mısırlılar olmuştur. Kosovalı Roma, Aşkali ve Mısırlıların durumu gerek ekonomik ve gerek sosyal açıdan daha da ağırlaşmıştır.

## 2. Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlılara Yönelik Politikaları

Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti döneminde Sırbistan’a bağlı özerk bir bölge olan Kosova, Yugoslavya’nın dağılmasının ardından uzun ve zorlu bir süreç sonunda Sırbistan’dan ayrılarak 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Yugoslavya döneminde Sırbistan içerisinde azınlık konumunda olan Kosovalı Arnavutlar çoğunluk olan Sırlara karşı yürüttüğü mücadele sürecinde insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun üzerine NATO tarafından 1999 gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından, Kosova’ya hem Kosova Gücü (Kosovo Force-KFOR) yerleştirilmiş ve hem de Kosova’nın yönetimi BM Güvenlik Konseyinin 1244(1999) sayılı kararı ile görev alanının merkezinde azınlık hakları olan Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu (United Nations Mission in Kosovo-UNMIK) devredilmiştir. Böylece Kosova fiilen Sırbistan’dan ayrılmıştır ve Kosova’daki hükümet görevi UNMIK tarafından yürütülmeye başlamıştır.

1999’dan 2008’e kadar UNMIK yönetiminde kalan Kosova, bu dönemde nihai statü olarak bağımsızlık aşamasına gelebilmek için bir dizi görevi yerine getirme sürecinden geçti. UNMIK yönetimi döneminde Kosova’nın başkanlık, meclis, hükümet ve bakanlıklar gibi geçici özyönetim kurumları oluşturulmuştur ve böylece Kosova’da devlet inşa süreci başlamıştır. Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari’nin 2007’de hazırlanan ve kendi adıyla anılan “Ahtisaari Planı”nda<sup>28</sup> Kosova’nın bağımsız olması gerektiğini belirtmiştir.

Kosova, 17 Şubat 2008’de “Ahtisaari Planı” - “Kosova’nın Statüsünün Çözümü için Kapsamlı Öneri”ye dayanarak bağımsızlığını ilan ettiğinden “Ahtisaari Planı”nda öngörülen tüm yükümlülükleri kabul ederek ülkede bulunan tüm azınlıkların haklarının korunacağını ve azınlıklara geniş azınlık hakları sağlanacağını taahhüt etmiştir. Ancak Kosova’nın “devlet olma süreci tamamlanmamış-sınırlı egemenliğe sahip”<sup>29</sup> bir devlet olarak nitelendirilmesi ve bu nedenle uluslararası örgütlere ve azınlık hakları ve insan hakları konusunda yapılmış uluslararası antlaşma ve sözleşmelere taraf olamaması nedeniyle Kosova Hükümeti “azınlık hakları” ile ilgili hukuksal zemin oluşturma konusunda zorlukla karşılaşmıştır. Bunun üzerine Kosova Hükümeti, ara bir çözüm olarak, Ahtisari Planı’nda yer alan azınlık haklarını ve “azınlık hakları” ve

<sup>26</sup> World Bank, 2017.

<sup>27</sup> Alan Phillips, söyleşi, President of the Advisory Committee on the Framework Convention, 2008.

<sup>28</sup> Ahtisaari, (2007):3-5.

<sup>29</sup> Kosova 117 ülke tarafından tanınmasına rağmen BM Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri olan Rusya ve Çin tarafından henüz tanınmadığından BM’e üye olamamakta ve azınlık hakları ve insan hakları konusunda yapılmış uluslararası antlaşma ve sözleşmelere taraf olamamaktadır.

“insan hakları” ile ilgili olan ve Kosova Anayasasının 22. Maddesinde belirtilen anlaşmaları ve sözleşmeleri Kosova Anayasasına doğrudan dâhil ederek yasal zemin oluşturarak azınlık haklarının uygulanmasını mümkün hale getirmiştir.

Kosova Hükümeti, “azınlık hakları”nın korunmasına ilişkin düzenlemeleri anayasasına dâhil ederek yasal zemin oluşturmasının ardından öncelikle Kosova’nın mücadelesi sürecinde yaşananlardan en fazla etkilenen gruplar olan Kosovalı Roma, Aşkali ve Mısırlıların durumunun iyileştirilmesini öncelikli hale getirmiştir ve bu üç azınlık grubunun sosyo-ekonomik, siyasi ve diğer alanlarda entegrasyonun sağlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Kosova Hükümeti’nin hedefi bu üç azınlık grubunun yaşam şartlarını iyileştirmek ve Kosova’da yaşayan çoğunluk ve diğer azınlıklar ile eşit şartlara kavuşturmadır. Bu hedefe ulaşmak için de “stratejiler” ve onların “eylem planları”dır ana akım politikalar olarak hazırlanıp uygulanmaya başlanmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere Kosova’nın azınlıklar konusunda oldukça kapsamlı ve sofistike bir yasal çerçevesi (Anayasa, Yasalar ve Yönetmelikler) bulunmaktadır.

Kosova, gelecekte AB üyesi olmayı hedeflemesi nedeniyle AB tarafından Roman, Aşkali ve Mısırlıların entegrasyonu için hazırlanan politikalar Kosova için bir yol haritası oluşturmaktadır. Bu doğrultuda AB tarafından Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlıların entegrasyonu için hazırlanan politikalarda eğitim, istihdam, sağlık ve iskân alanlarında durum analizi yapılmıştır.

### **2.1. Avrupa Birliği’nin Roman Aşkali ve Mısırlılara Yönelik Politikası ve Kosova**

Kosova AB’ye üye olmayı hedeflemesi nedeniyle, AB, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi Avrupalı kurumlar tarafından Avrupa standartları ve normları çerçevesinde özellikle de “azınlık hakları” ile ilgili düzenlemeleri anayasasına dahil ederek kendi yasalarına uyumlu hale getirmiştir.

Yine bu doğrultuda Kosova, Kosova’nın İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (SAA) için müzakerelere başlamaya hazır olup olmadığını değerlendiren 10 Ekim 2012 tarihli Fizibilite Çalışmasında Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının entegrasyonuna öncelik vermiştir.<sup>30</sup>

2010 yılında AGİT tarafından hazırlanan bir çalışma ile Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının neredeyse aynı sorunlarla mücadele ettiği tespit edilmiştir. Birçokları aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır, yüksek düzeyde işsizlik oranı mevcuttur, genel olarak düşük eğitim seviyesine sahiptirler ve eğitim kurumlarını terk oranı yüksektir, lise ya da yüksek öğrenimde düşük kayıt düzeyine sahiptirler, kadınlar ayrımcılığa en fazla uğrayan ve bundan en çok etkilenen gruptur, sicil kaydı da dâhil olmak üzere kayıt belgelerinin eksikliği nedeniyle emek piyasalarına giriş engeli yaşamaktadırlar.<sup>31</sup>

AB Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının sosyal-ekonomik entegrasyonu için bazı politikalar geliştirmiştir. Avrupa’daki tahmini sayıları 10-12 milyon olan Romanların çoğu, günlük yaşamlarında ön yargı, hoşgörüsüzlük, ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile karşı karşıyadırlar. Marjinalleştirilmişlerdir ve çok kötü sosyo-ekonomik koşullarda yaşamaktadırlar.<sup>32</sup> AB ayrımcılığa maruz kalan Romanların sosyal ekonomik durumunun düzeltilmesi için 2020’de “Ulusal Roman Entegrasyonu Stratejileri Çerçevesi”<sup>33</sup> belirlemiştir. AB üyeliğini hedefleyen Kosova Hükümeti de AB tarafından kabul edilen bu stratejiyi kabul etmiş ve kendi Ulusal Strateji ve Eylem Planını oluşturmuştur. Roman entegrasyon önlemleri ile ilgili 2013 Konsey Tavsiye Kararı, entegrasyon önlemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması özel rehberi göz önünde bulundurulmuştur.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> European Union, 2013.

<sup>31</sup> OSCE, 2010.

<sup>32</sup> European Commission, 2011.

<sup>33</sup> Bu Çerçeve Strateji’de tüm Roman, Aşkali, Mısırlılar, Traverler, Gypsy ve farklı isimler olarak bilinen gruplar “Roman” olarak adlandırılmıştır. European Commission, 2011.

<sup>34</sup> Council of the European Union, 2013.



Kosova Hükümeti 2020 yılına kadar “Roman Entegrasyonu hakkında Ulusal Stratejiler için AB Çerçevesi”<sup>35</sup> doğrultusunda Roman ve Aşkali topluluklarının entegrasyonu için ikinci politikasını da hazırlamış ve bu politikada AB Çerçevesi’nde öncelikli tanımlanan dört alanı dikkate almıştır. Bunlar:

- Eğitime erişim: Tüm çocukların en azından zorunlu eğitimi tamamlamasının sağlanması.
- İstihdama erişim: Topluluk üyeleri ve nüfusun geri kalanı arasındaki istihdam farkının azaltılması.
- Sağlık hizmetlerine erişim: Topluluk üyeleri ve nüfusun geri kalanı arasındaki sağlık durumu farkının azaltılması.
- İskân ve temel hizmetlere erişim: Topluluk üyelerinin konut ve kamu hizmetlerine (su, elektrik, gaz) erişimi ile nüfusun geri kalanı arasındaki farkın azaltılması.<sup>36</sup>

Batı Balkan ülkelerinin başbakanlarının katıldığı AB genişleme süreci ve bölgesel işbirliği kapsamında çabaları güçlendirme amacıyla Polonya’nın Poznan kentinde, 4 Temmuz 2019’da düzenlenen Batı Balkanlar Liderleri Zirvesi İş Forumu’nda Kosova Başbakanı diğer Batı Balkan ülkelerinin başbakanları ile beraber “Batı Balkan Ortaklarının AB Genişleme Sürecinde Roman Entegrasyonuna İlişkin Bildirgesi”ni<sup>37</sup> imzalamıştır. “Poznan Bildirisi” olarak da bilinen bu “Roman Entegrasyonu Bildirgesi” ile Batı Balkan ülkelerinin Başbakanları, Romanları topluma entegre etme taahhüdünde bulunmuşlar ve AB genişleme süreci ve bölgesel işbirliği kapsamında çabaları güçlendirme sözü vermişlerdir. “Roman Entegrasyonu Bildirgesi”nde 5 hedef ortaya konulmuştur: a. İstihdam, b. Konut, c. Eğitim, d. Sağlık, e. Sivil kayıt, f. Ayrımcılık yapmama.

Kosova Hükümeti Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar için oluşturduğu Strateji ve Eylem Planında Hükümetin bu durumun bilincinde olduğunu belirterek, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların diğer topluluklarla eşit haklara sahip olabilmeleri için, Kosova’da herhangi bir ayrımcılık yapılmadan, diğer etnik gruplar ile birlikte en uygun koşulların yaratılması için elinden gelenin en iyisini yapmaya kararlı olduğuna yer vermiştir. Bu taahhüt ile Kosova Hükümeti, Romanlar, Aşkali ve Mısırlılar ile diğer topluluklar arasındaki farklılıkların azaltılmasına yönelik olumlu önlemleri de içeren bu özel stratejiyi benimsediğini ve Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların Entegrasyonu Stratejisinin (2009-2015) uygulanmasına yönelik çabalarının somutlaştığını göstermiştir.<sup>38</sup>

Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların entegrasyon sürecini güçlendirme ihtiyacı, faaliyetlerin önceliklendirilmesi, bir izleme çerçevesinin geliştirilmesi ve ayrıca Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların yaşamlarında somut iyileştirmeler yapılması ile Kosova’nın Avrupa entegrasyonuna yönelik isteklerinin göz önünde bulundurulması amaçlanarak Avrupa Komisyonu Ofisi ve Başbakanlık Ofisi ile ortaklaşa her yıl konferans düzenlenmiştir. Bu konferanstan çıkan tavsiyeler konusunda da Kosova kurumları Avrupa Komisyonuna her yıl faaliyet raporu sunmaktadır.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin Kosova’ya yönelik Temmuz 2019 tarihindeki son tavsiyelerinden biri de Roman ve Aşkali topluluklarının Kosova toplumuna dâhil edilmesi için Strateji ve Eylem Planının (2017-2021)<sup>39</sup> uygulanmasıdır.

<sup>35</sup> European Union, Korniza e BE-së për Strategjitë Kombëtare për Integrimin e Romëve deri në vitin 2020, Bruksel, 05.04.2011, COM (2011) 173. [http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com\\_2011\\_173\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf)

<sup>36</sup> Zyra e Kryeministrit, 2017.

<sup>37</sup> Regional Cooperation Council, 2019.

<sup>38</sup> Zyra e Kryeministrit, 2008.

<sup>39</sup> Roman ve Aşkali topluluklarının Kosova Toplumuna Dahil Edilmesi için 2017-2021 Strateji ve Eylem Planı’nı, cinsiyet eşitliği perspektifinden de dahil olmak üzere, öğrenme merkezlerinin ve arabulucuların kurumsallaştırılması yoluyla eğitime erişimi iyileştirmek ve gecikmeden alternatif yollar bulmak için uygulamaya, Mısır topluluğuna mensup kişilerin stratejide öngörülenlere benzer önlemlerden yararlanmaları; okullardaki her türlü ayrımcılığı derhal durdurmaya; bu topluluklara mensup kişilerin istihdama ve sosyal hizmetlere etkin erişimini teşvik etmeye dayanmaktadır. Council of Europe, (t.y.b).

## 2.2. Kosova Hükümeti Tarafından Yapılan Yasal Düzenlemeler

Kosova, “insan hakları” ve özellikle “azınlık hakları”nı garanti alan ve AB müktesebatı ile uyumlu hale getirilmiş kapsamlı ve sofistike bir yasal çerçeveye sahiptir. Kosova Cumhuriyeti Anayasası, insan haklarını ve toplulukların haklarını ilgi odağına yerleştirmiştir.<sup>40</sup>

Kosova Anayasası'nın I. bölümünde temel hak ve özgürlükler, II. bölümünde ise topluluklar ve topluluk mensuplarının hakları garanti altına alınmıştır. Anayasa'nın I. bölümünün 22. maddesinde belirtilen uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınan temel hak ve özgürlükler<sup>41</sup> doğrudan uygulanmaktadır ve yasal normlar ve kamu kurumlarının diğer düzenlemeleri karşısında önceliğe sahiptirler. Kosova Anayasası Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları Kosova'da yaşayan üç farklı etnik grup olarak tanımakta ve Roman dilinin kullanımını garanti etmektedir.<sup>42</sup>

Ayrıca Kosova'nın hukuk sistemi, toplulukların ve üyelerinin çeşitli alanlarda garanti altına alınmış haklarından kaynaklanan hukuk paketleri içermektedir.<sup>43</sup> Bazı gruplara yönelik doğrudan veya dolaylı ayrımcılığın önlenmesi ve ortadan kaldırılması perspektifinden, insan hakları uygulanmasının desteklenmesi ve sağlanmasına yönelik daha fazla taahhüt ve bu grupların koruma altına alınması için mevzuat kabul etme ihtiyacı vurgulanmaktadır.<sup>44</sup>

Kosova Hükümeti tarafından, uluslararası kabul görmüş azınlıkların korunmasına ilişkin hakların uygulanmasının sağlanmasına katkıda bulunarak ve Kosova'da doğrudan uygulanabilir. Ülkeye özgü yasaların yanı sıra,<sup>45</sup> tüm belediyelerde topluluk ve geri dönüş ofislerinin kurulması için özel düzenlemeler<sup>46</sup> onaylanmıştır. Bu ofislerin görevi, topluluk haklarının korunması ve geliştirilmesi için ilgili politikaları, faaliyetleri ve programları belirlemek, teşvik etmek, desteklemek, uygulamak ve denetlemektir. Eğitim sistemine katılımın iyileştirilmesi, daha iyi bir sağlık sisteminden yeterli hizmet alımının sağlanması, ekonomik kalkınma ve artan yaşam standartları ve gerekli alt yapıyla birlikte iskân sağlanmasıdır.

Politika oluşturulmasında genel olarak bir amaç vardır. Birçok kurumlar arası işbirliği, etkileşim, gerektirmektedir. Bu süreçte merkezi ve yerel düzey, yani bakanlıklar ve belediyeler, yapılan analizler ve gereksinimler doğrultusunda önceliklerini belirlemekte ve vaatlerini somut uygulama tekliflerine dönüştürmektedir. Politika formülasyonu, değerler ve çözümler üzerindeki siyasi tartışmayı koordine etmek ve bunları uygulanabilecek ve somut sonuçlara ulaşabilecek kararlara dönüştürmeye yardımcı olmak için hazırlanılmaktadır.<sup>47</sup>

Kosova Hükümeti, Roman, Aşkali ve Mısırlıların topluma entegre konusunda ve yasalarla garanti edilmiş haklarına kavuşturarak daha iyi şartlar altında yaşamalarını sağlamak amacıyla Kosova devlet kurumlarının önceliklerini belirleme, sorun ve engelleri somut aktivitelere ve

<sup>40</sup> Zyra e Kryeministrit, 2008.

<sup>41</sup> (1) Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi; (2) Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesi ve Protokolleri; (3) Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Protokolleri; (4) Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi; (5) Her Türlü Irksal Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi; (6) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi; (7) Çocuk Hakları Sözleşmesi; (8) İşkence, Vahşet, İnsanlık dışı ve Onur Kırıcı Ceza ve Muamelelere Karşı Sözleşme.

<sup>42</sup> Kosova'da Topluluklar ile Topluluk Mensupları Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Yasası, 2008.

<sup>43</sup> Roma ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Katılması için Strateji ve Eylem Planı

2017-2021 <https://www.rcc.int/romaintegration2020/participants/3/kosovo>

Kosova'da Topluluklar İle Topluluk Mensupları Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Yasası (2008),

Kosova'da Din Özgürlüğü Yasası (2007); Kültürel Miras Yasası (2008); Dillerin Kullanımı Yasası (2007);

NO. 03 / L-040 Yerel Özyönetim Yasası, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2442>

Kosova Cumhuriyeti Belediyelerinde Eğitim Yasası (2008).

<sup>44</sup> Roma ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Katılması için Strateji ve Eylem Planı (2017-2021),

<https://www.rcc.int/romaintegration2020/participants/3/kosovo>

Kosova'da Topluluklar İle Topluluk Mensupları Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Yasası (2008);

Ayrımcılığa Karşı Koruma Yasası (2015); Cinsiyet Eşitliği Yasası (2015); Ombudsman Yasası (2015).

<sup>45</sup> NO. 03 / L-040 Yerel Özyönetim Yasası; NO. 02/2010 Geri Dönüş ve Topluluklar için Belediye Müdürlükleri Yönetmeliği.

<sup>46</sup> NO. 02/2010 Geri Dönüş ve Topluluklar için Belediye Müdürlükleri Yönetmeliği.

<sup>47</sup> Kajtazi ve Rama, 2014; 28.

çözümüne ulaştırma ve bunun için bütçe ayrılmasını sağlama amacıyla politikalar düzenlemektedir. Bu politikaların başlıcaları “Strateji” ve “Eylem Planları”dır.

Kosova’da politikalar, çeşitli politika belgeleri aracılığıyla geliştirilmektedir. Bunlardan biri “Stratejiler”dir. “Stratejiler”, bakanlıkların genel amaçlarını ve gelecek yönelimlerini, yapılacak reformları, program değişikliklerini ve hazırlanacak yasa tasarılarını ortaya koydukları belgelerdir. “Stratejiler” genellikle birkaç yıllık bir dönemi kapsamaktadır”.<sup>48</sup>

Ancak, Kosova’da yaşayan bu toplulukların üçü de topluma dâhil edilmeleri açısından benzer engeller ve zorluklarla karşı karşıyadır. Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılar sadece Kosova’da değil tüm Avrupa ülkelerinde aynı sorunlarla karşı karşıyadır. Avrupa’da ve Balkanlarda yaşayan Romanlar bugün dahi ayrımcılık, ırkçı önyargılara ve dışlanmayla karşılaşmaktadırlar. Bu bir sosyal dışlanma olarak nitelendirilmektedir. “Genellikle, bu tür bir dışlanma, yoksulluk, ayrımcılık, sosyal hizmetlere erişimde güçlük ve benzeri şekillerde kendini göstermektedir.”<sup>49</sup>

Genellikle, bazı durumlarda gayri resmi olan, altyapısı zayıf olan yerleşim yerlerinde ve kötü durumda olan evlerde yaşamaktadır. “Ayrıca, Kosova’nın Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının üyeleri ve özellikle kadınlar, hayatın her alanına katılımında dışlanmalarına yol açan engellerle karşı karşıyadır”.<sup>50</sup>

Kosova Hükümeti tarafından oluşturulan ilk politika bu toplulukların toplumdaki durumunu analiz etme ve gereken önlemlerin alınmasına ilişkin önemli bir politikaydı. Bu politika Kosova kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, sivil toplum kuruluşları ve bu üç topluluğun temsilcileri arasında yoğun geçen müzakereler sonucu hazırlanmıştır.

İlk politika olmasından dolayı Kosova kurumlarında veri yetersizliği olması nedeniyle verilerin çoğu uluslararası örgütlerin veri ve analizlerine dayanmıştır.

Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlıların Entegrasyonu için Strateji ve Eylem Planını (2009-2015), uygulamasıyla bu üç topluluk her alanda topluma entegrasyon konusunda oldukça fazla gelişme göstermiştir. Hazırlanan bu ilk politika oldukça geniş ve iddialı bir politikaydı.<sup>51</sup> Bu politikanın uygulanması için iki önemli mekanizma kurulmuştur;

- Teknik Çalışma Grubu: izleme, raporlama, koordinasyon ve kaynak yaratma konusunda sorumlulukları vardır.
- Kurumlar Arası Yönlendirme Komitesi: Daha yüksek düzeyde bir siyasi organ ve gözetimi temsil etmekteydi. Yönlendirme Komitesi Bakanlardan oluşmaktaydı ve oldukça önemli bir mekanizmaydı.

Mısırlılar ve Aşkaliler geleneksel ana dili Arnavutça olduğu için birçok alanda eğitim, istihdam, basın-yayın ve diğer alanlarda Romanlara kıyasla sorun yaşamamakla birlikte entegrasyon konusunda daha avantajlı olmuşlardır. Dil Kullanımı Yasasına<sup>52</sup> göre Romanların dil açısından mağduriyet yaşamamaları için basın yayın, eğitim, kamu kurul ve kuruluşlarında tercüman isteme ve kendi dillerinde kimlik edinme hakkına sahiptirler.

Kosova hükümeti entegrasyon politikalarının devamı olan 2017-2021 yıllarını kapsayan ikinci politikasını da oluşturmuştur. Hükümet tarafından hazırlanan yeni politikada bu toplulukların entegrasyon terimini kullanmak istememesi dikkate değerdir. Topluma entegre olduklarını ve bu stratejinin “entegrasyon” politikası değil de “katılım” (including) politikası olarak adlandı-

<sup>48</sup> Kajtazi ve Rama, 2014; 28.

<sup>49</sup> Zyra e Kryeministrit-Zyra për Qeverisje të Mirë, 2017: 11.

<sup>50</sup> Zyra e Kryeministrit-Zyra për Qeverisje të Mirë, 2017: 11.

<sup>51</sup> Bu politika 9 alanı içermektedir. Bunlar şunları içerir:1. Eğitim, 2. istihdam ve ekonomik yetkilendirme, 3. sağlık ve sosyal işler, 4 konut ve gayri resmi yerleşimler, 5. geri dönüşler ve yeniden entegrasyon, 6. kayıt, 7. kültür, medya ve enformasyon,8. katılım ve temsil, 9. ve güvenlik.

<sup>52</sup> Dillerin Kullanımı Yasası (2007).

rilmasını istemiştir. 5 yıllık bir dönem için hazırlanan bu politika “Roman ve Aşkalilerin Kosova Toplumuna Katılım Strateji ve Eylem Planı (2017-2021)” olarak adlandırılmıştır. Bu Eylem Planı ile Kosova Hükümeti 4 stratejik hedef belirlemiştir:<sup>53</sup>

Stratejik Hedef 1: Roman ve Aşkali topluluklarının üyeleri için katılımı arttırmak ve kalkınma, eğitim ve kaliteli eğitim için fırsatlar sağlamak.

Stratejik Hedef 2: Roman ve Aşkali topluluklarının ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesi.

Stratejik Hedef 3: Roman ve Aşkali topluluklarının üyeleri için sağlık ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi.

Stratejik Hedef 4: Yürürlükteki mevzuata uygun olarak Roman Aşkali toplulukları için sürdürülebilir konut sağlanması.

Mısırlılar hükümet tarafından hazırlanan bu politikada yer almak istememişlerdir. Kendilerinin farklı kültür ve geleneklere sahip olduklarını belirterek kendileri için farklı programlar oluşturulmasını talep etmişlerdir. Her ne kadar Roman, Aşkali ve Mısırlıların karşı karşıya bulunduğu sorunlar aynı olsa da bu grupların kimlik konusu bu üç azınlığın aynı politikada yer almaları için bir hassasiyet oluşturmuştur. Ancak Kosova Hükümeti Anayasa ve yasalarla hakları korunan Mısırlı topluluğun mağdur olmaması için bu topluluğun yararlanabileceği şekilde politikalar oluşturulmuştur.

2017-2021 döneminde Roman ve Aşkali topluluklarının topluma dâhil edilmesine ilişkin strateji ve eylem planına ve stratejinin yerel düzeyde uygulanmasına yönelik 14 Belediye kendi yerel planlarını oluşturulmuştur. Bu politikalara ek olarak, başka politikalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Roman ve Aşkali topluluklarının Kosova toplumuna dâhil edilme süreci ile ilgili Stratejik Belgeler aşağıdaki gibidir:

- Temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi programı (2021-2025).<sup>54</sup>
- Kosova’da Geri Gönderilen Kişilerin Sürdürülebilir Yeniden Entegrasyonu için Devlet Stratejisi (2018-2022).<sup>55</sup>
- Kosova’da Stratejik Eğitim Planı (2017-2021).<sup>56</sup>
- Kosova Cumhuriyetinde Özürlü Kişilerin Haklarına İlişkin Ulusal Strateji (2013-2023).<sup>57</sup>
- Yerel Özyönetim Stratejisi-2016.<sup>58</sup>
- Sivil Toplumla İşbirliği için Hükümet Stratejisi (2019-2023).<sup>59</sup>

Kosova Hükümetinin hazırladığı yasalar, azınlıklar konusunda özel yasa, yönetmelik, politikalar ve mekanizmalar azınlıkların haklarını geliştirmek konusunda Kosova’yı ileriye taşımıştır. Kosova Hükümeti raporlarında ve AGİT’in Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları için değerlendirme raporunda Hükümet, uluslararası donör ve yerel kuruluşlar tarafından alınan önlemlerle Roman ve Aşkali topluluklarının durumunun iyileştiği<sup>60</sup> değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

<sup>53</sup> Başbakanlık Ofisi, Roma ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Katılması için Strateji ve Eylem Planı (2017-2021), <https://www.rcc.int/romaintegration2020/participants/3/kosovo>

<sup>54</sup> Programi për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut (2021-2025) Tetor 2021. <https://kryeministri.rks-gov.net/ep-content/uploads/2021/11/SHQIP-PROGRAMI-PER-MBROJTJEN-E-TE-DREJTAVE-TE-NJERIUT-2021-2023.pdf>

<sup>55</sup> Zyra e Kryeministrit (2017b).

<sup>56</sup> Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (2016).

<sup>57</sup> Zyra e Kryeministrit- Zyra Për Qeverisje Të Mirë (2013).

<sup>58</sup> Ministria e Administrimit Pushtet Lokal (2016).

<sup>59</sup> Zyra e Kryeministrit- Zyra për Qeverisje të Mirë (2019).

<sup>60</sup> OSCE (2020); Regional Cooperation Council (2021).

Kosova'da "8 Nisan" Romanların Milli günü olarak kutlanmaktadır. Roman Hareketi'nin siyasi inancı ve toplumsal mücadelesi haline gelen, sosyal marjinalleşmeye karşı mücadelenin ve olumlu bir gelecek için ortak çabanın bir ifadesi olarak 1971'de Londara da düzenlenen Dünya Roman Kongresi'nde "Roma Milleti"nin varlığından hareketle "Gelem, Gelem" şarkısı resmi Roman marşı olarak önerilmiştir ve ortak bir bayrak oluşturulmuştur. Kosova'da yaşayan Aşkalilerin de aynı şekilde bayrakları ve gelenekleri bulunmaktadır ve "15 Şubat" Aşkalilerin Milli günü kutlanmaktadır. Mısırlılar Kosova'nın geleneksel azınlıklarıdır. Kullandıkları dil Arnavutçadır. Kosova'da 24 "Haziran" Mısırlıların Milli günü olarak kutlanmaktadır.

### 2.3. Kosova Hükümeti'nin Uygulama Mekanizmaları

Devlet politikaları yani Stratejiler ve Eylem Planlarının uygulanmasına ve izlenmesine yardımcı olmak bakımından hükümet kurumları yanı sıra merkezi ve yerel düzeyde komiteler ve çalışma grupları oluşturulmuştur. Sivil toplum kuruluşları toplulukların haklarını koruma ve geliştirme sürecinde büyük rol sahibi olmaları nedeniyle bu mekanizmalarda özel bir yere sahiptirler. Stratejinin hedefleriyle ilgili yasal yükümlülükleri bulunan devlet kurumları aşağıdaki gibidir:

Başbakanlık Ofisi bünyesinde; İyi Yönetim Ofisi; Cinsiyet Eşitliği Dairesi; Topluluk İşleri Ofisi; Dil Komiseri Ofisi.

Merkezi Kosova Kurumları; Maliye, Çalışma ve Transferler Bakanlığı; Yerel Yönetim İdaresi Bakanlığı ile Topluluklar ve Geri Dönüşler için Belediye Ofisleri.

Yerel Kosova Kurumları; Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı.

Bağımsız Kurumlar; Topluluk Danışma Konseyi; Ombudsman; Ücretsiz Adli Yardım Ajansı; Kosova Kamu Hizmetinin Bağımsız Denetim Kurulu.

Bu stratejinin uygulanmasına ilişkin koordinasyon rolü, Başbakanlık bünyesindeki İyi Yönetim Ofisine aittir. Stratejinin sorunsuz uygulanmasını sağlayacak mekanizmalar ise şunlardır:

- Strateji ve Eylem Planının uygulanmasını denetlemek ve koordine etmekten sorumlu Başbakanlık bünyesindeki İyi Yönetim Ofisi.
- Strateji ve Eylem Planının uygulanmasını koordine edecek çalışma grupları,
- Her belediyede kurulan Belediye Eylem Komiteleri.

### Eğitim

Eğitim, toplumun her aşamasında eşitlik, sosyal ve ekonomik kalkınma, yaşama koşullarının radikal bir şekilde geliştirilmesi ve yoksullukla mücadele için anahtardır. Kosova'da önemli sorunlar olarak tanımlanan yoksulluk ve işsizliğin ortadan kaldırılması bağlamında, tüm nüfus için temel eğitim gereksinimlerini karşılanmasının hayati önemi vardır. Buna bağlamda Kosova Hükümeti, eğitim alanını yüksek kalkınma önceliği olarak ve dört ulusal öncelikten biri olarak belirlemiştir.<sup>61</sup> Ancak Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları için bu konuda yapılması gereken daha çok şey bulunmaktadır.

Kosova İstatistik kurumunun 2013-2014 yıllarında, Roman, Aşkali ve Mısırlı çocukların eğitim sistemine katılımı konusunda yaptığı araştırmada bu üç topluluğun eğitim sisteminde yer alma ve okuma yazma oranlarının diğer topluluklara oranla çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir.<sup>62</sup> Roman, Aşkali ve Mısırlı çocuklar genellikle çok erken yaşta iş piyasasına girmektedirler.

<sup>61</sup> OSCE (2011).

<sup>62</sup> Yazma yeteneği - 15-24 yaş arasındaki gençlerin günlük hayatla ilgili kısa cümleleri okuyabilen ya da orta öğretim veya yüksek öğrenime devam eden gençlerin yüzdesi: (a) Kadın -% 72.8 (Kosova'da% 98). (b) Erkekler - % 86.5 (Kosova düzeyinde % 97.6). • Erken eğitime devam - Okul öncesi eğitim programına devam eden 36-59 yaş grubundaki çocukların yüzdesi:% 16,1 (Kosova düzeyinde% 13,9). • Okula hazırlık - Bir önceki öğretim yılında okul öncesi eğitime devam eden ilköğretim birinci sınıftaki çocukların yüzdesi,% 53.9 (Kosova seviyesinde % 75.5) • İlköğretimdeki net kayıt

Özellikle ekonomik sıkıntılar okul sıralarında olması gereken çocukların aile ekonomisine katkı için çalışmaya sürüklenmektedir. Romanlar ve Aşkaliler arasında kişi başına düşen aylık gelir, Kosova ortalamasından daha düşüktür.

Kosova Eğitim, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı tarafından Roman, Aşkali ve Mısırlılara ait eğitim konusunda oluşturulan özel politikalar ve programlar oluşturulmuştur. Bakanlık öncelikle “Roman ve Aşkalilerin Kosova Toplumuna Katılım Strateji ve Eylem Planı-Eğitim (2007-2017)” hazırlamıştır. Eğitim politikalarının devlet tarafından öncelik olarak alınması sonucunda müfredatın geliştirilmesi, erken çocukluk gelişimi ve kapasite programları geliştirmiştir.

Kosova Hükümeti “Roman ve Aşkalilerin Kosova Toplumuna Katılım Strateji ve Eylem Planı (2017-2021)”nda eğitim konusunda belirlenen hedefleri aşağıdaki şekildedir:

- Okul öncesi eğitimde Roman, Aşkali ve Mısırlı çocukların dâhil edilmesi. (Hedef: % 70).
- Rom, Aşkali ve Mısırlı çocukların ilköğretime dâhil edilmesi. (Hedef: % 95)
- Düşük orta öğretimde Roman, Aşkali ve Mısırlı çocukların dâhil edilmesi. (Hedef: % 85)
- Roman, Aşkali ve Mısırlı çocukların lise eğitimine dâhil edilmesi. (Hedef: % 50)
- Roman, Aşkali ve Mısırlı çocuklar için orta öğretimde geçiş oranı. (Hedef: % 80)
- Roman, Aşkali ve Mısır toplulukları için cinsiyet eşitliği endeksi.

Ayrıca “Kapsamlı okul (comprehensive school) projesi kapsamında “Roman, Aşkali ve Mısırlıların eğitimini destekler” adı altında öğretmenlere eğitim düzenlenmiştir. Özellikle okul sıraları dışında olan ve okulu terk etmelerinin nedenlerinden biri yaşı büyük olan çocuklar için özel politika olarak bu topluluklardan eğitim sistemi dışında kalan Roman, Aşkali ve Mısırlı öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonu için ek dersler programı (Catch up class)<sup>63</sup> düzenlenmiş ve toplamda altı ila on beş yaşları arasındaki yaklaşık 500 çocuk 1 akademik yıl içerisinde iki sınıf atlama şansı yakalamıştır.

Roman, Aşkali ve Mısırlı çocuklar ekonomik sıkıntılar, erken evlenme gibi geleneksel nedenlerden dolayı okulu terk etmektedirler. Kosova merkezi ve yerel yönetimlerde okulu bu nedenle kampanyalar düzenlenmektedir. Bu kampanyalar hem çocuklara ve hem ailelere yönelik olup okulu terk etmeme ve bunun yanı sıra çocukların okula kaydı konusunda halkı bilinçlendirme amacı bulundurmaktadır. Bu konuda okul yönetimi ve belediyeler halk ile birlikte çalışmaktadırlar. Roman dilini seçmeli ders olarak öğrenme fırsatı sağlanırken, yükseköğretimde Kosova Eğitim, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı, Roman ve Aşkali topluluklarının üyelerine ayrılan yerlerin belirlenmesine ilişkin bir İdari Yönerge yayınlamıştır.<sup>64</sup> Bu idari yönergeye göre, hassas gruplara mensup çocuklar, sosyal yardım alan tüm topluluklara mensup ailelerinin çocukları ve tüm Roman ve Aşkali çocukları harç ödemekten muaftır.<sup>65</sup>

Hükümetin 2010-2011 yılında izlediği özel politikalar ve aldığı önlemler sayesinde Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara mensup olan çocukların eğitim sistemine katılımında bir artış gözlenmiştir. Hükümetin “Roman ve Aşkalilerin Kosova Toplumuna Katılım Strateji Ve Eylem Planı(2017-2021)” izleme raporunda Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara mensup olan ve ilkokula kayıtlı çocukların sayısının 1404’ten 6485’e yükseldiği, liseye kayıt sayısının 61’den 526 yükseldiği, genel olarak % 14 oranında önemli bir artış sağlandığı belirtilmektedir. Verilen burs sayısı 53 öğrenci iken bu sayı 2012’de 200’e yükselmiştir.” Öğrencilere ders kitapları her yıl ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.

oranı:% 68.1 (Kosova seviyesinde% 91.6).• İlköğretim ve ortaöğretime devam eden ilkokul çağındaki çocukların yüzdesi:% 85.3 (Kosova seviyesinde % 98).• Şu anda lise ya da ortaokul kayıtlı çocukların yüzdesi:% 65,0 (Kosova seviyesinde % 95.9). • Şu anda lise son sınıf ya da lise çağındaki çocukların katılım yüzdesi: % 30.3 (Kosova seviyesinde % 82) • Çocuk işçi - Çocuklarda yaş çalışma başlattık 5-17 yaş yüzdesi:% 16.6 (Kosova seviyesinde % 10.7). Agjencia e Statistikave të Kosoves (2014).

<sup>63</sup> Henley, 2005.

<sup>64</sup> 09.2016 NR. Yönetmelik.

<sup>65</sup> Udhëzimin Administrativ Nr. 19/2016.

**Tablo 3.** Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Karşılaştırılması

Etnik köken	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/20	2020/21
<b>Roman ve Aşkali</b>	6,268	6,662	6,835	6,754	6,863

**Kaynak:** EBTB yıllık istatistiklerinden elde edilen veriler

Kosova’da özen gösterilen politikalardan biride “ayrımcılık” ve “segregasyon” ile mücadeledir. Bu konuda alınan önlemler kapsamında öncelikle tüm öğretmenlere ayrımcılığa karşı eğitimler verilmiştir. Okullarda segregasyon uygulanmamasına özen gösterilmiştir. Kosova eğitim sisteminde sadece Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarına ait ayrı sınıflar bulunmamaktadır ve bu üç topluluğa mensup öğrenciler diğer topluluklarla entegre olmuşlardır. Motivasyon, kendine güven ve daha uygun şartlarda eğitimini sürdürebilmeleri ve eğitim sistemine entegre olabilmeleri için Eğitim Bakanlığı tarafından 500 üstünde burs verilmiş ve her yıl burs verilme sistemi devam etmektedir. Aynı şekilde yüksek eğitime teşvik için 52 üniversite öğrencisine burs tahsis edilmiştir ve bu sistemin uygulanmasına her yıl devam etmektedir.<sup>66</sup>

Kosova Eğitim, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı, öğrencilerin okulu bırakmalarını ve kayıt yaptırmamalarını önlemek için kapsamlı bir yasal çerçeve, yönergeler ve kılavuzlar hazırlamış ve uygun okul mekanizmalarını ve altyapısını oluşturmuştur. Bakanlık, UNICEF, GIZ, AGİT ile işbirliği içinde okullarda okulu bırakma ve kayıt yaptırmamaya karşı (2016/2017) Eylem Planlarını hazırlamıştır.

**Tablo 4.** Yıllara Göre Okulu Bırakan Öğrenci Sayılarının Karşılaştırılması

Etnik Köken	2017/2018	2018/2019	2019/20
<b>Roman ve Aşkali</b>	88	83	50

**Kaynak:** EBTB yıllık istatistiklerinden elde edilen veriler

Her ne kadar okulu terk konusunda bir gelişme yaşanmışsa da bununla birlikte, Roman ve Aşkali topluluklarının eğitim sistemine dâhil edilmesi ve bu toplulukların üyelerinin okulu bırakmaları toplum için hala bir sorun teşkil etmektedir.

Ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşük olmasa veya okuma ve yazma bilmemeleri çocukların da eğitim kalitesini düşürmektedir. Sosyo-ekonomik arka planın okul başarısı üzerinde büyük etkisi vardır. Performansı artırmak ve Roman ve Aşkali topluluklarına mensup çocukların üniversite öncesi eğitim düzeyine dahil edilmesi için Öğrenme Merkezleri kurulmuş, Strateji uygulama planına göre, ilk üç yılda (2017-2019) Öğrenme Merkezlerinin uyumlaştırılması öngörülmüş ve Kosova Eğitim, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı öğrenme merkezlerinin kuruluş ve işlevleri için İdari Yönerge hazırlamıştır.<sup>67</sup>

Ayrıca Kosova eğitim sisteminde, azınlıklara için lise, üniversite, master ve doktora düzeylerinde kota sistemi (reserve edilmiş yerler) uygulanmaktadır. Topluma re-entegrasyonu kolaylaştırmak için İçişleri Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı ile anlaşma sonucu özel hukuki düzenlemeler getirilmiştir. Aşkali ve Mısırlıların dili Arnavutçadır ve dolayısıyla eğitim dili de Arnavutçadır.

Romanlar için Romen dili plan programı (kurikül) hazırlanmıştır, dört ilde (Jakova, İpek, Ferizaj dhe Obiliq) Roman dili seçmeli ders olarak okutulmaktadır.

Yüksek eğitim konusunda “Topluluklar ve Üyelerinin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Hakkında Kanun” uyarınca, Kosova Eğitim, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Çoğunluk Dışı Topluluklardan Adayların Kayıtları İçin Olumlu Önlemler ve Kontenjanların Uygulanması Hakkında 09/2016 No.lu İdari Yönergeyi onaylamıştır.<sup>68</sup>

<sup>66</sup> Başbakanlık Ofisi (2017).

<sup>67</sup> Öğrenme Merkezlerinin kuruluş ve işleyişi için 19/2018 sayılı İdari Yönerge (2018).

<sup>68</sup> Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Çoğunluk Dışı Topluluklardan Adayların Kayıtları İçin Olumlu Önlemler ve Kontenjanların Uygulanması Hakkında 09/2016 No.lu İdari Yönerge (2016).

Roman, Aşkâli ve Mısırlıların eğitim sisteminde karşılaştıkları bir diğer sorun da bu toplulukların çocuklarının ağırlıklı olarak Arnavut dilinde, az sayıda da olsa Türkçe ve Boşnakça eğitim almalarıdır. Buna ek olarak, önemli sayıda çocuk, mevcut siyasi durumun bir sonucu olarak Sırbistan'ın Kosova'da kurduğu paralel yapıda Sırp müfredatına göre eğitim veren okullara devam etmektedir.

### **İstihdam**

Kosova'da yaşayan azınlıklardan sosyo-ekonomik durumu en hassas olan grubu teşkil eden Roman, Aşkâli ve Mısırlılar ayrıca Kosova'nın en yoksul grubunu teşkil etmektedir. İşsizlik, Kosova ekonomisinin genç nüfus için yeterli yeni işler yaratmadaki zorluğunu yansıtan gelir yoksulluğunun önemli bir nedenidir.<sup>69</sup> Yoksulluktan çıkmanın tek yolu iyi bir iş edinerek iyi bir yaşam kazanma fırsatıdır. Maalesef, Kosova'da işsizlik oranı çoğunluk için bile çok yüksektir. Bu durum özellikle Roman, Aşkâli ve Mısırlı toplulukların üyelerini daha fazla etkilemektedir.

Kosova'nın yasal çerçevesi çalışma hakkını insan haklarının önemli bir ögesi olarak ve istihdamı hayatta kalmanın veya maddi refahın bir aracı olarak değerlendirmektedir. Kosova Anayasası'nın 49. Maddesi'nde belirtilen "Çalışma ve Mesleği Yerine Getirme Hakkı" tanınarak herkesin çalışma hakkı garanti edilmiştir. Ancak bu konudaki göstergeler, başvuru prosedürlerinde yalnızca doğrudan veya dolaylı ayrımcılığın olmamasının yeterli olmadığını, aynı zamanda bir devletin genel nüfusunun tüm gruplarının kamu ve özel sektörde istihdama erişiminde ve herkesin eşit temsiliyi garanti altına almada için gösterdiği çabaların eksikliğinin de söz konusu olduğunu göstermektedir.<sup>70</sup> Roman ve Aşkâli topluluklarının istihdama dâhil edilmesini sağlayan yasal çerçeveye rağmen, bu topluluklar kamu kurumlarında istihdamda önemli ölçüde yetersiz temsil edilmektedir.

İstatistikler, Kosova'da genel olarak işsizliğin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Kosova İstatistik Ajansı'nın (KAS) Aralık 2019'da yayınlanan en son İş Gücü Anketi (LFS), özellikle gençler ve kadınlar arasında işgücü piyasasına %40,5'lik düşük bir katılımın (KAS, LFS 2019) ve yüksek işsizlik oranının (%25,7) olduğunu göstermektedir. Aktif çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık üçte ikisi aktif değildir (%59,5). Genç işsizlik oranı (15-24 yaş) %49,4'ün üzerindedir. 15-24 yaş arası gençler için NEET oranı (Çalışmayan, okula veya eğitime devam etmeyen gençler) yaklaşık % 32,7'dir.<sup>71</sup>

AGİT'in 2010 yılında hazırladığı "Kosova'da Yaşayan Azınlıklara İlişkin Profil" isimli çalışmasında genel itibarıyla Roman, Aşkâli ve Mısırlı toplulukları, Kosova'nın en savunmasız grupları olarak belirlenmiştir ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. UNDP'nin 2005 yılındaki raporu ise Kosova'nın bu durumunu öngörmüş "Kosova önümüzdeki yıllarda önemli bir yoksulluk sorunuyla karşı karşıya. Ulusal politika yapıcılardan büyük ölçekli kalkınmayı içerecek ve hızlandıracak politika programının uygulanmasına güçlü bir bağlılık gerektirecektir"<sup>72</sup> ifadesini kullanmıştır. Kosova'nın içinde bulunduğu durumun nedeni gerekli politikaların yeterli olarak oluşturulmamasıdır. İşsizlik seviyesinin her üç toplulukta da çok yüksek olmaya devam etmesinin başlıca nedenleri olarak; işgücü piyasasında rekabet etme olanaklarının az olması, eğitim seviyelerin düşüklüğü, geleneklerden ötürü kız çocuklarının okuldan ayrılması, erken evlilik ya da evde aileye yardımcı olmak, çocukların ise okuldan ayrılıp ev ekonomisine yardımcı olmak<sup>73</sup> görülmektedir. Roman, Aşkâli ve Mısırlı toplulukların eğitim durumunun düşük olması, değerlendirilecek iş fırsatlarını sınırlamaktadır. Mevsimlik tarım işleri ve serbest meslek faaliyetleri bu topluluk için hala temel istihdam biçimleridir.

<sup>69</sup> World Bank (2005).

<sup>70</sup> Konzept Dokument, i miratuar në mbledhjen e 22 të Qeverisë së Republikës së Kosovës me Vendimin Nr. 04/22 03.04.2015: 10.

<sup>71</sup> Zyra e Kryeministrit-Zyra për Qeverisje të Mirë (2020).

<sup>72</sup> World Bank (2005).

<sup>73</sup> UNDP (2010).



Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), İnsani Gelişme 2010 Raporunda, Roman, Aşkali ve Mısırlı ailelerde 2009 yılındaki işsizlik oranının %58 ve genel nüfusun işsizlik oranının ise % 45 olduğunu belirtmiştir.<sup>74</sup>

Uluslararası antlaşmalarda olduğu gibi Kosova'nın yasal düzenlemelerinde de kamu kurumlarında tüm topluluklara eşit fırsatlar verilerek ayrımcılığa maruz kalmadan temsil edilmeleri yer almaktadır. Kosova yasalarına göre "Merkezi düzeydeki kurumlarda memurların %10'u Kosova'da çoğunlukta olmayan topluluklara ait personel tarafından temsil edilmektedir".<sup>75</sup> AGİT'in 2017 yılındaki 18 kamu kuruluşunda toplulukların orantılı genel katılımı incelenmiş ve son değerlendirmeden bu yana (1 Ocak 2013'ten 31 Aralık 2015'e kadar) yüzde 7,85'ten yüzde 9,6'ya kadar artış gözlenmiştir. Araştırmada yapılan değerlendirmeye göre merkezi düzeyde, 18 derecelendirme kurumunda kamu hizmetinde sayısal azınlık olan toplulukların orantılı genel katılımı, dönem boyunca artmıştır. Fakat orantılı katılıma bakılırsa Kosova'daki Gorani, Roman, Aşkali ve Mısırlılar gibi daha küçük topluluklar, genel olarak Kosova'daki genel nüfustaki sayılara kıyasla yeterince temsil edilmemektedir.<sup>76</sup>

Merkezi ve yerel düzeydeki (tüm sektörler, idare, eğitim, sağlık vb. içeren) kamu kurumlarındaki toplam çalışan sayısı dikkate alındığında, bu kurumlardaki 85.202 çalışandan 297'si Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara mensuptur (131 Roman, 111 Aşkali ve 55 Mısırlı). Merkezi ve yerel düzeydeki veriler bu üç azınlık grubunun yeteri kadar kurumlarda temsil edilmediğini göstermektedir. Bunun başlıca nedeni ise Kosova kurumlarının kuruluş döneminde bu üç topluluğun kurumlarda çalışmak için yeterli eğitiminin olmaması nedeniyle azınlıklar için kamu kurum ve kuruluşlarında ayrılan % 10'luk kotada diğer azınlıkların istihdam edilmesidir. Şimdi ise Kosova Hükümeti Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların yeteri kadar temsil edilmesi konusunda çözüm yolları aramaktadır.

Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların üyelerinin sosyo-ekonomik durumları ve özel sektör istihdamına erişimleri bir sorun olmaya devam etmektedir. Roman, Aşkali ve Mısır Topluluğuna ilişkin olarak Maliye, İstihdam ve Transfer Bakanlığı'ndan<sup>77</sup> alınan verilere göre yaklaşık 1622 Roman, 1609 Aşkali ve 664 Mısırlı topluluk üyesi aktif iş arayanlar olarak kayıtlıdır.

Kosova Cumhuriyeti İstihdam Kurumu, mesleki eğitim de dâhil olmak üzere istihdam hizmetlerini yönetmek üzere 2017 yılında faaliyete geçmiştir. Çalışma ve Sosyal Refah Bakanlığı bünyesinde bulunan bu Kurum "Roman ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Dâhil Edilmesi Stratejisi (2017-2021)"nde yer alan Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve İstihdam Hizmetleri ile ilgili bir takım hedefler belirlemiştir. Azınlık topluluklarının dâhil edilmesinin öncelikler arasında yer aldığı istihdam ve refah için stratejik belgeler, aşağıda belirtilen bu hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır;

- İstihdamın artırılması, becerilerin geliştirilmesi ve işgücü piyasasının daha iyi işleyişi;
- Korunmasız gruplara özel olarak odaklanarak, sosyal ve aile hizmetlerinin sağlanmasında kalitenin genişletilmesi ve artırılması yoluyla sosyal refahı artırmak;
- Emekliler ve savaş kategorileri için fayda ve daha iyi hizmet hakkını gerçekleştirmek için istikrarlı bir emeklilik sistemi oluşturmak ve kurumsal kapasite oluşturmak ve
- Ülkede sosyo-ekonomik politikaların oluşturulmasında sosyal ortakların rolünün güçlendirilmesi; çalışanlar için çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılması.

Bu Sektör Stratejisine göre, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların üyeleri için istihdam ve mesleki eğitim fırsatları şunlardır:

<sup>74</sup> UNDP (2010b).

<sup>75</sup> Ministria e Administriates Publike(2010).

<sup>76</sup> OSCE (2017).

<sup>77</sup> Maliye, İstihdam ve Transfer Bakanlığı Verileri, 2022.

- İstihdam arabuluculuğu yoluyla istihdam;
- Mesleki Eğitim;
- İşgücü piyasasında aktif olan programlar ve projeler için yönlendirmeler;
- İşsiz ve iş arayan olarak kayıt;
- İstihdam danışmanlığı;
- Kariyer danışmanlığı;
- Mesleki eğitim danışmanlığı ve
- Düzenli çalışma ile ilgili göç hakkında bilgi sağlanması.<sup>78</sup>

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Antlaşması 2017 devlet raporunda İstihdam ve Sosyal Refah Bakanlığı'nın bu üç topluluk üyelerini iş piyasasına hazırlama konusunda belirlediği politikalarında amaç olarak; Roman, Aşkali ve Mısırlıların mesleki eğitim programları ve diğer işgücü piyasası önlemleri aracılığıyla bu üç topluluğun iş piyasasında yerini alıp sosyal yardımlardan mümkün olduğunca daha az kişinin faydalanması öngörülmektedir.<sup>79</sup>

Dünya Bankası ve Kosova İstatistik Ajansı tarafından Nisan 2017'de yayınlanan "Kosova Cumhuriyeti'nde Tüketimde Yoksulluk 2012-2015" raporuna göre, Kosova nüfusunun yüzde 17,6'sı yoksulluk sınırının altında yaşıyor, nüfusun yüzde 5,2'si aşırı yoksulluk sınırının altında yaşarken, günde 1,30 avrodan az bir gelirle yaşıyor. Bir önceki yıla göre yoksulluk düzeyinde 3,5 puanlık bir düşüş yaşıyoruz.

### **Sosyal Hizmetler**

Kosova'da aşırı yoksulluk özellikle Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarda belirgindir<sup>80</sup> bu topluluklar halen yoksulluk içinde yaşamaya devam etmektedir.<sup>81</sup>

Hükümet sürekli olarak Sosyal Yardım Kanunu'nu gözden geçirmektedir. 2012 yılı boyunca Sosyal ve Aile Hizmetleri Yasası gözden geçirilerek onaylanmıştır ancak bu, marjinal grupların yoksulluğuyla mücadele etmek için gerekli temel unsurları içermiyordu; bunlar arasında rekroaktif enflasyon endekslemesi ve büyük aileler için azami faydalanma miktarının kaldırılması da yer alıyordu. İstihdam ve Sosyal Refah Bakanlığı tarafından Yasa tekrar gözden geçirilmiş ve onaylanmıştır.<sup>82</sup> Sosyal yardıma bağımlı bir toplum oluşturmaktan ziyade yeni iş imkânları sağlamak üzere devletler politika üretmeye çalışırlar. Ancak Kosova'da işsizlik sorunu devam ederken 2012 yılı ile 2022 yılları arasında sosyal yardım alanlarda bir değişiklik yaşanmamıştır.<sup>83</sup> 1-18 yaşarası engeli çocuklara ve 5 yaşından küçük çocukları olan ailelere her ay ödenek sağlanmakta, sosyal destek gören ailelerin ayrıca elektrik enerjisi borçları silinmektedir.

### **Sağlık**

Sağlık alanında Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlıların durumu diğer topluluklardan farklılık göstermektedirler. Sosyo-ekonomik durum, bilinçlenme ve eğitim durumları başlıca farklılık faktörleri olarak görülebilir. Yukarıdaki koşullar, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların üyelerinin yaşam beklentisinin Kosova ortalamasının altında olmasına neden olmaktadır.<sup>84</sup> Yetersiz beslenme ve sağlık kontrollerinin yapılmaması yaşam düzeyini zayıflatmaktadır. Yaşam

<sup>78</sup> Başbakanlık Ofisi (2017).

<sup>79</sup> Başbakanlık Ofisi (2017).

<sup>80</sup> World Bank (2015).

<sup>81</sup> UNDP (2010a).

<sup>82</sup> LIGJI Nr. 04/L-081 Për Ndryshimin Dhe Plotësimin E Ligjit NR. 02/L-17 Për Shërbime Sociale Dhe Familjare, 2012.

<sup>83</sup> 2012 yılında 4,353 ila 13,171 arasında (4,541 Roman, 7,392 Aşkali ve 1238 Mısır) sosyal yardım alan Roman, Aşkali ve Mısırlıların sayısındaki hızlı artış görülmüştür 4.611 üyeli 1032 Roman aile, 7.351 üyeli 1.526 Aşkali aile ve 2.089 üyeli 434 Mısırlı aile. Kosova'daki Sosyal Yardım Programından yararlanan, Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı azınlıkların 14.051 üyesi olan toplam 2.992 aile. İstihdam ve Sosyal Refah Bakanlığı Verileri, Mart 2022.

<sup>84</sup> Kosova nüfusunun ortalama yaşam beklentisi 70,5 yıl iken, bu oran Roman, Aşkali ve Mısırlılarda 60 yıldan daha kısadır. Roman ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Dahil Edilmesi için Strateji ve Eylem Planı 2017-2021, Yeni sağlık sigortası hayat kurtaracak: Kosova'nın Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarında yaşam süresi ve sağlık. Balkan Sunflowers. 2016.

tarzı, gelir ve sosyal statüsünün yanı sıra, insanların doğduğu, yaşadığı ve çalıştığı koşullar da sağlığını etkilemektedir. Bunlar, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların daha kötü sağlık koşullarına sahip olma eğiliminde olmalarının nedenini kısmen açıklayabilir.<sup>85</sup>

Koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerine sınırlı erişime sahip olan Roman ve Aşkali toplulukları sağlık sorunları yaşamaya devam etmektedir. Bu grupların sağlık hizmetlerine erişimin önündeki başlıca engeller arasında yoksulluk, tedavi ve ilaç satın alma, ulaşım ve kimlik belgelerinin olmaması ve ödeme yapamama yer almaktadır. Roman ve Aşkali toplulukları arasında yetersiz beslenme yaygındır, bu da kötü sağlık ve kısa yaşam beklentisine katkıda bulunmaktadır. Özellikle diyabet, hipertansiyon, kardiyovasküler hastalık ve iskelet bozuklukları gibi bulaşıcı olmayan kronik hastalıkların varlığı endişe verici boyuttadır.<sup>86</sup> Sağlık hizmetlerine erişim, bu alandaki temel zorluklardan biri olmaya devam etmektedir. Çeşitli raporlar, sağlık hizmetlerine erişimi etkileyen finansal ve finansal olmayan faktörlere işaret etmektedir.<sup>87</sup>

Ancak Hükümetin hazırladığı politikalar yanında sağlık sektörü de eğitim sektörü gibi Sırbistan tarafından kurulan paralel yapıya sahiptir.

Sağlık Bakanlığı tarafından bir dizi politikalar oluşturulmuştur. Bu politikaların başlıcaları; bilinçlendirme kampanyaları, alanda çalışmalar ve sağlık çalışanlarına hizmet iç eğitim olarak kategorize edilebilir. Bilinçlendirme kampanyaları olarak; Yardım sağlama açısından üç topluma yönelik üreme sağlığı üzerine devamlı olarak eğitim ve tartışma programları düzenlemenin yanı sıra aile planlaması kampanyası düzenlenmektedir, bu çerçevede üreme sağlığına ilişkin haklar, korunma ve hijyen; konulu toplantılar ve eğitim materyalleri dağıtılmaktadır. Çocukların aşılandırılması çok önemli olduğundan ve bu topluluklarda çocuklara aşı yapılmaması nedeniyle Sağlık Bakanlığı aşı kampanyaları düzenlemiş ve ev ev ziyaret edilerek aşı kartı tedarik edilmiştir.

Bu topluluklara mensup kişilerin düzenli doktor kontrollerinin yapılmaması nedeniyle gezici ekipler oluşturulmuş ve bu ekipler toplulukların yaşadıkları alanları düzenli olarak ziyaret ederek özellikle hassas kesim olan kadın ve çocukları kontrolden geçirmektedir. Bu ekip kadınlara yönelik mamografi hizmetleri de vermektedir.

Mitroviça ilinde yaşayan Roman topluluğu mensuplarının kanlarında kurşun tespit edilmiş ve uluslararası kurumlarla birlikte gereken önlemler alınmıştır ve Sağlık Bakanlığı tarafından sürekli olarak kan analizleri kontrolü yapılmaktadır. MICS'e göre Roman kadınların yüzde 19,2'si, erkeklerin yüzde 11,1'i ve Roman çocukların yüzde 19,3'ü sağlık sigortasına sahip. Aşkali kadınların sadece yüzde 0,9'u, erkeklerin yüzde 6,7'si ve Kosovalı Aşkali çocukların yüzde 0,7'si sağlık sigortasına sahip.<sup>88</sup> Kosova'da sağlık sigortası kapsamının düşük olması, Kosova'da diğer ülkelerden farklı olarak 2014 yılında yasanın kabul edilmesine rağmen zorunlu sağlık sigortası uygulamasının hayata geçirilmemiş olması ile açıklanmaktadır.<sup>89</sup>

Oldukça hassas bir konu olan ve Kosova yasalarıyla önlenen ayrımcılık konusunda özellikle sağlık sektöründe sağlık çalışanlarının daha dikkatli yaklaşmaları için hizmet iç eğitim sunulmuştur.<sup>90</sup>

### **İskân**

Kosova'da yürürlükte olan belirli konut programlarının finansmanı hakkında No. 03L-164 Kanun'daki<sup>91</sup> mevzuata dayanarak "Bu yasanın amacının ekonomik durumdan dolayı konutların serbest piyasadaki satış fiyatlarını karşılayamayan aileler ve bireylere istikrarlı bir barınma için

<sup>85</sup> World Bank(2019).

<sup>86</sup> Zyra e Kryeministrit (2017a).

<sup>87</sup> Zyra e Kryeministrit (2017a); Stanculescu, vd. 2014; Hoxha vd., 2008; Bloom, vd., 2007.

<sup>88</sup> UNICEF (2020).

<sup>89</sup> Ligji Për Sigurimin Shëndetësor (2014).

<sup>90</sup> Sağlık Bakanlığı Verileri,2017.

<sup>91</sup> Ligji Për Financimin e Programeve të Veçanta të Banimit (2010).

şartların yaratılması ve barınmaya ait özel programların geliştirilmesi için finansal araçların temin edilmesi ve kullanılması şeklinin tayin edilmesi” olduğu açıklanmaktadır. Bundan hareketle öncelikle Kosova’da bulunan Roma, Aşkali ve Mısırlıların yaşadığı üç büyük kamp kapatılmış ve orada yaşayanlar özel yapılmış evlere taşınmışlardır. Kosova kurumlarının, bakanlıkların ve uluslararası örgütlerin desteği ile çok zor şartlarda yaşayan ve evleri olmayanlar için evler yapılmıştır. Sosyal yerleşim alanları yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Belediyeler tarafından zor şartlarda yaşayan ve geri dönüş yapmış olan aileler için arsa tahsis edilmiştir.

Özellikle Kosova’ya geri dönüş yapan Roman, Aşkali ve Mısırlı ailelerin birçoğu zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu durumun birazda olsa yumuşatılması konusunda iki bakanlık arasındaki antlaşmayla projeler hazırlanmıştır.

İç işleri Bakanlığı, Geri dönüş Yapan Kişilerin Yeniden Entegrasyon Dairesi (DRPR) ile Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı arasındaki anlaşmaya göre, Kosova yasa ve yönetmeliklerinde belirtilen kriterler temelinde Geri Gönderilen Kişilerin Yeniden Entegrasyonu konusunda projeler finanse edilmiştir. Projeler, geri dönenler ve geri gönderilenlere yeniden yapılanma, ev tadilatı, mobilya ve ev mobilyaları sağlamak üzere hayata geçirilmiştir.

Bununla birlikte, konut sürdürülebilirliğinin koşulları henüz tam başarıya ulaşmış sayılamaz, çünkü verimli bir finansman mekanizması, sosyal konut tahsis etme, düşük gelirli göçmenler ve diğer korunmasız aileler için uygun fiyatlı konut seçeneklerini artırmak için iskânın yönetilmesinde sürdürülebilir kapasite oluşturulmalıdır.<sup>92</sup>

## Sonuç

Bu makalenin amacı Kosova’daki Roman, Aşkali ve Mısırlıların Kosova toplumuna katılımı için Kosova Hükümeti tarafından oluşturulan politikalar ve pozitif önlemler ve bu politikaların bu üç azınlığın Kosova toplumuna katılımına etkisi incelenmiştir.

Kosova Hükümeti çok etnikli bir toplum inşası ve eşit vatandaşlardan oluşan bir devlet yaratma çabasına yönelik politikalar oluşturmuştur. Kosova’da azınlık haklarının yasal açıdan korunması, Anayasa’dan başlayarak, çok çeşitli uluslararası sözleşmelerle devam eden çok kapsamlı ve sofistike bir yasal çerçeveye sahiptir. Roman, Aşkali ve Mısırlılara Anayasa ve yasayla azınlık statüsü verilmiş ve yasal çerçeve ve uluslararası antlaşmalardan gelen yükümlülükler ayrıntılı olarak kapsanmıştır. Bu geniş haklara rağmen Roman, Aşkali ve Mısırlılar Kosova toplumunda en düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan ve en fazla ayrımcılığa maruz kalan kesimdir.

AB üyeliği yolunda ilerleyen Balkan ülkelerine Roman, Aşkali ve Mısırlıların entegrasyonunu şart koşmuş Kosova’da bu ülkelerden biri olarak 2030’ye kadar olan “Roman Entegrasyonu için Ulusal Stratejiler” ve “AB Çerçevesi ve Roman Entegrasyon Önlemleri ile ilgili 2013 Konsey Tavsiye Kararı”, “Entegrasyon Önlemlerinin Geliştirilmesi ve Uygulanması Özel Rehberi” göz önünde bulundurarak kendi “Ulusal Strateji ve Eylem Planı”nı oluşturmuştur.

Kosova Hükümeti Roman, Aşkali ve Mısırlı oluşturulan bu politikalarla toplulukların eğitim, istihdam ve sosyal refah, sağlık, barınma ve ayrımcılık alanlarını içeren ancak bunlarla sınırlı olmayan boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu politikaların içerdiği önlemler neticesinde, pozitif ayrımcılık yapılarak eğitimde yüksek derecede katılım sağlanmış, okula devam sağlanarak, yükseköğrenim için teşvik edici önlemler alınmıştır. Ancak Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar halen toplumun çoğunluğu ve diğer azınlıklarla eşit duruma gelememişlerdir.

Kosova’da genel itibariyle işsizlik oranı çok yüksektir, ancak Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar ise bu durumdan daha fazla etkilenen ve Kosova’nın en yoksul ve sosyal hizmetlerden en fazla faydalanan kesimdir.

<sup>92</sup> Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı Verileri, 2022.

Bu durum sağlık ve barınma alanlarında da pek iç açıcı değildir, alınan tüm önlemler ve pozitif ayrımcılığa rağmen halen toplumun en mağdur kesimi olmaya devam etmektedirler.

Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların Kosova’da yaşayan diğer topluluklarla eşit seviyeye ulaşmaları konusundaki Kosova Hükümetinin yeni politikaları ve pozitif ayrımcılık önlemlerinin uygulanması konusunda daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir.

## KAYNAKÇA

Agjencia e Statistikave te Kosoves, (2011), *Vlerësim Popullsia e Kosovës*, <https://ask.rks-gov.net/media/2127/vlersim-popullsia-e-kosoves-2011.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Agjencia e Statistikave të Kosoves, (2014), *Komunitetet Rom dhe ashkali në Republikën e Kosovës, Anketa e Grupimeve të Treguesve të Shumëfishtë 2013-2014*. <https://ask.rks-gov.net/media/1873/anketa-e-grupimeve-te-treguesve-te-shumefishte-ne-republikën-e-kosoves-2013-2014-gjetjet-kryesore.pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Ahtisaari, M., (2007), “Kosova’nın Gelecekteki Statüsüne İlişkin Genel Sekreter Özel Elçisinin Raporu”, *Assembly Support Initiative Newsletter*, 27, 3-5, <https://www.osce.org/tr/kosovo/24790?download=true> (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

Alan Phillips, (2008), Söyleşi, President of the Advisory Committee on the Framework Convention.

Ayrımcılığa Karşı Koruma Yasası, (2015), NO. 05 / L-021, *Resmî Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10924> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Başbakanlık Ofisi, (2017), *UNMIK Aracılığıyla Avrupa Konseyi’ne sunulan “Kosova Hükümeti Raporu, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin Tavsiyelerinin Uygulanmasına İlişkin Rapor”*. <https://rm.coe.int/168008b786>. (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Besim, Kajtazi ve M. dhe Rama, Eset (2014), *Udhëzues për procesin e hartimit të politikave dhe legjislacionit në Qeverinë e Republikës së Kosovës*, Prishtinë, IKS.

Bloom J.D. - Hoxha, I. - Sambunjak, D. – Sondorp, E., (2007), “Ethnic Segregation in Kosovo’s Post-War Health Care System”, *European Journal of Public Health*, 17/5, 430-436.

*Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı Verileri, 2022.*

Cianetti, Licia, (2019), *The Quality of Divided Democracies: Minority Inclusion, Exclusion, and Representation in the New Europe*, University of Michigan Press.

Cinsiyet Eşitliği Yasası, (2015), NR. 05/L-020, *Resmî Gazete*, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10923> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Council of Europe, (t.y.a), “Project Education of Roma Children in Europe: Institutionalisation and Emancipation”. <https://rm.coe.int/institutionalisation-and-emancipation-factsheets-on-romani-history/16808b1c61>. (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

\_\_\_\_\_, (t.y.b), “Resolution CM/ResCMN (2019)11 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo”. <https://rm.coe.int/institutionalisation-and-emancipation-factsheets-on-romani-history/16808b1c61>. (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

\_\_\_\_\_, (t.y.c), “Integration and inclusion”, <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/integration-and-inclusion>. (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

Council of the European Union, (2013), *Council recommendation on effective Roma integration measures in the member states, Brussels, 9 and 10 December 2013*. [https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/lisa/139979.pdf](https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lisa/139979.pdf) (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

Dillerin Kullanımı Yasası, (2007), NO. 02 / L-37, *Resmi Gazete*, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2440> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

European Center for Minority Issues Kosovo, (2012), “Kosovo Minority Communities in the 2011 Kosovo Census Results: Analysis and Recommendations”, *ECMIKosovo Policy Brief*, <https://www.ecmikosovo.org/> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

European Commission, (2011), An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020, Brussels, 5.4.2011, COM (2011) 173 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&from=PL> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

European Union, (2013), To Engage more Deeply for Kosovo Roma, Ashkali and Egyptian Communities. [https://eeas.europa.eu/archives/delegations/kosovo/documents/publications/roma\\_booklet\\_eng.pdf](https://eeas.europa.eu/archives/delegations/kosovo/documents/publications/roma_booklet_eng.pdf) (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

*Geri Dönüş ve Topluluklar için Belediye Müdürlükleri Yönetmeliği*, NO. 02/2010. [http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore\\_per\\_Zyrat\\_komunale\\_per\\_Komunitete\\_dhe\\_Kthim.pdf](http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf) (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Henley, William, (2005), *Catch-up Classes Help Integrate Kosovo's Minorities, OSCE Mission in Kosovo*. <https://www.osce.org/kosovo/57412> (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

Hoxha, Ilir, Bajraktari, Ilirjana, Kotori, Vjosa, (2009), *Antenatal Care Services in Kosovo*. UNICEF.

*İstihdam ve Sosyal Refah Bakanlığı Verileri*, 2022.

*Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Çoğunluk Dışı Topluluklardan Adayların Kayıtları İçin Olumlu Önlemler ve Kontenjanların Uygulanması Hakkında 09/2016 No.lu İdari Yönerge* (2016). <https://masht.rks-gov.net/uploads/2016/06/ua-masht-09-2016-aplikimi-i-masave-afirmative-dhe-vendeve-te-rez-al.pdf> (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

Kızılçaoğlu, Alaaddin, (2014), “Geographical Elements in Country Flags”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 120, 116–123.

*Kosova Cumhuriyeti'nde Toplulukların ve Topluluk Mensuplarının Haklarının Korunması ve Teşvik Edilmesine Ait 03/l-047 sayılı Yasanın Değişimleri ve Tamamlamalarına Ait Yasa*.

Kosova'da Topluluklar İle Topluluk Mensupları Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Yasası, (2008), YASA NO. 03/L-047, *Resmi Gazete*, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2531> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Kosova Cumhuriyeti Belediyelerinde Eğitim Yasası, (2008). NR. 03/L-068. *Resmi Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2543> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Kosova Cumhuriyeti Hükümeti'nin 22. Toplantısında Onaylanan No. 04/22 Sayılı Kavram Belgesi (Concept Document), 03.04.2015.

Kosova'da Din Özgürlüğü Yasası, (2007), YASA NO. 02 / L-31. *Resmi Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2442>. (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

“Kosovo Minority Communities in the 2011 Kosovo Census Results: Analysis and Recommendations”, (2012), 18 December 2012. <https://www.ecmikosovo.org/>

Kültürel Miras Yasası, (2008), YASA NO. 02 / L-88, *Resmi Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2533> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Ligji Për Financimin e Programeve të Veçanta të Banimit (2010), NR. 03/L-164, *Gazeta Zyrtare E Republikës Së Kosovës*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2670> (Erişim Tarihi: 21.01.2022).

Ligji Për Sigurimin Shëndetësor (2014), nr. 04/L -249, *Gazeta Zyrtare E Republikës Së Kosovës*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9450> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

LIGJI Nr. 04/L-081 Për Ndryshimin Dhe Plotësimin E Ligjit NR. 02/L-17 Për Shërbime Sociale Dhe Familjare, *Gazeta Zyrtare E Republikës Së Kosovës / Nr. 5 / 05 PRILL 2012*. <https://mpms.rks-gov.net/wpdm-package/ligji-np-i-l-per-sherbimet-sociale-shqip-pdf/?wpdmdl=1067> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

*Maliye, İstihdam ve Transfer Bakanlığı Verileri 2022*.

Ministria e Administrates Publike, (2010), *Rregullorja e MAP-së nr. 04/2010 për Procedurat për përfaqësimin e drejtë dhe proporcional të komuniteteve jo-shumicë në shërbimin civil të Republikës së Kosovës*. <https://mpb.rks-gov.net/ap/desk/inc/media/DF61A738-9817-4AA9-9DBB-CC9C9D7201D4.pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë, (2016), *Plani Strategjik i Arsimit në Kosovë 2017-2021, Ministria e Arsimit, Shkences, Teknologjisë dhe Inovacionit*. [https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/docs/PLANI\\_STRATEGJIK\\_I\\_ARSIMIT\\_NE\\_KO-SOVE.pdf](https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/docs/PLANI_STRATEGJIK_I_ARSIMIT_NE_KO-SOVE.pdf) (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Ministria e Punëve të Brendshme, (2017), *Strategjia shtetërore për riintegrim të qëndrueshëm të personave të riatdhesuar në Kosovë 2018-2022*. <https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2019/08/Strategjia-Shtet%C3%ABrore-p%C3%ABr-Riintegrim-t%C3%AB-Q%C3%ABndruesh%C3%ABm-t%C3%AB-PR-2018-2....pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022)

Ministria e Administrimin Pushtetit Lokal, (2016), *Strategjia për Vetëqeverisje Lokale 2016 - 2026*. [https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/08/Strategjia\\_liber\\_trigjuhe\\_finale-2016.pdf](https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/08/Strategjia_liber_trigjuhe_finale-2016.pdf) (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

Office of the Prime Minister, (2013), *Progress Report on Implementation of the Action Plan and the Strategy of the Republic of Kosovo for Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Communities, 2009-2015*.

Office of the Prime Minister, Office on Good Governance, (2020), *Raporti i Vleresimit Afatmesëm 2017-2019 mbi Zbatimin Strategjisë dhe Planit të Veprimet për Përfshirjen e Komuniteteve Rom dhe Ashkali në Shoqërinë Kosovare 2017-2021*, [https://zqm.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/dokumentet/Raporti%20i%20vleresimit%20\\_2017-2019%20mbi%20zbatimin%20e%20Startegjise%20dhe%20planit%20te%20veprimet%20oper%20perfshirjen%20e%20komuniteteve%20rom%20dhe%20ashkali%20one%20shoqerine%20kosovare%202017-2021%20\(1\).pdf](https://zqm.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/dokumentet/Raporti%20i%20vleresimit%20_2017-2019%20mbi%20zbatimin%20e%20Startegjise%20dhe%20planit%20te%20veprimet%20oper%20perfshirjen%20e%20komuniteteve%20rom%20dhe%20ashkali%20one%20shoqerine%20kosovare%202017-2021%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Ombudsman Yasası, (2015), YASA NO. 05/L-019, *Resmi Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10922> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Oran, Baskın, (2021), *Minorities and Minority Rights in Turkey: From the Ottoman Empire to the Present States*, (Çev. John William Day), Lynne Rienner Publishers.

OSCE, (2011), *Implementation of the Action Plan on the Strategy for the Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo*. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/4/77413.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2020), *Overview of Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo*. [https://www.osce.org/files/f/documents/6/7/443587\\_1.pdf](https://www.osce.org/files/f/documents/6/7/443587_1.pdf) (14.02.2022).

OSCE, (2017), Përfaqësimi i komuniteteve në Shërbim Civil të Kosovës: Vazhdim i raportit të mëparshëm. <https://www.osce.org/sq/mission-in-kosovo/320522> (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2010), Profillet e Komuniteteve në Kosovë. <http://www.osce.org/sq/kosovo/75451?download=true> (Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Öğrenme Merkezlerinin Kuruluş ve İşleyişi İçin 19/ 2018 Sayılı İdari Yönerge, (2018). <https://masht.rks-gov.net/uploads/2018/12/ua-nr-19-masht-per-themelimin-dhe-funksionimin-e-qendrave-mesimore-x.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Programi për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut 2021-2025, (2021), Zyra e Kryeministrit.

Regional Cooperation Council, (2021), "Analysis of Mainstream Policies Targeting Roma and Ashkali Integration in Kosovo". <https://www.rcc.int/romaintegration2020/news/348/analysis-of-mainstream-policies-targeting-roma-integration> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

\_\_\_\_\_, (2019), Declaration of Western Balkans Partners on Roma Integration within the EU Enlargement Process, 05 Jul 2019, <https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

\_\_\_\_\_, Roma ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Katılması için Strateji ve Eylem Planı-2017-2021. <https://www.rcc.int/romaintegration2020/participants/3/kosovo> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

*Roma ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Katılması için Strateji ve Eylem Planı 2017-2021.*

*Roman ve Aşkalilerin Kosova Entegrasyon Strateji ve Eylem Planı 2009-2015 Ara Dönem İzleme Raporu, (2012-2013).*

*Sağlık Bakanlığı Verileri, 2017.*

Savitri, Kadloor, (2015) , "Minorities – The Problem of Definition", Module 01 of paper on Human Rights of Minorities in UGC E-Pathshala project, <http://epgp.inflibnet.ac.in/ahl.php?csrno=828>, [https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp\\_content/human\\_rights\\_and\\_duties/09.\\_human\\_rights\\_of\\_minorities/01.\\_minorities-the\\_problem\\_of\\_definition/et/7964\\_et\\_01.pdf](https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp_content/human_rights_and_duties/09._human_rights_of_minorities/01._minorities-the_problem_of_definition/et/7964_et_01.pdf) (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

Stanculescu, Manuela Sofia ve Neculau, Georgiana, (2014), The Performance of Public Health-care Systems in South-East Europe - A comparative qualitative study. Friedrich Ebert Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10758.pdf> (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

Thornberry, Patrick ve Estebanez, Marfa Amor Martin, (2004), *Minority Rights in Europe: A Review of the Work and Standards of the Council of Europe*, Council of Europe Publishing.

Udhëzimin Administrativ Nr. 19/2016 për përfshirjen e fëmijëve në institucione parashkollore (2016), *Gazeta Zyrtare E Republikës Se Kosoves*, 26.08.2016. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=15178> (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

UNDP, (2010a), Raporti I Zhvillimit Njerëzor në Kosovë-2010. [https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr\\_2010\\_shqip.pdf](https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2010_shqip.pdf) (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

\_\_\_\_\_, (2010b), Human Development Report. [https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/human\\_development/KHDR2010.html](https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/human_development/KHDR2010.html) (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

UNICEF (2020), Multiple Indicator Cluster Survey and 2019–2020 Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey 2019–2020-Survey Findings Report.



<https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/1871/file/Kosovo%20MICS%202020.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

World Bank (2017), Republic of Kosovo Systematic Country Diagnostic Report. Report No. 114618-XX. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/282091494340650708/pdf/Kosovo-SCD-FINAL-May-5-C-05052017.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

\_\_\_\_\_, (2005), Vlerësimi I Varfërisë në Kosovë Promovim i Mundësisë, Sigurisë, dhe Pjesëmarrjes për të Gjithë. [http://web.worldbank.org/archive/website01352/WEB/IMAGES/POVERTY\\_.PDF?contentMDK=20676217&sitePK=297667](http://web.worldbank.org/archive/website01352/WEB/IMAGES/POVERTY_.PDF?contentMDK=20676217&sitePK=297667). (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2015), "Country Snapshot", <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Kosovo-Snapshot.pdf> (Erişim Tarihi: 06.01.2022).

\_\_\_\_\_, (2019), *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans*. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/breaking-cycle-of-roma-exclusion-in-western-balkans> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Yeni Sağlık Sigortası Hayat Kurtaracak: Kosova'nın Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarında Yaşam Süresi ve Sağlık, (2016), *Balkan Sunflowers*.

Yerel Özyönetim Yasası, NO. 03 / L-040, *Resmi Gazete*. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2442> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

*Yüksek Öğrenimin Kamu Kurumlarında Çoğunluk Olmayan Topluluklardan Adayların Kaydı için Olumlu Önlemler ve Ayrılmış Kota Sisteminin Uygulanması Sayılı 09.2016 Yönetmelik*, (2016), <http://masht.rks-gov.net/uploads/2016/06/ua-masht-09-2016-aplikimi-i-masave-afirmative-dhe-vendeve-te-rez-al.pdf> (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

Zyra e Kryeministrit, Zyra për Qeverisje të Mirë (2019), *Strategjia Qeveritare për Bashkëpunim me Shoqërinë Civile 2019-2023*. <https://zqm.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Strategjia%20one%20tri%20ogjuhe.pdf> (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2013), *Strategjia nacionale për të drejtat e personave me aftësi të kufizuar në Republikën e Kosovës 2013-2023*. [https://kryeministri.rks-gov.net/repository/docs/NACIONALNA\\_STRATEGIJA\\_ZA\\_PRAVA\\_OSOBA\\_SA\\_OGRANICENIM\\_SPOSOBNOSTIMA\\_U.pdf](https://kryeministri.rks-gov.net/repository/docs/NACIONALNA_STRATEGIJA_ZA_PRAVA_OSOBA_SA_OGRANICENIM_SPOSOBNOSTIMA_U.pdf). (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Zyra e Kryeministrit, (2008), *Strategjia për integrimin e komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Republikën e Kosovës 2009- 2015*. [https://mmphi.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Publikimet/Strategjia\\_per\\_integrimin\\_e\\_komuniteteve\\_RAE\\_dhjeteto\\_r\\_2008.pdf](https://mmphi.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Publikimet/Strategjia_per_integrimin_e_komuniteteve_RAE_dhjeteto_r_2008.pdf) (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2017a), *Strategjia dhe Plani I Veprimit për Përfshirjen e Komuniteteve Rom dhe Ashkali në Shoqërinë Kosovare 2017-2021*. <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/a8e1293c6955519e788ae28d84fb11a4.pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2017b), *Strategjia Kombëtare Për Riintegrim Te Qëndrueshëm Të Personave Të Riatdhesuar Në Kosovë 2018-2022*. <https://kryeministri.rks-gov.net/%C3%ABp-content/uploads/2019/08/Strategjia-Shtet%C3%ABrore-p%C3%ABr-Riintegrim-t%C3%AB-Q%C3%ABndruesh%C3%ABm-t%C3%AB-PR-2018-2....pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Zyra e Kryeministrit, Zyra për Qeverisje të Mirë, (2017), *Strategjia Për Përfshirjen E Komuniteteve Rom Dhe Ashkali Në Shoqërinë Kosovare 2017-2021*. <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/a8e1293c6955519e788ae28d84fb11a4.pdf> (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

\_\_\_\_\_, (2020), *Raporti i Vleresimit Afatmesëm 2017-2019 mbi Zbatimin Strategjisë dhe Planit të Veprimit për Përfshirjen e Komuniteteve Rom dhe Ashkali në Shoqërinë Kosovare 2017-*

2021. [https://zqm.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/dokumentet/Raporti%20i%20vlere-simit%20\\_2017-2019%20mbi%20zbatimin%20e%20Startegjise%20dhe%20planit%20te%20veprimit%20oper%20perfshirjen%20e%20komuniteteve%20rom%20dhe%20ashkali%20one%20shoqerine%20kosovare%202017-2021%20\(1\).pdf](https://zqm.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/dokumentet/Raporti%20i%20vlere-simit%20_2017-2019%20mbi%20zbatimin%20e%20Startegjise%20dhe%20planit%20te%20veprimit%20oper%20perfshirjen%20e%20komuniteteve%20rom%20dhe%20ashkali%20one%20shoqerine%20kosovare%202017-2021%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

**Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

**Çıkar Çatışması Beyanı:** Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.





Yıldırım, Korkmaz, “Çevresel Terörizmin “Güvenlik” Bağlamında Değerlendirilmesi: Doğu Karadeniz Bölgesinden Çıkarımlar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.195-218.  
DOI: 10.31765/karen.1089695

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.  
*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

## ÇEVRESEL TERÖRİZMİN “GÜVENLİK” BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDEN ÇIKARIMLAR\*

Korkmaz YILDIRIM\*\*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Dr. Öğr. Üyesi,  
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,  
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,  
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,  
Rize/TÜRKİYE  
 korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr

ORCID : 0000-0001-5427-5075

**Anahtar Kelimeler:** Çevresel Güvenlik, Çevresel Terörizm, Doğu Karadeniz Bölgesi

**Keywords:** Environmental Security, Environmental Terrorism, Eastern Black Sea Region

**Öz:** 20. yüzyılın son çeyreği yerel ve bölgesel ekolojik sorunlarının sınır ötesi etkilerinin küresel bir tehdit olarak kabul edilmeye başlandığı yıllara tekabül etmektedir. Ekolojik sorunların sınır ötesi etkilerinin yanı sıra karşılıklı bağımlılık, karmaşıklık ve belirsizlik ihtiva etmesi gibi özelliklere sahip olması, yerelden küresele uzanan yeni bir güvenlik anlayışını (çevresel güvenlik) zaruri kılmıştır. Kaynak kıtlığı ya da bolluğu durumunun güvenlik ile ilişkilendirilmesinde ise “çevre” ve “güvenlik” kavramlarını bütünleşik olarak tahlil edilmeden rasyonel çıkarımların yapılması zordur. Diğer taraftan çevresel terör ve terörizm olguları geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de akademik ve politik alanlarda tartışılan yeni güvenlik konuları arasında yer almaktadır. Bu kapsamda güvenlik çalışmalarının odak noktasını oluşturan terör ve terörizm olgularının çevreye ilişkin boyutlarının kapsamlı olarak değerlendirilmesini mümkün kılan sentez çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalar çevresel terörizm ve güvenlik konularının kesişim alanlarını aydınlatması bakımından son derece yetersizdir. Pratik açıdan ise çevresel terörizme karşı alınan önlemler yeni bir bakış açısı ile etkin bir politik ve hukuki formülasyonunu gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı çevresel terörizmin güvenlik açısından izdüşümlerini “Doğu Karadeniz Bölgesi” özelinde incelemektir. Çalışma bu amacı iki farklı aşamada gerçekleştirmektedir. İlk aşamada çevrenin güvenlik ve terörizm olgular ile ilişkisinin düşünsel ve kavramsal olarak aydınlatılması ile gerçekleşmektedir. İkinci aşamada ise çevresel terörizmin güvenlik anlayışı içerisinde nerde ve nasıl konumlandırılacağına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Çalışma sonuçları erişilebilmesi kolay ve az maliyetli olan çevresel unsurlarının, etkili ve kalıcı sonuçları oluşturabilen bir araç ya da hedefe dönüşme potansiyeline sahip olması sebebiyle güvenlik anlayışının son aşamada düğümlendiği “insan güvenliği”nden “ekolojik güvenlik”e doğru yeni bir boyut kazanması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

## THE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL TERRORISM IN THE CONTEXT OF “SECURITY”: LESSONS FROM THE EASTERN BLACK SEA REGION

Geliş Tarihi / Received Date: 18.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.06.2022

**Abstract:** The last quarter of the 20th century corresponds to one

when the cross-border effects of local and regional ecological problems activated to be perceived as a global threat. Since ecological problems include cross-border effects as well as interdependence, complexity, and uncertainty, the formation of a new considerate of security spreading from the local to the global (environmental security) has become necessary. It is difficult to create rational inferences in associating resource scarcity or abundance with security without scrutinizing the concepts of "environment" and "security" in an integrated manner. On the other hand, environmental terror and terrorism are deliberated among the new security issues discussed in contemporary academic and political debates as in the past. In this context, there is a need for mixture studies that make it possible to comprehensively evaluate the environmental scopes of terror and terrorism, which also constitute the crucial point of security studies. Studies on this subject are extremely unsatisfactory in terms of revealing the intersection areas of environmental

terrorism and security issues. In practice, the measures taken against environmental terrorism require an effective political and legal formulation with a new outlook. In this context, the main purpose of the study is to scrutinize the projections of environmental terrorism in terms of security in the "Eastern Black Sea Region". The study accomplishes this aim in two different phases. In the first stage, it is realized by clarifying the relationship of the environment with security and terrorism phenomena. In the second stage, there are evaluations about where and how environmental terrorism will be positioned within the consideration of security. The results of the study clearly demonstrate that the environmental essentials, which are easy to access and cost-effective, have the potential to turn into a tool or target that can create effective and lasting results, and that the consideration of security has gained a new dimension from "human security" to "ecological security", where the considerate of security is tied in the last order.

## Giriş

Küresel ölçekte yaşanan iktisadi, siyasi ve toplumsal olgulara bağlı olarak “güvenlik” anlayışının içeriği ve kapsamı değişmiştir. Devlet merkezli endişe, çatışma ve tehditler etrafında şekillenen ve özellikle ulus-devlet güvenliğinin güvence altına alınmasını öngören dış güvenlik politika anlayışı, zaman içerisinde eğitimden, sağlığa, enerjiden çevre sorunlarına kadar çeşitli konuları da içerecek şekilde iç güvenlik meselesi haline gelmiştir. 1970’li yıllardan sonra çevre sorunlarına ilişkin yapılan akademik çalışmalar ve uluslararası bilimsel toplantılar sonucunda oluşan küresel farkındalık güvenlik araştırmalarını yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra ekolojik sorunların etkileri ve kapsamı bakımından ulaşılmış olduğu tehdit ve risk düzeyi, güvenlik araştırmalarının bu konuları da kapsayacak şekilde genişlemesini gerektirmiştir. Bu yıllardan sonra iklim değişikliği, kuraklık, hava ve su kirliliği, ormansızlaşma, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, enerji ve besin kaynaklarının kıtlığı, göç, doğal afetler, toplum sağlığı gibi küresel ölçekte etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren çevresel risk ve tehditler “çevresel güvenlik” çalışmalarının ivme yakalamasına sebep olmuştur. İçerik ve kapsam bakımından gelişim gösteren çevresel güvenlik anlayışı “enerji güvenliği, gıda güvenliği, su güvenliği” gibi çeşitli alt başlıklar altında değerlendirilmeye başlanmış, bu konudaki uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemelerin ve kurumsallaşmanın şekillenmesine katkı sunmuştur.

Son yıllarda benzer bir değişim çevresel güvenlik çalışmalarının terörizm konuları ile ilişkilendirilmesi gerekliliği hususunda yaşanmıştır. Çevresel güvenlik bağlamında değerlendirilebilecek terör eylemleri iki temel ana akım üzerinden akademik çalışmaların konusu haline getirilmektedir (eko-terörizm ve çevresel terörizm). Bazı araştırmacılar eko-terörizmin artan bir güvenlik tehdidi temsil ettiğini ve gelecekte marjinalleştirilmiş çevrecilerin daha fazla bireysel radikalleşmesiyle durumun kötüleşebileceğini ileri sürmektedir.<sup>1</sup> Diğer taraftan çevrenin bir amaç ya da araç olarak kullanıldığı çevresel terörizmde ise iki çeşit boyut üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. İlk olarak su, toprak ve havanın kirletilmesi, orman ve tarım alanları

<sup>1</sup> Spadaro, 2020: 57.

gibi doğal kaynakları amaçları doğrultusunda tahrip edilmesi ile amaçlara ulaşılması düşünülen terör eylemleri söz konusudur. İkinci boyutta ise baraj ve bentler gibi doğanın fiziki güçlerinden insanları koruma amacıyla faydalandığı bina ve altyapıların hedeflendiği terör eylemleri vurgulanmaktadır. Yasal açıdan çoğu ülkede doğaya karşı kıyım, tahribat ve suç teşkil eden her türlü eylemi çevresel terörizm kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü terör eylem planının bir parçası olarak insan ve çevresinde tahribat ve korku oluşturma amacı taşıması çevresel terörizmin temel belirleyicileri arasında gösterilmektedir.<sup>2</sup>

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı çevresel terörizm ile güvenlik arasındaki kavramsal ve kuramsal ilişkiyi “Doğu Karadeniz Bölgesi” örneği üzerinden açıklamaktır. Çalışmanın temel sorunsalı 21. yüzyılda çevrenin “güvenlik” ve “terörizm” kavramları ile teorik ve pratik olarak nasıl ilişkilendirilebileceğidir. Son dönemlerde çalışmalar bazı radikal çevreci gruplar tarafından çevreye zararlı sonuçları olan eylem ve faaliyetlerin engellenmesi amacıyla gerçekleştirilen pratik ve yöntemlerine (*eco-terrorism*) yoğunlaşmaktadır. Ancak radikal ve aşırı çevreci gruplardan farklı olarak doğrudan çevre ve doğa üzerinden baskı ve tehdit oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen terör eylemleri politik ve akademik alanda dikkate alınması gereken bir diğer önemli husustur (*environmental terrorism*). Felsefi, amaçsal, olgusal ve politik değerler açısından çeşitli düzeyde farklılıklar olmasının yanı sıra her iki durumda da çevre ve doğal kaynakların amaç, araç ya da hedef olarak kullanımı söz konusudur. Bu sebeple her iki durumda ayrı ayrı olarak çevresel güvenlik (*environmental security*) anlayışı çerçevesinde değerlendirilerek bu konudaki belirsizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Ayrıca çevresel terörizmin güvenlik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi ile Türkiye gibi zengin ekolojik sistemlere, kültürel varlıklara ve stratejik yapıları çevre koşullarına sahip olan ülkelerde terör karşıtı ölçütlerin belirlenmesi, yasal ve hukuki yetersizliklerin giderilmesi açısından önemli kazanımlarının olacağı düşünülmektedir. Sadece ekolojik unsurlar bile çevresel güvenlik konusunun teorik tartışmaları yanı sıra pratik boyutları itibariyle dikkate alınması gerektiğinin ne düzeyde önemli olduğu göstermektedir. Örnek olarak Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliğinin belirlemiş olduğu kriterler doğrultusunda endemizm oranının %34 olduğu Türkiye’de 3924 endemik türün yaklaşık 600 kadarı “çok tehlikede-CR”, 700 kadarı da “tehlikede-EN” kategorisinde değerlendirilmektedir.<sup>3</sup> Benzer şekilde 2018 verilerine göre 44 kadar milli park, 243 tabiat parkı, 30 tabiat koruma alanı başta olmak üzere toplam ulusal sınırların %8.9’luk kesimi korunan alan statüsünde değerlendirilmektedir.<sup>4</sup> Dünya ve Avrupa Birliği ülkelerindeki korunan alan oranları dikkate alındığında Türkiye’deki bu düzeydeki düşük koruma alanına sahip olması biyolojik çeşitlilik açısından risk potansiyelini yükseltmektedir.

### 1. Çevresel Güvenlik: Kavramsal ve Düşünsel Gelişimi

Alan yazınında “güvenlik” kavramına ilişkin kabul gören ortak bir tanıma ulaşmak zordur. Zamansal ve mekânsal özelliklerine göre değişim gösteren dinamik bir kavram olması sebebiyle böyle bir sonuçla karşılaşılması ilk bakışta olağandır. Kavramsal olarak ise Türk Dil Kurumu (2021)’na göre güvenlik kavramı “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu” şeklinde ifade edilmektedir. İngilizce’de “*security*” olarak ifade edilen “güvenlik” kavramı, Latince “bakımdan uzak olma, endişeleri bir kenara bırakma durumu”nu ifade etmek için kullanılan “*securitas*” teriminden geldiği belirtilmektedir.<sup>5</sup> Latince olarak “*securitas*” olarak ifade edilen “güvenlik” kavramı ise objektif bir temeli olmayan “endişeden uzak olma ve sükûnet” olma halini belirtmek için kullanılmaktadır. Bu durumun tam karşı durumu içinse “dikkatsizlik, gaflet ve ihmâl” terimleri kullanılmaktadır.<sup>6</sup> Buradan tehlikeden uzak, korunaklı, şiddet, çatışma ve savaşın olmadığı ortamı belirtmek

<sup>2</sup> Heger, 2012: 1068.

<sup>3</sup> Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı-ÇŞİB, 2022.

<sup>4</sup> ÇŞİB, 2022.

<sup>5</sup> Hamilton, 2013: 5.

<sup>6</sup> Arends, 2009: 5.

için güvenlik kavramının kullanıldığı anlaşılmaktadır.<sup>7</sup> Güvenlik kavramı ile ilgili olarak öznel ve nesnel olmak üzere iki farklı boyuta işaret edilmektedir.<sup>8</sup> Güvenlik kavramı nesnel boyutta kazanılmış değerlere karşı tehditleri, öznel olarak ise sahip olunan değerlere karşı bir saldırı olmaması durumu olarak tanımlanmaktadır. Zaman içerisinde kavram ulus-devlet, insan, finans, deprem, askeri istila gibi farklı terimler ile eklenerek ulusal güvenlik (*national security*), insan güvenliği (*human security*), finansal güvenlik (*financial security*) gibi çeşitli başlıklar altında değerlendirilmeye başlanmıştır.<sup>9</sup> Benzer şekilde geleneksel güvenlik anlayışının yetersiz kalması sebebiyle geliştirilen “bütüncül güvenlik” (*comprehensive security*) yaklaşımı da benzer şekilde insan haklarından çevre ve enerji güvenliğine, gelir dağılımından etnik ve dini çatışmalara kadar barış ve istikrarı zedeleyecek sorunların giderilmesini betimlemeyen bir yaklaşımdır.<sup>10</sup> Özellikle çevresel güvenlik konusuna güvenlik çalışmalarında daha fazla yer verilmesi ile insan güvenliği ve devletlerarası ilişkilerdeki risk düzeyinin azaltılması sağlanmıştır. Çünkü çevresel güvenlik anlayışının çok boyutlu analizi politik karar vericiler ve akademik çalışmaların zenginleşmesi için uygun alt yapı sunmaktadır.<sup>11</sup> Diğer iktisadi, siyasi ve toplumsal sorunlar ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olması sebebiyle çevresel güvenlikte, tek bir konu etrafında şekillenen güvenlik anlayışından ziyade geniş bir konu repertuvarına sahip küresel bir güvenlik durumuna atıf yapılmaktadır.

Güvenlik kavramının düşünsel gelişimi üzerinde tarihsel süreç içerisinde yaşanan zihinsel değişimlerin önemli etkileri olmuştur. Bu kapsamda güvenlik kavramının modern karşılığına ulaşmasında Antik Çağ'da Atinalıların imparatorluklarını kurtarma girişimleri, Roma İmparatorluğu dönemindeki dini yansımalar ve İngiliz filozof Thomas Hobbes'un iç savaşları önleme hedefleri olmak üzere üç farklı düşünsel gelişimin etkili olduğu belirtilmektedir.<sup>12</sup> Özellikle Hobbes'a göre “doğa durumu” olarak nitelendirilen güvensiz ve çatışma ortamından kurtulmanın tek yolu devlet gibi üst bir siyasi otoritenin oluşturulması gerekmektedir. Bu açıdan Hobbes'un düşünce felsefesinin de etkisi ile modern çağda ulus-devletin korunup gözetilmesi kapsamındaki “ulusal güvenlik” anlayışı kabul görmüştür. Soğuk Savaş sürecinde doğrudan güvenlik konusuna odaklanan çalışmalar, gelişim gösterebilme şansına sahip olmuştur. Soğuk savaş sonrası ve iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle “ulusal güvenlik” “stratejik güvenlik” gibi farklı başlıklar altında incelenen güvenlik çalışmalarında uluslararası güvenlik ve eleştirel yaklaşımlara doğru kaymaya yaşanmıştır.<sup>13</sup>

Tarihsel süreç içerisinde “güvenlik” kavramı ile ilgili değerlendirmelerde ulus-devlet güvenliği gibi dar bir bakış açısına sahip olan klasik/geleneksel yaklaşımların yetersiz olduğu anlaşılmış, çağdaş siyasi ve politik çatışma ve tehditleri de kapsayacak şekilde değişmesinin gerekliliği hâsıl olmuştur. Bu kapsamda özellikle Doğu Blok ülkelerinin bölünmesi sonrasında güvenlik anlayışının açıklanmasında yeni göstergeler ve değerler üzerinde inşa edilen “insan güvenliği”, “toplumsal güvenlik” ve “gezegen güvenliği” gibi yeni tanımlamalar ön plana çıkarılmıştır.<sup>14</sup> Daha öncesinde üst bir politik mesele olarak algılanan konular dışında tutulan ya da yeterli önceliği olmayan enerji, çevre, kent gibi konulardaki çatışma ve tehditlerin üst bir politik konu olarak kabul edilmesi sonucu, bu kavramın kapsamı ve içeriği de değişime uğramıştır. Zira Soğuk Savaş süresince askeri kuvvetler ile ilgili konular güvenlik konusu kapsamına dâhil edilirken askeri olmayan konular ikincil politika konusu olarak değerlendirilmiştir.<sup>15</sup> ABD'nin önderliğinde Batı Blok ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Blok ülkeleri ara-

<sup>7</sup> Vural, 2018: 23.

<sup>8</sup> Wolfers, 1952: 485.

<sup>9</sup> Barnett, 2007: 7.

<sup>10</sup> Gül, 2016: 306.

<sup>11</sup> Erdem, 2016: 275.

<sup>12</sup> Arends, 2009: 4.

<sup>13</sup> Bingöl, 2016: 43.

<sup>14</sup> Ağır, 2015: 103-104.

<sup>15</sup> Baldwin, 1997: 9.

sında yaşanan Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme gibi süreci hızlandıran olgular, geleneksel ulus-devlet merkezli güvenlik anlayışının politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal alandaki endişeleri de kapsayacak şekilde genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumun temel sebebi olarak ise toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlık gibi temel değerler üzerinde inşa edilmiş olan geleneksel devlet merkezli güvenlik anlayışının sağlık, besin, çevre, enerji gibi yeni çatışma konularının açıklanmasında yetersiz kalması gösterilmiştir.

Gelinen noktada salt ulusal-devlet güvenlik anlayışının birey ve toplumların güvenlik ihtiyacını tam olarak güvence altına alamayacağı kabul edilmektedir.<sup>16</sup> Ulusal güvenlik anlayışından küresel güvenliğe doğru değişim gösteren bu süreçte yeni aktörler ön plana çıkmaya başlamıştır. Öncesinde savaş, silahlı çatışma ve siyasi güç gibi temel değerler üzerinde inşa edilen klasik güvenlik anlayışına ekonomi, çevre, sağlık, enerji, eğitim gibi sosyo-kültürel unsurların dâhil edilmesi ile yeni aktörlerin ön plana çıkmıştır. Zira çevresel tehditlere karşı küresel ve bölgesel güvenlik önlemleri önem arz etmiştir.<sup>17</sup> Diğer taraftan süreç içerisinde çevresel değerlerde yaşanan değişimlerin doğa ve toplumlar üzerinde meydana getirmiş olduğu baskı “çevre” ve “güvenlik” kavramlarının ilişkilendirilmesine sebep olmuştur.<sup>18</sup> Bir açıdan daha öncesinde “düşük” politik konu olarak kabul edilen çevresel sorunlar “yüksek” politik bir konu haline gelmiştir.<sup>19</sup> Nitekim küresel çevre sorunları arasında yer alan iklim değişikliğinden, ormansızlaşmaya, biyolojik çeşitliliğinin azalmasından doğal kaynakların tahribatına kadar pek çok açmaz insanlığın, toplumların ve devletlerin geleceğini tehdit eder duruma gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra çevresel sorunlar bir tehlike ve risk unsuru olarak kabul edilerek güvenlik çalışmalarının odak noktası olmuştur.<sup>20</sup> Küresel güvenlik anlayışındaki yeni eğilimleri sadece çevre sorunları ile ilişkilendirmek yetersiz olacaktır. Zira yeni güvenlik anlayışında yerel ve etnik çatışmalar, yoksulluk, işsizlik, örgütlü suç ve terörizm, toplumsal şiddet, toplu göç hareketleri, enerji arzı ile ilgili temel açmazlar, iletişim gibi pek çok husus yer almaya başlamıştır.<sup>21</sup> Çevresel güvenlik sadece bu eğilimin bir boyutunu açıklaması bakımından uygun bir düşünsel çerçeve sunmaktadır.

Savaş ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi küresel güvenlik açısından “açık ve sert” tehditlerin, ekonomi, toplumsal ve çevresel gibi “kapalı ve yumuşak” güvenlik sorunlarına nazaran daha fazla dikkate alınması çeşitli açılardan sakıncalıdır. Bu sebeple ülkelerin yeni güvenlik sorunlarını dikkate almalarına, karşılıklı güven ve işbirliği içerisinde çözüm üretmelerini gerekli kılmıştır.<sup>22</sup> Bu konuda Ullman'ın “ulusal güvenlik kavramını sadece askeri tehditler ile açıklanması özellikle iki boyut açısından sorun teşkil edeceği” şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.<sup>23</sup> Bu iki temel gerekçe ise; salt ulusal güvenlik anlayışında askeri olmayan tehditlerin dikkate alınmamasını ve küresel ölçekte yeni bir güvenlik açığına sebep olacak militarist akımın yaygınlaşması ile sonuçlanacağıdır.

Çevre güvenliği konusunda benzer şekilde kapsayıcı ve yaygın bir tanımlamaya ulaşmak zordur. Bu sebeple çevre güvenliği tartışmalarında savunucular ya da eleştirenler tehdit kaynağının ne olduğu, neyin güvenliği sağlanacağı, kim/ler tarafından sağlanacağı gibi pek çok unsura bağlı olarak fikirlerini geliştirmektedir. Bu açıdan “çevresel güvenlik” anlayışını kavramsal değerlendirmeden ziyade farklı yaklaşımların birbirleri ile çeliştiği bir durum olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.<sup>24</sup> Benzer şekilde çevresel tehditlerin güvenlik anlayışında “eritilmesi” sonucu ortaya çıkan “çevresel güvenlik” anlayışı ile tam olarak neyin kastedildiği

<sup>16</sup> Ağır, 2015: 124-125.

<sup>17</sup> Kaypak, 2012: 17.

<sup>18</sup> Ak, 2013: 100.

<sup>19</sup> Vural, 2018: 30.

<sup>20</sup> O'Neill, 2009: 8.

<sup>21</sup> Kaypak, 2016: 20.

<sup>22</sup> Kaypak, 2012: 18.

<sup>23</sup> Ullman, 1983: 129.

<sup>24</sup> Floyd, 2008: 51.

ya da hangi durumda çevresel güvensizlik durumundan bahsedilebileceği konusu tartışmaya açıktır. Bu noktada Barnett, çevresel güvenlik kavramını tam tersi durum ve koşullar üzerinden yaklaşılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir.<sup>25</sup> Çevresel güvensizlik durumunu ise “birey ve grupların doğrudan ya da dolaylı olarak çevresel değişimler karşısında hassas ve kırılabilir (*vulnerability*) olma hali” olarak ifade etmektedir. Bu açıdan çevre güvenliği birey ve grupların refahları için önem arz eden değerlerin olumsuz etkilenmemesi için çevresel değişimlerden kaçınma ya da ona uyum sağlama kabiliyeti olarak betimlemektedir.

Çevrenin “güvenlik” tartışmalarına eklenme süreci dönemsel olarak farklılaşmaktadır. İlk olarak geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde harmanlanan “çevresel güvenlik” anlayışından bahsetmek gerekir. Yenilenebilir kaynakların bolluğu ya da doğal kaynakların kıtlığı gibi çevresel faktörlerin diğer toplumsal etkenler ile birleşmesi, şiddetli çatışmalara neden olabilmektedir. Örnek olarak kentsel göç hareketleri yerel kentsel yaşama ilişkin tatsızlık, şikâyet ve çatışmaları daha fazla şiddetlendirmektedir.<sup>26</sup> Çevre güvenliği anlayışında ikinci farklılaşma ise aktör olarak devlet merkezli olup, güvenlikleştirici bir unsur olarak askeri güçlere odaklanması anlayışından uzaklaşılması ile gerçekleşmiştir. İklim değişikliği gibi küresel çevre sorunları için ülkeler arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesi, söz konusu işbirliğinin askeri gündemin bir parçası olmaya devam etmesi gereksiniminden vazgeçilmesini gerektirmiştir. Akabinde ise çevresel işbirliğinde kurumlar arası çabanın bir parçası olarak askeri olmayan kuruluşlar tarafından uygulandığı bir evreye doğru geçiş yaşanmıştır.<sup>27</sup> Çevre güvenliği anlayışında yaşanan bir diğer farklılaşma, günümüzde de geçerliliğini koruduğu gibi, küresel ekolojik sistemlerin değişimleri ve tahribatlarının savaşa sebep olduğu, insan yaşamı ve ekolojik istikrarsızlık kadar önemli sonuçları olması sebebiyle güvenlik konusundaki benzer bakış açısı ile konuya yaklaşılması gerektiği tezinin yaygınlaşması ile olmuştur.<sup>28</sup> Bu sebeple çevresel güvenlik ile insan güvenliği eş değer görülerek insan refahını artırıcı yönde çevre koşullarının iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir açıdan insan yaşam alanı ve çevresel koşullarının gelişmesi insan güvenliğini de artıracığı yönündeki hipotezler, bu dönemdeki çevre güvenlik anlayışının odak noktasını oluşturmuştur.<sup>29</sup> Sonuç olarak çevre güvenliği küresel, ulusal ve yerel düzeyde nüfus artışı ve çevresel tahribatlar gibi güvenlik açısından tehdit oluşturacağı tezine dayandırılarak geleneksel güvenlik anlayışının genişletilmesi sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Böyle bir çıkarım ise; çevresel tehditlerin yıkıcı sonuçları olabileceği, geleneksel güvenlik düşüncesi toplumu bu tehditlerle başa çıkmaya hazırlamada yetersiz kılacağı ve çevresel tehditlerin ulusal sınırları aşma ihtimali olmak üzere temelde üç ana argümana dayandırılmaktadır.<sup>30</sup> Nihayetinde ulusal düzeyde gelişim gösteren güvenlik anlayışlı çevre güvenliği ile bireysel ve toplum güvenliği olarak yerele bir taraftan da bu konudaki evrensel ilkelerin oluşturulması ile küresele doğru uzanan ölçeksel bir kaymanın yaşandığı anlaşılmaktadır.

Çevresel güvenlik anlayışı etik değerleri açısından da değerlendirmeyi gerektirmektedir. Zira bu anlayışta özne olarak değerlendirilmesi gereken “çevre” nesne konumunda bırakılıp insan merkezci (*anthropocentric*) bir bakışın etkisinde kalmıştır. Ancak küresel güvenlik alanında insan merkezli ve realist yaklaşımlarının baskın olması sebebiyle birey ve toplumların yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan bir “çevre”nin güvenliği kabul edilmesi gerekmektedir.<sup>31</sup> Bu açıdan çevre, yaşamsal faaliyetler için gerekli maddenin temin edilmesi

<sup>25</sup> Barnett, 2007: 5.

<sup>26</sup> CNA Corporation, 2007: 6-7.

<sup>27</sup> Floyd, 2015: 529.

<sup>28</sup> Dalby, 2009: 5-6.

<sup>29</sup> Maltais vd., 2003:1; Erdem, 2016: 276.

<sup>30</sup> Maltais vd., 2003: 3.

<sup>31</sup> Ak, 2013: 100.



ve sosyal ilişkilerin gerçekleşmesi için gerekli ortamı oluşturması sebebiyle güvenlik kapsamından değerlendirilmesi gereken baskın bir düşüncedir.<sup>32</sup> Bu sebeple çevresel güvenlik değerlendirmelerinde ve yasal tanımlamalarda insanmerkezci (*anthropocentric*) yaklaşımdan uzaklaşılması ve çevresel unsurların özne olarak değerlendirildiği ekomerkezli (*ecocentric*) ya da tüm varlıkların organik bütünlüğüne atıf yapan bütüncül (*holistic*) bir yaklaşıma doğru evrimleşmenin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Çevresel güvenlik kavramının odak noktasını çevre ve doğal kaynaklara ilişkin sorunların “küresel tehdit ve eşitsizlikler” ile olan ilişkisi oluşturmaktadır.<sup>33</sup> Çevresel tahribat ve sınırlı doğal kaynaklar üzerinde gerçekleşen baskı ve tehditler siyasi, ekonomik ve toplumsal çatışmanın tetikleyicisi konumundadır. Bu açıdan çevresel faktörler ve doğal kaynaklar jeopolitik özellikleri nedeniyle uluslararası siyasetin şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Doğal kaynakların coğrafik olarak eşit dağılım göstermemesi sebebiyle ülkeler petrol, su, maden ve kereste gibi kaynaklara erişim için mücadele etmekte, bu durum da yeni çatışma ortamlarının oluşmasına sebep olmaktadır.<sup>34</sup> Başka bir ifadeyle çevresel güvenlik ile ilgili tartışmalarına yönelik yapılan en büyük eksiklik çevre-güvenlik-çatışma üçgenindeki ilişkiyi tam olarak açıklayacak analitik bir çerçevenin oluşturulmamasıdır.

1990’lı yıllardan sonra geleneksel güvenlik anlayışından insan güvenliğine doğru yaşanan güvenlik anlayışı çevresel güvenliğin yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Brauch, insan ve çevre güvenliğine ilişkin iki kavramsal tartışmayı incelemekte, insan merkezli bir çevre güvenliği kavramı ile insan güvenliğinin çevresel boyutunun kavramsal bağlantılarını ele almaktadır.<sup>35</sup> İklim değişikliği, çölleşme, su ve doğal tehlikelerin neden olduğu çevresel zorlukları insan güvenliği açısından değerlendirmektedir. Doğal tehlikelerin insan, çevre, ulusal ve uluslararası güvenlik için çeşitli tehditler, zorluklar, güvenlik açıkları ve riskler oluşturduğu sonucuna ulaşmaktadır. Brauch, güvenliğe yönelik çevresel tehlikeleri ele almak, tehlikelere karşı savunmasızlığı ve etkilenen toplumsal gruplar için riskleri azaltmak için stratejik araçların ve politikaların bir kombinasyonunu gerektiğini ileri sürmektedir.<sup>36</sup> Benzer şekilde çevre terörizmine ilişkin yapılan değerlendirmeler “terörizm” kavramının çevresel unsurları içerip içermediğine ilişkin nihai karara bağımlı kaldığı unutulmaması gerekir.<sup>37</sup> Bu sebeple çevre ve terörizm kavramları arasındaki ilişkinin etraflıca değerlendirilmesi, güvenlik açısından da yeni akademik ve politik tartışmaların önünü açmaktadır.

## 2. Eko-Terörizm (*Eco-Terrorism*) ve Çevresel Terörizm (*Environmental Terrorism*): Benzerlikler ve Farklılıklar Üzerine

Bir eylemin terör kapsamında değerlendirilmesinde her şeyden önce bu kavram için daha önce geliştirilmiş tanım ve kriterler belirleyici olmaktadır. Terör ve terörizm kavramları üzerine siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler başta olmak üzere farklı disiplinler kendi öncelikleri doğrultusunda tanımlama ve ölçüt belirleme eğilimine girdikleri için alan yazınında yaygın olarak kabul gören bir açıklama ve taksonomi ile karşılaşmak zordur. Zira hukuk, gelenek ve görenek, din, ahlak gibi toplumsal düzenin dayanaklarına ilişkin çeşitli kaynaklar arasında farklı tanımlama ve çıkarımların yapıldığı gözlenmektedir. Herhangi birinin dikkate alınması durumunda bile kavramın içerdiği zamansal ve mekânsal özellikler sebebiyle bir ülkede terör olarak kabul edilen ve şiddet içeren bir eylemin başka ülkede kabul edilmediği, geçmişte meşru olarak görülen eylemin ise farklı bir zamanda aynı şekilde (tam tersi de) değerlendirilmediği gözlenmektedir. Yine de terminolojik olarak bir açıklama yapmak gerekirse dinamik bir kavram olan “terörizm”, Türk Dil Kurumu (2021) tarafından sade bir şekilde “yıldırımcılık”

<sup>32</sup> Shearer ve Liotta, 2010: 2.

<sup>33</sup> Soroos, 1994: 317.

<sup>34</sup> Klare, 2005: 221.

<sup>35</sup> Brauch, 2008: 19.

<sup>36</sup> Brauch, 2008.

<sup>37</sup> O’Lear, 2003: 131.

olarak ifade edilmektedir. Arapça “tedhiş” kavramının karşılığı olarak kullanılan terörizm, yeni tarihli sözleşmelerde sıkça kullanılan sözcük haline geldiği belirtilmektedir.<sup>38</sup> Aynı kavram Oxford İngilizce Sözlüğünde “siyasi amaçlara ulaşmak veya bir hükümeti harekete geçmeye zorlamak için şiddet eyleminin kullanılması” olarak ifade edilmektedir.<sup>39</sup> Benzer şekilde “terörizm” devlet dışı bir aktör tarafından korku, zorlama veya yıldırma yoluyla siyasi, ekonomik, dini veya sosyal bir hedefe ulaşmak için yasadışı fiili güç ve şiddet kullanımı ya da tehdit etme durumu olarak açıklanmaktadır.<sup>40</sup>

Terörizm ile ilgili kavramsal tartışmalar ve tanımlamalar konusunda alanyazında bir uzlaşma olmadığı gibi, anarşizm, doktrin ya da ideolojiden farklı, meşru ya da gayri meşru otoriteye karşı gerçekleştirilen planlı, örgütlü ve şiddet içeren eylemler gibi temel özellikler üzerinde araştırmacılar arasında fikir birliği sağlanmaktadır. <sup>41</sup> Sosyal bilimciler terörizm kavramını bir alt-ulusal grubun gizli bir üyesi/üyeleri tarafından gerçekleştirilen, savaşçı olmayanlara ve diğer sembolik hedeflere karşı hesaplı, beklenmedik, şok edici ve yasa dışı şiddet kullanımı olarak ifade etmektedir.<sup>42</sup> Dinamik bir kavram olan terörizm, eylemin ulusal ya da uluslararası düzeyde devlet ya da devlet dışı aktörler tarafından gerçekleşip gerçekleşmemesine göre devlet terörizmi, devlet destekli terörizm, ulusal, uluslararası ya da ulusötesi terörizm gibi farklı adlandırmalar yapılmaktadır.<sup>43</sup> Terörizm, planlama, teknoloji kullanımı, sosyopolitik gibi nedenleri olan, korku ve dehşeti teşvik etmek için tasarlanmış bir suç eylemi olarak tanımlanmaktadır. Terörizm, kaynakların ve altyapının verimsiz kullanılmasını, ekonomi ve piyasa açmazları ile karşılaşılmasını, stratejik ve operasyonel yönelim bozukluklarının oluşmasını beraberinde getirmektedir.<sup>44</sup> Wilkinson (1974), başkaldırı ve siyasi şiddetin nedenlerinin, aynı zamanda terörün de nedenleri olarak gösterilebileceğini ileri sürmektedir.<sup>45</sup> Bu açıdan etnik, dini ve ideolojik çatışmalar, yoksulluk, modernleşme beraberinde getirdiği olumsuzluklar, siyasi eşitsizlikler, barışçıl iletişim kanallarının yokluğu, şiddet eğiliminin artması, devrimci grupların varlığı, hükümetin zayıflığı, siyasal rejime olan güvenin azalması, yöneticiler ile liderler arasında derin bölünmelerin yaşanması gibi açmazlar terörün temel sebeplerine örnek olarak gösterilmektedir.<sup>46</sup> Terörizm sadece psikolojik değil, ekonomik, politik, dini ve sosyolojik faktörler olmak üzere birden fazla unsurdan kaynaklandığı kabul edilmektedir.<sup>47</sup> Terörist gruplara ilişkin olarak milliyetçi-ayrılıkçı, kökten dincilik ve toplumsal devrimciler olmak üzere geleneksel taksonomi çalışmaları söz konusudur.<sup>48</sup> Bazı araştırmacılar terörizm eylemlerini örgütsel bir yaklaşımla değerlendirerek “örgütsel psikoloji teorileri olmadan terörizmi anlamak zordur, çünkü terörizmi açıklamak, terörist aktörün niyetini ve izleyicilerin duygusal tepkilerini analiz etmekle başlamalıdır” şeklinde belirtmektedir.<sup>49</sup> Terörist gruplarının siyasi ve sosyal boyutları ile ilgilenen siyaset bilimciler ve sosyologların aksine psikologlar, öncelikle kişilikleri, inançları, tutumları, motivasyonları ve kariyerleri gibi bireysel faktörler ile bu olguyu açıklama eğilimindedir.<sup>50</sup> Terörizm ile ilgili değerlendirilmesi gereken bir diğer husus medyanın terör haberlerindeki rolü ve etkinliğidir. Zira toplumsal sorunlar ile medya konuları arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.<sup>51</sup> Kitle iletişim araçları terör haberlerinin kapsamı ve top-

<sup>38</sup> Külçür, 2020: 278.

<sup>39</sup> Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2021.

<sup>40</sup> Küresel Terörizm Veritabanı (KTV),2021a.

<sup>41</sup> Özerkmen, 2004: 261

<sup>42</sup> Hudson, 1999: 12.

<sup>43</sup> Şimşek,2016: 333

<sup>44</sup> Clarke, 2004: 294.

<sup>45</sup> Wilkinson, 1974.

<sup>46</sup> Wilkinson, 1974.

<sup>47</sup> Hudson, 1999: 15.

<sup>48</sup> Hudson, 1999: 14.

<sup>49</sup> Crenshaw, 1990: 247.

<sup>50</sup> Hudson, 1999: 18-19.

<sup>51</sup> Yıldırım,2021: 416.

lumsal sorunları anlatım biçimi ile olguları şekillendirmekte, bazen de yeni tartışmaların oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu açıdan medya, terör haberlerinin kapsamının nasıl olması gerektiğine ilişkin olarak “denge, doğruluk ve nesnellik” gibi ölçütler belirleyicidir.<sup>52</sup> Bir açıdan terör ile medya arasında gayri resmi ve güçlü bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Terör grupları ideoloji ve amaçlarına erişmek için Facebook ve Twitter gibi sosyal medya başta olmak üzere çeşitli kitlesel iletişim araçlarından faydalanırken, medyada terör gibi şiddet içermiş ve abartılı haberler ile izlenme oranlarını artırmaya çalışmaktadır.<sup>53</sup>

Bu kavramın hukuki metinlere yansıtılması açısından ülkeler arasında farklılıkların olması sebebiyle evrensel ve hukuki bir terörizm tanımlaması arayışına girmekten ziyade temel ilkeleri ve özellikleri üzerinde bir değerlendirme yapılması faydalı olacaktır. Örnek olarak Türk Hukuk sisteminde terörizm;

“cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler”

olarak belirtilmektedir.<sup>54</sup> Bu ifadeden terör ve terörizm sözcüklerinin siyasi ve politik amaçları, şiddet ve korku oluşturma gibi çeşitli özellikleri içeren bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası metinlerden örnek vermek gerekirse Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 1994 yılında kabul edilen “Uluslararası Terörizmi Ortadan Kaldırmak için Gerekli Önlemler: Çözüm” başlıklı metnin 2. ve 3. maddelerinde terörizme ilişkin olarak;

“2) Birleşmiş Milletler ‘in amaç ve ilkelerinin ihlaline yol açabilecek her türlü terör eylemleri, yöntemleri ve uygulamaları, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmakta, dostane ilişkileri tehlikeye atmakta, devletlerarasında işbirliğini engellemekte ve insan hakları, temel özgürlükler ve toplumun demokratik temellerini yıkmakta... 3) siyasal, felsefi, ideolojik, ırksal, etnik, dinsel düşüncelerden bağımsız olarak kamuoyunda, belirli bir kişi ve gruplarda siyasi amaçlarla terör durumunu kışkırtmayı amaçlayan suç eylemleri hiçbir koşulda haklı görülmez veya onları haklı çıkarmak için başvurulamaz...”

ifadesine yer verildiği gözlenmektedir. Yapılan bu açıklamada terörizm eylemlerinin sadece askeri (militarist) bir eğilim içermediği, savaş dışı hedefleri de kapsayan bir eylem olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ormanlar, su kaynakları ve milli parklar gibi doğal kaynaklar ve çevresel değerler belirli bir hedef kitleyi etkilemek için gerçekleştirilen terör gruplarının ilgi odağı haline gelebilmektedir. Söz konusu etkileme biçimleri ise ekonomik kayıplar, sağlık ya da ekosistemlerin tahribatı şeklinde olabilmektedir.<sup>55</sup> Bu sebeple çevresel kaynaklar ve yapılı çevre yanı sıra diğer varlıklar, terörist eylemlerinin amaçları açısından bir anlam içeriyor veya ifade ediyorsa, olası hedefleri arasında yer alabilmektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalar güvenlik anlayışında olduğu gibi çevre ile terörizm kavramlarını ilişkilendirmek farklı tanım ve açıklamaları gerektirdiğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Bu kapsamda “çevre” kavramını terörizm ile bağdaştırmada alan yazınının iki farklı boyut üzerinden ilerlediği gözlenmektedir. Birinci boyutta çeşitli birey ve grupların doğaya zarar verici eylemlerinden dolayı sanayi kuruluşlarına, şirketlere ve devlete karşı gerçekleştirdikleri radikal çevreci eylemlerin terörizm ile ilişkilendirilmesi ile gerçekleşmektedir (eko-terörizm). Bu tarz eylemler genellikle devlet ve devlet dışı aktörler tarafından yapılan üretim faaliyetlerin

<sup>52</sup> Norris vd., 2003: 3.

<sup>53</sup> Kazan,2016: 139.

<sup>54</sup> 3717 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 1991.

<sup>55</sup> O’Lear, 2003: 133.

doğaya zarar verici etkilerine dikkat çekmek için mülke zarar verme şeklinde gerçekleşebilirken, bazen insan ölümleriyle sonuçlanabilmektedir. İkinci boyutta ise çevre bir “ortam” olarak kabul edilerek birey ve grupların amaçlarına erişmeleri için çevreyi “araç” olarak kullanımı söz konusudur. Burada bahsedilen amaç ise daha geniş ölçekli etki olması yanı sıra ölümler, ekolojik yıkımlar ve hedef kitlede korku yaratmaktır (çevresel terörizm).<sup>56</sup> Çevresel terörizm ile eko-terörizm olarak ifade edilen iki temel anlayış arasında sadece teorik ve kavramsal değil pratik yönleri itibarıyla da önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Çevresel terörizmde doğrudan doğal kaynaklar hedef alınırken, eko-terörizm de doğayı korumak amacıyla doğal çevre üzerindeki yollar, binalar, araçlar gibi daha çok yapıyı çevre hedeflenmektedir. Örnek olarak “Earth First!” gibi Amerika’daki bazı çevreci gruplar<sup>57</sup> doğrudan doğal kaynaklar üzerinde tahribat meydan getirmekten ziyade doğa üzerinde olumsuz etkisi olan kayak merkezleri, otomobiller, ilgili kurumların merkez ofisler hedef konumundadır.<sup>58</sup> Radikal çevreci eylemlerin terör kapsamında değerlendirilmesi hukuki ve politik bir analizi gerektirmektedir, ki bu da başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Yukarıda bahsedilen sınıflandırma söz konusu düşünsel ve kavramsal bütünleşmeyi açıklamak için bir araç olarak kabul edilmelidir. Bu açıdan ileride yapılacak olan çalışmalarda mümkün olduğu ölçüde burada bahsedilen ikili idealleştirme girişimine tam olarak uymayan “karma” durumların olabileceğinin unutulmaması gerekir. Çevresel terörizmde “çevre”nin yüklendiği anlama göre yaklaşımın sınırlarının da değiştiği söylenebilir. O’lear (2003)’in geliştirmiş olduğu taksonomi bu hususta oldukça faydalıdır.<sup>59</sup> İlk olarak çevrenin fiziksel unsurlarının her biri terörizmin hedeflerine ulaşmak için kullanılacak bir araç konumunda olabileceğini belirtmektedir. Örnek olarak yer kabuğundaki saklı enerjiyi açığa çıkararak kayaçların ya da çığın düşmesini sağlama, depremleri tetikleme ya da barajları yıkma gibi şiddet içerikli eylemler bu grup içerisinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan doğal kaynaklara zarar vermek yerine siyasi bir gündemin sembolleri olarak çevreyi ihlal eden eylemleri durdurmak için doğrudan şiddet eylemlerinin savunucuları tarafından yapılmış çevreyi hedef alan terör eylemlerinden bahsedilmektedir. Çevresel Kurtuluş Cephesi (*Environmental Liberation Front-ELF*) gibi örgütler tarafından insan faaliyetlerinden dolayı tehlikede olduğuna inandıkları ekosistemleri ve hayvanları savunmak için gerçekleştirdikleri eylemler bu grupta değerlendirilmektedir. Bu durumda çevrenin konumu ise “araç” değil “amaç” olarak kabul edilmektedir. Son olarak insan eylemleri sonrasında şekillenen yapılar çevreler de dâhil olmak üzere çevrenin belirli özellikleri, bir mesajı iletmeyi amaçlayan kasıtlı yıkım terör eylemlerinin hedefleri olabilir. Bu durumda tarım, orman, maden, petrol ve ekosistem alanları, besin ve su kaynakları çevresel terörizm için hassas hedefler arasında yer alabilmektedir (environmental terrorism). Bu durumda çevre amaç ve araç konumunda değil, hedef olarak kabul edilmektedir.<sup>60</sup>

Alan yazınında eko-terörizm ile çevresel terörizm arasındaki kavramsal farklılığı dikkate alan çalışmalar gözlenmektedir. Ekoloji ve terörizm kavramlarının bileşiminden oluşan eko-terörizm, çevre ve hayvan hakları savunucuları tarafından kişi ve eşyalara karşı olarak gerçekleştirildikleri şiddet içerikli eylemler kastedilmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eko-terörizm, insanları tüm yaşam biçimleriyle eşit bir konuma sokan biyomerkezci<sup>61</sup> ideolojiyle yaygınlık kazanmıştır. Eko-terör eylemlerinde bulunan kişi ve gruplar sürekli kalkınma faaliyetlerinin doğa üzerinde meydana getirdiği baskı ve tehditlerden dolayı sanayileşme ile ma-

<sup>56</sup> Alpas vd., 2011: v.

<sup>57</sup> Hayvan Kurtuluş Cephesi - *The Animal Liberation Front (ALF)* ve Yeryüzü Kurtuluş Cephesi-*The Earth Liberation Front (ELF)*, şiddet içeren eylemlere başvuran çevreci gruplara örnek gösterilebilir.

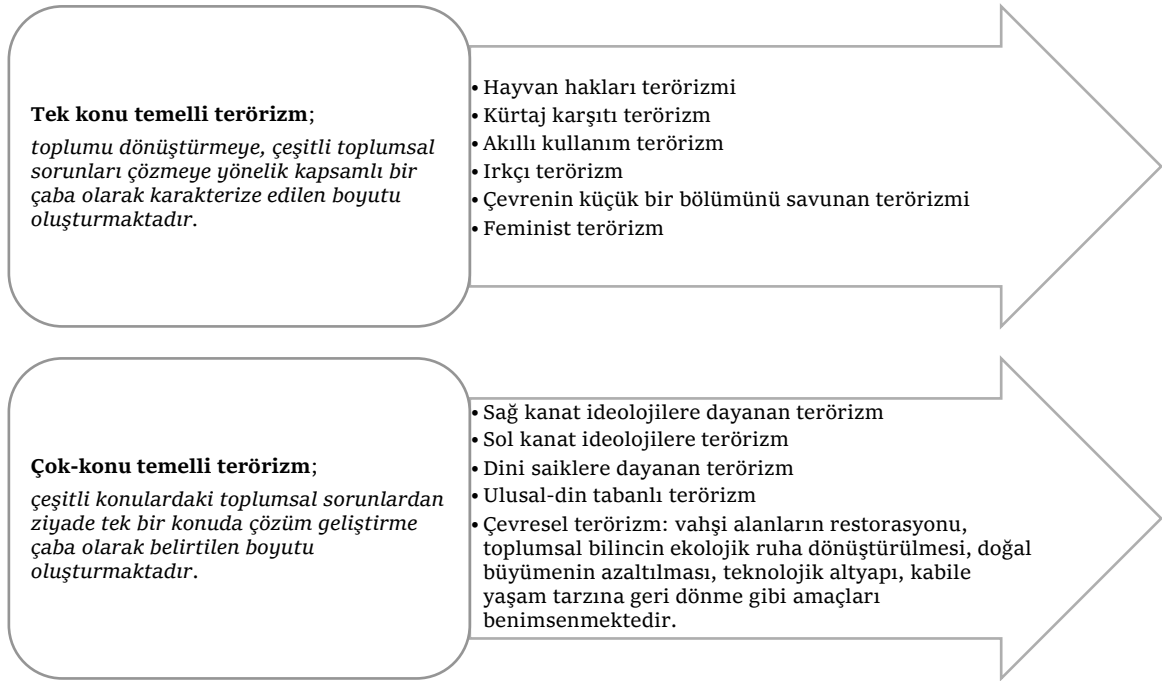
<sup>58</sup> Chalecki, 2002: 4.

<sup>59</sup> O’lear, 2003: 138-140.

<sup>60</sup> O’lear, 2003: 138-140.

<sup>61</sup> Biyomerkezci-*(Biocentrism)* yaklaşım, tüm canlılara içsel değere sahip olmalarından dolayı değer atfeden ve insan merkezli bakışı eleştiren çevreci bir etik yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

teryalizmin yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli donanım ve makineleri sabote etmeye çalışmaktadırlar.<sup>62</sup> Eko-teröristlerin amaçları arasında ise doğal kaynakların sömürülmesini yavaşlatmak veya durdurmak, sürdürülebilir olmayan ağaç kesimi gibi çevresel sorunlara halkın dikkatini çekmek, ekonomik gelişme için yaban hayatı için gerekli habitat alanların kaybolmasını engellemek yer almaktadır.<sup>63</sup> Ancak çevre ve hayvan hakları için mülkiyete ve kişilere karşı şiddet kullanmak isteyen grupların faaliyetlerinin “terörizm”in temel özelliklerini içeren bir eylem olarak görülebileceğini öne süren çalışmalar da söz konusudur. Bu konuda yapılan eksiklik ise çevreci terör eylemlerini tek bir konu etrafında şekillenen terörizm faaliyetleri olarak değerlendirilmesidir. Radikal çevreci grupların dünya görüşü sebebiyle tek ve dar kapsamlı bir görevi yerine getirmekle sınırlandırılmaz. Aksine, hedefleri arasında doğal çevre tahribatının yasaklanması, sosyal bilincin yeniden inşası, nüfus artışının azaltılması, toplumun yeniden inşası veya teknolojik altyapının ortadan kaldırılması gibi çok çeşitli konular yer almaktadır. Şekil 1. de belirtildiği üzere hedeflerin çokluğu ve çeşitli sosyo-politik gerçekliği ilgilendirmesi nedeniyle çok-konulu hedefleri içeren terörizm içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.<sup>64</sup>



Şekil 1. Amaçları Bakımından Terörizm Sınıflandırması.<sup>65</sup>

Çevre terörizmi konvansiyonel silah saldırıları ya da kimyasal, biyolojik, nükleer gibi kitle imha silahlarından risk profilleri bakımından daha da tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Risk düzeyleri bakımından konvansiyonel ve kitle imha silah saldırılarında etkililik ve meydana gelme olasılık düzeyleri belirleyici olmaktadır. Geleneksel terörizmde nükleer santrallere saldırılarda olduğu gibi, yüksek etki-düşük olma olasılığına sahip örnekler olabileceği gibi adam kaçırmaya, bomba saldırısı gibi etki düzeyi düşük-olasılığı yüksek olan eylemler şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Çevresel terörizm ise etki boyutunun daha uzun sürmesi, yaygın ve erişilebilir olması sebebiyle her iki senaryoyu da kapsamaktadır. Ayrıca geleneksel terörizmde eylemlerde kullanılacak araç ve malzeme elde etmenin zor olduğu ve kullanımları belli bir

<sup>62</sup> Mahan ve Griset, 2013: 276.

<sup>63</sup> Chalecki, 2002: 4.

<sup>64</sup> Posluszna, 2015: 12.

<sup>65</sup> Posluszna, 2015: 12.

uzmanlık gerektirdiği için bu konuda tecrübesi olmayan teröristler tarafından tercih edilebilir. Ancak doğal kaynakları doğrudan hedef alan çevresel terör eylemlerinde insan sağlığı ve ekonomi gibi etki düzeyi bakımından daha düşük risk düzeyi ile daha fazla etkili sonuçlar üreten eylemler gerçekleştirilebilmektedir.<sup>66</sup> Benzer şekilde çevreci terörizm maliyeti düşük, daha az planlama ve daha az militan gerektirmektedir.<sup>67</sup> Şüphesiz bu açıklamayı terörle mücadele politika ve stratejilerinde geleneksel terör eylemlerini çok fazla dikkate alınmaması gerekir şeklinde yorumlamak yanlış olur. Tersine terörle mücadelede geleneksel politika ve stratejilerde geleneksel yöntemleri tamamlayıcı mahiyette çevresel terörizm ve bileşenlerinin daha fazla dikkate alınması, kavramların yeniden tanımlanması ya da sınıflandırılması gerektiği şeklinde değerlendirmek isabetli olacaktır.

Çevresel terörizm için akademik alanda kabul gören bir tanımlamanın yapılmasındaki güçlükler “terörizm” ile “çevre” kavramlarının sahip olduğu “sübjektiflik” özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. “Çevre” kavramı ile tam olarak nelerin (ormanlar, akarsular gibi doğal kaynaklar mı, barajlar, enerji santralleri, köprüler gibi yapılı çevreler mi yoksa toplumsal çevre mi) kast edildiği açıklanmaya muhtaçtır. Benzer şekilde bir asır öncesinde “terör” kapsamında değerlendirilen bir eylem günümüzde de geçerli olur mu şeklinde daha da çoğaltabileceğimiz sorular çevresel terörizm için kapsayıcı ve bilimsel tanımlamanın yapılmasını zorlaştırmaktadır. Çevre terörizmi gerek sembolik gerekse hedef kitler üzerinde korku ve tehdit oluşturmak amacıyla çevre ya da doğal kaynakları hedef alan terörizmin bir formu olarak ifade edilebilir.<sup>68</sup> Zira bu tanımlamada gözüktüğü üzere, “terörizm” kavramında olduğu gibi, amaçlılık ilkesi çevresel terörizmin tanımlanmasında da belirleyici rol üstlenmektedir. Bu açıdan çevre üzerinde arzu edilmeyen niteliklere ulaşılmasını sağlayan her türlü eylem terörizm olarak nitelendirilemez. Örnek olarak herhangi bir fabrikanın üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken nehir ya da akarsu üzerinde sebep olmuş olduğu tahribat daha çok “çevresel kirlilik” olarak kabul edildiği için suç mahiyeti taşımaktadır. Ancak bilinçli ve kasıtlı olarak belirli bir kitle üzerinde olumsuz etki (can ve mal kaybı, korku ve tehdit gibi) oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen su kirliliği eylemi “çevresel terörizm” kapsamında değerlendirilebilir. Bir açıdan herhangi bir çevresel kirlilik oluşturan eylemin terörizm kapsamında değerlendirilmesinde amaçlı olma durumu belirleyici olduğu söylenebilir, ancak yeterli değildir.

Çevresel yıkıma sebep olan herhangi bir eylemi çevre terörizm kapsamında değerlendirilmesi konusunda kapsayıcı ve analitik bir ölçü belirlemek oldukça zordur. Ancak Schwartz'ın (1998) yapmış olduğu çalışmada; herhangi bir çevresel tahribata neden olan eylemin ister savaş ister barış ortamında olsun uluslararası ya da ulusal yasaların ihlali söz konusu ise, sembolik hedeflere yönelik şiddetin olması durumu varsa ve ekolojik sonuçları bakımında toplumda korku salmak amacıyla çevrenin bir araç olarak kullanılması söz konusu ise “çevresel terörizm” den bahsedilebileceğini belirtmektedir. Ancak burada bahsedilen husus savaş öncesi ve sonrası ekolojik sistemler üzerinde meydana gelen tahribatlardan ziyade çevrenin stratejik bir silah olarak kullanılması durumuna atıf yaptığı unutulmaması gerekir.<sup>69</sup> Küresel Terörizm Veri Tabanı- KTV (2021b)'nın açıkladığı verilere göre, 2000'li yıllardan sonra küresel ölçekte besin ve su kaynakları başta olmak üzere doğal kaynakları hedef alan terör eylem sayısının artış gösterdiği gözlenmektedir (Grafik 1). Küresel iklim değişikliği başta olmak üzere ülkeler tarafından takip edilen iktisadi kalkınma modelleri sonucu doğal kaynaklara olan ihtiyacın daha fazla tezahür edilmesi neticesinde, söz konusu rakamlarda daha fazla bir artış olacağı aşikârdır. Bu temel varsayımı, bilim ve teknolojik gelişmeler ile daha korunaklı çevre söylemleri ile geçiştirmek ise yetersiz bir iddia olacaktır.

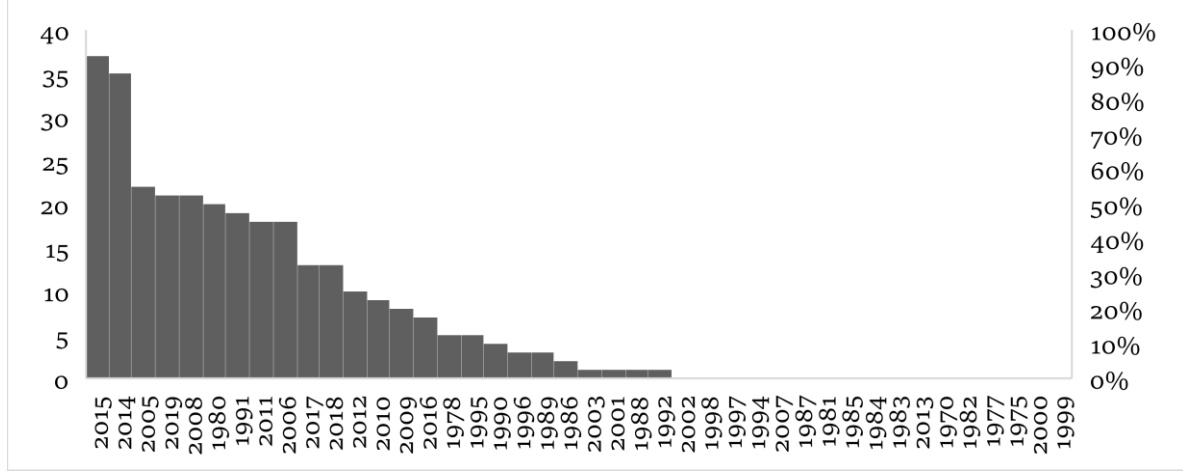
<sup>66</sup> Chalecki, 2002: 6.

<sup>67</sup> Güngörmez ve Alkanat, 2019: 7.

<sup>68</sup> O-lear, 2003: 136.

<sup>69</sup> Berkowicz, 2011: 21.

**Grafik 1.** Amaç Olarak Doğal Varlıkların (Besin ve Su Kaynakları) Yer Alındığı Terör Eylemlerinin 1970-2019 Yılları Arasındaki Dağılımı<sup>70</sup>



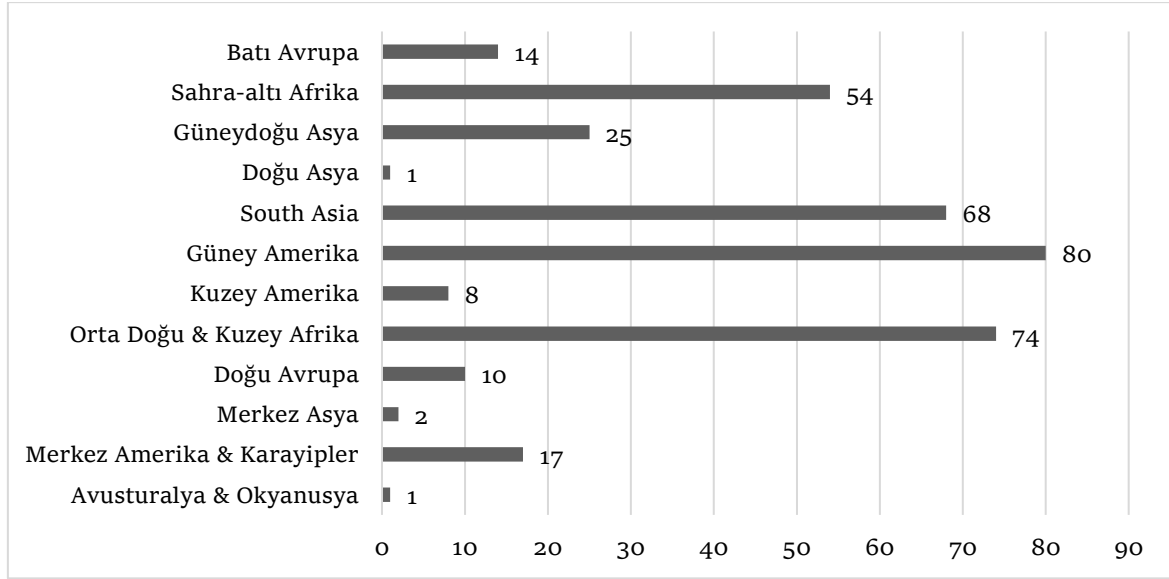
Çevresel terörizm hedefleri arasında nükleer reaktör ve güç kaynakları, su dağıtım sistemleri, su rezervuarları ve barajlar, kimya ve petrol fabrikaları, yakıt depoları, petrol boru hatları ve ormanlık/çalılık kundaklama alanların yer alması muhtemeldir.<sup>71</sup> Küresel Terörizm Veri tabanı (2021b)’na göre sırasıyla besin ve su kaynaklarına yönelik 1970-2019 yılları arasında gerçekleştirilen terör eylemlerinin bölgesel dağılımı incelendiğinde sırasıyla Güney Amerika, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Doğu Asya ve Sahra-altı Afrika’nın öne çıktığı gözlenmektedir (Grafik 2). Bölgesel dağılımda kullanılan veriler ise hedef olarak çevrenin (besin ve su kaynakları) kullanıldığını göstermektedir. Bu saldırılarda kullanılan araçlar ise yakıcı ve ateşli silahlar, dinamit ve bomba olduğu belirtilmektedir. Ayrıca silahlı saldırı, suikast, bombalama, patlama, tesis ya da altyapıya saldırı, kaçırma, rehin alma, silahlı saldırı söz konusu eylemlerin bilinen çeşitlerini göstermektedir.<sup>72</sup> Ancak gelişmiş sanayi ülkelerinde bile enerji santralleri, barajlar, su depoları başta olmak üzere stratejik öneme sahip yapıları çevrelerde güvenlik açısından ciddi eksiklikler söz konusudur. Bu alanların gerek ekolojik sistemler üzerinde doğuracağı sonuçlar gerekse de toplumsal hayat üzerindeki etkileri bakımından analiz edilmesi ve gerekli güvenlik tedbirler alınmalıdır. Son olarak çevresel güvenlik kavramında olduğu gibi çevresel terörizm de etik bir tartışmayı gerektirmektedir. Zira “çevresel terörizm” ve “eko-terörizm” söylemlerinde öznel ve incelenmemiş bir insanmerkezci mantık yürütülmektedir, çünkü her ikisinde de insanlara ve/veya mülklere yönelik şiddet veya tehditlere dayanılarak bir tanımlama söz konusudur. Her iki söylemde hayvanlara ve/veya ekosistemlere karşı şiddet içerikli bir eylem değerlendirmesine izin vermemektedir.<sup>73</sup>

<sup>70</sup> KTV, 2021b.

<sup>71</sup> Berkowicz, 2011: 25.

<sup>72</sup> KTV, 2021b.

<sup>73</sup> Pellow, 2016: 83.

**Grafik 2.** Besin ve Su Kaynaklarına Yönelik Gerçekleştirilen Toplam Terör Saldırıların Bölgesel Dağılımı<sup>74</sup>

### 3. Eko-Terörizm ve Çevresel Terörizmin “Çevre Güvenliği” Yaklaşımındaki İz Düşümleri

Geleneksel askeri ve devlet merkezli güvenlik anlayışı sürdürülerek yeni çatışma alanı dikkate alınmadığında güvensizliğin daha da artacağı anlaşılmaktadır. Bu açıdan güvenlik anlayışında devletten ziyade bireye geçen, savaş ve şiddet eksenli anlayıştan işbirliğine doğru gelişim gösteren bir eğilime ihtiyaç duyulmaktadır.<sup>75</sup> Zira çevresel terörizm, çevre güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde güvenlik anlayışı, konusu ve aktörleri bakımından farklılaştığı dikkat çekmektedir. Temelde ulus-devlet güvenliğini önceleyen “geleneksel güvenlik” anlayışından “insani güvenlik” anlayışına doğru değişim yaşandığı kabul edilmektedir.<sup>76</sup> Soğuk savaş sonrası terörizm faaliyetlerinde devlet egemenliğini yıkmak için çevrenin hedef ya da araç olarak kullanıldığı örnekler söz konusudur.<sup>77</sup> Doğal kaynakların her geçen gün daha fazla azalması, iklim değişikliği gibi çevresel faktörlerde yaşanan değişimlerin olumsuz sonuçlarının daha fazla hissedilir olması, çevresel güvenlik konusunun stratejik ve politik bir konu olarak öne çıkmasına ve insan güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Yapılı ve doğal çevrenin şiddet içerikli çatışmaların odak noktası haline gelmesi, olgusal, politik ve felsefi saikler ile hareket eden terör gruplarının iştahını kabartmıştır. Özellikle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki siyasi, ekonomik, teknolojik yetersizlikler çevresel faktörleri terör eylemlerine maruz bırakmıştır. Çevresel güvenlik konusundaki yasal ve kurumsal eksiklikler çarpan etkisi oluşturarak konvansiyonel silahlar ve savaşlardan ziyade kolay erişebilir, maliyeti düşük ve uzmanlaşma gerektirmeyen ancak etkisi ve korku salma boyutu yüksek olan çevresel terörizmin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bu konuda çözüm arayışlarının sadece askeri unsurlara terk edilmesi ulusal güvenliğin risk altına girmesi ile eşdeğer görülebilir. Devlet ve kuruluşları yanı sıra sivil toplum ve özel girişimlerin önleyici tedbirler alması kısa vadede de olsa çevresel terörizm ile mücadele başarı düzeyini artıracak beklenmektedir.

Son dönemlerde yaşanan çevresel tehditleri geleneksel güvenlik anlayışına dâhil ederek çevresel güvenlik kavramının yeniden tanımlanması bu konudaki belirsizliklerin giderilmesine

<sup>74</sup> KTV, 2021b, Ulusal Konsorsiyum tarafından üretilen Küresel Terörizm Veritabanı (GTD,2021b), Terörizm ve Terörizme Müdahale Çalışması (START) ve Maryland Üniversitesi tarafından 1970'den beri geliştirilen dünya çapındaki terör olaylarının kayıtlarına dayanarak oluşturulmuştur.

<sup>75</sup> Kaya, 2019: 139-140.

<sup>76</sup> Ak, 2013: 100.

<sup>77</sup> Saygılı, 2006: 278.



katkı sunacaktır. Ancak çevresel güvenlik kavramı ile geleneksel güvenlik anlayışında aşırı genişlemeye sebep olma riski ve sonuçsuz tartışmaya veya “paranoya” durumuna sürüklenme ihtimalinden kaçınmak gerekir.<sup>78</sup> Ayrıca çevresel tehditler ve kıtlık durumu ile devletlerarasındaki ilişki ve çatışmalar arasındaki nedensel ilişkinin daha fazla kuramsal açıdan aydınlatılması gerekmektedir. Çevresel stresler ile çatışma arasındaki ilişkinin daha fazla veriye dayalı, farklı ölçekli, kapsamlı ampirik çevresel güvenlik çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.<sup>79</sup> Çevresel güvenlik diğer çatışma konuları ile ilişkili olmakla beraber gıda, sağlık, ekonomik diğer güvenlik konuları ile yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Çevre sorunlarının artış göstermesi ile diğer güvenlik konularında ki gereksiniminin şiddeti de arttığı bilinmelidir. Bu hususta yaşanan doğal afetler neticesinde birçok toplumun kimlik ve değerleri tehlike altına girmektedir.<sup>80</sup> Bu örneklerde olduğu gibi çevresel risk ve tehditlerin devletler başta olmak üzere devlet dışı aktörler arasındaki çatışmalara olan katkısı ve güvenlik ile olan ilişkilerinin aydınlatılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet dışı aktörler arasında ise ilk akla gelen terör gruplarının ve onların çevresel tahribatlarına yönelik eylemleridir. Zira petrol yatakları, boru hatları, maden yatakları ve bunlara ilişkin tesislerin savunmasız donatılara sahip olması sebebiyle meydana gelebilecek olan olası terör saldırılarının sadece ekonomik maliyetleri değil ekolojik olarak da (petrol sızması gibi) önemli sonuçları olacaktır. Benzer şekilde biyolojik çeşitlilik gibi ekosistemlerin işlevselliği açısından stratejik öneme sahip bitki ve hayvan toplulukları çevresel terörizmin ilgi alanları arasında yer almaktadır. Bu konuda kültürel çevresel unsurların korunaklı olması Türkiye gibi kültürel çevre bakımından zengin olan ülkeler için dikkate alınması gereken bir diğer önemli husustur.

Bu bilgiler ışığında küresel, ulusal ve yerel stratejik öneme sahip ekosistemlerin ve yapılı çevrenin terörist faaliyetlerin hem hedefleri hem de araçları konumuna geldiğini göstermektedir. 21. yüzyılda ortaya çıkan yeni sosyoekonomik durum ve terörizmin değişen yüzü bu gelişmeye katkı sunmuştur. Özellikle ulusal düzeydeki politik ve hukuki yapı bu tehlide ayak uyduramamıştır. Zira geçerli yasal doktrinler mevcut terörle mücadelede etkili bir şekilde çalışmamakta, kapsayıcı stratejiler geliştirememekte ve bu tür eylemlere karşı toplumsal öfkeyi yeterince açığa çıkaramamaktadır. Terörün bu yüzüne karşılık gelecek şekilde yeni bir yasal düzenlemeye (eko ve çevresel terörizmi içerecek şekilde) gidilmesi, ortaya çıkan bu tehlide karşı daha uygun mekanizmalar oluşmasını sağlayacaktır. Aksi durumda mevcut terör karşıtı politika ve stratejilerin yanı sıra çevre hukuku anlayışı ile çevresel terörizm ile mücadele edebilme şansı azalacaktır.<sup>81</sup> Uygulamada terörizm faaliyetlerinde çevrenin bir amaç ya da araç olarak kullanıldığı tespitinin yapılması zordur. Zira terör eylemlerinin her iki sonucu doğuracak şekilde etkisi söz konusu olabilmektedir. Örnek olarak uluslararası petrol boru hatlarına yönelik gerçekleştirilen terör eylemleri, petrol yatakları üzerinde etki yaptığı gibi ekolojik sistemler üzerinde de ciddi düzeyde tahribatın oluşmasına sebep olabilmektedir.<sup>82</sup> Bu durum çevresel güvenlik açısından risklerin artması ile sonuçlanacaktır.

Çevresel terörizm için yapılacak olan geniş bir “çevre” tanımlaması ile ülke içerisinde birçok alan savunmasızlık özellikleri sebebiyle terörün odak noktası haline gelebilmektedir. Su kaynakları bu konuda en fazla savunmasızlık özelliğine ve stratejik öneme sahip olan doğal kaynaklar arasında yer almaktadır. Su kaynaklarına ya da arıtma tesislerine yönelik gerçekleştirilecek zehirli madde katkısı ya da doğrudan tahribat sadece çevresel güvenlik olarak değil, daha üst bileşen olarak insan güvenliği açısından da risk teşkil etmektedir. Su kaynaklarının alternatif seçeneklerinin az olması, etki düzeyinin yüksek olması, savunmasız ve korunmasız özelliklere sahip olması nedeniyle terör gruplarının hedefleri arasına kolaylıkla girmektedir. Benzer şekilde ormanlık alanlar ve tarım arazileri de çevresel terörizmin güvenlik açısından

<sup>78</sup> Saygılı, 2006: 273.

<sup>79</sup> O'lear, 2003: 129-130.

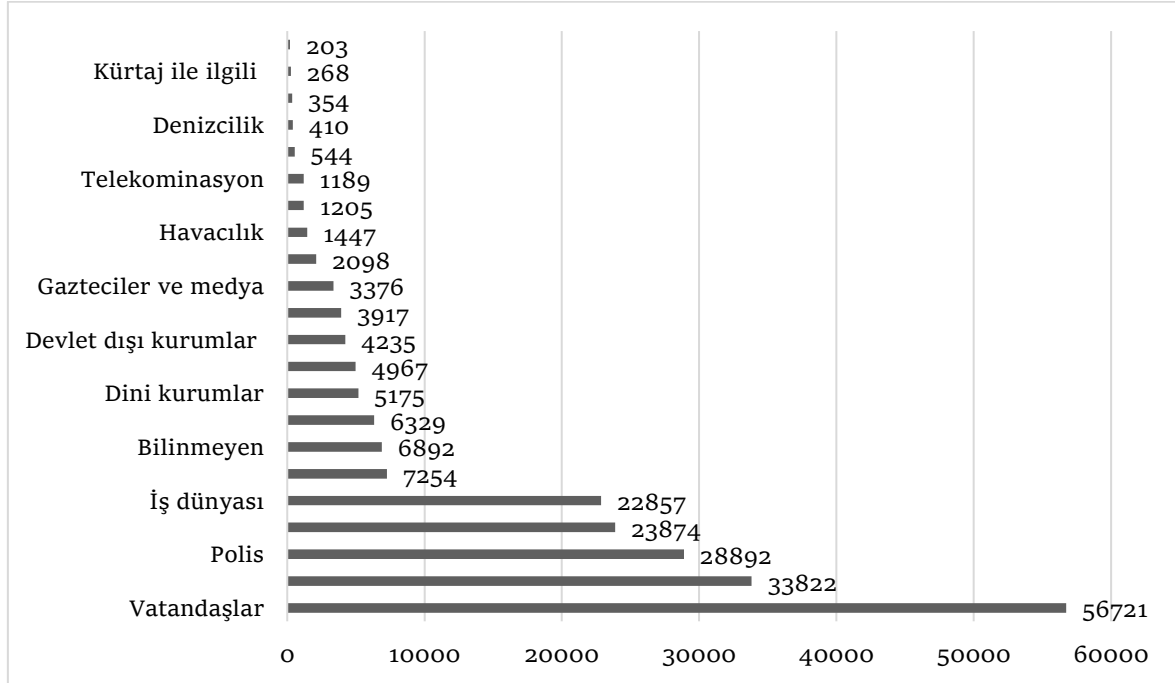
<sup>80</sup> Erdem, 2016: 267.

<sup>81</sup> Schofield, 1999: 619-620.

<sup>82</sup> Saygılı, 2006: 277.

önemli riskleri oluşturacakları alanlar arasında değerlendirilebilir. Söz konusu alanlar üzerinde meydan gelecek olan tahribatları ekonomik, ekolojik ve toplumsal açıdan önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu alanlara yönelik gerçekleştirilecek olan olası terör eylemlerinin ülke ekonomisine ciddi maliyet yüklediği gibi canlı ve cansız varlıkların yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeleri açısından birçok olumsuzluğun meydana gelmesine sebep olacaktır. Dahası bu alanların doğal sınırlarını savunmalı ve korunaklı hale getirecek unsurlar bakımından yetersiz ya da hiç olmaması durumu, bir terör eyleminin etki düzeyinin çok daha geniş alana yayılmasını mümkün kılacağına bilinmesi gerekir. Bu konuda sadece istatistiki veriler üzerinden doğrudan çevrenin hedef olarak alındığı vaka sayısını dikkate almak yanıltıcı olabilir. Zira Küresel Terörizm Veri Tabanının yayınlamış olduğu veriler incelendiğinde doğrudan çevreyi hedef alan 1970-2019 yılları arasındaki eylem sayısının toplam içerisindeki payının düşük olduğu gözlenmektedir (Grafik 3). Ancak dolaylı olarak ekosistem üzerindeki etkileri bakımından durum değerlendirildiğinde sayı ve etki derecesi yükselecektir.

**Grafik 3.** 1970-2019 Yılları Arasındaki Gerçekleşen Terör Eylemleri Sayısının Hedefler Bakımından Dağılımı<sup>83</sup>



Yukarıda yapılan açıklamalardan çevresel terörizm, çeşitli isteklendirme unsurları tarafından beslenen grupların çevrenin fiziksel özelliklerinin amaç, hedef ve araç olarak kullanmaları durumu ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavram ile devlet dışı aktörler tarafından barış ortamlarında ortaya çıkan bir durum olarak yorumlanmakta, beklenmedik bir anda ölçek ve çeşitleri bakımından şiddet ve düşmanca sonuçları olan terörizm eylemleri kastedilmektedir.<sup>84</sup> Hedeflenen kaynağın kıtlığı ve prestijliği, konumu, saldırıya açıklığı ve yenilenme kapasitesi gibi fiziksel özellikler çevresel terörizm eğiliminin temel belirleyicisidir. Nispeten erişilemeyen veya yoğun bir şekilde korunan kaynaklar, teröristler için başarısız sonuçlar doğuracağı için daha az çekici olmaktadır.<sup>85</sup> Çevresel güvenlik anlayışı ile çevresel tahribatların devletler ve toplumlar tarafından kınanmasının bir göstergesi olarak çevresel terörizm kapsamındaki eylemlerin kanunlarına göre yargılanması, durumu meşrulaştırılmaktadır. Ancak çevresel terörizme maruz bırakılan ülkeler için uluslararası ve bölgesel düzenlemeler ile terörist-

<sup>83</sup> KTV, 2021b.

<sup>84</sup> O'lear, 2003: 147.

<sup>85</sup> Chalecki, 2002: 52.

lerin iade edilmesi ve sınır dışı güvenliğinin sağlanması gibi tedbirler alınması gerekmektedir.<sup>86</sup> Bu konuda başlangıç noktasını mevcut doğal kaynakların çevresel terörizme maruz kalmasını olağan kılan ve savunmasızlık unsuru olarak öne çıkan özelliklerin belirlenmesi oluşturabilir. Örnek olarak fiziksel özellikleri ya da konumu itibarıyla doğal kaynakların kıt olması ya da terör eylemlerine karşı daha fazla savunmasız konumunda olma riskinin azaltılması gerekmektedir. Türkiye örneği üzerinde düşünüldüğünde jeopolitik sınırlar bu konuda belirleyici olduğu gözlenmektedir. Özellikle jeopolitik olarak savaşlar coğrafyası içerisinde sıkışmış olan ülkenin, sınırlara yakın ve stratejik öneme sahip kaynakların ya da geniş çevre tanımlaması doğrultusunda yapıları çevresel unsurların (barajlar, tatlı su kaynakları, boru hatları, enerji santralleri gibi) korunaklı hale getirilmesi gerekmektedir. Özellikle çeşitlilik ve alternatiflik konusunda yetersiz olan doğal ve yapay kaynakların terör gruplarının hedefleri arasında yer alma olasılığının yüksek olacağı unutulmaması gerekmektedir.

Diğer taraftan geleneksel olarak çevrenin korunmasına yönelik gerçekleştirilen eko-terör eylemlerini mevcut bir tehdit olarak görünmemektedir. Ancak çevre aktivistleri iyi kurulmuş demokrasiler tarafından giderek daha fazla kategorize edilmekte ve terörist olarak nitelendirilmektedir. Bu durum radikal çevreci bireyleri diğer terör eylemlerine katılmaya ya da kendilerini yeni bir terör tehdidi oluşturmaya zorlayabilecek bir adaletsizlik ve çaresizlik duygusuna sokabilir.<sup>87</sup> Sonuç olarak yapılan tüm bu değerlendirmeler çevresel unsurların terör ve güvenlik kavramları ile ilişkisini kuramsal ve kavramsal boyutları ile açıklanmasını sağlamaktadır. Benzer bir eğilim çevresel terörizm konusunun pratik boyutları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın çevresel terörizm tartışmaları zengin ekolojik değerlere, kültürel zenginliklere ve stratejik yapıları çevresel unsurlara sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde genişletilmeye çalışılmıştır. Zira endemik bitki türlerinin yaklaşık %10'lük bir kesimi ise “Doğu Karadeniz Bölgesi”nde yer almakta, bu taksonların ise ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte tehlike altındadır. Zira bu bölge çeşitli uluslararası çevre koruma örgütleri ve Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi kuruluşlar tarafından zengin gen havuzları olarak kabul edilmektedir. Son dönemlerde ormanlık alanlar üzerinde gerçekleştirilen terör eylemleri dikkate alındığında ise Doğu Karadeniz Bölgesindeki ormanlık alanlar ve ihtiva ettiği flora ve fauna zenginliği risk ve tehdit potansiyelini artırıcı unsurlardır. Diğer taraftan yenilenebilir enerji kaynakları başta olmak üzere her geçen gün artış gösteren ve ulusal, bölgesel açıdan önem arz eden stratejik yapıları çevreler (barajlar ve bentler gibi) benzer terör tehditleri ile karşı karşıyadır.

#### **4. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çevresel Unsurların “Terörizm ve Güvenlik” Yaklaşımları İle İlişkilendirilmesi**

Ekosistemlerin sunmuş olduğu besin, enerji, su gibi temel kaynaklar yaşamın sürekliliği açısından vazgeçilmezdir. Son dönemlerde karşılaşılan küresel ekolojik sorunlar sebebiyle doğal kaynakların ve yapıları çevrelerin stratejik önemi artış göstermiş, çevresel kısıtlar ise sosyoekonomik çatışmaların odak noktası haline gelmiştir. Bu konuda terör grupları yangın çıkarma, tahrip etme, zehirli ve zararlı madde karıştırma gibi yöntemler ile doğal kaynakları, yapıları çevresel unsurları ve yaşamsal faaliyeteler için önem arz eden ekosistemleri hedef almaktadır. Terör grupları tarafından söz konusu kaynakların hedef alınmasının temel gerekçeleri arasında ise savunmasız olmaları, eylem sonuçlarının etki düzeyinin yüksek olması, maliyetlerinin düşük olması gibi özellikler öne çıkmaktadır. Örnek olarak ekolojik zenginlikler bakımından “bilimsel, ekonomik ve toplumsal bir laboratuvar” olarak kabul gören Doğu Karadeniz Bölgesinde; bitki gen rezervleri, ormanlar ve tarım alanları yanı sıra özellikle su kaynakları dikkat çekmektedir. Çevresel terörizm ve güvenlik kapsamında dikkate alınması gereken husus ise kimyasal ve biyolojik zehirleyici ve zararlı maddelerin ekosistemlere ve su kaynaklarına

<sup>86</sup> Chalecki, 2002: 60.

<sup>87</sup> Spadaro, 2020: 73.

salınması olasılığıdır. Özellikle kimyasal ve biyolojik zehirli maddelerin su kaynaklarına karıştırılması sonucu insan ve diğer canlıların yaşamını tehdit ve risk altına girebilmektedir. Ayrıca bu bölgedeki su kaynakları birer enerji depoları olarak değerlendirilmektedir. Binlerce metre küplük kapasiteye sahip baraj ve bentler büyük yıkım kapasitesine sahip savunmasız yapıları çevrelerdir. Örnek olarak Artvin ilinde 669,60 megavat kurulu gücü ile ortalama 404.523 kişinin günlük yaşamda ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisinin karşılanmasını sağlayan Deriner Barajı ve Hidroelektrik Santrali yer almaktadır.<sup>88</sup> Yaklaşık 1.33 milyar dolar maliyet ile Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) tarafından işletilen Deriner Hidroelektrik Santrali yükseklik bakımından dünyada en yüksek barajlar listesinde 9. Türkiye’de ise 1. sırada yer aldığı belirtilmektedir. Taşıdığı su hacmi bakımından ise 1-1.9 milyar metre küplük kapasiteye sahip olduğu belirtilmektedir.<sup>89</sup> Söz konusu yapıları çevrenin bulunduğu konum ve coğrafik koşullarının çevresel terörizm ve güvenlik boyutları dikkate alınması ve önleyici tedbirlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Benzer şekilde çevresel terörizm ve güvenlik açısından dikkate alınması gereken çevresel unsurlar arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki hidroelektrik santralleri gösterilebilir. Son dönemlerde öz kaynaklar arasında ilk sıralarda değerlendirilen yenilenebilir enerji kaynaklarından azami ölçüde faydalanılması hususu öncelikli devlet politikası haline getirilmiştir. Bu kapsamda hidroelektrik potansiyelinden azami ölçüde faydalanılarak artan enerji talebinin karşılanması, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması ve ülke ekonomisine katkı sunulması amaçlandığı kamuoyunda paylaşılmaktadır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün (2020) raporuna göre Türkiye’nin teorik HES potansiyelinin yıllık 433 milyar kilovatsaat (kWh), teknik olarak faydalanılabilir miktarın ise 216 milyar kWh olduğu belirtilmektedir. Aynı raporda Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Norveç, Kanada gibi gelişmiş ekonomiye sahip ülkeler ile karşılaştırıldığında mevcut faydalanma oranının düşük olduğu ileri sürülmektedir. Bu kapsamda 2023 yılı sonrasında hâlihazırdaki 714 ve inşaat halinde 37 ve yapılması planlanan 493 projeye yanı sıra ilave potansiyel artırma çabaları sonrasında yıllık 180 milyar kWh enerji üretiminin HES’lerden karşılanması hedeflendiği belirtilmektedir. Türkiye’deki HES’lerin mekânsal olarak dağılımı ise coğrafik ve iklimsel koşullar gereği (hızlı akım, her mevsim akış, derin vadi vb.) Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri ile Güney-Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yoğunlaştığını görülmektedir.<sup>90</sup> Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki mevcut ve planlanan HES’lerin ekosistem ve su kaynakları üzerindeki etkileri bakımından olumsuz sonuçlarının olduğu yönde eleştiriler yanı sıra, konunun çevresel terörizm açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Hidroelektrik santrallerinde olduğu gibi Türkiye’nin artan enerji talebini karşılamak ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla başvurulmuş yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde rüzgâr enerjisi santrallerinin de güvenlik açısından dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye rüzgâr enerji santrallerinin coğrafi dağılımına bakıldığında ise Orta ve Doğu Karadeniz, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2021)’nin açıklamış olduğu verilere göre 2020 yılı sonu itibarıyla rüzgâr enerjisine dayalı elektrik kurulu gücümüz 8.832 MW, toplam elektrik üretimi içerisindeki payı %8,09 olarak belirtilmektedir. Toplam elektrik üretimi içerisindeki payının her geçen gün artırılması planlanan rüzgâr enerji santrallerinin coğrafik ve iklimsel koşullar gereği Karadeniz Bölgesi’nde her geçen gün daha fazla stratejik öneme kavuşmuştur. Örnek olarak Ordu ilinin Akkuş ilçesinde inşa edilen ve gelecekte diğer yüksek rakımlı yaylalarında da yapılması planlanan rüzgâr enerji santrallerinin çevresel terörizm açısından olası sonuçların dikkate alınması ve gerekli tedbirlerin şimdiden hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Bu coğrafyada yakın zamanda tamamlanması planlanan enerji santrallerinin gerek altyapısı itibarıyla gerekse

<sup>88</sup> Enerji Atlası, 2021.

<sup>89</sup> Enerji Atlası, 2021.

<sup>90</sup> Ürker ve Çobanoğlu, 2017: 70.

enerji nakil hatları itibariyle çevresel terörizm açısından endişeleri giderecek düzeyde korunaklı ve planlı değildir.

Çevresel terörizm ve güvenlik açısından dikkate alınması gereken bir diğer önemli husus nükleer enerji tesisleridir. Terör grupları doğrudan nükleer tesisleri hedef aldığı gibi, bu tesislerde kullanılması amacıyla taşınan zenginleştirilmiş uranyum gibi malzeme ve aletlerde hedef haline gelebilmektedir. Nükleer terörizmin etki boyutlarını tam olarak ölçme imkânı olmasa da dünyanın çeşitli ülkelerdeki vakalar sonucu ortaya çıkan ekolojik tahribatlar çevresel güvenlik bakımından dikkate değer olduğunun en iyi kanıtıdır. 26 Nisan 1986’da bir ünitesinde teknik bir test sırasında meydana gelen Çernobil (Ukranya) Nükleer Güç Santrali’nde ve 11 Mart 2011’de 9 şiddetindeki bir depremin sebep olduğu belirtilen Fukushima (Japonya) Nükleer Güç Santrali’nde meydana gelen kazalar sebebiyle çok geniş coğrafik alanda ekolojik tahribatlar meydana geldiği bilimsel raporlar ile kanıtlanmıştır. Hem Çernobil hem de Fukushima kazaları, tüm kuzey yarımkürede atmosfer, hidrosfer, biyosfer ve pedosfer (toprak küre) katmanında radyonüklit bir kirlenmeye sebep olduğu yönde yeterli düzeyde bilimsel kanıtlar sunulmuştur.<sup>91</sup> Söz konusu reaktör kazaları sonucu ekolojik kirlenme düzeylerinin ilgili tüm biyota katmanlarında (hava, yağmur, toprak, bitki örtüsü vb.) oluştuğu bilimsel kanıtlar ile ortaya konmuştur.<sup>92</sup> Bu hususta 2018 yılında kapanarak görev ve yetkilerinin diğer merkezi idarelere aktarıldığı Türkiye Kalkınma Bakanlığının hazırlamış olduğu raporda yıllık enerji tüketiminin %20’lik kesiminin yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması ve elektrik enerjisinin en az %5’lik oranının ise nükleer santrallerden sağlanmasının hedeflendiği belirtilmektedir.<sup>93</sup> 2023’te faaliyete geçmesi planlanan Mersin Akkuyu Nükleer Güç Santrali ve 2030 yılında hizmete girmesi beklenen Sinop Nükleer Güç Santrali projeleri ile Türkiye’nin artan enerji ihtiyacının karşılanması planlanmaktadır. Bu durum nükleer terörizm ve çevresel güvenlik endişelerinin tekrar gündeme gelmesine sebep olacağı aşikârdır. Bu konuda verilecek en küçük ihmalkârlık ve güvenlik açığının ne düzeyde olumsuz sonuçlar doğuracağı diğer ülkelerde meydana gelen vakalar ışığında idrak edilebilir.

### Sonuç

Uluslararası, ulusal ve yerel ölçekte çevre güvenliğine ilişkin kuramsal ve kavramsal eksiklik ve belirsizlikler söz konusu olsa da iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çeşitli çevresel krizlerin yanı sıra terörizm gibi militarist ve sosyopolitik eğilimler, çevresel tahribatların güvenlik politikaları bakımından değerlendirilmesi için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bu konuda hukuki ve kurumsal eksiklikler, geleneksel güvenlik olgusundan daha uzun soluklu ve maliyetli sonuçlar ile karşılaşılmasına sebep olmaktadır. Çevresel güvenlik konusunda geliştirilen kuramsal yaklaşımlar, çevresel faktörlerin sosyopolitik çatışmalara sebep olduğu tezine dayalı olarak gerekli yasal ve kurumsal altyapı ile bu çatışmaların üstesinden gelinebileceğini belirtmektedir. Terörle mücadele kapsamında küresel olarak başlatılan eylemler, çevre güvenliğinin belli bir süre politik gündemin kenarında kalmasına sebep olmuştur. Ancak son dönemlerde akademik ve politik tartışmalarda yer alan iklim değişikliği gibi küresel ekolojik krizler, çevre güvenliğinin tekrar siyasal ve toplumsal gündeme girmesini sağlamıştır.

Çevre ve terör kavramlarının ilişkilendirilmesi şüphesiz terörizme ilişkin yapılan değerlendirmelerin daha fazla bulanıklaşmasına sebep olmaktadır. Ancak terörizm ile ilgili uluslararası ve ulusal metinlerde yapılan tanımlamalar çevrenin de terörizm kapsamında değerlendirilebileceği konusunda açık ya da örtülü fikir sunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ne tür eylemlerin çevresel terörizm ya da ekoterörizm kategorisine gireceği konusu özellikle pratik boyutları itibariyle belirsizliğini korumaktadır. Bu kapsamda alan yazınında terörizm eylemlerinde çev-

<sup>91</sup> Steinhäuser vd., 2014: 806.

<sup>92</sup> Steinhäuser vd., 2014: 814.

<sup>93</sup> Kalkınma Bakanlığı, 2014: 34.

renin iki farklı konumda değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Gerek çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilen eylemlerde “amaç” olarak kullanılabilen, gerekse doğrudan çevre üzerinde tahribat oluşturmak için “hedef” konumunda yer alabilmektedir. Sonuçta her iki durumda da devletin çevresel direnç ve hassasiyet değerlerini de gözetecek şekilde politika ve strateji üretmesi güvenlik açısından olabilecek zafiyetleri azaltacaktır.

Benzer şekilde çevreci eylemlerin hangilerinin, ne ölçüde doğa korumacılık kapsamında değerlendirilmesi gerektiği akademik ve hukuki bir zeminde yeni bir tartışmayı gerektirir. İdeoloji başta olmak üzere çevrenin taktik gereği masum sivil insanlara zarar vermek amacıyla bir araç olarak kullanılması durumunun, “terörizm” kapsamında değerlendirilmesi ve ağır yaptırımlara tabi kılınması bir temenniden ziyade hukuki ve yasal temeli olan bir argüman olarak kabul edilebilir. Bu konuda en iyi örnek yapıyı çevre olarak kentsel mekânlar üzerinde gerçekleştiren terör eylemleri gösterilebilir. Kırsal alanlar da eşdeğer ölçüde önem arz etmektedir. Zira bu alanlarda tarımsal faaliyetler, su kaynakları, hayvancılık, ormanlık alanlar çevresel güvenlik açısından stratejik öneme sahip olmalarına rağmen, korunaksız ve savunulabilme ölçütlerinden yoksundur.

Ayrıca politik ve felsefi tercihler doğrultusunda çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilen radikal çevreci eylemlerin de hukuki ve pratikteki karşılıklarına ilişkin kapsamlı bilimsel ve kapsayıcı raporlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hangi eylemlerin eko-terörizm kapsamında değerlendirilebileceği, şiddet içeren diğer eylemlerden farklılıklarının (amaç, kapsam, kasıt gibi) neler olduğu ve hukuki yaptırımlarının nasıl olması gerektiğine ilişkin daha fazla analiz ve değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası düzenlemelerde bu konuya ilişkin belirli düzeyde açıklık getirilmiş olsa da ulusal düzeyde özellikle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için ciddi yetersizlik söz konusudur. Bu konuda terör ve terörizme ilişkin kuramsal ve kavramsal değerlendirmelerin ülke karşılaştırması yapılarak kapsam ve içeriğinin doldurulması ve somut hale getirilmesinin önemli kazanımları olacaktır. Mevcut çevre korumacılık kapsamındaki yasalarla çevre terörizm ile mücadele edilmesinde yetersizlikler giderilmesi toplumun çevresel yıkımlar karşısındaki tepkisinin gücü ve boyutunu artırması beklenmektedir. Çevre yıkımlarına sebep olan terör eylemleri mevcut düzenlemelerin ihlali olarak değerlendirmekten ziyade genel terör ve suç kapsamında değerlendirilmesi önemlidir. Bu eğilim terör eylemlerini azaltmasa dâhi kriminal çalışmalarının geliştirmiş olduğu teorik yelpazenin pratikteki yansımaları hususunda eksikliklerin fark edilmesini sağlayacaktır. Çevresel terörizm ile mücadele kapsamında sınır ötesi uygulamalarında içerecek şekilde hukuki ve politik düzenlemelere gidilmesi kaçınılmazdır.

Çevre korumacılık gibi çeşitli saiklere dayandırılarak yapılan eylemlerde (reformistlerden radikallere kadar geniş bir yelpazede farklılık gösteren) bireysel ve kamusal menfaatlerin zedelenmesinin hukuki dayanakları oluşturulması, tanımlamalarda yeni bir sınıflandırmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu konuda kaynak kullanımında (enerji, su, besin gibi) çeşitliliğe gidilmesi kısa vadede çevresel terörizm güvenlik konusundaki etkisini azaltacaktır. İklim değişikliği gibi küresel çevre sorunlarının etkisi ile doğal kaynaklar başta olmak üzere çevresel değerleri terör eylemlerine daha fazla muhatap kılacağı beklentisi bir ütopyadan ziyade politik ve hukuki bir zorunluluk olarak ele alınması kaçınılmazdır. Bu alanda terör konusundaki uzmanlar arasında iletişim ve yerel aktörler (örneğin politik karar vericiler, yerel sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar gibi) ile istişare yapılması önemlidir. Çevre güvenliği açısından da ciddi olumsuz sonuçları olan çevre koruma eylemlerini gerçekleştiren örgütlerin amaç, hedef, taktik, ideolojik ve felsefi dayanakları, yapılanma gibi özellikleri bakımından batılı gelişmiş ülke örnekleri ile karşılaştırmalı olarak sosyopolitik analizler ile incelenmesinin ise önemli kazanımları olacaktır. Sonuç olarak çevresel terörizm ve güvenlik konusunun Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde yapılan tespitler, diğer bölgeler içinde geçerli olabildiği gibi, düşük maliyette, kolay erişebilir çevresel unsurlarının, yüksek maliyette ve kalıcı etkileri oluşturabilen bir araca ya da hedefe dönüşebilme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bölge, sahip

olduğu ekolojik zenginlik sebebiyle çevreci radikal grupların doğa korumacılık adına gerçekleştirecekleri *ekoterorizm* eylemleri yanı sıra doğrudan yapıları çevreleri hedef alan *çevresel terörizm* risk ve tehditlerine açıktır. Nitekim bölgenin çevresel unsurlarına yönelik düşük maliyetlerle gerçekleştirilebilen terör eylemlerinin ulusal, uzun dönemli ve çok boyutlu etkileri olacaktır. Bu konuda küresel ve ulusal ölçekte gerçekleştirilen yasal ve kurumsal girişimlerde “terör ve güvenlik” konularına yaklaşım biçimleri son derece önemlidir.

#### KAYNAKÇA

Ağır, Bülent Sarper (2015), “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11/22, 97-130.

Ak, Tarık (2013), “Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1-2, 99-115.

Alpas, Hami, Simon M. Berkowicz, ve Irina Ermakova (2011), *Environmental Security and Ecoterrorism*, Springer.

Arends, Frederik (2009), “Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: Güvenlik Kavramının Avrupa Geleceğindeki Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6/22, 3-33.

Baldwin, David A. (1997), “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23/1, 5-26.

Barnett, Jon (2007), “Environmental Security and Peace”, *Journal of Human Security*, 3/1, 4-16.

Berkowicz, Simon M. (2011), “Eco-terrorism/Enviro-Terrorism: Background, Prospects, Countermeasures”, In *Environmental Security and Ecoterrorism* Alpas, H., Berkowicz, S. M., & Ermakova, I. (Eds.), Springer, 15-29.

Bingöl, O. (2016), “Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Güvenlik Sorunları”, *Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Brauch, Hans Günter (2008), “Conceptualising the Environmental Dimension of Human Security in The UN.”, *International Social Science Journal*, 59, 19-48.

Chalecki, Elizabeth L. (2002), “A New Vigilance: Identifying and Reducing the Risks of Environmental Terrorism”, *Global Environmental Politics*, 2/1, 46-64.

Clarke, Michael C. (2004), “Terrorism, Engineering and the Environment: Their Interrelationships”, *Terrorism and Political Violence*, 16/2, 294-304.

CNA Military Advisory Board (2007), “*National Security and the Threat of Climate Change*”, Alexandria, VA: Center for Naval Analyses Corporation, [https://www.cna.org/cna\\_files/pdf/national%20security%20and%20the%20threat%20of%20climate%20change.pdf](https://www.cna.org/cna_files/pdf/national%20security%20and%20the%20threat%20of%20climate%20change.pdf) (Erişim Tarihi: 09.09.2021).

Crenshaw, Martha (1990), “Questions to Be Answered, Research to Be Done, Knowledge to Be Applied”, In Laquer, Walter (Ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Cambridge University Press, 247-260.

Dalby, Simon (2009), *Security and Environmental Change*, Polity Press.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (2020), “2020 Yılı Faaliyet Raporu”, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, <https://cdniys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetFile/425/KonuIceirik/759/1107/DosyaGaleri/DS%C4%B0%202020-yili-faaliyet-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.12.2021).

Enerji Atlası (2021), “Deriner Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES)”, <https://www.enerjiatlas.com/hidroelektrik/deriner-baraji.html>, (Erişim Tarihi: 01.12.2021).

Erdem, Engin İ. (2016), “İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği”, *Gazi Akademik Bakış*, 10/19, 255-281.

Floyd, Rita (2008), “The Environmental Security Debate and Its Significance for Climate Change”, *The International Spectator*, 43/3, 51-65.

Floyd, Rita (2015), “Security”, In Pattberg, Philipp H. and Fariborz Zelli (Eds.), *Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics*, Edward Elgar Publishing, 528-533.

Griset, Pamala L., Sue Mahan and Pamala L. Griset (2013), “*Terrorism in perspective*”, Sage Publications.

Gül, Murat (2016), “Güvenlikteki Kavramsal Değişim ve Türkiye'nin Güvelik Yaklaşımı ve Politikalarına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/1, 303-320.

Güngörmez, Oğuz ve Alkanat, Aaslıhan (2019), “Environmental Terrorism and Arson Attacks on Forests by The PKK”, *SETA-Analysis*, No:56. <https://setav.org/en/assets/uploads/2019/12/A56En.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.09.2021).

Hamilton, J. T. (2013), “*Security: Politics, Humanity, and the Philology of Care*”, Princeton University Press.

Heger, Martin (2012), “Terrorist Attacks Against the Natural Environment: A Phantom or A Real Danger”, *German Law Journal*, 13/9, 1066-1074.

Hudson, Rex A. (1999), “The Sociology and Psychology of Terrorism: Who becomes a Terrorist and Why?”, Library of Congress Washington DC. Federal Research Div. Library of Congress, Washington, D.C.

Kaya, Yasemin (2019), *Ekolojik Güvenlik*, Bursa: Dora Yayınları.

Kaypak, Şafak (2012), “Güvenlikte Yeni bir Boyut; Çevresel Güvenlik”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/8, 1-22.

\_\_\_\_\_ (2016), “Çevresel Güvenlik ve Yansımaları (Hatay örneğinde)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 19-34.

Kazan, H. (2016), “Terör-medya ilişkisi ve Medyada Terör Haberciliği”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12/24, 109-146.

Külçür, Erdem İzzet (2020), *Kriminoloji ve Ceza Hukuku Boyutuyla “Çevreci Terörizm”*, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Maltais, Aaron, Kirstin Dow ve Asa Persson (2003), “Integrating Perspective on Environmental Security”, *Risk and Vulnerability Report*, Stockholm Environment Institute, <https://www.sei.org/publications/integrating-perspectives-environmental-security/> (Erişim Tarihi: 12.09.2021).

Michael, George (2005), “Resource wars: the new landscape of global conflict”, *Journal of Catholic Social Thought*, 2/1, 221-233.



Norris, Pippa, Montague Kern ve Marion Just (2004). *Framing terrorism: The news media, the government, and the public*, Routledge.

O’Lear, Shannon (2003), “Environmental Terrorism: A Critique”, *Geopolitics*, 8/3, 127-150.

O’neill, Kate (2009), *The Environment and International Relations*, Cambridge University Press.

Oxford Advanced Learner’s Dictionary (2022), “Terrorism”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/terrorism?q=Terrorism> (Erişim Tarihi: 02.08.2021).

Özerkmen, N. (2004), “Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/2, 247-265.

Pellow, David N. (2016), “Eco-terrorism”, In Adamson, J., Gleason, W. A., & Pellow, D. (Eds.). *Keywords for Environmental Studies*, NYU Press, 82-85.

Posluszna, Elzbieta (2015), *Environmental and Animal Rights Extremism, Terrorism, and National Security*, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Saygılı, Abdurrahman (2006), “Çevresel Terörizm”. *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, 15, 273-279, <http://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA15-Sayg%C4%B1%C4%B1.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

Schofield, Timothy (1998), “The Environment as an İdeological Weapon: A Proposal to Criminalize Environmental Terrorism”, *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 26, 619.

Schwartz, Daniel M. (1998), “Environmental Terrorism: Analyzing the Concept”, *Journal of Peace Research*, 35/4, 483-496.

Shearer, Allan W. and P. H. Liotta (2010), “Environmental Security and its Meaning for the State”, In *Environmental Security and Ecoterrorism* (1-13) ed. Hami Alpas, Simon M. Berkowicz ve Irina Ermakova, Springer.

Soroos, Marvin S. (1994), “Global Change, Environmental Security, and the Prisoner’s Dilemma”, *Journal of Peace Research*, 31/3, 317-332.

Spadaro, Paola Andrea (2020), “Climate Change, Environmental Terrorism, Eco-Terrorism and Emerging Threats”, *Journal of Strategic Security*, 13/4, 58-80.

Steinhauser, Georg, Alexander Brandl and Thomas E. Johnson (2014), “Comparison of the Chornobyl and Fukushima Nuclear Accidents: A Review of the Environmental Impacts”, *Science of The Total Environment*, 470, 800-817.

Şimşek, M. (2016), “Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 319-335.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı-ÇŞİB (2022), Çevresel Göstergeler, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/toplam-tur-sayisi-tehdit-altindaki-turler-endemizm-orani-i-85771> (Erişim Tarihi: 29.4.2022).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2021). “Rüzgâr”, Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilenebilir-enerji-kaynaklar-ruzgar> (E.T.: 01.12.2021).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014), “Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10\\_EnerjiGuvenciligi-veVerimlilik-1.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_EnerjiGuvenciligi-veVerimlilik-1.pdf) (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

Terörle Mücadele Kanunu (1991), Resmi Gazete No. 20843, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> (E.T.: 09.08.2021).

The Global Terrorism Database- Küresel Terörizm Veritabanı-KTV (2021b), “National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism”, [https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?chart=target&casualties\\_type=&casualties\\_max=](https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?chart=target&casualties_type=&casualties_max=) (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

The Global Terrorism Database-Küresel Terörizm Veritabanı-KTV (2021a), “Defining Terrorism”, <https://www.start.umd.edu/gtd/> (Erişim Tarihi: 08.09.2021).

Türk Dil Kurumu (2021). Güncel Türkçe Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Ullman, Richard H. (1983), “Redefining Security”, *International Security*, 8/1, 129-153.

United Nation-General Assembly (1995), “Measures to Eliminate International Terrorism: Resolution/Adopted by the General Assembly”, 17 February 1995, A/RES/49/60, <https://www.ref-world.org/docid/3boof3171c.html> (Erişim Tarihi: 30.9. 2021).

Ürker, Okan ve Nesrin Çobanoğlu (2017), “Türkiye’de Hidroelektrik Santrallerin Durumu (HES’ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2.

Vural, Çağla (2018), “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6/1, 20-38.

Wilkinson, Paul (1974), *Political Terrorism*, London: Macmillan Press LTD.

Wolfers, Arnold (1952), “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67/4, 481-502.

Yıldırım, K. (2021), “Çevre Politikalarında Siyasal ve Toplumsal Gündem: Medya Etkisi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23/2, 389-418.



Arslan, Nazlı – Kerestecioğlu, Server Funda, “Maden Kentinin Gündelik Hayatı ve Üretim Dayalı Mekânsal Kullanımları; 1850-1926 Zonguldak Üzülmez Vadisi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss. 219-237. DOI: 10.31765/karen.1126944

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.  
*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

## MADEN KENTİNİN GÜNDELİK HAYATI VE ÜRETİME DAYALI MEKÂNSAL KULLANIMLARI; 1850-1926 ZONGULDAK ÜZÜLMEZ VADİSİ\*

Nazlı ARSLAN\*\* - Server Funda KERESTECİOĞLU\*\*\*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\* Arş. Gör.,  
Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü  
İstanbul/TÜRKİYE  
✉ nzarslan@yildiz.edu.tr  
ORCID : 0000-0002-4272-7617

\*\*\* Doç. Dr.,  
Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü  
İstanbul/TÜRKİYE  
✉ ozturk@yildiz.edu.tr  
ORCID : 0000-0002-3332-8075

**Anahtar Kelimeler:** Zonguldak, Mekân, Gündelik Hayat, Madencilik

**Keywords:** Zonguldak, Space, Everyday Life, Mining

**Öz:** Maden kentleri yer altı ve üstünde devam eden kömür üretimi ve üretime dayalı sanayi faaliyetleri sebebiyle üretilen mekanların ve kullanımlarının özelleştiği bölgelerdir. Maden kentinin mekân yapısına yönelik sorun ve çözümlerinin okunabileceği bir alan olarak gündelik hayatı, o kente özgü yeni mekân kullanımlarını işaret etmektedir. 19. yy. Sanayi Devrimi ile önemi artan kömür üretimi sebebiyle yeni pazar arayışlarının artması, yabancı sermayenin kömür rezervinin var olduğu Zonguldak'ta da yatırımlar yapmasını beraberinde getirmiştir. 20. yy. başlarına kadar artan yabancı sermaye yatırımları ile çok uluslu yapıya evrilen Zonguldak, dönemin maden politikaları ve teknolojik koşulları çerçevesinde kömür üretim pratiğine bağımlı bir gündelik yaşantıya referans vermektedir. Kömür üretimine dayalı bu yaşantı sadece kömür çıkarım ve nakliye işlemlerini değil, aynı zamanda üretime katılanların gündelik ihtiyaçlarına cevap verecek barınma, eğitim, üretim, sağlık, ulaşım çözümlerini de beraberinde getirmektedir. Yabancı ve yerli sermayenin kömür üretimi adına mekâna müdahaleleri ve bu müdahaleler neticesinde kentlinin mekân kullanımları, yaşanan mekâna dair bilgi vermektedir. Yaşanan mekânın hakikatine erişebilmenin yolu olarak; gündelik hayatın keşfine çıkmak ve bu çözümlenmeyi gündelik hayat literatürüne katkı koyan düşünür ve kavramlar üzerinden yorumlamak çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır. Çalışmada yabancı ve ulusal sermayenin hibrit üretim anlayışını ifade eden 1850-1926 arasında, üretimin yoğunlaştığı Üzülmez Vadisi ve kolonyel yapılarının gündelik yaşantısı, gündelik hayat literatürüne katkı koyan düşünürler; Lefebvre, De Certeau ve Bourdieu'nun geliştirdiği kavramlar üzerinden analiz edilmektedir. Üzülmez Vadisi'nin 20. yy. başındaki gündelik hayatına yönelik yapılan çalışma; kömür üretim pratiğinin kentsel mekânı ve ona dayalı yaşantıyı şekillendirmedeki rolünü, gündelik hayata referans veren strateji, taktik, ritimanaliz ve habitus kavramları üzerinden ortaya koymuştur. Çalışma kömür üretimi ile şekillenen Zonguldak Üzülmez Vadisi habitusunda, yabancı ve ulusal sermayenin hibrit üretim anlayışını ifade eden 1850-1926 tarihleri arasında gündelik hayattaki üretim, ulaşım, barınma, eğitim ve sağlık fonksiyonlarının kullanımına yönelik olarak geliştirilen çözümler ve mekânsal kullanımlarının ritimlerini zaman mekân ekseninde inceleyerek sınıflandırmıştır.

**Geliş Tarihi / Received Date:** 06.06.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.09.2022

### DAILY LIFE OF THE MINING CITY AND PRODUCTION-BASED SPATIAL USES; 1850-1926 ZONGULDAK ÜZÜLMEZ VALLEY

**Abstract:** Mining cities are the regions where the spaces are produced, and their uses are privatized due to the ongoing coal production and production-based industrial activities underground and ground. The daily life of the mining city, as an area where the problems and solutions related to the spatial structure can be read, points to the new special use of space. The increase in the search for new markets for coal production with the Industrial Revolution in the 19th century, brought foreign capital to make investments in Zonguldak, where hard coal reserves exist. Zonguldak, which has been transformed into a multinational structure with increased foreign capital investments at the beginning of the 20th, refers to everyday life dependent on the practice of coal production within the framework of the mining policies and technological conditions in that period. Everyday life based on coal production brings not only mining and transportation operations, but also solutions for accommodation, education, production, health, and transportation that will respond to the needs of those involved in production. As a result of the intervention of foreign and domestic capital in the space for coal production, and the use of the space with these interventions provides information about lived space.

As a way of accessing the truth of the living space; exploring everyday life and interpreting this analysis through the theorists and concepts that contribute to the daily literature constitute the method of the study. In this study, the daily life of the Üzülmöz Valley and its colonial structures, where production is ongoing between 1850-1926 with the hybrid production understanding of foreign and national capital, is analysed through the concepts developed by the theorists Lefebvre, De Certeau and Bourdieu who contributed to the daily life literature. The study on the daily life of the Üzülmöz Valley at the beginning of the 20th century revealed the role of coal production practice in shaping the urban space and life, through the concepts of strategy, tactics, rhythm analysis and habitus, which refer to daily life. The city, which was divided into periods based on the production policies of the powers, brought along the rhythms of use due to its spatial organization, and the uses that create these rhythms were examined under the headings of accommodation, transportation, production, education, and health, which include the spatial solutions of daily life. Finally, in the habitus of the mining city, which is formed with new uses within the framework of production habits; the strategies developed for the continuity of coal production and the rhythms of the use of space in the daily life of the city are graphed in the traces of the tactics produced against the strategies.

### Giriş

Marksist geleneği takip eden kuramcılar kentin kapitalist ilişkileri üzerinde yoğunlaşarak; mekânın kapitalist üretim sürecinde nasıl üretildiği, bu üretimin hem bir araç hem de bir kontrol mekanizması olarak nasıl kullanıldığı ve bu üretim sürecinde toplumsal yaşamın etkileri üzerine tartışmalar geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlar mekânın sosyal olayların cereyan ettiği bir yer olmasının yanı sıra o olayları da şekillendiren bir etken olarak ele alındığını ifade etmektedir. Henri Lefebvre, Manuel Castells, David Harvey, Edward Soja, Michael Foulcaut gibi sermayenin mekânsallaşması ve toplumsal hareketleri ele alan kuramcılar, mekânı tanımlamak ve tarihsel süreç içerisinde sınıf ve üretim ilişkilerinin mekânı şekillendirmedeki rolünü anlatmak adına farklı teorileri ortaya koymuşlardır.<sup>1</sup>

Radikal kuramcıların Marksist gelenekten gelen öğretiler neticesinde uzlaştıkları en önemli nokta mekânın kapitalist üretimin yapıldığı yer olmaktan çıkıp kendisinin kapitalizm tarafından metalaştırılarak üretim nesnesine dönüştüğüdür. Lefebvre, Harvey ve Castells gibi öncü radikal kuramcılar kapitalizmin hayatta kalabilmesi için kentleri kullandığı ve onun pazarlanabilen bir metaya dönüştürerek kendini yeniden var ettiğini belirtmektedir. Lefebvre konuya dair geniş bir perspektif sunarak; mekânın yalnızca soyut ve maddi bir nesne olmadığı aynı zamanda ideolojik, yaşayan ve öznel bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir.<sup>2</sup> Mekânı kendi

<sup>1</sup> Turut, vd.,2018: 10.

<sup>2</sup> Arslan, 2009: 8.

içerisinde değerlendirmekten ziyade toplumsal bağlamına ve üretim sürecine odaklanmaktadır. Mekânın toplumsal olarak üretilen bir şey olduğu görüşünü savunan düşünür, bu üretim sürecini de ayrılmaz üç ayak üzerine temellendirir ki bunlar da yaşanan, algılanan ve tasarlanan mekandır.<sup>3</sup> Mekânın üretim sürecini ifade eden bu üç boyutu da kapsayacak bir mekân teorisi üretim sürecini anlamamıza olanak sağlayacaktır. Mekânın üretimini ifade eden üç anı ifade eden yaşanan, algılanan ve tasarlanan<sup>4</sup> mekân kavramsallaştırıldığında ise mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekanları olarak, ifade edilmektedir. Mekânın üretimindeki üç süreç karşılıklı ilişkileri ile tümüyle toplumsal bir üretimi ifade etmektedir.<sup>5</sup> Toplumsal üretimi anlamak ise ancak o üretime dair gündelik hayatın çözümlenmesi ile mümkün olmaktadır.

Zonguldak yer altı ve üstü ile değerlendirildiğinde farklı mekân deneyimleri ile özelleşen bir üretim kentidir. Gündelik yaşam pratikleri kömürün kent içindeki yolculuğuna bağlı olarak şekillenmekte ve farklı fonksiyonlara dair üretilen kullanım taktikleri mekânı çözümlmek adına yol gösterici olmaktadır. Maden kentinin taşkömürü üretim hikayesini mekânın gündelik hayattaki rolü üzerinden okumak, kente dair özel değerlerin keşfedilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu anlamda kentin mekân karakteristiğini yansıtan ilk üretim bölgelerinden biri olarak Üzülmüş Vadisi 20 yy. başında kömür üretim pratiğinin kentsel mekânı ve ona dayalı yaşantıyı şekillendirmedeki rolünün okunabileceği bir örnek olarak kent tarihine ışık tutmaktadır.

### 1. Yaşanan Mekânı Anlamak Adına Bir Araç; Gündelik Hayat

Lefebvre'ye göre kentsel mekânın üretimi, onunla şekillenen sosyal ilişkilerin de yeniden üretimi anlamına geldiği için mekânın toplumsal bir ürün olduğunu savunur. Bu sebeple gündelik yaşamda kullandığımız mekân fiziksel olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir varlık olarak diyalektik bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu noktada *gündelik yaşama* dair kavramsal ve fiziksel öğeler araştırma konusu içerisinde yer almaktadır.

Lefebvre ve Michel de Certeau gündelik hayata dair geliştirdikleri yaklaşımlar ile literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır. Her iki düşünürün de birleştiği ortak nokta; toplum içinde var olan gündelik yaşam pratiklerini ve içindeki gerçekliği açığa çıkarmaktır. Rutin olarak deneyimlenenin sıra dışı ve yaratıcı yönünü açığa çıkarmanın toplumun iç dinamiklerini ortaya çıkarmak için önemli olduğunu savunmaktadırlar.<sup>6</sup> Gündelik hayat ve doğasındaki ekosisteme işaret eden bir diğer kuramcı Bourdieu ise habitus kavramı ile edinilmiş alışkanlıkların süreklilik ifade etmesi sebebiyle bedende cisimleşmesi ve kültürden etkilenmesi durumunu işaret etmektedir.<sup>7</sup>

Gündelik hayata dair geliştirilen teorilerin ortak özellikleri ışığında temel ilkelerden bahsetmek mümkündür. Gündelik hayat, her gün tekrarlanan alışkanlıklar, gündelik deneyimler, inanç ve uygulamaların sıradan dünyasıdır. Yeniden bir üretim alanı ve diğer dünyaları ayakta tutan temel aktiviteler bütünüdür. Gündelik hayat aktiviteleri düşünsellikten uzak, yapılan ey-

<sup>3</sup> Ghulyan, 2017: 26.

<sup>4</sup> Fiziksel, zihinsel ve toplumsal yani algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân bu 3'lü triyalektiğin bileşenlerini oluşturur. Lefebvre mekânın sadece algılanan ve tasarlanan olduğunu reddeder ve mekânın somut ve soyut ikiliğin çelişkileri ile üretildiğini savunur. Onlardan ayrılmaz üçünü bir pratik vardır o da yaşanan yani toplumsal pratikler ile üretilen mekândır. Sorgulamadan yaşadığımız ve mekân odaklı pratiklerimizi, alışkanlıklarımızı biçimlendiren algılanan mekân, mekânın tasarımını, kuramsal ve soyut kavramlarını, mekânı planlama ve düzenlemeyi biçimlendiren tasarlanan mekân ve aykırı, köktenci, devrimsel ve rutine ara veren sanat, belirsizlik ve us dışı olanı taşıyan yaşanan mekân üçlüsü kendine özgü ritmini bir arada tutan bir triyalektiktir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtar, 2021: 353-354.

<sup>5</sup> Lefebvre, 2014: 75.

<sup>6</sup> Kırış, 2019: 134.

<sup>7</sup> Kaplan vd., 2020: 27.

lemlerin uzun bir düşün süresi gerektirmediği alışkanlıkları içermektedir. Günlük karşılaşmaları, bireysel değil spontane kolektifliği içermektedir ve barındırdığı bilgi heterojen ve çeşitlidir.<sup>8</sup>

Gündelik hayat sosyolojisini tanımlayan ve dolayısıyla yaşanan mekânı çözümlmek için tarihsel sosyolojik arka planı anlamlandırmamıza yardımcı olan kavramlar, mekânın üretiminde yerel iradenin geliştirdiği gündelik yaratıcılıkların etkisini ortaya koymaktadır. Bu anlamda radikal kent kuramcılarının gündelik hayatın çözümlenmesine dair geliştirdikleri kavramları ve bu kavramların mekân üzerindeki görünürlükleri tespit edilecektir.

### 1.1. De Certeau ve Taktik ve Stratejiler

De Certeau gündelik hayatın keşfinde; otorite sahiplerinin mekânı yönetmek ve onu şekillendirmek için stratejiler geliştirdiklerini, bu stratejilere karşı ise gündelik hayatın taktikler ürettiğini savunmaktadır. Taktikler; geliştirilen stratejilerin aksine, otorite sahibi olmayanların gündelik alışkanlıkları ile şekillenmiş ve belirli bir yön ve yöntemi olmayan tüketicilerin mücadele yöntemidir. De Certeau sıradan insanların gündelik hayat pratiklerini keşfetmeye çalışmaktadır. Otorite sahiplerinin dayatmış oldukları stratejileri sadece tüketilen bir şey olmadığını, bu tüketimin de yeniden bir üretimi içinde barındırdığını ve taktiklerin ikinci üretimi ifade ettiğini belirtmektedir. Kullanıcılara özgü eylem modelleri sebebiyle insanlar kendilerine sunulan ürünleri tüketirler ancak ürünleri kendilerine göre tüketebilirler. Tüketilenin tüketim biçimi ise yeni bir üretimi ortaya çıkarır. De Certeau'ın strateji ve taktik kavramları arasında kurduğu ilişki yapı ve eylem (aktör) arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Stratejiler mekân ilişkilerini öne çıkarırken, taktikler zaman olgusu içerisinde kararlılık ve direnç özelliğiyle değerlendirilmektedir.<sup>9</sup>

De Certeau kısaca gündelik hayatın içinde var olan pratiklerin zengin dünyası ile o hayatı çevreleyen büyük ideolojiler, kuramlar ya da devletler arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Ona göre sıradan insanlar toplumsal ve kültürel çeşitliliğe bağlı olarak sayısız tecrübe ve yerel pratikler ile bir bütündür. Bu da göstermektedir ki hayatın içinde sanat, şiir ve ütopyalar her zaman mevcuttur. Bugün otorite kimde olursa olsun; sözün karşısında sıradan insanların yaşayışları her zaman hayatı değiştirme ve yönlendirme potansiyeline sahiptir.<sup>10</sup>

### 1.2. Lefebvre ve Ritimanaliz

Lefebvre için gündelik kavramı mekânı tanımlama ve çözümlemede anahtar bir rol üstlenir. Bu sebeple gündelik hayatı keşfetmenin mekânın üretimine dair izleri aramak adına en önemli tutmasıdır. Gündelik döngüleri işaret ettiği gibi, tekrarlanan çalışma ve tüketim davranışlarını da kapsar. Monoton olmasına rağmen çelişkili olarak da sürekli değişmektedir. Programlanan bu değişim üretimi, üretim yeniden değişimi üretir. Yaşanmış deneyimler ise mekânın çözümlemesinde anahtar roldedir.<sup>11</sup>

Mekânsal ihtiyacı karşılayan ve yaşam kalitesine katkı sağlayan mimarlık, gündelik yaşam pratiklerinden bağımsız düşünülemez. Bu sebeple tasarlanan yani soyut mekân yaşam ve kullanım biçimlerini dikkate almazsa başarı sağlayamaz. Gündelik yaşam pratikleri kullanıcı ile mekân arasındaki ilişkiyi anlattığı gibi, mekânın toplumsal üretimini ve üretim süreci içerisindeki değişimini de göstermesi açısından önemlidir. Yapay çevre sadece somut ve estetik bir nesnelere bütünü olmanın ötesinde o topluma dair ve toplumu yansıtan bir araçtır. Yapılı çevredeki izlerin toplumu yansıttığı düşünülürse mekânın üretiminde pay sahibi tüm anlamsal ilişkilerin çözümlenmesini sağlayan en önemli araç gündelik hayat pratikleridir. Tasarlanan

<sup>8</sup> Esgin, 2020: 31.

<sup>9</sup> Yılmaz, 2018:24-28.

<sup>10</sup> Deniz, vd., 2016: 760.

<sup>11</sup> Lefebvre, 2018: 29-44.

ve deneyimlenen mekân arasındaki çelişkiler ve paralellikler de ancak gündelik hayatın çözümlenmesi ile mümkün olabilmektedir.

Lefebvre'nin gündelik hayat literatürüne kazandırdığı en önemli kavramlardan biri ritimanalizdir. Lefebvre Ritimanaliz; Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat'ta bazı olayları incelemek için ritmi bir analiz aleti olarak kullanmanın etkili bir yöntem olabileceği görüşünü dile getirmektedir. Ritimler ve tekrarlar üzerine ortaya koyduğu çalışmaları gündelik kavramının ikili anlamını kavrayabilmek adına yararlıdır. Bu yaklaşımda biyolojik, psikolojik ve sosyal nitelikteki ritimlerin analizinde gündelik hayatın kavranması bağlamında mekân ve zaman anlayışları arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Doğal, biyolojik ve toplumsal zaman ölçülerinin veya bedenlerimizin ve toplumun ritimlerinin birbirleriyle çakıştığı noktada ritimlerin analizi gündelik hayatı kavranması adına önemli bir araç olarak algılanmalıdır. 1981 yılında yayınlanan Gündelik Hayatın Eleştirisi'nin 3. ve son cildinde ve sonrasındaki son kitabı Ritimanaliz Unsurları'nda ritim kavramı üzerinde farklı örnek ve denemeler ortaya koymuştur. Lefebvre ritimanaliz unsurlarını gündelik hayatın eleştirisi kitabının 4. cildi olarak görmektedir. Bir takım olay ve olguları incelemek adına ritmi bir analiz biçimi olarak ele almaktadır. Ritim onun için bir araştırma nesnesi olmaktan ziyade araştırmanın analiz aracıdır.<sup>12</sup> Ritimleri kendi içerisinde kategorize ederek analiz aracı olarak kullandığı ritim olgusunu tanımlamaktadır. Poliritim iki ya da daha fazla ritmin çatışma ya da ahenksizlik olmaksızın bir arada olmasını, öritmi iki ya da daha fazla ritim arasındaki yaratıcı etkileşimi, aritmi iki veya daha fazla ritim arasındaki çatışma ya da ahenksizliği, izoritmi ise ritimler arasında görülen nadir birliktelik; tekrar, ölçü ve frekans denkliliğini ifade etmektedir.<sup>13</sup>

### 1.3. Bourdieu ve Habitus

Habitus, Bourdieu'nün sosyolojisi içerisinde merkezi bir öneme sahip bir kavram olarak; sınıfsal pozisyona göre bedensel hareket, zevk ve kararları şekillendiren miras olarak alınmış eğilimler bütünüdür.<sup>14</sup> Alan, sermaye ve habitus kavramları ile sosyal gerçekliği bütün olarak anlama çalışmalarında bulunmuştur.<sup>15</sup> Alan Bourdieu'nün sosyolojik araştırma nesnelere kavramsallaştırılmasına yardımcı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Alanlarının işleyişinde her birinin iç dinamikleri yani belirleyicileri olarak oyunun kuralları önem arz etmektedir. Oyun metaforu ile oyunun oynandığı yer de alan olarak ifade edilmiştir. Bir başka deyişle sermaye olarak ifade edilen kavramların ifade sahası alandır. Bourdieu'ya göre alanın oluşmasının üç evresi; özerkliğin kazanılması (alan içerisinde gösterilen direnç), yapının ortaya çıkması ve simgesel sermayenin (anlam özerkliğinin kazanılması) oluşmasıdır. Bu evreler ile iç içe olan habitus oluşmakta ve alan kendisini sürekli yeniden üretmektedir.<sup>16</sup>

Habitus üzerine çeşitli tanımlamalar olmakla birlikte Bourdieu'nün tanımı farklı görüşlerden etkilenerek en kapsamlılarından biri olarak literatüre kazandırılmıştır. Habitus edinilmiş alışkanlıkların sürekliliği ile bedende cisimleşmesi ve bu anlamda kültürden etkilenmesi durumudur. Kişinin sosyal çevresindeki yerini ve bulunduğu hiyerarşik konumunu, cinsiyetlerini vb. özellikleri göz önünde bulundurarak içinde bulunulan her koşul ve şartta eyleyicilere çözüm yolları bulmaya çalışan bir kavramdır. Tarihsel bir yönü de olan habitus geçmişten geleceğe uzanan bir yapıda bireysel ve kolektif pratiklerin meydana getirdiği tarih üretme sürecini ifade eder. Tarihsel özelliği sebebiyle geçmiş deneyimler aracılığı ile geleceği şekillendirecek şu anki

<sup>12</sup> Lefebvre, 2018: 8-15.

<sup>13</sup> Lefebvre, 2018: 40.

<sup>14</sup> Bridge, 2018: 147.

<sup>15</sup> Sermaye: Alanda hüküm sürme çabaları sonucu elde edilen her şeydir. Sermayenin bir alan ile ilişkili değilse varlığı da söz konusu değildir. Ekonomik sermaye (maddi ve parasal değerler), Kültürel sermaye (kıt sembolik mallar, beceriler ve unvanlar), Toplumsal sermaye (bir gruba üyelikten kazanılan), Simgesel sermaye (simgesel mekanizmalar) Alan: Sermaye olarak tanımladığı kavramların ifade sahası, oyunun oynandığı yerdir.

Habitus: Edinilmiş alışkanlıkların sürekliliği ile bedende cisimleşmesi ve bu anlamda kültürden etkilenmesi durumudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, vd., 2020: 30-33.

<sup>16</sup> Kaplan vd., 2020: 25.

etkinlikleri kapsamaktadır. Habitus alışkanlık ve yatkınlıklar dahilinde insanı biçimlendiren pratik yollar bulmaya iten bir kavramdır. Bireyler zor durumda kaldığında kendi deneyim ve yatkınlıklarından yola çıkarak farklı çözüm yolları üretebileceklerdir.<sup>17</sup>

Habitus pratiğe yön veren kurallar topluluğundan ziyade bireylerin yeni durumlara ayak uydurabilmek için yeni stratejiler geliştirmeleri ve yeni adaptasyonlar ile çevreye uyum sağlamlarını mümkün kılan kolektif bir bilinçtir. Habitus hem toplumsal bir üründür hem de toplumsal yapıyı yeniden üreten toplumsal pratikler yapısıdır. Bu özelliği ile yorumlamaya açık öznel, toplumsal yapının etkisiyle nesnedir. Kişiler arası düzeyde işlemesi ile hem mikro, toplumsal yapının bir ürünü ve üreticisi olarak makrodur.<sup>18</sup>

Gündelik hayata dair yaşanan mekânın yani deneyimler mekânının hakikati; o mekâna yönelik geliştirilen hayaller, planlar ve bu planlara karşı sadece deneyimi ve kullanımı önceleyen taktikler ile anlam kazanmaktadır. Hem stratejiler hem de onlara karşı geliştirilen taktikler ve bu taktiklerin üretilmesindeki kolektif bilinci ifade eden habitus, ortak bir değerlendirme sürecinde incelenen mekânın geçmiş ve bugününe dair projeksiyon sunacaktır. Kentin fonksiyon gruplarının gündelik hayatı çözümlenmek için kullanılacak taktik, ritim, habitus ve ritim kavramları altında incelenmesi ise; fonksiyon özelinde deneyimlenenin yansımalarını ortaya çıkaracaktır. Yabancı sermayeden ulusal sermayeye geçiş dönemini ve dolayısıyla üretici aktörlerin değişimini ifade eden 20. yy. başlarındaki gündelik hayatı kentsel strüktürünü ifade eden; üretim, ulaşım, eğitim, barınma ve sağlık fonksiyonları üzerinden okunmalıdır.

## **2. 20. yy. Başlarında Zonguldak'ta Madencilik Politikaları ve Kömür Üretim Profili**

Mekânın hakikatinin yaşanan mekânı çözümlenmekte saklı olduğu düşünülürse, maden kentindeki gündelik hayata yönelik göstergeler de mekânı çözümlenmek adına birer araç olarak kullanılmalıdır. Bu anlamda merkez dışında oluşturulan üretim alanlarının yeni merkezler haline gelerek gündelik hayata yön vermesi, bu alanları tümüyle kente dair yaşantının çözülebilmesi adına birer araştırma konusu haline getirmiştir. Üretime dayalı olarak gelişen yaşam, tüm fonksiyonel yapılanma ve bu yapılanmaya dair işleyişi de şekillendirmektedir. Bu anlamda bağımsız bir değişken olarak üretim ve üretime dayalı gelişen fonksiyonel yapılaşma strateji ve taktikler üzerinden yeniden yorumlanabilir. Bu yaşam her gün tekrarlanan ritimleri de beraberinde getirmektedir. 20. yy. başlarında üretim politikaları ve üretici aktörlerin değişkenlik gösterdiği Zonguldak hem çok uluslu sosyal çevresi hem de bu çeşitlilik içinde üretime dayalı farklı mekân kullanımları ile gündelik hayata dair farklı perspektifleri barındırmaktadır. Gündelik hayatın farklı perspektiflerini keşfetmek adına öncelikle kentin üretim ve ilişkili sosyal profiline bakmak yararlı olacaktır.

Kömürün keşfedilmesi bugünkü Zonguldak kentinin sınırlarını belirleyen coğrafya için yapısal ölçekte gündelik yaşamda yeni strateji ve taktiklerin üretilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Vadilerden çıkarılan kömürün limana nakledilmesi, liman bölgesini merkez haline getirmiş; birçok ticari fonksiyon ve yerleşim bu bölgede yoğunlaşmıştır. Hem işçi sirkülasyonu hem de ticari gemilerin farklı mal ve hizmetleri kent ile buluşturması anlamında şehrin giriş kapısı deniz ile buluştuğu liman bölgesi olmuştur. 1848 yılında üretimin başlamasıyla birlikte merkezde ticaret ve taşımacılık işlerini, vadilerde ise kömür üretimini domine eden aktörler zaman içinde değişmiş ve bu aktörlerin yaşanan mekândaki izleri palimpsest nitelikte kentte kozmopolit bir yaşantıyı beraberinde getirmiştir. 20. yy. başına kadar kentte yaşanan değişimler Tablo 1'de de özetlendiği üzere farklı üretim stratejilerini ve bu stratejilere dayalı yeni yaşantıyı beraberinde getirmiştir.

<sup>17</sup> Kaplan, vd., 2020: 27.

<sup>18</sup> Kırış, 2019: 141-142.



**Tablo 1.** Üretimin Başlangıcından 20. yy. Başlarına Kadar Kentteki Üretici Aktörler ve Dönemin Kömür Üretim Özellikleri<sup>19</sup>

<b>Osmanlı Devleti</b>	- Hazine-i Hassa - Bahriye Nezareti	<b>1848 üretimin başlaması;</b> Yetersiz teknoloji, nitelikli eleman eksikliği ve yer altında çalışmaya isteksiz yerli halk gibi sebeplerle istenilen üretim hacmine ulaşamamıştır.
<b>İngiliz Yönetimi</b>	- Berkley Kardeşler - İngiliz Kömür Şirketi	<b>1849 havzanın kiralanması;</b> İngiltere'deki sanayi devrimi ile metalürji sanayisinin gelişmesi ve kömür ihtiyacının artması sebebiyle havzaya İngiliz ilgisi artmıştır. 1856 yılına kadar süren İngiliz yönetimi dahilinde Hırvat ve Karadağlı işçiler ilk kez havzaya getirilmiştir.
<b>Fransız Yönetimi</b>	- Ereğli Şirket-i Osmaniye	<b>1882 serbest piyasa satışı;</b> %40 oranında üretimin serbest piyasaya satışının izin verilmesi ile yabancı sermayenin havzaya ilgisi artmıştır. 1892'de <b>şirketin</b> kurulmasıyla Kozlu için planlanan liman projesi Zonguldak'a kaydırılmış, 1897'de demiryollarının işletmesi şirkete bırakılmıştır. Lavuarlar, fabrikalar ve varageller inşa edilmiş, 1914-130 milyon altın sermaye, 4500 işçi, 700 mühendis ile 124 adet ocakta üretim devam etmiştir.
<b>Ragıp Paşa</b>	- Sarıcazedeler Madencilik Şirketi	<b>1900 yerli sermayenin havzaya girişi;</b> Şirket Kozlu ve Kilimli de bulunan çalışmayan ocakları satın almış ve tekrar işletmeye açmıştır. II. Meşrutiyet öncesi Ereğli Şirket-i Osmaniye'nin en büyük rakibi üretim hacmini arttırmıştır.
<b>Alman Yönetimi</b>	- Charbonnages Reunies d'Heraclee - Harp Kömür Merkezi	<b>1910 Alman sermayesinin havzaya girişi;</b> Deutche Bank İstanbul'a yerleşmesi sonrası Alman sermayesi Türkiye'ye gelmeye başlamış, havzada Ragıp Paşa'nın sahibi olduğu ocakları Hugo Stinnes devralmıştır. Lavuar ve Kozlu-Zonguldak varageleni kuran şirket, I. Dünya savaşı sırasın Osmanlının müttefiki olması sebebiyle Fransızların bölgeden çekilmesine sebep olmuştur ve Harp Kömür Merkezi Şirket-i Osmaniye'yi devralmıştır.
<b>Rus Yönetimi</b>	- Osmanlı-Rus Anonim Şirketi	<b>1913 Ruslar Karadeniz'de;</b> -Rus şirket bazı ocakları satın aldı ancak Rusların Karadeniz'e yerleşme çabası olarak düşünülen bu hamle tepki ile karşılanmıştır. Dünya savaşı sebebiyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.
<b>İtalya+ Yunanistan Yönetimi</b>	- Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi	<b>1914- Kozlu ve İhsaniye'deki ocaklarının devralınması;</b> İtalyan ve Yunan sermayesi ocakları devralarak işletmeye devam etmiştir. Bu ocaklar 1923 sonrası ocaklar T.C. İş Bankası Kozlu Kamu İşletmeleri Şirketi tarafından işletmeye devam etmiştir.
<b>Sivil Osmanlı Yönetimi</b>	- Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezareti	<b>Kömür üretiminde millileşme hareketi;</b> Bahriye Nezaretinden sonra ilk sivil yönetim dahilinde Almanya'da eğitim görmüş Türk mühendisler bölgeye getirilmiş ve teknik kadrolarda yerli mühendisler yoğunluklu olarak yer almıştır.
<b>Erken Cumhuriyet</b>	- İktisat Vekaleti Yönetimi	Ulusal egemenliğin sağlanmasının ardından, bölgeyi terk eden yabancı yatırımcılar sebebiyle birçok ocak çalışmayı durdurmuştur. Devlet havzada bulunan faklı üretim hacimlerine sahip yabancı sermayeli ocakları işletmeye alarak milli üretim politikasını başlatmıştır.

1829 tarihinde bölgede kömürün varlığının keşfedilmesiyle birlikte Osmanlı devleti işletmeci olarak bölgede kazı çalışmalarına başlamıştır. Yüze yakın kömür çıkarılarak tüketilmiş, derinlere indikçe ise çıkarım işlemleri zorlaşmıştır. Sanayi devrimi sonrası başı çeken ülkelerden İngiltere'nin kömüre olan ilgisi bu bölgede yatırım yapma isteğini doğurmuş ve Osmanlı ile yapılan anlaşmalar neticesinde İngiliz Kömür Şirketi bölgede etkin konuma gelmiştir. Bölgede yeterli rezerv olmasına rağmen yer altında çalışmaya istekli olmayan işçiler üretimin istenilen

<sup>19</sup> Quarted, 2009; Zaman, 2004; Sarıkoyuncu, 1992.

seviyeye çekilememesine sebep olmuştur. Bu sebeple tarihte Dilaver Paşa Nizamnamesi<sup>20</sup> olarak geçen havzanın sınırları ve işçilerin çalışma koşullarını belirten bir genelge yayınlanmıştır. Bu genelgenin en önemli özelliği mükellefiyet sistemidir. Bu sistem ile bölgede yer alan köylerin ocaklara işçi sağlama zorunluluğu yürürlüğe girmiştir. Osmanlı coğrafyasından sadece bölgedeki yerli halk bu ocaklarda çalışacak ve bunun neticesinde de vergiden muaf tutulacaklardır. Yaşları 18-50 arasında olan sağlıklı tüm erkekler 12 gün ocakta 12 gün köylerinde olmak üzere çalışmaya zorunlu kılınmıştır. Böylelikle kömür üretimine katılım arttırılmıştır. Kömürün çıkarılmasından nakliyesine kadar her aşamada çalıştırılacak mükellef işçiler 3 kategoride toplanmıştır. İlk grup madenlerde çalışan kiracı, küfeci ve kazmacılardan oluşmaktadır. 2. Grup ise madenin ilerlemesi için gerekli strüktürün sağlanması adına odun temini gerçekleştiren orman işçileridir. Son grup ise açıkta demirleyen gemilere kayıklarla kömür taşıyan ve yükleme işlemlerini gerçekleştiren felekeçilerdir. Bu dönemde mükellef işçilerin yanı sıra kömür işletmesinde yer alan Bahriye Nezareti bünyesindeki askerler de askerlik görevlerini yerine getirmek üzere bölgede madencilik faaliyetlerine katılmaktadırlar.<sup>21</sup>

1882 yılında değişen kömür politikası ile bölgedeki işçi profilinde de dramatik bir değişim gerçekleşmiştir. Bu tarihe kadar devlet, özel işletmelerin çıkardığı tüm kömürü kendi belirlediği fiyat üzerinden almakta ve tekeli bir anlayışla kömür ticaretini yönetmektedir. Bu tarihten sonra yabancı şirketlerin yaptığı lobi faaliyetleri ve küresel ekonomik yaklaşım Osmanlı'yı da serbest piyasa ekonomisine yöneltmiştir. Bu bağlamda özel şirketler tarafından çıkarılan kömürün %40'lık bir kısmı ithal edilebilecek ve şirketler fiyatını kendileri belirleyebilecektir. Bu karardan sonra bölgedeki özel şirket yatırımları artmış ve özellikle Fransızlar Ereğli Şirket-i Osmaniye ile bölgedeki en önemli üretici güç haline gelmişlerdir.<sup>22</sup> Öncesinde var olan mükellef ve asker işçilere, özel şirketler bünyesinde çalışan birçok yabancı uyruklu işçi de eklenmiş ve bölge çok kültürlü işçi yoğunluklu bir yerleşim bölgesi haline gelmiştir. 1906 yılında ise tüm Osmanlı vatandaşlarına havzada çalışma izninin verilmesi; Osmanlı'nın diğer bölgelerinden gelen Türklerin kentteki kalıcı yerleşmelerini beraberinde getirmiştir. Bu durum yerleşimin kırılma noktası olarak görülebilir. Daha önce çevre köylerde yaşayan işçilerin vardiya zamanları dışında köylerine dönmeleri kalıcı konut ihtiyacını doğurmamışken, uzak bölgelerden gelen işçilerin aileleri ile Zonguldak havzasına yerleşmeleri konut dokusunun ve dolayısıyla kentsel yaşamın oluşmasına sebep olmuştur. Kalıcı yerleşmelerin ise oluşması Zonguldak'ı kentsel yaşama ve kentsel yaşamın ihtiyacı olan mekânsal kullanımlara daha da yaklaştırmıştır.<sup>23</sup>

### 3. Üzülmez Vadisinde Gündelik Hayatın Mekânları; Strateji ve Taktikler İzinde Mekânsal Kullanımlar

Kentte kömür çıkarım faaliyetlerinin ilk başladığı noktalardan biri olan Üzülmez Vadisi, liman ve üretim noktaları arasında devam eden yaşantının karakteristik özelliklerini okuyabildiğimiz örnek alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 1).<sup>24</sup> Vadi boyunca uzanan maden ocakları ve bu maden ocaklarının çevresinde gelişen koloniyel yapılar kendi içinde işleyen yeni bir yaşantıyı ifade etmesi sebebiyle çeşitliliğe sahip bir mimari yaklaşımı ifade etmektedir (Şekil 2). Üretici erkin kömür üretimine yönelik geliştirdiği stratejiler, aynı zamanda üretime

<sup>20</sup> 1987 tarihli, havzadaki askeri yönetimi idare eden Dilaver Paşa 'dan ismini alan Dilaver Paşa Nizamnamesi, çalışma hayatını düzenlemek adına yapılan ilk kanunname olarak; kömür üretiminde düşük ücretler ve ağır çalışma koşulları sebebiyle bölge halkının madende çalışmasını zorunlu kılmakta ve üretimin devamlılığını esas almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel, 2017: 155-178.

<sup>21</sup> Quarted, 2009: 223-252.

<sup>22</sup> Şengül vd., 2017: 23.

<sup>23</sup> Bakıoğlu, 2014: 105.

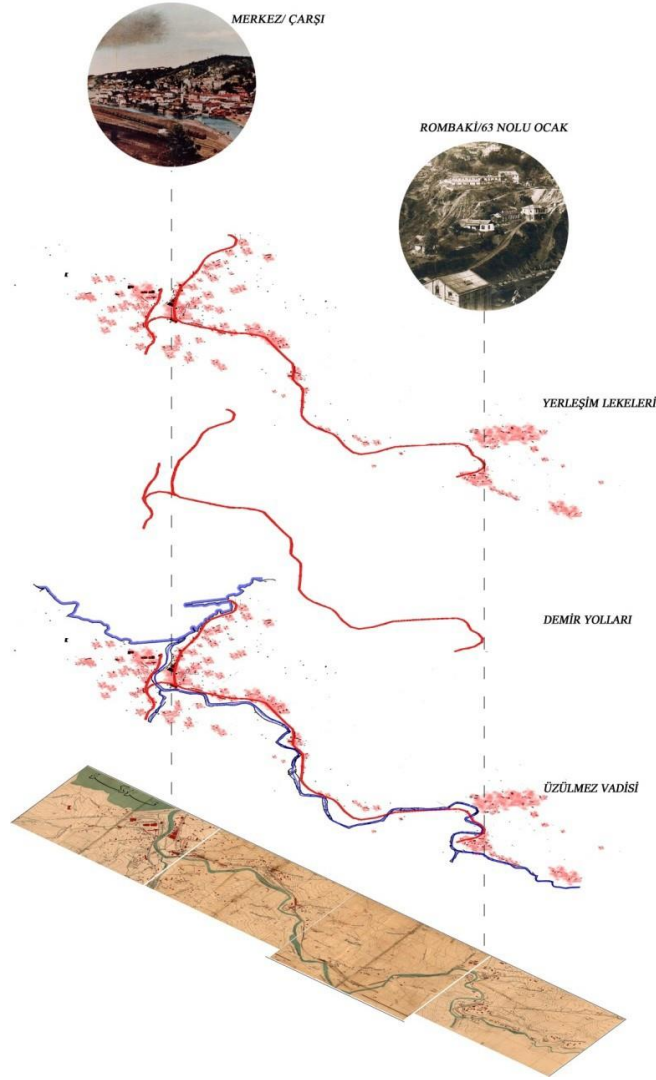
<sup>24</sup> Taşkömürü havzasının Osmanlı dönemi imtiyaz alanı 1910 tarihli Teskere-i Samiye kanunu ile belirlenmiş olup 2200 km<sup>2</sup> si denizde olmak üzere 13.350 km<sup>2</sup>'lik bir alanda sahil şeridi boyunca kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. 2000 tarihinde sınırlar küçültülerek 6885 km<sup>2</sup> olarak yeniden düzenlenmiştir. Kozlu, Karadon, Üzülmez, Amasra ve Armutçuk olmak üzere beş bölgede üretim faaliyetleri sürdürülmektedir. Özellikle Kozlu, Kilimli (Karadon) ve Üzülmez vadileri boyunca uzanan üretim alanları ilk kömür kazılarının yapıldığı noktalardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 1.

dayalı barınma, eğitim, sağlık, ulaşım gibi farklı fonksiyonel ihtiyaçlara da cevap verme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu stratejilere karşı bir cevap niteliğinde geliştirilen taktikler ise mekanların kente özgü kullanımlarını ortaya çıkaracaktır.

**Şekil 1.** Üzülmöz Vadisi'nin 1926 Tarihli Haritası<sup>25</sup>



**Şekil 2.** 20. yy. Başında Vadide Ulaşım ve Yerleşim Katmanları; Merkez Çarşısı Bölgesi ve Vadinin Doğusunda Yer Alan Rombaki Ocağı<sup>26</sup>




<sup>25</sup> Ekrem Murat Zaman arşivi, 2020.

<sup>26</sup> 63 numaralı ocak olarak bilinen Rombaki Ocağı ismini ortaklarından Yorgi Rombaki'den almaktadır. 1904 yılında 100 işçinin çalıştığı ocağın yıllık üretim hacmi 300.000 tondur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zaman, 2021: 133-134.

Üretim alanlarının çevresinde konumlanan barınma fonksiyonunun 3 ana karakteri kullanıcının üretim zincirinde yer aldığı sınıfa göre belirlenmektedir. Bu anlamda işçilerin kendi imkanları ile yaptıkları geçici barınaklar,<sup>27</sup> şirketler tarafından yapılan mühendis konutları ve yine şirketler tarafından inşa edilen işçi yatakhaneleri 3 ana tipolojiyi ifade etmektedir.<sup>28</sup> Tablo 2 de görüldüğü üzere çalışan profilleri ve bu profile bağlı gelişen barınma tipolojileri bir araya geldiklerinde koloniyel özelliğe evrilmektedir. Üretimin devamlılığını önceleyen şirket sahipleri çalışanlarına yönelik barınma stratejileri ile iş gücünü bölgeye çekmeye çalışırken, özellikle mübadeleli işçiler 12 günlük vardiyaları dahilinde barınmaya yönelik kendi tipolojilerini üreterek yeni barınma taktiklerini geliştirmişlerdir.

**Tablo 2.** 1900'lerin Başında Havzadaki İşçi Profilleri ve Barınma Özellikleri<sup>29</sup>

Mükellef işçiler			Askerler	Serbest Piyasa İş gücü
Maden işçileri + Kiracı + Küfeci + Kazmacı	Orman İşçileri	Felekeçiler	Askerlik hizmetini tamamlamak üzere bölgeye gelen ve maden işleminde çalışan işçiler	Özel şirketlerin farklı ülkelerden getirdikleri yabancı uyruklu işçi ve mühendisler
12 gün vardiya sistemiyle çalışan işçiler madende çalıştıkları zamanlarda işçi barakalarında kalmakta ve bu barakalar genellikle üretim tesislerine yakın konumlanmaktadır. Bu işçiler ailelerini yanına getirmemekte ve vardiya dışında köylerine geri dönmektedir.			Askeri hizmetini yapmak üzere havzaya gelen Bahriye askerleri toplu olarak işçi pavyonlarında kalmakta, askerlik süreleri bitince bölgeyi terk etmektedirler.	Özel şirketlerin getirmiş olduğu çalışanlar uzun süreli olarak barınma ihtiyaçlarının karşılanması adına şirketler tarafından yapılmış konutlarda ikamet etmektedirler.
				

Kömürün ocaklardan limana taşınmasında kullanılan demir yolları devlet ve özel şirketlerin girişimi ile kenti iç bölgelerden sahile bağlayan ana ulaşım aksları olarak şekillenmektedir. Üzülmüş Vadisi boyunca uzanan maden ocakları, kömürün vadi zeminine ulaştırılmasının ardından vagonlar vasıtası ile merkezdeki limana taşınmakta ve trenin gün içinde doğu-batı yönlü ritmik hareketi sadece kömürün taşınmasına değil aynı zamanda işçilerin ulaşım taktikleri geliştirmelerine imkân sağlamaktadır. Kömür vagonlarının ocak bölgeleri ve merkez arasında çift yönlü yolculuğu, işçiler için ücretsiz ve hızlı ulaşımı ifade etmektedir. İşçilerin vagonlara asılarak merkeze ulaşım için geliştirdikleri bu taktik ne kadar tehlikeli olsa da işçiler arasında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir.<sup>30</sup> Ayrıca varageller ile yüksek rakımdan çıkarılan kömürün vadinin tabanında yer alan tren ya da lavuara<sup>31</sup> ulaştırılması sağlanmıştır. Varagel<sup>32</sup> ayaklarının

<sup>27</sup> Ahmet Naim'in yaşamının çoğu yer altında geçen madenci Ethem Çavuş'un deneyimlerini anlattığı kitabı Yer Altında Kırk beş Sene'de çevre köylerden gelen işçilerin hijyen koşullarından yoksun, pişirme ve ısınma için oluşturulan orta ateş etrafında toprak yataklar ile sınırlanan barakalarda kaldıkları, işe yeni başlayan işçilerin de kendi barakalarını yapmakla yükümlü oldukları belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Naim, 2014: 18.

<sup>28</sup> Zaman, 2004: 47, 184.

<sup>29</sup> Zaman, 2004: 47, 184'ten yararlanılarak üretilmiştir.

<sup>30</sup> Quated, 2009: 269-270.

<sup>31</sup> Lavuar, kömür madencilğinde kömürü yıkama (hazırlama ve zenginleştirme) tesisidir. Madencilikte tüvanan ürünlerin zenginleştirilerek daha uygun fiyatla satışı sağlamak veya nihai ürün elde etme aşamasına hazırlamak için ocaktan çıkan madenlerin ilk işleme (hazırlama ve zenginleştirme işlemlerine) tabi tutuldukları tesis. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 3.

<sup>32</sup> Eğimli olan ve katları birbirine bağlayan, yer çekiminden yararlanılarak dolu vagonları aşağıya, boş vagonları da yukarıya çekmeye yarayan, nakliyat yolu. Eğimli yolda veya kuyuda yer çekiminden yararlanarak taşıma yapmaya yarayan mekanik düzen. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 3.

bulunduğu alanlar geçici ya da kalıcı konut yerleşimleri ve üretim destek birimlerin yoğunlaştığı bölgeler haline gelmiştir (Şekil 3).



**Şekil 3.** Üzülmüş Vadisi'nin Kuzeyinde Yer Alan Gelik'te bir Varagel Sistemi ve Çevre Yapıları<sup>33</sup>

20. yy. başları işçi hakları ve sağlık hizmetleri açısından oldukça yoksun bir dönemi ifade etmektedir.<sup>34</sup> Her ne kadar belirli kanun ve nizamnameler ile tedavi ihtiyaçlarına karşın önlemler alınmaya çalışılsa da yeterli gözükmemektedir. Bu dönemde vadi boyunca yayılan tüm işletmeler kendi bünyelerinde küçük tedavi birimleri oluşturmuşlar, merkezde ise üretimi domine eden Ereğli Şirket-i Osmaniye'si büyük bir hastane kurmuştur. Bu dönem çoğu işçinin çevre köylerden geldiği düşünülürse, ağır hastaların tedavi için evlerine gönderildiği, diğer hastaların ise işletmelerdeki küçük revirlerde tedavi edildiği bir dönemdir.<sup>35</sup> Şirketlerin sağlık harcamalarına yeterince pay ayırmaması, özellikle çevre köylerden gelen mübadeleli işçilerin köylerine dönerek kendi imkânları ile tedavi edilmeleri yönünde yeni bir karşı taktiğin gelişmesine sebep olmuştur.

Yer altı madencilik derinlere inildikçe yüksek teknik bilgi gerektiren ve bu tekniğe dayalı olarak da farklı üretim modellerine açık olan bir disiplindir. Kömürün ilk bulunduğu yıllarda yüzeyde uzanan kömür damarları üzerinde üretim yapmak daha kolay sayılırken, yüzeydeki kömür tükendikçe derinlere inme zorunluluğu doğmuştur.<sup>36</sup> Bu anlamda çevredeki mükellef madencilerin eğitimi için kömür üretimine dair belirli tekniklerin öğretilmesi zorunluluğu doğmuştur. Bölgeye gelen yabancı sermaye, kendi bünyesindeki eğitilmiş işçileri yerli mükellef işçileri eğitmek için kullanmıştır. Daha çok usta- çırak ilişkisi içerisinde yürütülen mesleki eğitimin ilk öğreticileri bölgeye gelen Karadağlı madencilerdir.<sup>37</sup> İnfomal madencilik eğitimi; eğitiminin kurumsal bir kimliğe evrilmesine kadar birer deneyime dayalı öğreti olarak varlığını korumuştur.<sup>38</sup> Bu dönem üreticinin daha az eğitim harcaması ekseninde bir stratejiyi, işçinin ise deneyim kazanmasına yönelik geliştirilen usta- çırak taktiklerini ifade etmektedir.

<sup>33</sup> Salt, Osmanlı Bankası Arşivleri, Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 4.

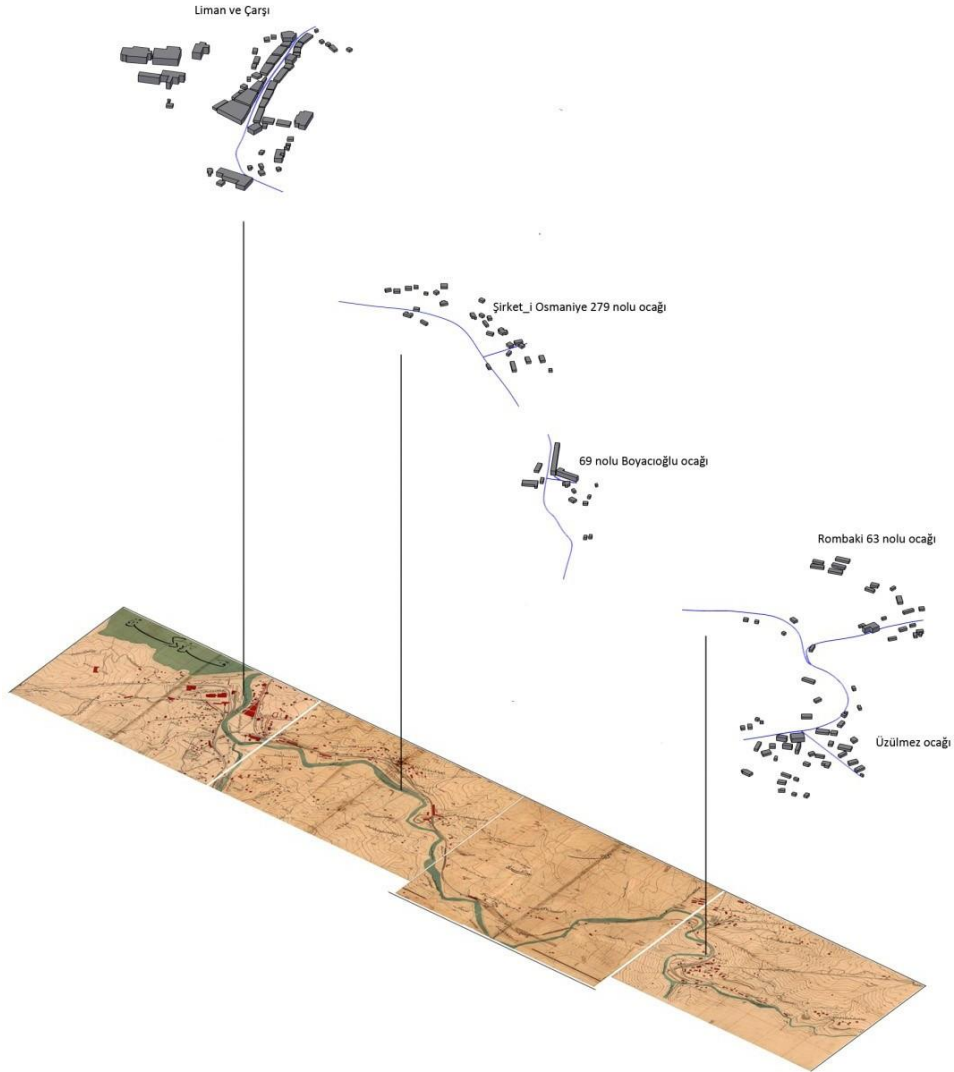
<sup>34</sup> 1921 tarihli Amele Kanunu sadece işçilerin değil işverenin de hak ve yükümlülüklerini belirleyen ulusal ölçekte ilk işçi kanunudur. Bu kanun kapsamında eğitim, sağlık, barınma gibi fonksiyonların yapım ve yürütülüşü adına işverene yükümlülükler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 2: 207-209.

<sup>35</sup> Quated, 2009: 323.

<sup>36</sup> Quated, 2009: 91-92.

<sup>37</sup> Karaoğuz, 2014: 163-164.

<sup>38</sup> 1921 Amale Kanunu 13. Madde kapsamında maden ocağı işletmecilerinin yeni işe girenler için gece eğitimi yapabilecek bir okul yapma ve öğretmen tutma zorunluluğu getirilmiştir. 1940 Maden Teknisyen Mektebi ve Yüksek Maden Teknisyen Mektebi'nin açılmasıyla da kurumsal bir kimliğe evrilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dölen, 2021: 2-3.



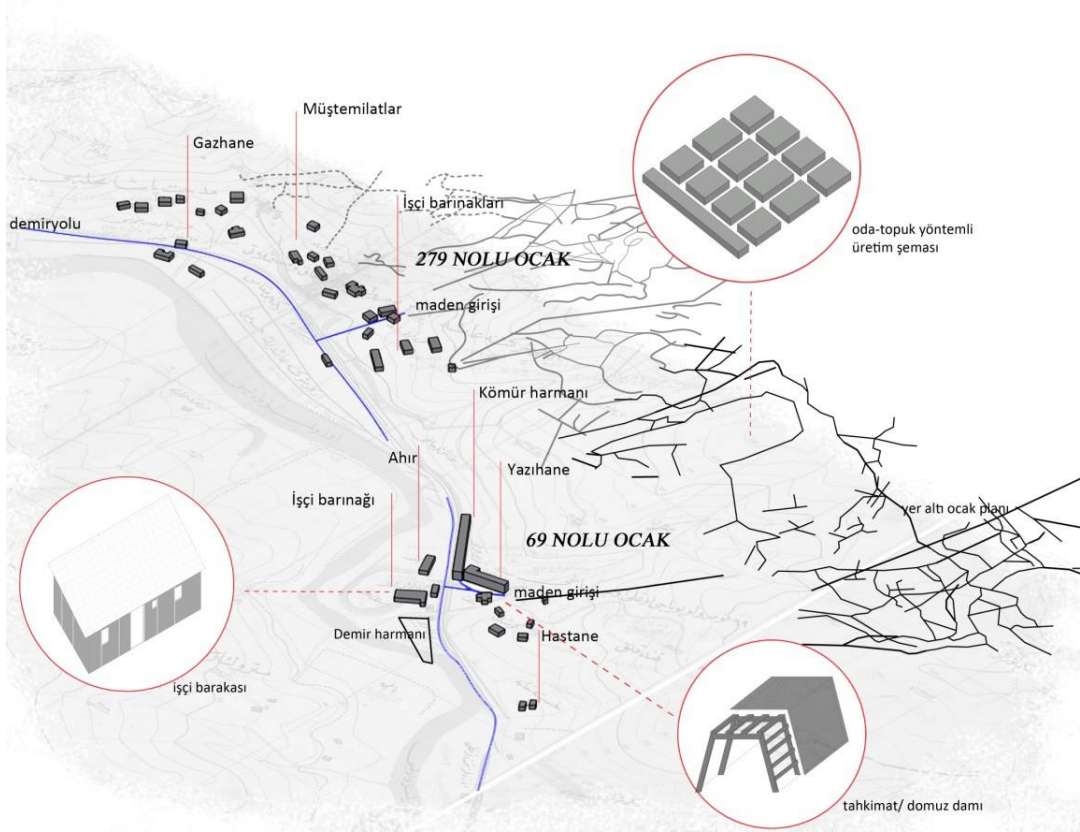
**Şekil 4.** 20. yy. Başı Vadi Boyunca Yayılan Maden Ocakları ve Çevresinde Gelişen Koloniyel Yapıları Gösterir 1926 Tarihli Harita ve 3 Boyutlu Canlandırmaları<sup>39</sup>

Fonksiyonların işleyişine yönelik tespit edilen strateji ve taktiklerin kentteki görünürlüklerini ifade eden mekânsal ölçeği, maden kentinin üretime dayalı tipolojik özelliklerine referans vermektedir. 20. yy. başı farklı üretici aktörlerin vadede faaliyet gösterdiği ve işçi tarihi açısından da ilk sayılabilecek köylü-işçi<sup>40</sup> sınıfının gündelik hayatına dair mekânsal çözümleri barındıran bir dönemi ifade etmektedir. Vardiyalar halinde çalışan işçilerin madende çalışma süreleri bittiğinde köylerine dönerek tarım ve hayvancılık ile uğraştığı düşünülürse, köyler ve madenler arasında hareket eden yerli halkın farklı iş kollarına dair faaliyetlerini kısa periyotlar halinde gerçekleştirdikleri söylenebilir. Maden ocaklarında çalıştıkları periyotlar uzun çalışma saatleri ve kısa dinlenme süreleri sebebiyle dinlenme ve üretim alanlarının birbirine yakın lokasyonlarda konumlanması gerekliliğini doğurmaktadır. Üzülmez Vadisi boyunca uzanan maden

<sup>39</sup> Vadede koloniyel özellik gösteren yerleşim bölgeleri daha çok kömür üretimine hizmet eden yapılı çevre, üretimde yer alan işçilerin konakladığı barınaklar ve temel gündelik ihtiyaçlarını karşıladıkları birimlerin oluşturduğu lekeleri ifade etmektedir. Boş zaman aktiviteleri ve alışveriş faaliyetleri merkez liman bölgesinde gerçekleşmektedir.

<sup>40</sup> Madenlerde çalışacak işçilerin belirlenmesi muhtarlar vasıtası ile gerçekleşmektedir. Dilaverpaşa nizamnamesine göre çevre köyler arasında iş bölümü mevcuttur. Bazı köyler kazmacı bazıları tahkimatçı olarak sanat kollarına ayrılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahveci, vd.,1994: 6. Bu durum belirli köylerin madencilik belirlenmiş alanlarında uzmanlaşmasını sağlamaktaydı. Kazmacı, Domuz damcı, Taramacı Köyü vb. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, 2017: 37-40.

ocakları sadece üretim değil aynı zamanda üretime katılan aktörlerin gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mekânsal çözümleri de barındırmaktadır (Şekil 4).



**Şekil 5.** 279 ve 63 nolu Ocaklar, Çevre Yapıları ve Yer Altı Üretim Damarlarına Ait 3 Boyutlu Canlandırma ile Maden Girişi ve Çevresinde Gelişen Doku<sup>41</sup>

Ocakları içine alan ve var oluş sebepleri kömür üretimine referans veren koloniyel yapılar; üretime dayalı gündelik hayatın kendine özgü mekânlarını oluşturmaktadır. Bu mekânlar; yer altında devam eden kömür üretimini yer üstündeki nakliye hizmetlerine bağlamaktadır. Sadece yer üstünde değil yer altında da kazı tekniğine dayalı olarak yeni hacimler üretilmektedir. Dönemin yer altı üretim planlarına bakıldığında oda- topuk<sup>42</sup> yöntemi ile yapılan kazı faaliyetleri dolayısıyla yer altı gridal bir şehir planını andırırken, yeryüzünün topografik yapısı sebebiyle organik yapıda geliştiği söylenebilir. Şekil 5'te görüldüğü üzere; kömürün yeryüzüne çıkarıldığı andan itibaren kayıt altına alınması yazıhaneler, depolanması kömür harmanları ve nakliyesi için dekovil hatları oluşturulmaktadır. Direk harmanları yer altında ilerlemek için tavanın çökmesini engellemek adına kurulan tahkimat (domuz damları) için kullanılacak ahşap kütüklerin depolandığı ve şekillendirildiği alanları ifade etmektedir. Üretim metasına yönelik oluşturulan bu mekânsal düzenlerin dışında, üretime katılan aktörlerin barınma ve sağlık

<sup>41</sup> 1910-26 arasında üretilmiş halihazır ve yeraltı imalat planları çakıştırılarak hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Ecevit Üniversitesi Geomatik Mühendisliği Bölümü Maden Haritaları Müzesi, pafta: H-2.

<sup>42</sup> Oda; genellikle taban alanı dikdörtgen şeklinde, düzgün bir biçimi olan üretim yeridir. Bir odanın boyutları her zaman galeri, taban ve kılavuz boyutlarından büyüktür. Odaların boyutları üretimden önce tavan, taban, yan taş ve cevherin yapısına göre saptanır. Odalar arasında topuklar bırakılır. Topuk; yeraltı işletmesinde üretim yapılan yerlerde veya bunlar arasında bırakılan ve daha sonra alınacak veya alınmayacak, belirli bir biçimi olan veya olmayan maden kitlesidir. Topuğun görevi tavanı tutmak ve tabakalar arasındaki oluşum bütünlüğünü korumaktır. Oda- topuk; madenin üzerini örten tabakanın kalınlığı, kendini taşıma kabiliyeti, göçmeden durabileceği azami açıklık, taban taşının taşıma mukavemet ve niteliği dikkate alınarak tespit edilen oda ve topuk genişliğine göre çalışma esasına dayanan tahkimatsız üretim metodudur. Bu yöntemde cevher düzenli odalar açılarak maden ocağından alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 3.

gibi gündelik ihtiyaçlarına yönelik inşa edilen küçük ölçekli yapılar da bulunmaktadır. Bu koloniyel oluşumlar dönemin üretici aktörleri ve üretim yöntemine bağlı olarak farklı kullanıcıları bir araya getirmektedir. Şekil 6’da görüldüğü üzere bir maden ocağı ve çevresinde üretim faaliyetleri dışında küçük ticari faaliyetleri işaret eden seyyar satıcılar, alışveriş yapan, kömür nakliye eden ve tahkimat için ahşap sütunları taşıyan işçiler gündelik rutinleri yansıtmaktadır.



**Şekil 6.** Çaydamar Madeni Çevresinde Gündelik Hayattan bir Kesit; Günlük Satışını Yapan Seyyar Satıcı, Kömür Vagonlarını İten ve Ahşap Direkleri Yüklenen İşçiler<sup>43</sup>

Şekil 7’de bölgede bulunan bir maden ocağının girişinde kazma ve kürekleri ile kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere farklı kültürlerden işçi, memurlar ve ortalarında madeni işleten işletme sahipleri görülmektedir. Birçok farklı kartpostalda rastlanan benzer içerikli fotoğraflar, işletmenin iş gücü ve kapasitesini göstermesi açısından yol göstericidir.



**Şekil 7.** Vadide Yer Alan “Yechil Dagħ” Madeni ve Çalışanları; Ortada Maden Sahipleri ve Çevresinde Kıyafetlerinden Anlaşıldığı Üzere Farklı Etnik Köken ve Sosyal Sınıftan İşçiler<sup>44</sup>

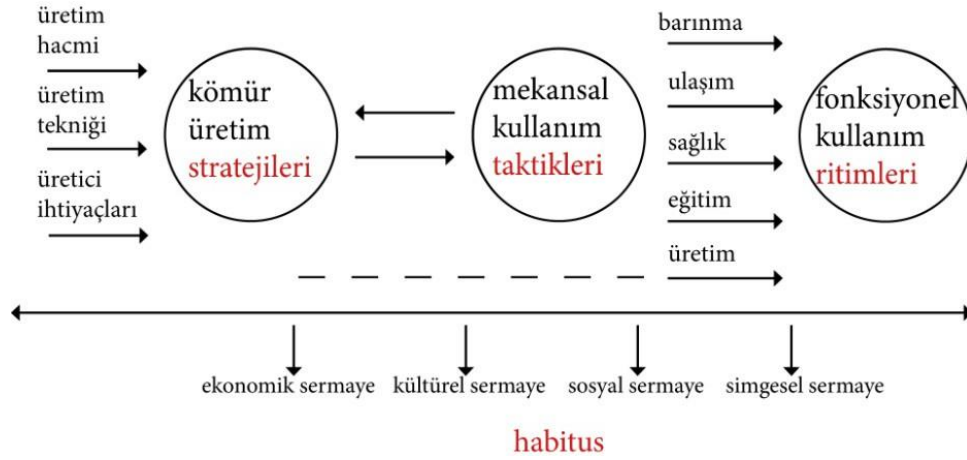
<sup>43</sup> Salt, Osmanlı Bankası Arşivleri, Kartpostalda ifade edilen “Tschai- Damar” günümüzde de hala kazılmakta olan Çay Damarı ‘nı ifade etmektedir. Günümüzde de bir semte ismini veren Çay Damarı, 1900 başlarında çekilen bu fotoğrafta bir lokasyondan ya da üzerinde çalışılan damarı ifade edebilir. Bu sebeple Üzülmez Vadisi’nde ya da yine bugün ismini verdiği ve vadinin güneyinde yer alan Çaydamar bölgesinde yer alma ihtimalleri düşünülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 5.

<sup>44</sup> Çatma, 2016.



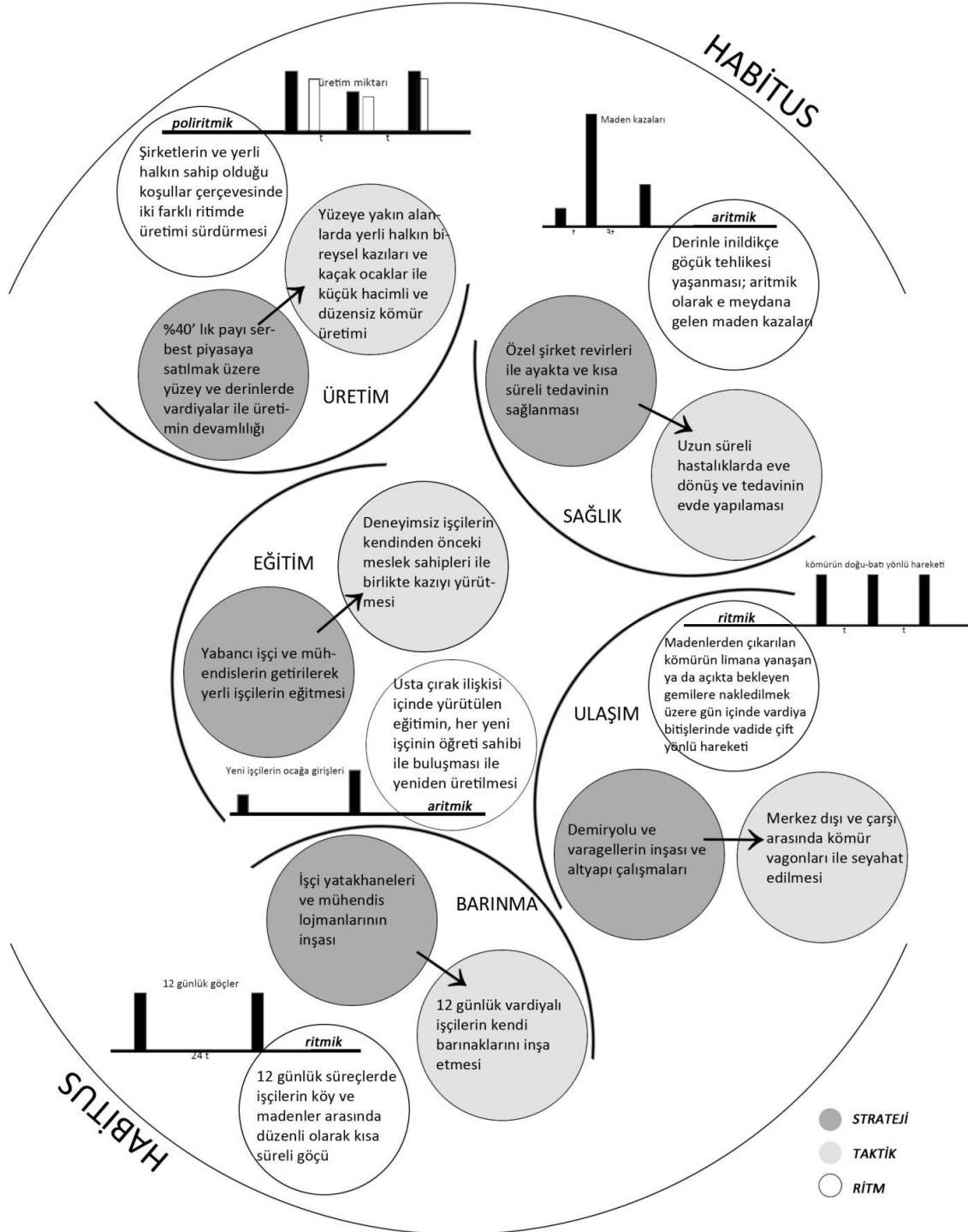
#### 4. Üzülmez Vadisinde Gündelik Hayatın Ritimleri

Üretimin devamlılığının sağlanması adına geliştirilen stratejiler ve bu stratejilere karşı kentlinin ürettiği taktikler, yaşanan mekânı çözümlmek adına birer araç olarak kullanılmıştır. Maden ocakları çevresinde gelişen mekânsal üretim süreci ve gündelik hayat; üretime katılan aktörler ve bu aktörlerin mekandaki deneyimlerini işaret etmektedir. Yer altı ve üstü ile bütün bir yaşantıyı ifade eden maden şehrinin hakikatine de kendine has gündelik hayat pratiklerini analiz ederek ulaşılabilir. Maden şehrinin habitusu, kömür üretim alışkanlıkları çerçevesinde mekâna dair yeni kullanımları işaret etmektedir. Üretim hacmi, tekniği ve üreticinin gereksinimleri kömür üretim stratejilerine yön verirken, bu stratejiler doğrultusunda farklı fonksiyonlar dahilinde oluşturulan mekanların kullanımına yönelik geliştirilen taktikler kente özgü gündelik hayat ritimlerini ortaya çıkarmaktadır (Şekil 8).



**Şekil 8.** Maden Kenti Habitusunda Gelişen Strateji, Taktik ve Ritimlerin Kavramsal Modellemesi

Üzülmez Vadisi boyunca uzanan farklı maden alanlarında kömür üretiminde sürekliliğinin sağlanması adına yönetici/üretici erk tarafından uygulanan stratejiler, çalışanların daha çok üretim söylemi karşısında gündelik ihtiyaçlarını karşılamaları için taktikler üretmelerini zorunlu kılmıştır. Şekil 9'da görüldüğü üzere üretim alışkanlıkları çerçevesinde tanımlanan ve barınma, ulaşım, üretim, eğitim, sağlık gibi yeni kullanımlar ile şekillenen maden kenti habitusunda; üretimin devamlılığı için geliştirilen stratejiler ve bu stratejilere göre üretilen taktikler, kentin gündelik yaşantısında ritmik, poliritmik ve aritmik kullanımları beraberinde getirmiştir.



**Şekil 9.** Üzülmez Vadisi Habitusunda Gündelik Hayattaki Ulaşım, Barınma, Sağlık, Üretim ve Eğitim Alanlarında Ritim Karakterlerinin Tespiti

Ritmin olayların düzenli aralıklarla tekrarlanması olduğu düşünülürse, maden kentinde de üretime dayalı yaşantıda gündelik hayata dair alanlarda meydana gelen olayların tekrarlanma sıklığı kente özgü ritimleri açığa çıkarmaktadır. Gün bazında çıkarılan kömür miktarı, işçi sayısı, yeterliliği, jeolojik ve teknolojik koşullar vb. faktörler ile değişken bir hacimdedir. Ayrıca farklı üretici profillerce tanımlanan öznel ritimler kömür üretimine *poliritmik* bir nitelik ka-

zandırmaktadır. Özellikle %40'lık bir payın serbest piyasaya satışına izin veren düzenlemelerden sonra, yüksek iş gücü ile *üretim* devamlılığını sağlamak isteyen şirketler, cevherin bulunduğu bölgelerin işletme haklarını satın alarak, parçalı üretim alanlarını kendi bünyeleri altında toplama stratejisini benimseyerek üretimi domine etmekte, belirli vardiyalar dahilinde üretime devam etmektedir. Buna karşılık ise yerli halk yüzeyde açığa çıkan küçük çaplı kömür damarlarını takip ederek kendi üretim yöntemleri ve çalışma periyotlarını geliştirmekte, kar elde etmekten ziyade kendi yakıt ihtiyacını karşılayabilmektedir. Gün içinde vardiyalar halinde devam eden üretim dahilinde kömürün belirli saatlerde yeryüzüne ulaştırılması ve vagonlar ile merkeze taşınması aynı düzende tekrarlandığından *ritmik* bir hareketi işaret etmektedir. Kömürün hızlı ve güvenle taşınmasına yönelik benimsenen bir strateji olarak inşa edilen demir yolları ise sadece kömürün nakliyesi değil aynı zamanda işçilerin merkez ve madenler arasında *ulaşım* ihtiyacını karşılamak adına yeni bir taktiğin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Şirketlerin uzak bölgelerden kente gelen işçi ve mühendisler için lojman ve yatakhaneler inşa ederken, 12 günlük vardiyalar halinde üretime katılan işçiler için kalıcı konut sağlamaması; işçilerin kendi *barınma* taktiklerini geliştirmelerine sebep olmuştur. 12 günlük periyotlar ile üretime katılmaları, köy ve kent arasında düzenli *ritmik* bir hareketi ve sürekli bir baraka yapısını işaret etmektedir.

Şirketler rezervin tespit edilmesi ve derinlerde üretimin devamlılığının sağlanması adına eğitilmiş mühendisleri bölgeye çekerek üretim verimliliğini arttırmak istemektedir. Buna karşılık işçilerin *eğitimi* için kurumsal bir kimliği tercih etmemektedir. Teknik ve taktik bilgileri öğrenmek adına usta- çırak ilişkisi içerisinde işçiler kendi informal eğitimlerini sağlamaktadırlar. Öyle ki bazı köyler kömür üretiminin belirli kademelerinde (kazmacı, küfeci, felekeci vb.) daha çok uzmanlaşmakta ve her yeni gelen işçi bağlı olduğu köyün uzmanlık alanı çerçevesinde yine aynı köye mensup olan tecrübeli bir işçi tarafından usta -çırak ilişkisi içinde eğitilmektedir. Her çırak ve tecrübe sahibi işçi arasında kurulan öğretiminin tekrarı, her yeni üretim döneminde ihtiyaç duyulan yeni işçi hacminin değişkenlik gösterdiği göz önüne alınarak *aritmik* bir özellik göstermektedir. Bunun yanı sıra yer altı ve üstünde kömür ve onu destekleyen yan üretimler devam ederken ağır çalışma koşulları sebebiyle iş kazaları meydana gelmektedir. Özellikle iş güvenliği konusunda yeterli tedbirlerin alınmaması beklenmedik anlarda işçi yaralanmaları ve ölümlerine sebebiyet vermektedir. Şirketler bu tür durumlar için yüksek yatak kapasiteli *sağlık* merkezleri yerine küçük ölçekli revirler ile ayakta tedavi yapmayı tercih etmektedirler. Büyük hastalıklar içinse yakın köylerden gelen işçiler evlerine gönderilerek dinlendirilmektedir. Teknolojik yetersizlikler ve işçi eğitimindeki sorunlar çerçevesinde düzensiz periyotlar halinde iş kazaları meydana gelmekte, belirsiz zaman ve büyüklükleri sebebiyle *aritmik* bir özellik göstermektedir.

## Sonuç

Bourdieu'nun belirttiği üzere oyunun oynandığı alan ve alandaki sermaye habitusunun şekillenmesindeki ana rolü üstlenmektedir. Oyunun kurulduğu alan olarak maden kenti sahip olduğu kültürel, ekonomik, sosyal ve simgesel sermayesi dahilinde habitusunu şekillendirmektedir. Sahip olduğu rezerv ve yatırımları ile ekonomik sermayesini geliştirirken, ağır üretim koşulları altında kolektif bilinci geliştirmeye çabalayan üretici aktörleri sosyal sermayesidir. Devam eden üretim koşulları ve bu üretim hikayelerinden ilham alan kültürel mal ve hizmetleri ise maden kentine özgü kültürel sermayesini ifade etmektedir. İşaret edilen dönemde yine kömür üretimine referans veren üretim becerisi, tanınırlık, şirket hacmi vb. faktörler maden kentinin baskın simgesel sermaye örnekleridir. Tüm bu sermaye çeşitleri ve hayat bulduğu alan olarak maden kenti, gündelik hayatın her alanında (eğitim, sağlık, üretim, ulaşım, barınma) yeni işleyiş ve kullanım modellerini yani habitusu tanımlamaktadır. Habitusu özgü oluşan kullanımlar ise kentsel ritimleri ifade etmektedir. 20. yy. başındaki Üzülmüş Vadisi incelendiğinde;

barınma ve ulaşım alanlarında ritmik, üretimde poliritmik, eğitim ve sağlıkta ise aritmik özellikte kullanım ve işleyişlerin varlığından söz edilebilmektedir. Bu ritimler kentin gündelik hayatını çözümlmek adına anahtar bir rol üstlenmektedir.

Madencilik faaliyetlerinin yürütülmesi için uygulanan farklı politikalar, kömür üretimi, barınma, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi gündelik hayata dair alanlardaki işleyiş ve kullanımı kökünden etkilemiş, kömür çıkarım faaliyetleri gündelik yaşama yön veren en güçlü değişken olarak kenti şekillendirmiştir. Özellikle mükellefiyet döneminde yaşanan barınma ve iş güvenliği sorunları, yeni mekânsal kullanım taktiklerinin üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bölgedeki kömür üretim faaliyetleri deneyime dayalı bireysel ve kolektif pratikler ile şekillenmiştir. Üretim ve üretim ile şekillenen yan fonksiyonların gündelik ihtiyaçlara cevap verebilmesi adına; deneyimler vasıtası ile edinilmiş alışkanlıkların, yeni çözüm yollarının üretimini tetiklediği söylenebilir. Maden kentinin habitusu da kömür ve onun üretimine dayalı olarak gelişen alışkanlıkların mekânsal kullanımı dönüştürme gücünü yansıtmaktadır.

#### KAYNAKÇA

Arslan, Adile (2009), “Lefebvre’nin Üçlü Algılanan, Tasarlan, Yaşanan Mekan Diyalektiği”, *Dosya*, 17, 7-16.

Bakioğlu, Akın (2014), “Mehmet Seyda’nın Yanartaş Romanında İşçi Sınıfı ve Kültürü”, *Emekçileri Okumak*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 103-121.

Bridge, Gary (2018), “Pierre Bourdieu”, *Mekan ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*, İstanbul: Litera Yayınları, 145-151.

Bülent Ecevit Üniversitesi Geomatik Mühendisliği Bölümü Maden Haritaları Arşivi, Yer Altı İmalat Planı, pafta: H-2.

Coşkun, Mustafa Kemal (2014), *Emekçileri Okumak*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Çatma, Erol (2016), “Zonguldak Kent Tarihine Kısa Bir Yaklaşım”, (5 Mayıs 2022) <https://kdzereglifutbol.blogspot.com/2016/09/>

Deniz, Çağlar ve Kentel, Ferhat (2016), “De Certeau: Operasyonlar, Strateji, Taktik ve Kent”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9/ 25, 747- 761.

Dölen, Emre (2021), “Zonguldak Maden Teknisyen Mektebi (1940 – 1949)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 22/ 1, 1-66.

Esgin, Ali (2020), “Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler”, *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 13-34.

Ghulyan, Husik (2017), “Lefebvre’nin Mekan Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Okuma”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26/3, 1-29.

Kahveci, Erol ve Nichols, Theo (1994),” Politik Rejim, Sermaye Birikimi ve Türkiye’de Maden İşçisinin Durumu: Zonguldak Kömür Havzasında Son 50 Yılda Meydana Gelen İş Kazalarının Bir Değerlendirmesi”, *Sosyoloji Dergisi*, 1994/ 5, 1-34.

Karaoğuz, Doğu (2014), *Karaelmas’ın İlk Madencileri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kaplan, Merve ve Yardımcıoğlu, Mahmut (2020), “Alan, Habitus ve Sermaye Kavramlarıyla Pierre Bourdieu”, *Habitus Toplum Bilim Dergisi*, 1, 23-38.

Kırış, Emine (2009), “Fransız Sosyoloji’sinde Gündelik Hayat Çalışmaları”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5/9, 131-145.

Kurtar, Senem (2012), "Mekanı Yaşamak: Lefebvre ve Mekanın Diyaleetik Oluşumu", *TÜCAUM VII Coğrafya Sempozyumu*, 18-19 Ekim 2021, Ankara, 349-356.

Lefebvre, Henri (2002), *Mekanın Üretimi*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

\_\_\_\_\_ (2018), *Ritimanaliz*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Naim, Ahmet (2014), *Yeraltında Kırk Beş Sene*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım.

Sarıkoçuncu, Ali (1992), *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şengül, Tarık& AYTEKİN, Atilla (2017), "Devletin Zonguldak Kömür Havzası'nda İşçi Sınıfı Kimliği Üzerindeki Etkisine Dair Bazı Notlar", *Yüz Karası Değil Kömür Karası Zonguldak*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 19-36.

Turut, Hatice& ÖZGÜR, Murat (2018), "Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak", *Ege Coğrafya Dergisi*, 27/1, 1-19.

Quarted, Donald (2009), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, Ayça (2017), "Mükellefiyetin Ardından: Zonguldak Kömür Havzası'nda Çalışma İlişkileri (1946- 1962)", *Yüz Karası Değil Kömür Karası Zonguldak*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 37-68.

Yılmaz, Gaye (2018), *Michel de Certeau'nun Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Bir Analiz; Almanya'daki Türklerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikler*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yüksel, Büşra (2017), "Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri", *İş ve Hayat Dergisi*, 3/6, 155-178.

Zaman, Ekrem Murat (2021), *Zonguldak İnsan Mekan Zaman*, İstanbul: Kule Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2004), *Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı*, Ankara: TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayınları.

URL 1: "İmtiyaz Alanları", (5 Ocak 2021). <http://taskomuru.net/tr/imtiyaz-alanlari/>.

URL 2: "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" (5 Ocak 2021). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.151.pdf>.

URL 3: "Maden Terimleri Sözlüğü", (28 Ocak 2022), <https://www.etimaden.gov.tr/maden-terimleri-sozlugu>.

URL 4: "Câble Guelik. Station Motrice. Salut de Zongouldak - Gelik Ocağı ile Üzülmez Ocağı arasında çalışan havai hat istasyonu" <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196982>.

URL 5: "Salut de Zongouldak. Carreau de la mine de Tschai-Damar - Çaydamar Maden İşletmesi" (5 Mayıs 2022) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196983>.

**Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

**Çıkar Çatışması Beyanı:** Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.







Taşar, Vedia Derda, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Kiliseleri (1866-1990)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.239-271.  
DOI: 10.31765/karen.1135734

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Dr. Öğr. Üyesi,  
Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve  
Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü,  
Samsun/TÜRKİYE  
 [vedia@derda.tasar@samsun.edu.tr](mailto:vedia@derda.tasar@samsun.edu.tr)

**ORCID** : 0000-0002-7416-2083

**Anahtar Kelimeler:** Gayrimüslim, Kilise, Osmanlı Mimarlık Tarihi, Samsun, Tanzimat

**Keywords:** Non-Muslim, Church, Ottoman Architecture History, Samsun, Tanzimat

## TANZİMAT SONRASI GAYRİMÜSLİMLERİN MİMARİ FAALİYETLERİ: SAMSUN KASABASI KİLİSELERİ (1866-1990)\*

Vedia Derda TAŞAR\*\*

**Öz:** Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanıyla (1839) birlikte gayrimüslimlerin ibadethane ve okul gibi kamusal yapılarının inşasını kolaylaştıran kararlar, şehirlerde kendilerinin mimari faaliyetleri de arttırmıştır. Gayrimüslimler başta ibadethaneler olmak üzere, çok sayıda yapının inşası için hazırlamış oldukları mimari projelerle Babıali'ye başvuruda bulunmuşlardır. Bu başvurular Osmanlı tarafından kayıt altına alınmış, mahallinde yapılan incelemelerle tespitlerde bulunulmuş ve inşaları için ruhsat belgeleri hazırlanmıştır. Bu bağlamda gayrimüslimlerin ibadethane ve mektep inşalarına dair çok sayıda kaydın bulunduğu bir yer olarak Samsun önemli bir konumdadır. Samsun Kasabası'nda Tanzimat'ın ilanından sonra Milli Mücadele dönemine kadar (1914) beş kilise ve bununla birlikte kiliselere bağlı çok sayıda okul ve misafirhanenin inşasına izin verilmiştir. Gerek inşa mahalleleri gerekse de mimari özellikleri bakımından bu kiliseler, gayrimüslimlerin kent yapılanmasında ön plana çıkan yerlerini göstermesi bakımından önemlidir. Aktif şekilde ibadete açık olan bu yapılar, sonrasında siyasal ve politik nedenlerle önce işlevsel olarak dönüştürülmüş ya da biçimsel değişikliklere uğramışlardır. Günümüze sadece bir yapının ulaşabildiği kiliselerin dönüşüm sürecinde de kent belleği içerisinde edindikleri yer özel ve farklı olmuştur.

Bu çalışma Tanzimat sonrası Samsun Kasabası'nda inşa edilen kiliseleri, inşa kararları, şehir yapılanmasındaki rolleri ve mimari nitelikleriyle konu edinmektedir. Çalışmada kiliseler aracılığıyla gayrimüslimlerin şehrin sosyal ve politik bağlamında yerlerinin tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada birincil kaynaklara Devlet Arşivleri'nden ulaşılmış ve arşiv belgeleri doğrudan analiz edilmiştir. Çalışma, kilise yapılarını şehir ölçeği bağlamında inceleyerek bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. İlk olarak; Tanzimat sonrası ilk kilisenin inşa edildiği 1866 tarihinden başlayarak kiliseler ve bunlarla birlikte yapımına izin verilen diğer yapılar Osmanlı arşiv belgeleriyle ve mevcut fotoğraflarıyla irdelenmiştir. 1914 sonrasında kiliselerin işlevsel ve biçimsel dönüşümleri ve şehir örgütlenmesinde yeni kullanım şekilleri, belgeler, gazete haberleri ve diğer yazılı dokümanlarla tespit edilerek ikinci bölümde aktarılmıştır. Her iki dönemin bulguları değerlendirme bölümünde analiz edilerek gayrimüslimlerin inşa izinleri, kent içerisinde yer seçimleri ve sosyokültürel etkileşimleri karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak çalışma gayrimüslimlerin Samsun Kasaba-

**Geliş Tarihi / Received Date:** 25.06.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.09.2022

sı'nda kaybolmuş olan kültürel mirasını açığa çıkarırken aynı zamanda bu mirasın süreç içerisindeki değer dönüşümünü de tartışmaktadır.

### ARCHITECTURAL ACTIVITIES OF NON-MUSLIMS AFTER THE TANZIMAT: SAMSUN TOWN CHURCHES (1866-1990)

**Abstract:** After the Tanzimat Reform (1839) in the Ottoman Empire, the decisions that facilitated the construction of public buildings such as places of worship and schools for non-Muslims also increased their architectural activities in the cities. Non-Muslims have prepared architectural projects and applied for the construction of many buildings, primarily places of worship. These applications were recorded by the Ottoman Empire and building permit documents were prepared. In this context, Samsun is an important settlement where there are many records about the construction of places of worship and schools by non-Muslims. From the Tanzimat to the War of Independence (1914), five churches and schools and guest-houses affiliated to the churches were allowed to be built in Samsun Town. Both in terms of location choices and architectural features, these churches are important in terms of showing the prominent places of non-Muslims in the urban structuring. Afterwards, most of these places of worship were first transformed functionally, underwent formal changes and then demolished. In the transformation process of the churches, where

only one structure can reach today, the place they have acquired in the memory of the city has been special and different. This study deals with the churches built in Samsun Town after the Tanzimat, with their construction decisions, their roles in the city structure and their architectural qualities. The study aimed to determine the position of non-Muslims in the social and political context of the city through churches. In this context, primary sources were accessed from the State Archives and archive documents were directly analyzed. The study offers a holistic perspective by examining church structures in the context of city scale. First; Starting from 1866, when the first church was built after the Tanzimat, churches and other structures that were allowed to be built together with them were examined with Ottoman archive documents and existing photographs. After 1914, the functional and formal transformations of the churches and their new usage in the city organization were determined by documents, newspaper reports and other written documents and transferred in the second part. The findings of both periods were analyzed in the evaluation section and the building permits of non-Muslims, the choice of location in the city and their socio-cultural interactions were compared. As a result, the study reveals the lost cultural heritage of non-Muslims in Samsun Town, while also discussing the value transformation of this heritage in the process.

## Giriş

Tanzimat'ın ilanı, Osmanlı devletinde gayrimüslimlerin toplumsal yapıdaki statü ve konumlarının yeniden belirlenmesinde önemli bir değere sahiptir. Osmanlı devletinin bu politika değişikliği tüm milletleri bir arada tutan bir din özgürlüğünü ve dolayısıyla Müslüman millet kavramının baskınlığı yerine *Osmanlı Milleti* kavramını getirmeyi gerekli kılar. Bu bağlamda gayrimüslimlerin haklarına yönelik düzenlemeler Müslüman halkın yanında diğer milletlerin de aynı haklardan istisnasız yararlanmaları hususuna özel olarak değinir. Akabinde, Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin bu eşitlik durumuna yönelik fiili uygulamalar ön görülerek, Tanzimat ile gayrimüslimlere verilen hakların pek çok bağlamda somutlaştırılması sağlanır. Daha önce azınlıklar olarak hakları *zimmi hukuk* çerçevesinde düzenlenen<sup>1</sup> ve Müslümanlar gibi sembolik olarak inşa faaliyetlerinde bulunamayan gayrimüslimlerin mimari faaliyetlerinin kolaylaştırılması bu somutlaştırmalardan biridir. Bunun yanında gayrimüslimlerin imar meclisleri gibi şehir yapılanmasında etkin kurumlarda Müslümanlarla birlikte yer almasının önü açılmış ve bu şekilde kendi mimari faaliyetlerinin de gerçekleştirilmesi kolaylaşmıştır.

Bu süreçte özellikle kendi *ibadethanelerinin*, *okullarının*, *hastanelerinin* ve *mezarlıklarının* inşasında gayrimüslimler yeni haklar elde etmişlerdir. Örneğin ahalisi bütünüyle bir mezhepte olan yerlerde ve ahalisi farklı milletlerden olursa bile *her bir cemaatin kendi oturduğu ayrı mahallinde*, *ibadethanelerin*, *mektep*, *hastane* ve *mezarlıkların* tamir ve onarımına dair izinler

<sup>1</sup> Bozkurt, 1989: 10.



aranılmamaktadır. Bunun yanında *patrikler veya cemaat metropolitleri* tarafından *plan ve projelerinin hükümete sunulması* kaydıyla, uygun bulunursa söz konusu yapıların yeniden inşasına izin verilebilmektedir.<sup>2</sup> Böylelikle gayrimüslimlerin belirli yerleşimlerde yapılarının tamiri için izin aranmadığı ve aynı zamanda yeni yapı inşalarının da mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda gayrimüslimler, mevcut ibadethanelerini tamir etmelerinin yanında bu yapıların yenilenmesi veya yeni ibadethane açılması için başvuruda bulunmuşlardır. Ayrıca ibadethanelerle birlikte genellikle yakın çevresinde çok sayıda okul ve buralarda hizmet verecekler için misafirhaneler gibi diğer yapılarında inşaları için izin istemişlerdir.

Gayrimüslimlere ait tüm bu mimari faaliyetlerini içeren başvurular, bina mahallinde yapılan incelemeleri içeren tespitlerin yanında, plan ve projelerinin de yer aldığı ruhsat belgeleriyle kayıt altına alınmıştır<sup>3</sup>. Bu bağlamda Samsun gayrimüslimlerin özellikle ibadethane, okul ve diğer işlevler için inşa izni alabilmek üzere başvuruda bulunduğu çok sayıda yazışmaya rastladığımız önemli bir yerleşim olarak dikkat çekmektedir. Samsun'un eski şehir merkezi de içerisine alan ve çalışmada *Samsun Kasabası* olarak isimlendirilen, günümüzde Kale ve Pazar Mahalleri ve civarıyla, Ulugazi, Hançerli ve Selahiye Mahallelerinin de bulunduğu yerleşim alanında Tanzimat'ın ilanından sonra Milli Mücadele dönemine kadar (1914) beş kilise ve bununla birlikte kiliselere bağlı çok sayıda okul ve misafirhanenin inşasına izin verilmiştir. Bu açıdan yaşanan şehirdeki imar hareketliliğinde kiliselerin ve bağlı yapıların inşası oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu çerçevede çalışma, Tanzimat sonrası Samsun Kasabası'nda inşa edilen kiliseler ve bunlara bağlı yapıları inşa karar ve süreçleriyle ele alırken kiliselerin mimari niteliklerini, şehir yapılanmasındaki yerlerini ve değişen sosyal ve politik ortama göre dönüşümlerini konu edinmektedir. Çalışmada ilk olarak 19. yüzyıl sonrasında Samsun Kasabası'nda gayrimüslimler ve onların şehir yapılanmasındaki rolleri ele alınmıştır. Bu bağlamda ise birinci kısımda Samsun Kasabası'nda inşa edilen kiliseler ve bağlı yapıları, Tanzimat sonrası ilk kilisenin inşa edildiği 1866 tarihinden 1914'e kadar Osmanlı arşiv belgeleri, dönem fotoğrafları ve yazılı dokümanlar ışığında tespit edilmiştir. İkinci kısımda ise bu yapıların Milli Mücadele dönemi sonrası değişen politik ve siyasal ortamda işlevsel ve biçimsel dönüşümleri ortaya konulmuştur. Değerlendirme ve sonuç bölümünde bu iki farklı döneme ait inşa karar ve süreçleri, yapıların kullanım şekilleri ve toplumsal yapı içerisindeki durumlarına dair elde edilen bulgular karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışma Tanzimat sonrası gayrimüslimlerin kilise ve hizmet birimlerinin inşasıyla artan mimari faaliyetlerini ortaya koyarken, değişen siyasal ve politik süreçlerle bu mirasın değer dönüşümünü de açığa çıkarmaktadır.

### 1. 19. Yüzyıl Sonrası Samsun Kasabası'nda Gayrimüslimler ve Şehir Yapılanmasında Roller

Canik Sancağı dahilinde bulunan Samsun gerek Avrupa ile doğudan ticari bağlantıları<sup>4</sup> gerekse de Bağdat'ın da içinde olduğu büyük vilayetlerin iskelesi olarak<sup>5</sup> bir aktarma mahalli olması nedeniyle gayrimüslim ve yabancıların yoğunlukla yerleştikleri bir liman şehri olmuştur<sup>6</sup> (Harita 1). Özellikle tütün ticaretine bağlı olarak, gayrimüslim nüfus içerisinde tütün ticaretiyle ilgilenen çok sayıda kişi Samsun'a yerleşmiş ve ticari faaliyetlerinin yanında, bankalar, sigorta şirketleri gibi yeni kamusal kullanımları da şehre kazandırmışlardır.<sup>7</sup> Bu bağlamda şehrin nüfusunun büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilir. Öyle ki Trabzon Vilayet

<sup>2</sup> Islahat Fermanı'nın Osmanlıca transkripsiyonu için bkz. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2020: 19-25.

<sup>3</sup> Ayrıca *Kilise Defterleri* ile gayrimüslimlerin mimari faaliyetleri geniş kapsamlı şekilde kayıt altına alınmıştır. Bkz. Güler, 1998: 160; Olgun, 2010: 225.

<sup>4</sup> *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1903*, 2008: 541.

<sup>5</sup> *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, 2009: 313, 317.

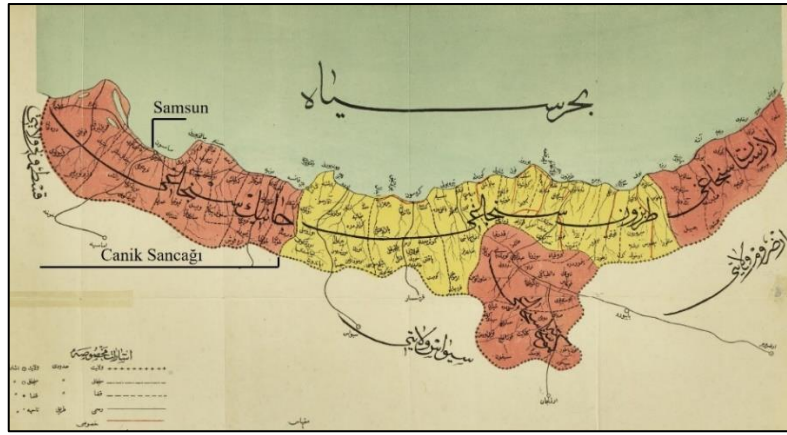
<sup>6</sup> Bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT.h., 622, 29 Z 1341 / 12 Ağustos 1923.

<sup>7</sup> *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, 1977: 39.

Salnamelerinde (1869–1904), Canik sancağında baskın nüfus Müslümanlardan oluşmaktayken, Samsun'da aynı tarihler arasında gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu görülebilmektedir. Hatta Müslüman erkek nüfusu ancak 1901'de gayrimüslim erkek nüfusu ile eş değer olabilmiş, bu tarihten önce sürekli gerisinde kalmıştır (Grafik 1).

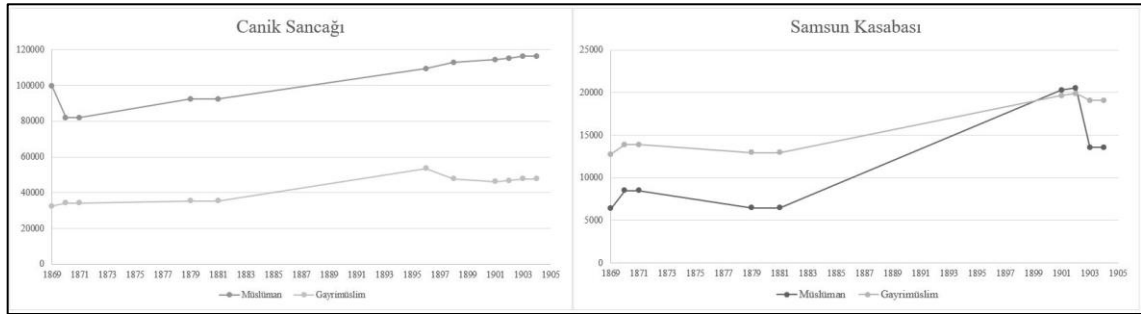
Samsun Kasabası'nda Rum, Ermeni, Protestan ve Katolik olarak ayrıştırılan gayrimüslimlerden Rum cemaati 1901'den itibaren Müslüman nüfusu geride bırakacak bir nüfus oranına sahip olmuştur (Grafik 2). Örneğin 1872 yılında 8671 haneye sahip Samsun kazasında hanelerin 3772'si İslam, 4802'si Rum, 97'si Ermeni'dir.<sup>8</sup> Ayrıca 1892'de Samsun Kasabası'nda iki yeni mahalle kurulmuş<sup>9</sup> ve bu mahallelere de Rum cemaati yerleşmiştir<sup>10</sup>. Ermeni cemaati Rum nüfusundan sonra ancak Rumlara kıyasla oldukça düşüktür. Protestan ve Katolik nüfusa ise 1901 tarihinden itibaren rastlanmaktadır.<sup>11</sup>

**Şekil 1.** Trabzon Vilayeti Haritasında Canik Sancağı ve Samsun Kasabası'nın Konumu



**Kaynak:** BOA, HRT. h, 622. (İşaretlemler ve notlar yazara aittir.)

**Grafik 1.** Trabzon Vilayet Salnameleri'ne göre Canik Sancağı ve Samsun Kasabası'nda Müslüman ve Gayrimüslim Erkek Nüfusun Dağılımı (1869 – 1904)<sup>12</sup>



**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

<sup>8</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872, 1994: 203.

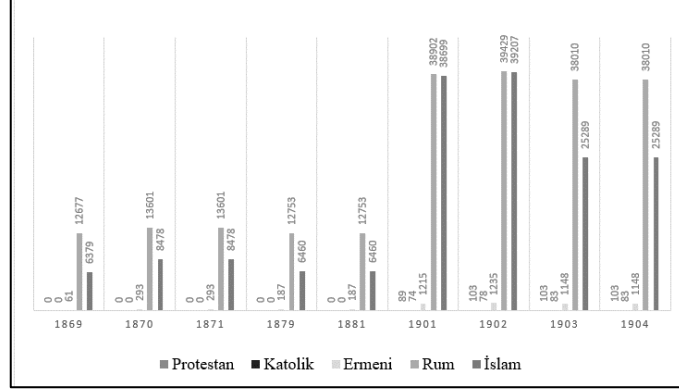
<sup>9</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1892, 2005: 357.

<sup>10</sup> Günümüzde olmayan Kırbaç ve Yeni Kırbaç Mahalleleri Rum Mahalleleri olarak bilinmektedir. Bkz. Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi, 1977: 67.

<sup>11</sup> Katoliklerin, Rum veya Ermeni gayrimüslimler arasında sayılmayarak ayrı bir isimlendirme yapılması, bu nüfusun çoğunlukla yabancılar tarafından oluşturulmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

<sup>12</sup> 1869 ve 1881 yılları arasındaki Trabzon Vilayet Salname verilerine göre kadın nüfusu belirtilmediğinden Canik Sancağı ve Samsun Kasabası nüfus dağılımında erkek nüfus verisi kullanılmıştır.

**Grafik 2.** Trabzon Vilayet Salnameleri'ne göre Samsun Kasabası'nda Müslüman ve Gayrimüslim Erkek Nüfusun Mezheplere Göre Dağılımı (1869 - 1904)<sup>13</sup>



**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

19. yüzyılda Samsun Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı çok kültürlü bir yer olarak göze çarpar. Bu durum kentin fiziksel gelişimini de etkilemiş ve özellikle gayrimüslim ve yabancılar kentsel imar ve inşaa faaliyetlerinde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Şehrin Tanzimat sonrası kentsel yapılanmasında önemli bir rol oynayan Ali Rıza Efendi döneminde çok sayıda gayrimüslim ve yabancı mimar ve mühendis görevlendirilmiş olması da fiziksel çevrenin dönüşümüne etki eder.<sup>14</sup> Bu bağlamda haritalanmasında görev almışlar, imar hareketlerini teftişle yetkilendirilmişler ve ruhani önderlerle birlikte imar meclislerine katılmışlardır.<sup>15</sup> Tüm bu resmi bir görevler gayrimüslimlerin bu dönemdeki güç üstünlüklerini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte günümüze de aktarılan çok sayıda sivil mimari eser inşa etmişler ve özellikle kagir yapı inşasında öne çıkmışlardır.

Gayrimüslimlerin Samsun'daki varlığını yansıtmaya açısından bu dönem aralığında inşa ettikleri kiliseler kent yapılanmasında daha özel bir yer tutmaktadır. Kiliselere Tanzimat öncesinde olduğu gibi sadece gayrimüslim nüfusun bulunduğu alanlarda değil, Müslümanların da yaşadığı mahallelerde inşa edilmek üzere izin verilmiştir. Bunun yanında kiliselerle birlikte inşa edilen okullar, misafirhaneler ya da yetimhaneler gibi yapılarla şehir içerisinde özel yapı komplekslerinin de oluşturulduğu görülebilir. Yalnızca 1869 yılında Samsun genelinde 161 kilise ve 215 rahiple birlikte 102 Rum Mektebi ile birer Katolik ve Ermeni mektebinin olduğu aktarılmıştır.<sup>16</sup> 1904 yılına gelindiğinde ise 60 Hristiyan mektebi ile 154 kilisenin yanında cami sayısının sadece 41 olduğu görülür.<sup>17</sup> Bu durum kiliselerin şehirde çok daha baskın sayıda olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Samsun Kasabası'ndaki ibadethanelere dair verilere ise ilk olarak 1871 yılında Trabzon Vilayet Salnamesi'nde rastlanılmaktadır. Buna göre Samsun Kasabası'nda birer Ermeni Kilisesi, Rum Kilisesi ve Katolik Kilisesi bulunmaktadır<sup>18</sup>. Toplamda üç olan Kilise sayısı 1904 yılına gelindiğinde dört olmakla birlikte Rum erkek ve kız çocukları için üç hanelik bir okulun, Ermeni milletinin ve Ermeni Katoliklerinin erkek ve kız çocukları için ise birer okulun var olduğu belirtilmiştir.<sup>19</sup> Rum çocukları için belirtilen üç hanelik okuldan birinin yine Rum Kilisesi'ne bağlı Sıbyan Mektebi olduğu anlaşılmaktadır.

<sup>13</sup> Grafik yazar tarafından düzenlenmiştir.

<sup>14</sup> Serbestoğlu, 2019: 28.

<sup>15</sup> Taşar, 2021: 154.

<sup>16</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869, 1993: 151.

<sup>17</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, 2009: 329.

<sup>18</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871, 1993: 207, 209, 211.

<sup>19</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, 2009: 319.

## 2. Samsun Kasabası'nda Kiliseler ve Kiliselere Bağlı Yapılar (1866-1914)

Gayrimüslim yoğun nüfusuna rağmen Samsun Kasabası'nda gayrimüslim ibadethanelerine dair belgelere özellikle 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde rastlamaktayız. Bu durum gayrimüslimlerin mimari faaliyetlerinin arttığı Tanzimat sonrası süreci işaret etmesi açısından değerlidir. Samsun Kasabası'nda gayrimüslimlerin kilise inşalarına dair Osmanlı arşivinde yer alan başvuru ve ruhsat belgelerinden hareketle bu çalışmada sözü edilen ibadethane ve ibadethanelere bağlı okul ve misafirhanelerin Tanzimat sonrası dönemde inşa edildikleri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Samsun Kasabası'nda ruhsat kayıtlarına göre 1866 tarihinde inşa edilmiş olan Rum Kilisesi'nden başlayarak inşa edilmiş beş kilise ve bu kiliselerle birlikte inşa izni verilen okul ve misafirhane yapıları Osmanlı arşivinde yer alan ruhsat ve başvuru belgeleriyle irdelenmektedir. İkinci kısmında ise kiliselerin 1994 - 1990 yılları arasında kullanımları ve geçirmiş olduğu tüm değişim ve dönüşüm süreçleri belgeler, gazete haberi, görsel ve yazılı dokümanlarla ortaya konulmaktadır. Böylelikle Tanzimat ile gayrimüslimlerin artan mimari faaliyetlerinin durumu, sonrasında yaşanan dönüşüm süreciyle birlikte Samsun Kasabası'nda kiliselerin inşasından itibaren geniş bir perspektifle ele alınarak tespitler yapılabilmektedir.

Samsun Kasabası'nda gayrimüslimlerin kilise inşaları için farklı zamanlarda Bâbîâlî'ye başvuruda buldukları bilinmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde yer aldığı üzere, yerleşimde beş kilisenin inşası için ruhsat verilmiştir. Bunlar; Rum Kilisesi, Mater Dolorosa Katolik Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Ermeni Katolik Kilisesi ve Rum Mezarlık Kilisesi'dir. Söz konusu kiliselerden ilki, Islahat Fermanının yayınlanışından on yıl sonra inşası için izin alınan Rum Kilisesi ve sonuncusu ise, 1912'de inşasına izin verilen Rum Mezarlık Kilisesi'dir (Tablo 1). Ayrıca kiliselerle birlikte çok sayıda okul, misafirhane ve papaz ikametgahının yapımına da izin verilmiştir.

**Tablo 1.** Tanzimat'ın İlanı Sonrası Samsun Kasabası Kiliselerinin Ruhsat Tarihlerine Göre Kronolojik Sıralaması

<i>Samsun Kasabası Kiliseleri</i>	<i>İnşaat Ruhsat Tarihi</i>
<b>Rum Kilisesi</b>	1866
<b>Mater Dolorosa Katolik Kilisesi</b>	1875
<b>Ermeni Kilisesi</b>	1904
<b>Ermeni Katolik Kilisesi</b>	1904
<b>Rum Mezarlık Kilisesi</b>	1912

**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

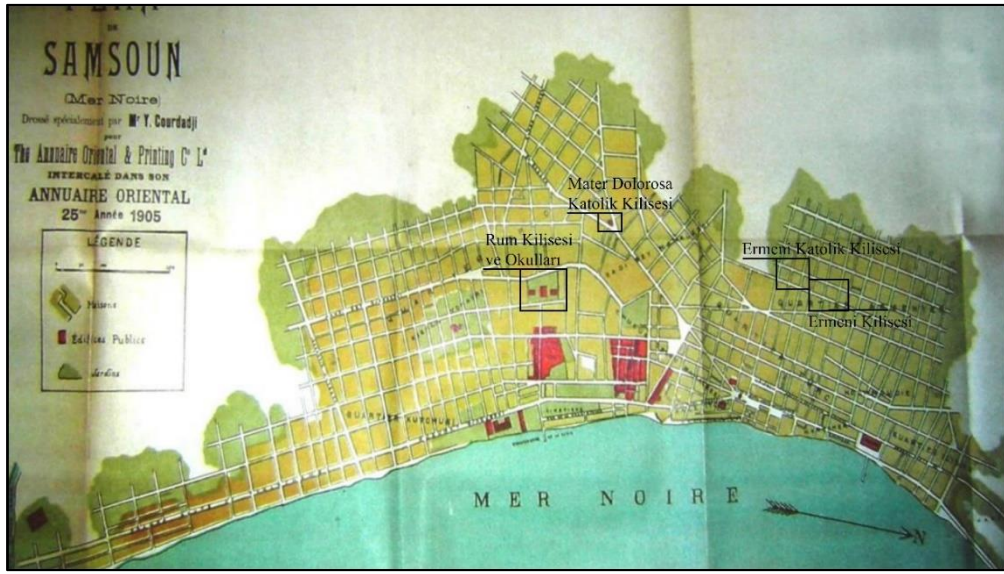
Samsun Kasabası'nda sözü edilen dört kiliseden ikisi olan Rum Kilisesi ve Mater Dolorosa Katolik Kilisesi, 1905'te Courdadji tarafından hazırlanmış olan Samsun Şehir Planı'nda açıkça gösterilmiştir.<sup>20</sup> Rum Kilisesi her iki yanında yer alan mektep binalarıyla birlikte gösterilmişken Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'nin yerleştiği üçgen arsa haritada işlenmiştir. Bu iki kilise Rumların yoğunlukla yaşadığı ve plan üzerinde *Rum Mahallesi* olarak isimlendirilen bölgede gösterilmiştir (Harita 2). Kiliselerin yerleştiği alanlar bugünkü Ulugazi ve Kale Mahallesi içerisinde yer almaktadır. Ayrıca 20. yüzyılın başında Samsun'da Kadıköy Mahallesi olarak bilinen bir Rum yerleşiminden Moltke, *tepelerde bir Rum köyü* olarak bahsetmektedir.<sup>21</sup> Haritanın hazırlandığı dönemde var olduğu bilinen Ermeni Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin ise planda yer almamakla birlikte, bunların *Ermeni Mahallesi* olarak ifade edilen Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Selahiye Mahallesi'nde olduğu tahmin edilebilmektedir. Ayrıca bu çalışmada bahsedilmemekle birlikte Samsun'da bir Protestan Kilisesinin de olduğu 1915 tarihli

<sup>20</sup> "Plan de Samsoun (Mer Noire) dressé spécialement par Y. Courdadji pour The Annuaire Oriental & Printing Co. Ltd. Intercalé dans son Annuaire Oriental 25me Année 1905", <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93726> (Erişim Tarihi: 21.06.2021)

<sup>21</sup>Bkz. *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 8.

arşiv belgelerinde yer almaktadır.<sup>22</sup> Planda yer alan kiliselerin konumlarından hareketle Samsun'da gayrimüslimlere ait kiliselerin Müslüman ibadethanelerinin yoğunlaştığı iskele ve civarından uzakta, şehrin kuzey güney aksı boyunca yerleştirilmiş olduğu söylenebilmektedir. Bu durum tepelik alanda inşa edilmiş olan kiliselerin Karadeniz'e yönelen apsislerinin, kıydan şehrin silueti içerisinde açıkta seçilebilmesinde etkin olmuştur. Öte taraftan şehrin erişimi uzak noktalarında konumlandırılan kiliseler, Tanzimat sonrasında gayrimüslimlerin yer seçimi uygulamalarında hala sınırlı bir hareket alanına sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

**Şekil 2.** 1905 Courdadji'nin Şehir Planı Üzerinde Gösterilen Rum Kilisesi, Mater Dolorosa Katolik Kilisesi ile Ermeni Katolik Kilisesi ve Ermeni Kilisesi'nin Tahmini Konumları<sup>23</sup>



### 2.1. Rum Kilisesi (1866)

19. yüzyılın sonlarına doğru Samsun'da gayrimüslimlerin büyük kısmını Rum cemaati oluşturmaktadır. Rum Kilisesi *Kilise Caddesi* olarak ifade edilen bugünkü Çiftlik Caddesi üzerinde, 1866 tarihinde Osmanlı devleti tarafından inşasına ferman ile izin verilen bir ibadet yapısıdır.<sup>24</sup> Vadala'ya göre fermanın sonradan 1872 tarihinde Yunan Ortodoksları tarafından kilisenin inşası tamamlanmıştır.<sup>25</sup> Bu dönemde Rum Metropolitenin Samsun'da ikamet etmesi,<sup>26</sup> kilisenin gayrimüslimlerce dini bir merkez olarak görülmesinde etkili olmuştur.<sup>27</sup> Ayrıca 1881 yılında Liva İdare Meclisi azaları arasında Rum metropolidi Sakranyos Efendi ve azayı müntehibesinde Rum milletinden Simyonaki Anastasyadi Ağa yer alması,<sup>28</sup> Rum Kilisesi'nin politik olarak da önemini arttırmıştır. Bunun yanında sonrasında etrafında inşa edilen okul ve misafirhane yapılarıyla merkezinde Rum Kilisesi'nin olduğu bir kompleks içerisinde ibadethane, Samsun Kasabası'nda daha dikkat çekici bir yer edinmiştir.

<sup>22</sup> BOA, DH. EUM. 5. Şb, 15/19, 02 N 1333 / 14 Temmuz 1915.

<sup>23</sup> Haritada Ermeni Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin tahmini konumları günümüzde mevcut olan Uzun Sokak ve Ebu Suud Caddeleri referans alınarak yazar tarafından belirlenmiştir. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93726>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021). Harita üzerindeki işaretlemeler ve notlar yazara aittir.

<sup>24</sup> BOA., İ. AZN., 60-24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

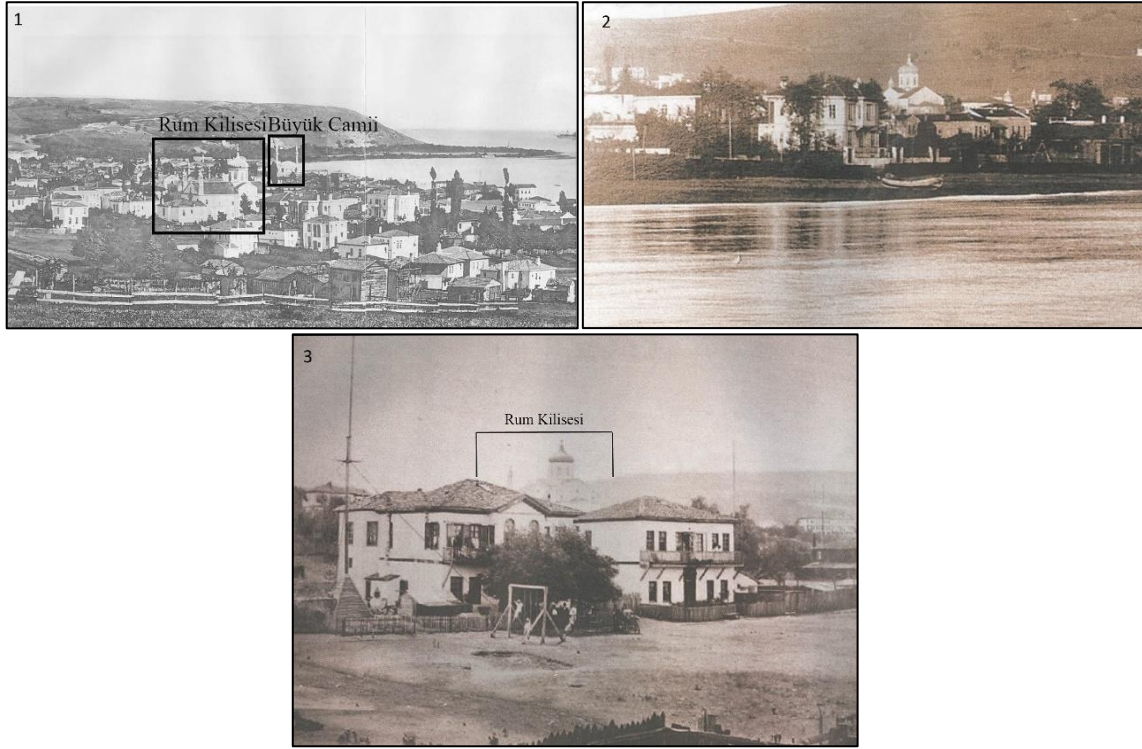
<sup>25</sup> R. Vadala, 1944: 31.

<sup>26</sup> M. Emin Yollacı, 1998: 28.

<sup>27</sup> Kilisenin açılışında 1873'te Yunan Kral'ı Rum Kilisesine mahsus bir dua gönderdiği görülebilmektedir; BOA, HR. MKT, 784/91, 7 Ra 1290 / 5 Mayıs 1873.

<sup>28</sup> *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1881*, 1999: 151-153.

Rum Kilisesi'nin odakta yer aldığı pek çok Samsun fotoğrafı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu fotoğraflarda kilisenin şehrin yüksek bir tepesinde olduğu ve bu şekilde baskın bir yapı unsuru olarak göze çarptığı fark edilebilmektedir. Hatta kubbesi ve çan kuleleriyle Rum Kilisesi sahil-den dahi dikkat çeker niteliktedir (Resim 1). Samsun yangınında (1869) zarar görerek yıkılan Samsun Büyük Camii'nin inşasından sonra (1881) dahi merkezde Rum Kilisesi olacak şekilde fotoğraflar hazırlanılmaya devam edilmiştir.<sup>29</sup>



**Res. 1.** 19. Yüzyıl Samsun Şehir Silüetinde Rum Kilisesi ve Büyük Camii<sup>30</sup>

Rum Kilisesi'nin çevresindeki yapılarla birlikte gösterildiği vaziyet planı, kiliseye bağlı okullardan biri olan Rum Kız Mektebi'nin ruhsatında yer alan H. 1320 yılına ait *Samsun'da Rum Kilisesi Haritası* başlıklı belgede yer almaktadır.<sup>31</sup> Bu plana göre bahçe duvarı ile *Kilise Caddesi'nden* ayrılan kilise arsası içerisinde *26 Rebiülâhir 1283 tarihli ferman* (7 Eylül 1866) ile inşa edildiği belirtilen Rum Kilisesi büyük bir yapı topluluğunun merkezinde yer almaktadır. Kilisenin solunda 1890 tarihinde inşası için izin verildiği belirtilen erkek mektebi ile sağında evvelce inşa edildiği ifade edilen ancak 1905'te ruhsatı verilen kız mektebi gösterilmiştir. Aynı belgede *7 Zilkade'de emr-i aliye merbut olan bir hane* şeklinde sıbyan mektebinin inşası açıklanmış ve bu mektep kız mektebi ile giriş kapıları karşılıklı olacak şekilde bahçe duvarına yakın gösterilmiştir. Ayrıca kilise okullarının kullanımında olan idarehane yapısıyla birlikte hademe koğuşu, mektep deposu, odunluk kömürlük, helalar ve jimnastik alanı da kilise bahçesinde görülebilmektedir. Bunların dışında kilise planında yarım daire şekilde dışarı taşırılmış görülen apsisin olduğu doğu kısmına açılan bir bahçe kapısının daha olduğu ve bu şekilde arkada yer alan yolla bağlantı kurulduğu anlaşılabilmektedir (Şekil 3).

Bununla birlikte Rum Kilisesinin etrafında Müslüman hane olmadığı ve 461 hane Rum cemaati olduğu Rum Kız Mektebi'ne ait ruhsat belgelerinde ayrıca yer almaktadır.<sup>32</sup> Anlaşılabileceği

<sup>29</sup> Taşar, 2021: 230.

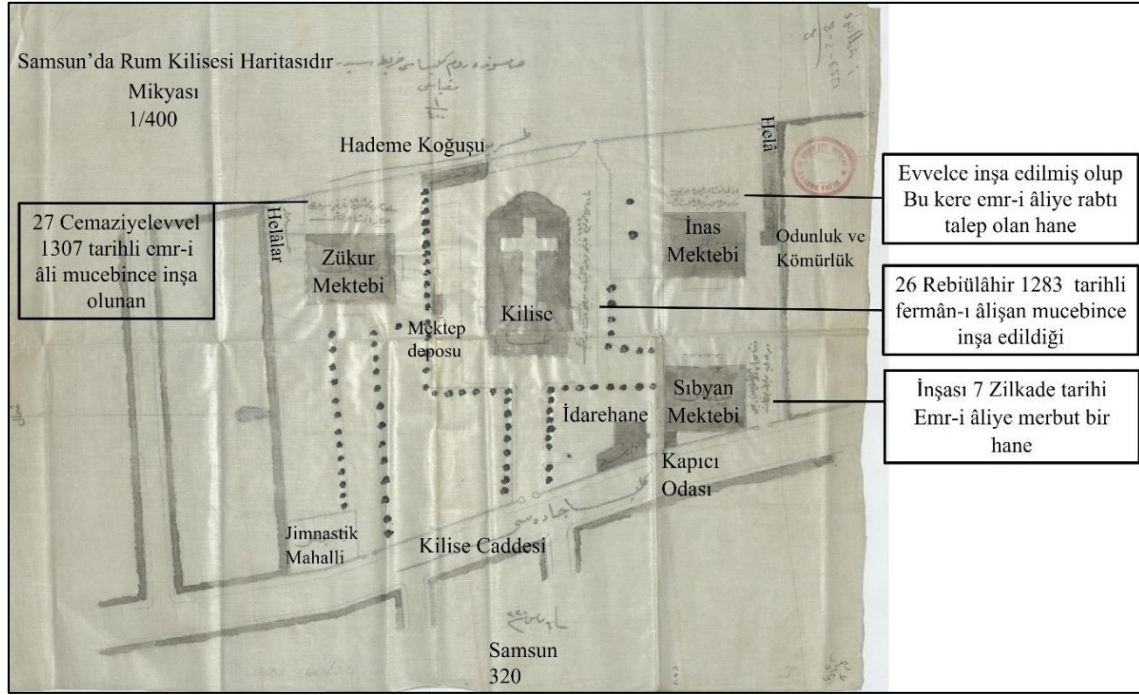
<sup>30</sup> İpek, vd., 2016a: 41; 47;42. (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

<sup>31</sup> BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

<sup>32</sup> Bkz. Sarısakal, 2011a: 385.

üzere kilise yalnızca gayrimüslimlerin ikamet ettiği bir mahalde inşa edilmiştir. Rum Kilisesi'nin bulunduğu bu yerde çeşitli tarihlerde gayrimüslimlerin hane inşalarına izin verildiğine dair belgeler<sup>33</sup> buranın gayrimüslimlerin yerleşiminde olduğu görüşünü desteklemektedir. Bunun yanında kilisenin bir cemaatinin olduğu ve burada uzun süre törenlerin<sup>34</sup> gerçekleştiği de bilinmektedir.

**Şekil 3.** Rum Kilisesi ve Okullarını Gösterir Plan



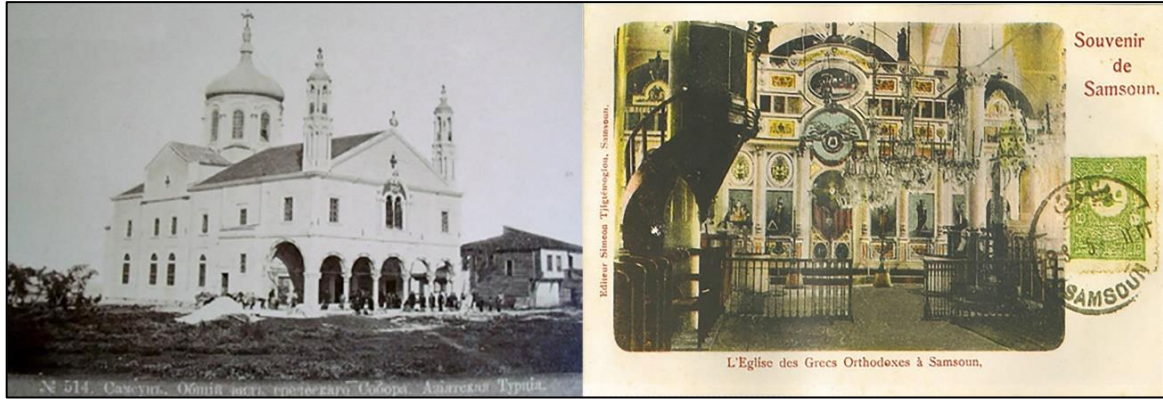
**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905. (İşaretlemeler ve notlar yazara aittir.)

Rum Kilisesi'nin inşa edildiği ilk zamanlara ait olduğunun düşünülebileceği fotoğrafta, kilisenin etrafında yer alan okulların henüz var olmadığı ve ibadethanenin iki katlı, ikiz çan kuleli ve kubbeli inşa edildiği görülebilmektedir (Resim 2). Yapının girişinde yer alan kemerli sütun dizisi sonraki dönemlerde demir ızgaralarla kapatılarak kapalı bir giriş alanına dönüştürülmüştür. Ayrıca beden duvarında yer alan kemerli ikiz pencerelerin niş içerisine olduğu ve her iki yanında yer alan simetrik dikdörtgen pencere açıklıkları görülebilmektedir. Giriş cephesinde üçgen alınlık dikkat çekmekle birlikte, yan cephelerde küçük boyutlu üçgen alınlıklar yükselti olarak yapının haçı oluşturan kırma çatısı daha da öne çıkarılmıştır.

Kilise iç mekanına dair ise elimizde sadece bir kartpostal bulunmaktadır (Resim 2). Bu kartpostalda, kilise içerisinde cemaat yeri ve kutsal alanın yer aldığı ikona duvarının, bir korkuluk yardımıyla birbirinden ayrıldığı ve aralarına vaaz kürsüsün yerleştirildiği görülebilmektedir. Ortodoks kiliselerinde geleneksel olduğu üzere ikona duvarının merkezinde bir ana kapıyla birlikte duvarın her iki ucunda kutsal alana geçişi sağlayan kemerli kapıların bulunduğu da dikkat çekmektedir. Buradan hareketle kilisenin üç nefli olduğu ve ana apsisin yanında iki küçük apsisin yer aldığı düşünülebilmektedir.

<sup>33</sup> BOA, İ. DFE, 2/9, 18 S 1311 / 31 Ağustos 1893. Ayrıca bkz. BOA, İ. DFE, 19/4, 24 M 1325 / 9 Mart 1907.

<sup>34</sup> BOA, DH. EUM. EMN, 67/11, 22 Ca 1332 / 18 Nisan 1914.



**Res.3.** Rum Kilisesi (solda) ve Rum Kilisesi İç Mekanı (sağda)<sup>35</sup>

Rum Kilisesi bahçesinde kiliseden sonra inşa izni verilen ilk yapı Rum Erkek Mektebi'dir. Erkek mektebinin inşasına dair Osmanlı arşivinde yer alan belgede, Rum patrikhanesinin Bâbiâli'ye Rum erkek çocuklarının eğitimi için bir mektep inşası talebiyle başvurduğu aktarılmaktadır. Başvuru Divan-ı Hümayun'da görüşülmüş ve yere dair tespitlerde bulunulmuştur. Buna göre Rum cemaatinden toplam iki bin dört yüz yetmiş dokuz nüfusun bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda kilisenin haremî dahilindeki mektep yapısının, yarım kagir ve *genişliği yirmi altı ve eni yirmi dört zira* olacak şekilde inşasına izin verilmiştir. İnşa masrafının ise kilise hazine-sinin yanında eski mektep binalarının satışı ile karşılanacağı ifade edilmiştir.<sup>36</sup> Burada geçen *eski mektep binaları* ifadesinden kilisenin bulunduğu arsa içerisinde mevcutta yapıların zaten mektep olarak kullanıldığı anlaşılabilir. Rum Erkek Mektebi kilise binasının kuzeyinde inşa edilmiştir (Resim 3). Yapının planını gösterir belgede, mektep binası ön cephede yer alan merdivenli girişin yanı sıra kiliseye bakan cephesinde de bir giriş yer alacak şekilde iki girişli olarak gösterilmiştir.<sup>37</sup> Her iki girişte birbirinin aynısı cephe düzenine sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca yapının zemininde havalandırma için bırakılan dikdörtgen açıklıklar dikkat çekmektedir (Şekil 4).



**Res. 1.** Rum Kilisesi ve Rum Erkek Mektebi<sup>38</sup>

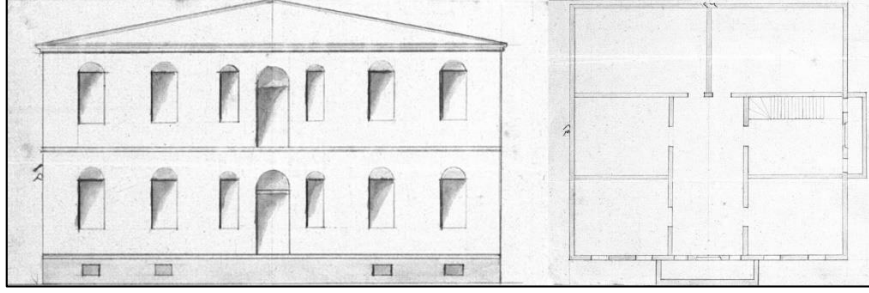
<sup>35</sup> [https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Aya\\_Triada\\_Ortodoks\\_Kilisesi\\_profilden.jpg](https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Aya_Triada_Ortodoks_Kilisesi_profilden.jpg), (Erişim Tarihi: 18.03.2021); İpek, vd. (2016a), Fotoğraflarla Samsun (1840-1918), 91.

<sup>36</sup> BOA, İ. DH, 1167/91219, 10 Ca 1307 / 2 Ocak 1890; Belgenin günümüz Türkçesine sadeleştirilmesinde Sarısakal, 2011a: 391'den yararlanılmıştır.

<sup>37</sup> BOA, İ. DH, 1167/91219, 10 Ca 1307 / 2 Ocak 1890.

<sup>38</sup> İpek, vd., 2016a: 44 (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)



**Şekil 4.** Rum Erkek Mektebini Gösterir Görünüş ve Plan Çizimleri

**Kaynak:** BOA, İ. DH, 1167/91219, 10 Ca 1307 / 2 Ocak 1890.

Rum Kilisesi'ne bağlı Erkek Mektebi'nin inşasından sonra, mektep arsasında *muallimler* için bir hanenin inşası amacıyla kilisenin başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır.<sup>39</sup> Ayrıca 26 Şubat 1901'de haneyle birlikte bir de *dershane* inşa edilebilmesi için bir başka başvuruda bulunulmuştur.<sup>40</sup> Bu başvuru sonucunda, mektep arsasına dershane inşasından vazgeçildiği ve yalnızca hane inşası için izin alınabildiği anlaşılmaktadır.<sup>41</sup> Ancak 1902'de hane inşası için yeniden değerlendirmeler yapıldığı<sup>42</sup> ve bir diğer belgede bu haneyle birlikte bir dershane ilavesinin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.<sup>43</sup> Bununla birlikte aynı yıl mektep arsasına yapılacak dershaneye ilave olarak bir *öğretmenevi* yapımına da izin verilmiştir.<sup>44</sup> Böylelikle mektep arsası içerisinde muallimler için hanenin, öğretmenevi adıyla yapılması mümkün olmuştur.

1904 yılında muallimlerin ikametgahı olarak inşa edilen hanenin tek katlı olduğu, daha sonra buranın Sıbyan Mektebi olarak kullanılması için yapılan başvuruda ortaya çıkar. Buna göre *muallimlerin ikametgahına mahsus odaların üzerine bir kat ilavesiyle* burası Sıbyan mektebi olarak kullanılmak istenmektedir.<sup>45</sup> *Jan'ın oğlu Hacı Dimitraki ve ahalinin ianeleriyle* Sıbyan mektebinin inşasının yapılacağı ifade edilerek inşası için izin verilmiştir.<sup>46</sup> Mektebin inşa edilmiş süreci kilise bahçesinde var olan ve konut olarak kullanılan haneleri göstermesi açısından önemlidir. Rum Kilisesi avlusunda tek bir hane olmadığı, daha önce Sıbyan Mektebi'ne dönüştürülen muallim ikametgahıyla birlikte burada başka hanelerinde bulunduğu düşünülebilmektedir. Bu konuda Rum Kız mektebinin ruhsat belgesinde 1320 tarihli olarak *Meryem Ana Kilise'si* (Rum Kilisesi) avlusuna tahsis edilecek iki katlı ve kagir olduğu belirtilen bir yapının çizimi de yer almaktadır.<sup>47</sup> Bu bağlamda kilisenin vaziyet planının yer aldığı haritadan hareketle, Rum Kilisesi avlusunda bulunan hademe koşullarının hane olarak kullanıldığı düşünülebilir. Ayrıca aynı haritada Sıbyan mektebi olarak gösterilen yapı, bir dönem hane olarak kullanılan ve kat ilavesi ile okula dönüştürülen binadır.<sup>48</sup> Sıbyan mektebinin görünüşünün yer aldığı ruhsat belgesinde mektep iki katlı bir yapı olarak, 6 arşın yüksekliğindeki eski binaya, 6.18 arşın yüksekliğinde bir dershane yapısının eklenmesiyle toplamda zeminden çatısına 14 arşın yüksekliğinde olacak şekilde gösterilmiştir (Şekil 5).<sup>49</sup>

<sup>39</sup> BOA, ŞD, 1853/3, 4 Za 1318 / 23 Şubat 1901.

<sup>40</sup> BOA, BEO, 1623/121725, 7 Za 1318 / 26 Şubat 1901.

<sup>41</sup> BOA, DH. MKT, 2542/101, 26 C 1319 / 10 Ekim 1901.

<sup>42</sup> BOA, ŞD, 1854/27, 29 Z 1319 / 8 Nisan 1902.

<sup>43</sup> BOA, DH. MKT, 513/14, 18 S 1320 / 27 Mayıs 1902.

<sup>44</sup> BOA, MF. MKT, 634/3, 5 Ra 1320 / 12 Haziran 1902.

<sup>45</sup> BOA, İ. AZN, 54/16, 13 L 1321 / 2 Ocak 1904.

<sup>46</sup> BOA, DH. TMİK.M, 162/30, 22 Za 1321 / 9 Şubat 1904.

<sup>47</sup> BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

<sup>48</sup> Bkz. BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

<sup>49</sup> BOA, İ. AZN, 54/16, 13 L 1321 / 2 Ocak 1904.

Şekil 5. Sıbyan Mektebinin Görünüşü



**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 54/16, 13 L 1321 / 2 Ocak 1904.

Sıbyan mektebiyle birlikte Rum Kilisesi Haritasında *evvelce inşa edilmiş ancak bu kere emr-i aliye'ye rabtı talep olunan hane* denilerek daha önce inşa olunduğu ifade edilen Rum Kız Mektebi kilisenin güneyinde, *482 merbu arsa* içerisinde erkek mektebi ile aynı hizada yer almaktadır (Resim 4).<sup>50</sup> Mektebin inşa olunduğu alanın daha önce başka bir vakıf arazisi olduğu öne sürülse de buranın kilise haremide dahilinde olduğu tespit edilmiş ve mektebin kagir olarak *tulen yirmi dört arşın, arzen yirmi arşın ve irtifaı on dört arşın vasatında* olduğu ifade edilmiştir.<sup>51</sup> Mektep giriş kapısı merdivenlerle yerden 1,12 arşın yükseltilmiş ve giriş kapısı önünde iki sütun birinci katta 2 arşın dışarıya taşırılmış olan 7 arşın uzunluğunda cumbayı taşımaktadır. Yapının çatısıyla birlikte toplam yüksekliği 17,10 arşın olarak ifade edilmiştir. Kız mektebinin daha önce değinilen Sıbyan mektebiyle mimari açıdan benzerlik içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bu durum kilise kompleksinde mimari olarak bir üslup birliğinin olduğunu göstermektedir (Şekil 6).



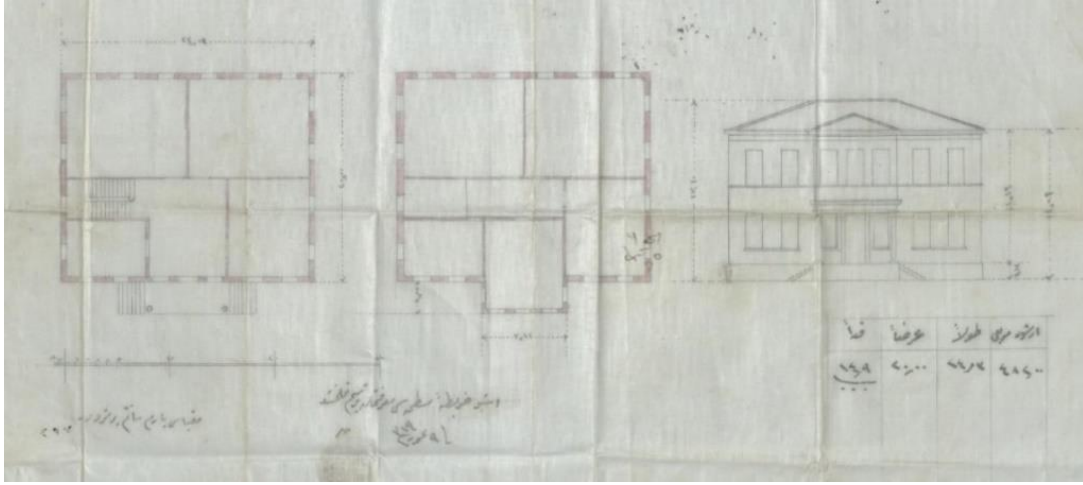
**Res. 2.** Rum Kilisesi, Rum Kız Mektebi ve Rum Erkek Mektebi<sup>52</sup>

<sup>50</sup> BOA, İ. AZN., 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

<sup>51</sup> BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905. Belgenin günümüz Türkçesine sadeleştirilmesinde Sarısakal, 2011a: 385'ten yararlanılmıştır.

<sup>52</sup> "Aya Triada Ortodoks Kilisesi" 6.04.2021'de şu kaynaktan alınmıştır. [https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Aya\\_Triada\\_Ortodoks\\_Kilisesi\\_profil.jpg](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Aya_Triada_Ortodoks_Kilisesi_profil.jpg).

Şekil 6. Kız Mektebini Gösterir Plan ve Görünüş



**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

Rum Kilisesi avlusunda yapılmış bir diğer yapı, Kilise Caddesi bitişiğindeki Rum İdadi Mektebi'dir (1910).<sup>53</sup> Mektebin, Çorlulu Ali Paşa vakfına ait olan ve kilise avlusunda bulunduğu ifade edilen kırk bin arşın ayrılmış bir arsa üzerinde, 30 m genişliğinde, 14 m eninde ve 11 m yüksekliğinde kagir olarak yapılmasına izin verilmiştir. Daha önce mektep muallimleri için yapılacak konutların masraflarını üstelenen Hacı Dimitraki'nin bu mektebin masraflarını da karşılayacağı belirtilmiştir.<sup>54</sup> Mektebin inşa edileceği arsanın daha önceden Rum Kilisesi avlusu içerisindeki *Jimnastik Mahalli* olarak ayrılan yer olduğu kiliseyi gösterir haritadan anlaşılabilir. <sup>55</sup> İki katlı yapının zemin katı kemerli pencere ve merdivenli girişin üzerinde dört taş sütun ile birinci katta yer alan konsolu taşımaktadır. Zemin katında kullanılan kemerli pencere dizisinin aksine birinci katta dikdörtgen formlu pencereler kullanılmıştır (Resim 5). Yapı konsolun iki yanına doğru simetrik biçimde inşa edilmiştir (Şekil 7).



**Res. 3.** Rum İdadi Mektebi<sup>56</sup>

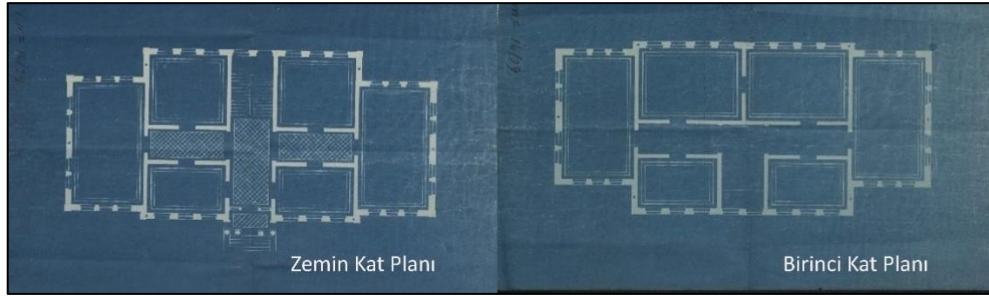
<sup>53</sup> BOA, İ. MF, 16/39, 13 N 1328 / 18 Eylül 1910.

<sup>54</sup> Sarısakal, 2011a: 393.

<sup>55</sup> BOA, İ. AZN, 60/24, 8 S 1323 / 14 Nisan 1905.

<sup>56</sup> Sarısakal, 2011a: 387.

Şekil 7. Rum İdadi Mektebi Zemin ve Birinci Kat Planı



Kaynak: BOA, İ. MF, 16/39 (Notlar yazara aittir.)

## 2.2. Mater Dolorosa Katolik Kilisesi (1875)

19. yüzyılda Karadeniz, Vadala'nın *Saint Fronçois d'Assie Tarikine mensup* olarak ifade ettiği Fransisken rahiplerinin 13. asırdan itibaren çok aktif ticari faaliyet yürüttükleri bir bölgedir.<sup>57</sup> Fransiskenlerin bir kolu olan *Kapuçin Rahipleri* de hem Fransisken rahiplerinin hem de şehirde bulunan Fransız Katolik Okulu'nun varlığını dikkate alarak Samsun şehrine yerleşmişlerdir.<sup>58</sup> Daha öncesinde Kapuçin rahipleri, Karadeniz üzerinden yaptıkları yolculukta Yunanlıların ve Ermenilerin kendilerine ait kiliseleri olmalarına rağmen, *yalnız yaşayan ve kiliseleri olmayan* çok sayıda Latin Katolik mensubunun olduğunu ifade etmektedirler. 1851 yılında İtalyan bir Katolik bayanın arazisini bağışlamasıyla buraya Katolik cemaatinin hizmetinde ahşaptan bir kilise ve bir de konut inşa edilmiştir.<sup>59</sup> Ancak mevcut kilisenin ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle Fransız Konsoloslugu aracılığıyla Bâbiâli'ye başvuruda bulunulmuştur.<sup>60</sup> Başvuru sonucunda 1876 tarihinde *Samsun'da Fransa Devleti tarafından bulunan kapuhin rahipleri ve Gaberde kazasında Bulgar kilisesi inşası* isimli belgede Kapuçin Rahipleri için *1293 arşından ibaret, eski ve ahşap olan* mevcut kilisenin yerine, *yenisi uzunluğu 12, yüksekliği eni 8'er metre* olacak şekilde yeni bir kilisenin inşa edilmesine izin verilmiştir. Ayrıca kilisenin inşa edileceği mahalde Müslüman ve Hristiyan hanelerin bir arada olmasına rağmen bu durumun sıkıntılı olmayacağı vurgulanmıştır.<sup>61</sup> Belgede eski yapıyı betimlerken kullanılan arşın birimi, yeni yapıda metre birimiyle ölçülendirilmiş olmakla birlikte, ifadelerden eskisinden daha büyük bir kilisenin inşası için izin verildiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan aynı belgede yer alan harita, inşası düşünülen kilisenin arsasını ve yakın çevresini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre Kapuçin Rahipleri Kilisesi *Samsun Kadıköy yolu* ve *Samsun İlyas Karyesi yolu* ile Kadıköyü Caddesi arasındaki üçgen parsel üzerinde, *Kuzucuoğlu Edil* ve *Kazerhanoğlu Yedan* haneleri bitişiğinde, 742 metrekare alanda 1293 arşın olarak ifade edilen *mevcut Latin Kilisesi'nin* arsasına inşa olunacaktır (Şekil 8). Ayrıca kilisenin arsasında 1885'te rahiplerin ikamet edeceği bir manastırla birlikte Hristiyan ailelere kiralanmak üzere bir misafirhane ve mezarlık da inşa edilmiştir.<sup>62</sup>

<sup>57</sup> Vadala, 1944: 26.

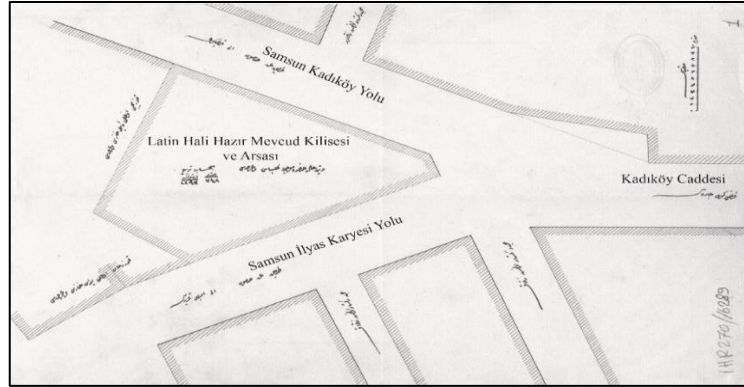
<sup>58</sup> Ayrıca Vadala, Kapuçin Rahiplerinin 1851'den itibaren şehirde bulduklarını ifade etmektedir. Bkz. Vadala, 1944: 37.

<sup>59</sup> "Tarih", <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

<sup>60</sup> Vadala, *misyoner papazları* olarak ifade ettiği Kapuçin Rahiplerinin *kilise ve manastırlarını* Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla 1876'da yaptırabildiklerini ifade etmektedir. Bkz. Vadala, 1944: 31.

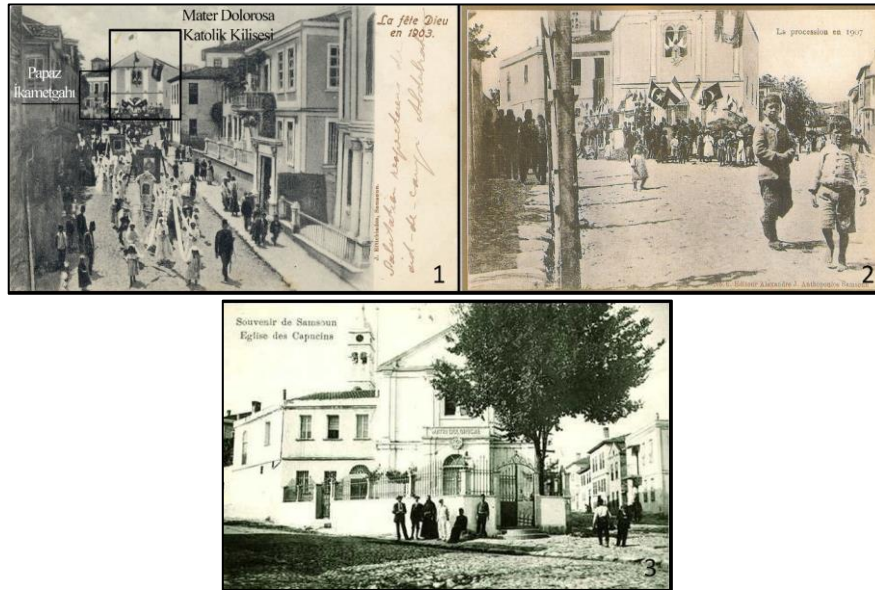
<sup>61</sup> BOA, İ. HR, 270/16289, 26 Ca 1293 / 19 Haziran 1876; Belgenin günümüz Türkçesine sadeleştirilmesinde Sarısakal, 2008: 28'den yararlanılmıştır.

<sup>62</sup> "Tarih", <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

**Şekil 8.** Kapuçin Rahipleri Kilisesi İnşa Alanı

**Kaynak:** BOA, İ. HR., 270/16289 (İşaretlemeler ve notlar yazara aittir.)

Kilise yapısını gösterir fotoğraflardan ilki 1903 yılında kilise önünde gerçekleşen bir törenin aktarıldığı kartpostaldir. Burada papaz ikametgahıyla birlikte görülen iki katlı kilisenin, kırma çatılı ve çan kulesiz olarak inşa edildiği dikkat çekmektedir. Ana giriş kapısı üzerinde yer alan ikiz pencereler ve beyaz plasterlerle yapıya simgesel bir görünüm kazandırılmış ve üçgen çatı alınlığıyla beden duvarı ön plana çıkarılmıştır. 1907 tarihli bir diğer töreni gösterir kartpostalda ise kilisenin kemerli giriş kapısı ve her iki yanında yer alan nişlerle birlikte daha alçak olan papaz ikametgahının dikdörtgen formlu pencere açıklıkları dikkat çekmektedir. Kilisenin kare formlu ve soğan kubbeli çan kulesi daha ileri tarihli olduğu düşünülen bir fotoğrafta karşımıza çıkmaktadır. Çan kulesi, yapıdan bağımsız olarak papaz ikametgahı ve misafirhane arasında bağlantıyı sağlar şekilde yerleştirilmiştir. Aynı resimde kemerli ikiz pencereler ve giriş kapısı arasında kilisenin ismi olan *Mater Dolorosa* tabelası asıldığı görülebilir (Resim 6). Kilise iç mekânında ise kırma çatı altında kalan tonozlu iç örtü sistemi dikkat çekmektedir. Narteks sütun ayaklarının üst locayı da taşıdığı ahşap bir bölme naostan ayrılmıştır. Tek nefli olan kilisenin apsisi içerisinden dairesel şekilde bir kubbeye sahiptir. Fresklerle süslenmiş olan naosta fotoğrafta yer alan vaaz kürsüsü bugüne ulaşamamıştır (Resim 7).



**Res.4.** 1: Katolik Kilisesi'nde Tören (1903), 2: Katolik Kilisesinde Tören (1907), 3: Katolik Kilisesi ve Çan Kulesi (20. Yüzyıl başları)<sup>63</sup>

<sup>63</sup> 1: "La fête Dieu en 1903 - Samsun 1903 Yortu Töreni - Celebration of Christian Feast in Samsun, dated 1903", <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/201559>, (Erişim Tarihi: 14.02.2022). 2: İpek, vd., 2016a: 191., 3:



Res. 5. Mater Dolorosa Katolik Kilisesi İç Mekanı<sup>64</sup>

### 2.3. Ermeni Kilisesi (1904)

20. yüzyıl başlarında Samsun'da Rum cemaatinden sonra en fazla nüfusa sahip olan Ermeniler yoğun olarak yerleştikleri Hançerli ve Selahiye Mahallelerinde ibadethanelerini ve mekteplerini inşa etmişlerdir. Bu yapılardan biri olan Ermeni Kilisesi *harabiyeti* nedeniyle kullanılmayan eski kilisenin yerine inşa edilmiştir.<sup>65</sup> Ayrıca 1871 Trabzon Vilayet Salnamesinde Ermeni Kilisesi olarak bu eski ibadethaneden söz edilmektedir.<sup>66</sup> İnşa edildiği dönemde hane dağılımıyla ilgili net bilgi olmamakla birlikte 1922 tarihli Yunan bombardımanında zarar gören yapılar arasında Ermeni Kilisesi civarındaki 23 Türk evinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla Kilisenin inşa edildiği alanda Müslümanlara ait hanelerin de olduğu ortaya çıkar.<sup>67</sup> Kilisenin inşa iznine dair 1904 tarihli belgede kilisenin 15/28 Haziran 1902 tarihinde hazırlandığı anlaşılan plan ve görünüşlerine yer verilmiştir.<sup>68</sup> Buna göre Ermeni Kilisesi'nin harap olduğu ifade edilen mevcut yol aksına bitişik şekilde yerleşmiş dikdörtgen biçimli eski kilise binasının bulunduğu arsa üzerinde inşasına izin verilmiştir. Eski kilise binasıyla birlikte planda, arsanın güney batısında bir hanenin olduğu gösterilerek, eski kilise ve hanenin toplam 1916 arşın olan arsa üzerinde olduğu belirtilmiştir. Ermeni Kilisesi ise, 2250 metrekarelik arsa içerisinde 450,80 metrekare olacak şekilde, 784 arşın ve 12 parmak genişliğinde inşa edilmek istenmektedir (Şekil 9).

Kilisenin plan ve görünüşünün yer aldığı bir diğer çizimde ise, dört basamaklı ve geniş sahanlıklı bir girişe sahip olan kilisenin bu cephesinde 1,19 metre dışarı taşan kemerli bir girişin olduğu görülmektedir. Plana göre Ermeni Kilisesi, kubbeli bazilikal planlı ve üç neflidir. Kilisenin 47,02 metre uzunluğunda ve çan kuleleriyle bağlantılı olan narteksi, 26,16 metre genişliğinde ve 5,10 metre eninde tasarlanmıştır. Giriş cephesinde 17 metre yüksekliğindeki üçgen alınlığı vurgulayacak şekilde niş içerisinde üçlü kemerli pencereler yer almaktadır. Kilise apsisi yarım daire şeklinde 2,12 metre dışarı taşırılmıştır. Ermeni Kiliseleri'nde geleneksel olduğu üzere apsisin her iki yanında yer alan odacıklar (postoforion) 9,08 metre eninde ve 17 metre yüksekliğinde yerleştirilerek haç formu yapıya kazandırılmıştır. Yapının kubbesi dört büyük kolona bağlanan kirişler üzerinde ve çapı 8,07 metre olacak şekilde zeminden 26 metre yüksekliktedir (Şekil 9).<sup>69</sup>

"Tarih", <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2022). (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

<sup>64</sup> "Tarih", <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2022)

<sup>65</sup> BOA, ŞD, 1858/4, 9 Za 1321 / 27 Ocak 1904.

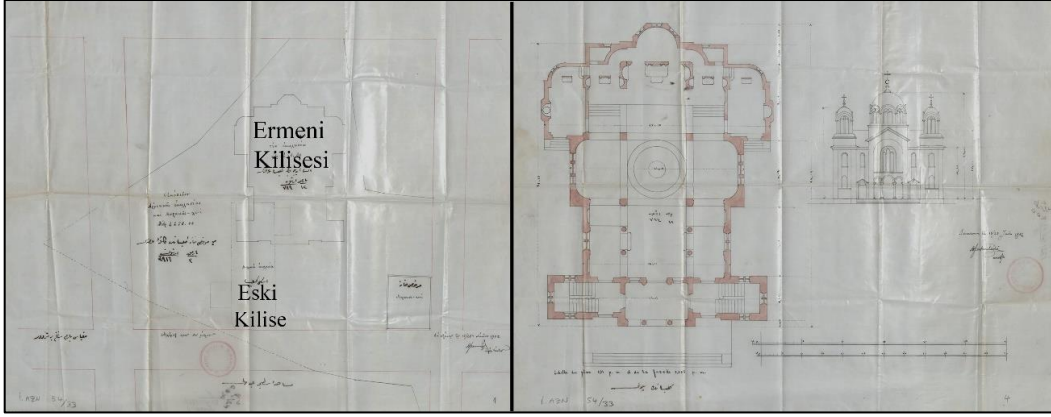
<sup>66</sup> *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871*, 1993: 209.

<sup>67</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 21.

<sup>68</sup> BOA, İ. AZN, 54/33, 13 Za 1321 / 31 Ocak 1904.

<sup>69</sup> BOA, İ. AZN, 54/33, 13 Za 1321 / 31 Ocak 1904.

**Şekil 9.** Ermeni Kilisesi Vaziyet Planı (solda) ve Zemin Kat Planı ve Görünüşü (sağda)



**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 54/ 33. (İşaretlemeler ve notlar yazara aittir.)

Ermeni Kilisesi'nin yer aldığı fotoğraflarda, eğimli bir arazi üzerinde inşa edilen kilisenin, Büyük Camii'nin ardında Karadeniz kıyısından da görülebilmesinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır (Resim 8). Kilisenin girişinde plandan farklı şekilde, sütunlu ana giriş ve yan neflere açılan üçgen alınlıklı ikincil giriş kapıları yerine kemerli bir niş içerisinde tek bir giriş kapısı ve her iki yanına da kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Pencerelerde niş izleri takip edilerek plandaki tasarım üslubu sürdürülmüş ancak giriş cephesinde planda görülen üçlü kemer pencerenin yerine ikiz kemer pencerelerle her iki yanda dairesel pencere açıklıkları kullanılmıştır. Planda görülen çan kuleleri ve kubbe inşa edilmemiş, kilise kırma çatıyla örtülmüştür (Resim 9).



**Res. 6.** Karadeniz'den Ermeni Kilisesi'nin Görünüşü (solda) ve Saathane Meydanı'ndan Ermeni Kilisesi (sağda)<sup>70</sup>

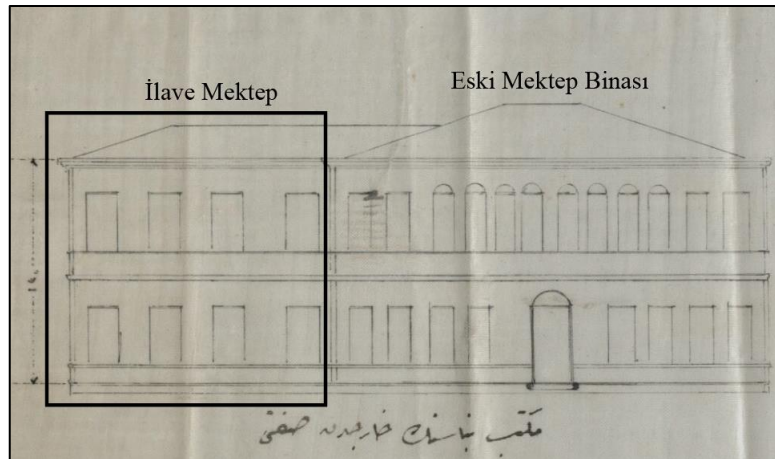
<sup>70</sup> İpek, vd., 2016b: 184; 125. (İşaretlemeler ve notlar yazara aittir.)



Res. 7. Ermeni Kilisesi<sup>71</sup>

Ermeni Kilisesi'yle birlikte mevcut olduğu anlaşılan mektep yapısına ek bir bina yapılması için izin verilmiştir. *İbtidai* derecesinde olduğu not düşülen mektebin plan çizimlerinin yer aldığı belgede, mevcut olduğu ifade edilen 520 arşın olan iki katlı eski mektep binasına eklenecek olan 192 arşınlık yeni kısım da gösterilmiştir.<sup>72</sup> Buna göre ilave olunacak bina, eski binaya bitişik şekilde konumlandırılarak yapıya eklenmiştir. Her iki yapının da ayrı girişleri bulunmakla birlikte içeriden bir bağlantıları yoktur. Eski binanın alt kat planında dört dershaneyle birlikte *çocukların oturacağı mahal* olarak belirlenen bir salon ayrılmış ve ayrıca binanın teneffüşhanesi ve kömürlük/odunluğu da bu kata yerleştirilmiştir. İlave edilmek istenen yeni kısımda ise hademe odası ve hocalara ayrılan bir odayla birlikte bir de yemek odası bulunmaktadır. Eski binanın üst kat planı ikiye bölünerek bir kısmı *İnas dairesine* bağlı üç dershaneyle, diğer kısmı da *Zekûr dairesine* bağlı iki dershane ve bir müdür odasının da bulunduğu bir alana ayrılmıştır. Ek binanın üst katındaysa kütüphane, dershane ve çocukların oturacakları bir mahal yerleştirilmiştir. Burasının 26 metre genişliğinde ve 20 metre eninde olan eski mektebe ilave edilen kısmın 15,18 metre genişliğinde ve 12,06 metre eninde olduğu görülebilmektedir. İki katlı olan yapının zeminden yüksekliği 14 metre olup, üst katında yer alan kemerli sekiz pencere ile cephe karakterize edilmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Ermeni Kilisesi'yle birlikte Yapımına İzin Verilen Ek Mektep Binasının Görünüşü



Kaynak: BOA, İ. AZN, 54/33. (İşaretlemeler ve notlar yazara aittir.)

<sup>71</sup> İpek, vd., 2016a: 94.

<sup>72</sup> BOA, İ. AZN, 54/33, 13 Za 1321 / 31 Ocak 1904.



#### 2.4. Ermeni Katolik Kilisesi (1904)

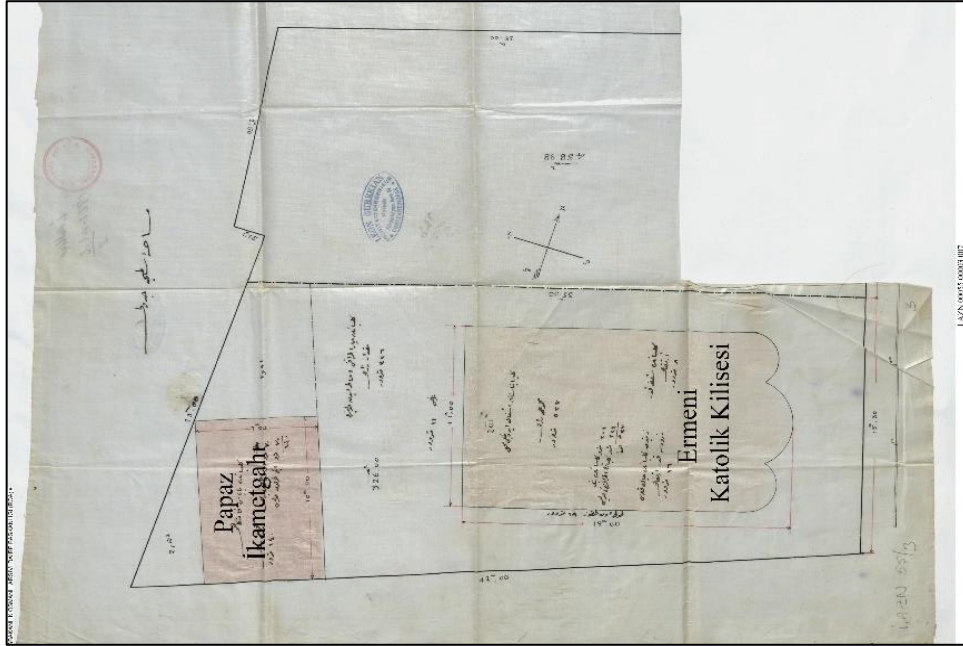
Ermeni Katolik Kilisesi, Ermenilerin yoğun olarak buldukları Selahiye Mahallesinde inşası için izin alınmış bir diğer gayrimüslim ibadethanesidir. 1904 yılında Ermeni Katolik cemaatinin kullanımı için, çan kulesiyle birlikte bir kiliseyle papaz ikametgahının ve bir de kız mektebinin yapımı için ruhsat verilmesine dair bir belge<sup>73</sup> hazırlanmış ancak sadece çan kulesiyle birlikte Ermeni Katolik Kilisesi'ne ve papaz ikametgahına ruhsat verilmiştir.<sup>74</sup> İnşa izninde, 12 Temmuz 1899 tarihli İstanbul Galata'da Çeçeyan Han'ında ofisi bulunan mimar ve mühendis Leon Gurekian tarafından hazırlandığı anlaşılan Ermeni Katolik Kilisesi'nin, plan çizimleri ve kilisenin görünüşü yer almaktadır. Bunlardan biri *mesaha-i şathiye cetveli* başlıklı Ermeni Katolik Kilisesi'nin ve ona bağlı papaz ikametgahının yer aldığı vaziyet planıdır. Buna göre kilise 326 metrekarelik bir bahçe içerisinde, eni 11 metre, uzunluğu 19 metre olarak toplamda 201 metrekare olacak şekilde tasarlanmıştır. Aynı plan üzerinde *zemininden kilisenin çan kulesi merdivenlerine kadar irtifai 16 metre ve kilisenin satha kadar irtifai (beden duvarı) 7 metre* olduğu belirtilmiştir (Şekil 11).

Ermeni Katolik Kilisesi'yle birlikte papaz ikametgahı kilisenin batısında bitişik arsa üzerinde yerleştirilmiştir. Papaz ikametgahı ise, 10 metre genişliğinde ve 7 metre eninde tasarlanmıştır. Yapının batısında 21 metrekare ve kuzeyindeyse 49 metrekare avlusu da olduğu gösterilmiştir. Ayrıca papaz ikametgahı iki katlı ve 9 metre yüksekliğinde gösterilmiştir (Şekil 12).

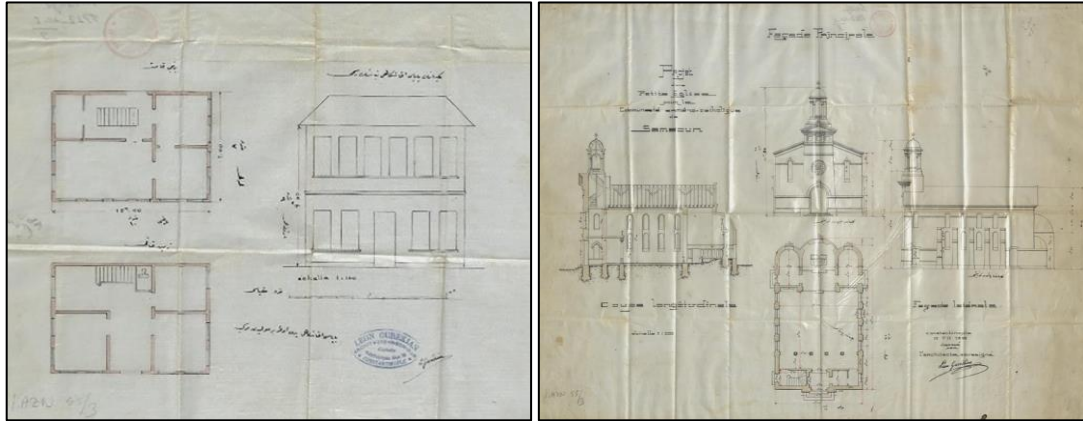
*Ermeni Katolik cemaati için devam eden küçük kilise projesi* ismiyle ana cephe bilgilerinin yer aldığı çizimde ise, kilisenin boyuna kesiti, yan ve ön cephe görünüşü ile zemin kat planı 1/100 ölçekte görülebilmektedir (Şekil 12). Bu çizimlere göre kilise, kubbesiz ve kırma çatılıdır. Duvar kalınlığı 0,5 metre olmakla birlikte yapının iki katlı ve kagir olduğu anlaşılmaktadır. Dairesel kubbeli ve kare planlı çan kulesi kilisenin cephe tasarımını belirleyen ana unsur olarak giriş cephesinde yer alan üçgen alınlığın arkasına yerleştirilmiştir. Toplamda 10,30 metre yüksekliğinde olan kilisenin çan kulesi ise 16 metre yüksekliğindedir. Sade beden duvarında merdivenli giriş kapısı kemerli olup, üzerinde dairesel bir pencereyle birlikte her iki yanında yer alan kemerli 2,5 metre yüksekliğindeki pencereler dikkat çeker. Üçgen alınlığın altında üçlü kare formlu nişler ve sütunlar yer almaktadır. Narteks duvarlarla üç bölüme ayrılmış olup, tavan yüksekliği 3,4 metre olan kare şeklinde iki kat ve üzerlerinde çan kulesi bulunmaktadır. İkinci kata ulaşım, narteksin solunda bulunan ve dışarıdan da girişi olduğu anlaşılan merdivenlerin yer aldığı kısımdan sağlanmaktadır. İkinci katta yer alan balkon dört sütun ile taşınmaktadır. Naosun tavan yüksekliği 7 metre olup, 10 metre genişliğinde ve 9,6 metre uzunluğunda kare planlıdır. Yarım daire şeklinde yapıdan yaklaşık 1 metre dışarı taşan apsisin her iki yanında apsidiyollar bulunmaktadır. Altar 6 metre uzunluğunda ve 2,5 metre genişliğindeki ana apsisin altına yerleştirilmiştir. Apsidiyollar ise 2,5 metre eninde ve 4,50 metre uzunluğundadır. Apsis yaklaşık 7 metre ve apsidiyollar ise 4,10 metre yüksekliğinde ve dışarıdan görülebilir şekildedir. Kutsal alana geçiş önündeki ikona duvarıyla ayrılmış ve kod farkıyla burası yükseltilmiştir. Yapının kuzey ve güney cepheleri yerden 1,80 metre yükseklikten itibaren 2 metre yüksekliğinde ve 0,60 metre genişliğinde kemerli dördüncü pencere sırası ile her iki katta da donatılmıştır. Benzer şekilde apsis ve apsidiyollar da 0,7 metrelik birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir.

<sup>73</sup> BOA, ŞD, 1858/10, 9 Za 1321 / 27 Ocak 1904.

<sup>74</sup>BOA, İ. AZN, 55/3, 6 M 1322 / 23 Mart 1904. Ayrıca Burada yer almamasına rağmen kilise ile aynı dönemde Samsun Kasabası'nda Ermeni Katolik cemaatinin kız ve erkek çocukları için bir okulun da olduğu bilinmektedir. Bkz. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, 2009: 319.

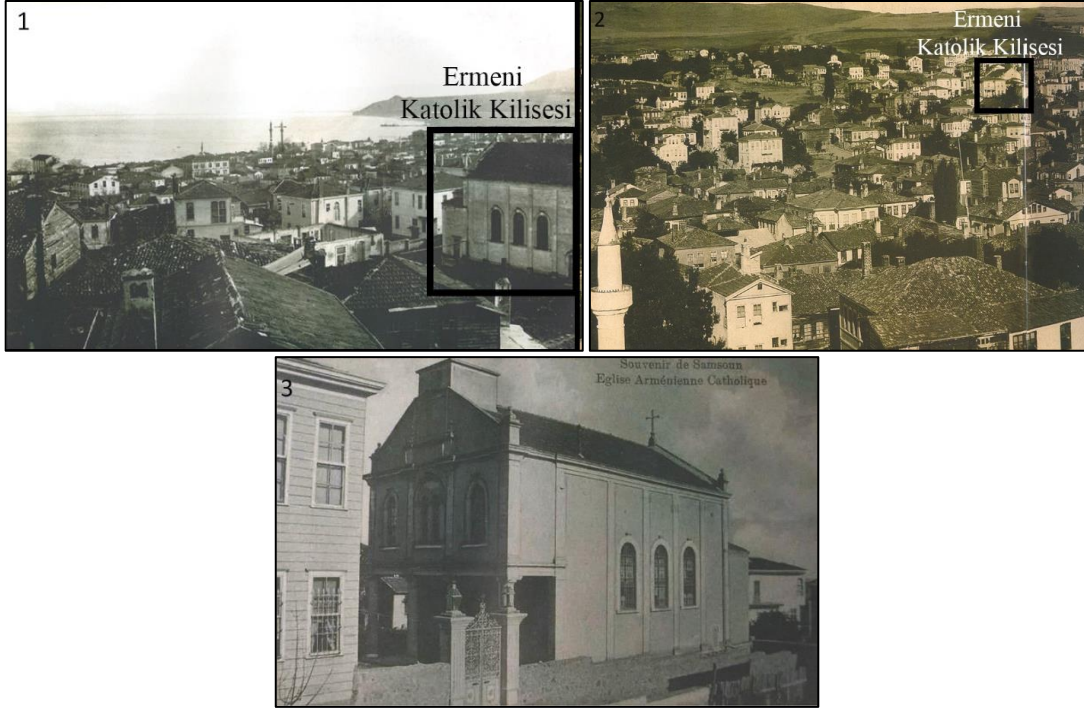
**Şekil 11.** Ermeni Katolik Kilisesi ve Papaz İkametgahı Vaziyet Planı

**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 55/3. (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

**Şekil 12.** Ermeni Katolik Kilisesi Papaz İkametgahı (solda) ve Ermeni Katolik Kilisesi Plan, Cephe, Kesit ve Görünüşü (sağda)

**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 55/3.

Ermeni Kilisesi yüksekçe bir yerde konumlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında Saathane Meydanı'ndan çekilen fotoğrafta Ermeni Katolik Kilisesi'nin apsisi ve kırma çatısı fark edilebilmektedir. Kilise yapısını gösteren bir diğer fotoğrafta ise, yarım daire biçiminde dışarıya taşmış olan apsidiyol ve kırma çatısının üzerindeki haç simgesiyle kilise, bahçe kapısının yer aldığı bir avlu içerisinde papaz ikametgahıyla birlikte resmedilmiştir (Resim 10). Bu fotoğraftan hareketle kilisenin daha önce tasarlanan kemerli giriş kapısının ve üzerinde yer aldığı çan kulesinin inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Giriş sütunlarla taşınan birinci kat balkon çıkmasının altında oluşturulmuş, cephesi üçgen bir alınlık ve bu alınlığın altında yer alan kemerli ikiz pencerelerle vurgulanmıştır. Çan kulesi olmamasına rağmen planda kuleye ulaşımı sağlaması düşünülen kare merdiven kovası inşa edilmiştir. Her iki katta tasarlanan pencere açıklıkları yerine kemerli pencereler tek sıra halinde kullanılmıştır.



**Res. 8.** 1: Selahiyeh Mahallesi'nden Ermeni Katolik Kilisesi, 2: Belediye Meydanı'ndan Ermeni Katolik Kilisesi, 3: Ermeni Katolik Kilisesi (sağda) ve Papaz İkametgahı (solda)<sup>75</sup>

### 2.5. Rum Mezarlık Kilisesi (1912)

Rum Mezarlık Kilisesi, Rum cemaati için mezarlık içerisinde inşa edilmesine izin verilen bir ibadethanedir. Kilise'nin Milli Mücadele dönemine yakın inşası dikkat çekicidir. 1912 yılında Şeyh Hamza Vakfı tarafından terk edilerek bağışlanan tarla arsası, Rum Kabristanı olarak sayılmış ve içerisinde Rum Kilisesi olarak bahsedilen ibadethanenin yapılmasına izin verilmiştir.<sup>76</sup> Akabindeyse kilisenin *çan kulesi olmamak üzere* inşa edilmesi için ruhsat verildiği belirtilmiştir.<sup>77</sup>

Söz konusu belgede, İstanbul'da Patrocle Campanakis adında bir mimarlık şirketinde, mimar Marqousas Kaysiaou tarafından 1910 yılında hazırlandığı anlaşılan kilisenin plan ve görünüşün yer aldığı çizimler bulunmaktadır (Şekil 13).<sup>78</sup> Bu bağlamda 125 metrekare olduğu belirtilen kare planlı kilisenin giriş cephesi 12 metre olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda girişte yer alan üçgen alınlıklı ve sütunlu giriş kapısı 4 metre uzunluğunda dikdörtgen planlı nartekse açılmaktadır. Bunun dışında kilisenin her iki yan cephesinde de birer giriş yer almaktadır. Naos bölümünde dört ana sütunla taşınan kubbe yer almaktadır. Kubbesiyle birlikte ibadethanenin yüksekliği 13 metredir. Apsis dışarıya taşırılmadan kilise duvarları içerisinde yarım daire oluşturularak inşa edilmiştir. Kilisenin çatısının tam simetrik bir Yunan haçı biçimde olduğu anlaşılmaktadır. Kilise yerleşimi hakkında 1931 yılında yayınlanan meclis raporunda, buranın etrafı iki metre duvarla çevrilmiş yaklaşık on beş bin arşın olan mezarlık arsasının ortasında yer aldığı belirtilmektedir.<sup>79</sup>

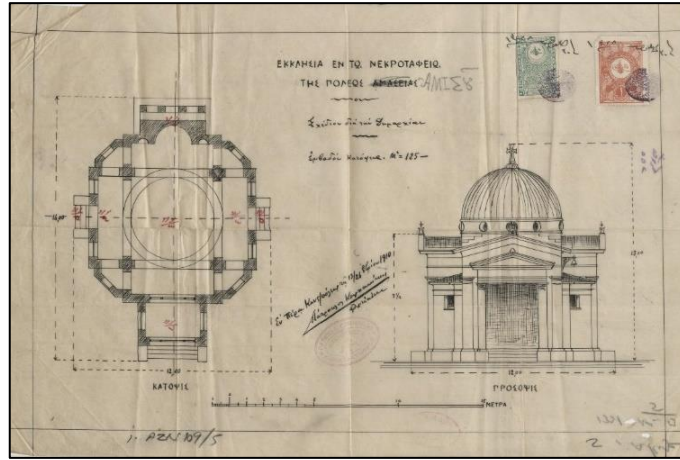
<sup>75</sup> 1: İpek, vd., 49., 2: İpek, vd., (2016b): 125., 3: İpek, vd., (2016a): 95. (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

<sup>76</sup> BOA, İ. AZN, 109/5, 13 M 1331 / 23 Aralık 1912.

<sup>77</sup> BOA, BEO, 4131/309766, 26 M 1331 / 5 Ocak 1913.

<sup>78</sup> BOA, İ. AZN, 109/5, 13 M 1331 / 23 Aralık 1912.

<sup>79</sup> 2 Mayıs 1931 tarihli Samsun Belediyesi Meclis Raporu için bkz. *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, 1977: 176.

**Şekil 13.** Rum Mezarlık Kilisesi Plan ve Görünüşü

**Kaynak:** BOA, İ. AZN, 109/5.

### 3. Millî Mücadele Döneminden Sonra Samsun Kasabası Kiliselerinin Kullanımları ve Dönüşümleri

Samsun Kasabası kiliseleri 20. yüzyılın ortalarına kadar ibadet ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak savaş döneminde gayrimüslimlerin büyük oranda şehri terk etmesi ile kiliseler çoğunlukla cemaatsiz kalmış, ibadete kapanmış ve hatta bazıları gayrimüslimler ve yabancılar tarafından politik toplantıların yapıldığı yerler olarak kullanılmışlardır. Bu süreçte kiliseler ve kiliselere bağlı yapıların bir yandan işlevleri değişirken diğer taraftan da biçimsel değişikliklere uğramışlardır.

#### 3.1. Rum Kilisesi

Bu bağlamda dönüşen ibadethanelerden biri de Rum Kilisesi'dir. Vadala, Rum Kilisesi'nin önce *mühimmat deposu* olarak kullanıldığını ve sonrasında ise kubbesinin tamamen yıkılarak *sinemaya* dönüştürüldüğünü aktarmaktadır.<sup>80</sup> Kilisenin işlevsel değişiminin yanında fiziksel olarak da dönüştüğü döneme ait fotoğraflarda da takip edilebilmektedir. Buna göre kilisenin kubbesiyle birlikte çan kuleleri de yıkılmış ve üzeri kırma çatıyla tamamen örtülmüştür (Resim 11).

Kilise binasının sinema olarak kullanılması, 1928 yılında Nazıfazade Naci ve Nazif Duru'nun ilk işletmeciliğinde önce Süreyya Sineması sonrasında ise Kazımpaşa Sineması olarak isimlendirilmesiyle başlamıştır.<sup>81</sup> Aktif olarak gösterimlerde bulunan sinemanın 1932 yılında Halkevi tarafından Zafer Bayramı'nda bir oyun sergilemek için kullanıldığı görülür.<sup>82</sup> 1936 yılı Şark Ticaret Yılığında Kazımpaşa Sineması<sup>83</sup> ile 1938 yılında Samsun'un diğer sineması olan Zafer Sineması arasında bir ortaklık düzenlenir. Bu ortaklığa göre Kazımpaşa sinemasının bahçesi de eğlence için kullanılabilir, gerekirse gazinoya dönüştürülecektir.<sup>84</sup> Kilise bahçesinin yazlık sinema olarak 1947'de Halkevi tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.<sup>85</sup>

1939 yılında Ahali Gazetesi'nde, Özel İdare'ye bağlı olduğu belirtilen Kazımpaşa Sineması'nın, 1 Kânun 1939'den 31 Mayıs 1941'e kadar içindeki demirbaş eşyalar ile birlikte bir buçuk senelik

<sup>80</sup> Vadala, 1944: 37.

<sup>81</sup> Sarısakal, 2007: 221

<sup>82</sup> Öznülüer, 2019: 114.

<sup>83</sup> "Şark Ticaret Yılığ - Annuaire Oriental. Banque Nationale de Grèce voir au verso. Zone franche de Salonique voir annonce page 505. 1936", <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/2925>. (Erişim Tarihi: 6.07.2021).

<sup>84</sup> Sarısakal, 2007: 221.

<sup>85</sup> Kocaoğlu, 2014: 74.

*kiralanacağına* dair ilan verilmiştir.<sup>86</sup> Kiralamanın biteceği 1941 yılında yayınlanan Samsun Şehri İmar Planı raporunda, Samsun’da kagir olarak inşa olunan ancak asri ihtiyaca tamamıyla uygun olmayan 450 ve 700 kişilik şeklinde sözü edilen iki sinema binasından biri Kazımpaşa Sinemasıdır.<sup>87</sup> 1944 yılında Ahali Gazetesi büyük Samsun depreminde<sup>88</sup> Kazımpaşa sineması olarak kullanılan binanın zarar gördüğünü aktarmıştır. Haberde *köhne metruk bir manastıra* benzetilen sinema binasının *başka bir binadan bozma olduğu* vurgulanarak, yapının çatısının açılmasıyla üst kısımın olan bağlantısının bozulmuş olmasına dikkat çekilir. Depremin etkisiyle yapının üst bölümü tamamıyla yıkılmış ve tamiri de mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yapının yıkımı önerilmiş ya da onarılsa dahi *müze*ye dönüştürülmesi dile getirilmiştir. Ayrıca haberde sinema binasının bulunduğu yerde üç ilkokul, kız enstitüsü ve kız akşam sanat okulu olduğu aktarılmış, sinema işlevinin uygun olmadığı ve gerekiyorsa *Cumhuriyet Meydanı’nda Hava Kurumu binası yanındaki Belediye arsasında* yeni bir sinemanın inşa edilebileceği ifade edilmiştir.<sup>89</sup> Sinema binasına dönüştürülen Rum Kilisesi’nin 1949 ve 1953 yıllarında hala ayakta olduğu ve yapının 1978’de bir kısmının onarılıp koleje dönüştürülerek bir kısmının da *kolej yatakhane*si olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.<sup>90</sup>

Kiliseye bağlı eğitim birimleri de Rum Kilisesi’yle birlikte dönüşüm sürecinin içerisine girmişlerdir. Eğitim yapılarından biri olan Rum Erkek Mektebi’nin 1930 tarihli Samsun Vilayeti Merkez İlk Tedrisat Müfettişliği raporlarında Dumlupınar İlkokulu olarak isminin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Aynı raporda henüz Sinema Binasının 20 metre yakınında bulunan okulun, gününde bir askeri hastane olduğu belirtilmiştir.<sup>91</sup> Söz konusu hastane Rum Kilisesi arsasında bulunan ve Rum Metropolitleri Germanos Karevengelis’in izniyle *Hilal-i Ahmer Hastanesi* olarak kullanılan eski Rum İdadi Mektebidir.<sup>92</sup> 1931 yılında hazineye kalan yapı bir süre daha hastane olarak kullanılmış ve 1935’te yeniden eğitim birimine dönüştürülerek Cumhuriyet İlkokulu ismini almıştır. Sinema binasıyla birlikte depremden dolayı yıkıldığı ifade edilen okulun doğu kısmı, 1959 yılında binaya bitişik olarak yeniden yaptırılır.<sup>93</sup> İki okul arasında 1939 yılında *üzeri kapalı alt kısmı toprak bir teneffüshane zeminin beton inşası için ihaleye çıkılmış*<sup>94</sup> ve iki okul arasında teneffüshane inşa edilmiştir. 1949 yılında kilise bahçesi içerisinde yer alan bu okullar, 1953’te kilise bahçesinden ayrılmışlardır.<sup>95</sup>

<sup>86</sup> “Vilayet Makamından”, *Ahali*, 8 Teşrinsani 1939: 3.

<sup>87</sup> *Samsun Şehri İmar Plânı Raporu*, 1941: 10 - 11.

<sup>88</sup> 1943 Samsun - Ladik Depremi olarak düşünülebilir.

<sup>89</sup> “Depremde Hasara Uğrıyan Sinema”, *Ahali*, 21 İkinci Kânun 1944: 1 - 2.

<sup>90</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 424.

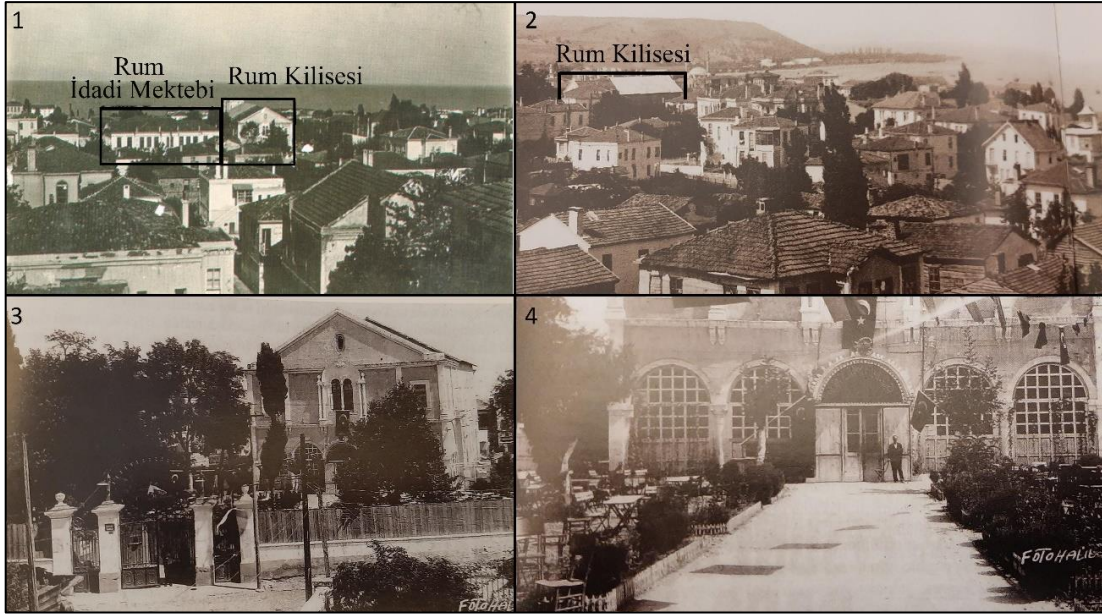
<sup>91</sup> Sarısakal, (2011b): 88.

<sup>92</sup> Sarısakal, (2011b): 136.

<sup>93</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 424 - 425.

<sup>94</sup> “Vilayet Makamından”, *Ahali*, 11 İkinci Kânun 1939: 2.

<sup>95</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 425.



**Res. 9.** 1: Rum Kilisesi ve Rum İdadi Mektebi, 2: Sinema Binasına Dönüştürülen Rum Kilisesi, 3: Rum Kilisesi'nin Kubbesi ve Çan kulelerinin Yıkımından Sonra Görüntüsü, 4: Kazımpaşa Sineması ve Bahçesi (Rum Kilisesi)<sup>96</sup>

Rum Kilisesi arsasının da yer aldığı 1900'lerin sonlarına ait fotoğrafta, kiliseye bağlı Rum Erkek Mektebi, Rum Kız Mektebi ve Sıbyan Mektepleri görülebilirken, kilise binasının tamamıyla yıkılmış olduğu açığa çıkmaktadır. Aynı zamanda H. 1320 tarihli kilise vaziyet planında *mektepe deposu* olarak ifade edilen küçük barakanın hala yerinde durduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında eski erkek mektebi ve idadi mektep arasındaki teneffüşhanenin de inşa edildiği görülebilmektedir (Resim 12).

Kilise yerine 1984 tarihinde Merkez Ortaokulu ismiyle iki katlı bir eğitim birimi inşa edilmiştir. Bulunduğu konum itibarıyla Merkez Ortaokulu eski Rum Kilisesi'nin yerinde bu tarihte Dumlupınar İlkokulu<sup>97</sup> olarak kullanılan Rum Erkek Mektebinin güneyinde yer almaktadır (Resim 13). Ayrıca 1941 tarihli Samsun Şehri İmar Planı Raporunda korunmaya değer yapılardan biri olarak 23 Nisan ilkokulunun ismi geçmektedir.<sup>98</sup> Bu okulun Rum Kilisesi bahçesinde yer alan yapılardan birinde eğitim verdiği anlaşılmaktadır.<sup>99</sup> 1993 yılında Rum Kız Mektebi ve Sıbyan Mekteplerinin de aralarında olduğu binalar yıkılarak yerine bugünkü 23 Nisan İlkokulu inşa edilmiştir.<sup>100</sup> Dumlupınar İlkokulu ismini alan Rum Erkek Mektebi, uzun süre eğitim işlevini sürdürmüştür. Kilise arsasındaki Rum İdadi Mektebi ise, hastane olarak kullanılmasından sonra 1900'lerin sonunda Cumhuriyet İlkokulu olarak kullanılmıştır.

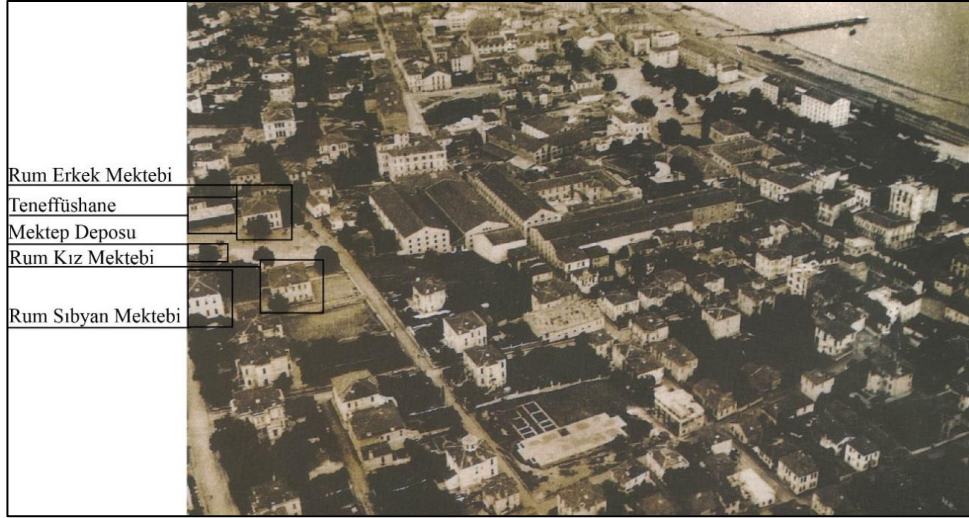
<sup>96</sup> 1 ve 2: İpek, vd., *Fotoğraflarla Samsun (1919 - 1959)* 211; 147. 3 ve 4: Sarısakal, *Samsun Eğlence Tarihi*, 223. (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

<sup>97</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 435.

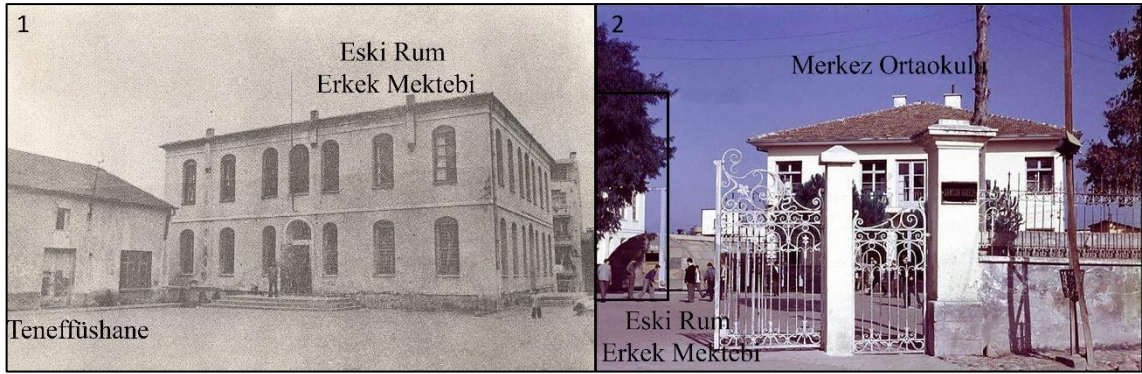
<sup>98</sup> *Samsun Şehri İmar Planı Raporu*, 1941: 4.

<sup>99</sup> "Vilayet Makamından", *Ahali*, 21 İkinci Kânun 1944: 4.

<sup>100</sup> "Okulumuz Tarihçesi", <https://23nisanoo.meb.k12.tr/> (Erişim Tarihi: 23.02.2022).



Res. 10. Rum Kilisesi Avlusu (1940'lar)<sup>101</sup>



Res. 11. 1: Teneffüshane Binası, 2: Rum Kilisesi Yerine İnşa Edilen Merkez Ortaokulu<sup>102</sup>

### 3.2. Rum Mezarlık Kilisesi

Samsun Kasabası'nda Rumlara ait bir diğer kilise olan Rum Mezarlık Kilisesi'nin ise daha kısa süre ibadete açık kalmış olduğu anlaşılmaktadır. 2 Mayıs 1931 tarihli Samsun Belediyesi Meclis raporunda mezarlık arsasının belediyeye ait olduğu ve içerisinde *bir binanın* bulunduğu zikredilmektedir. Bu bina yapı olarak ayakta kalmış olan Rum Mezarlık Kilisesi'dir. Bu tarihte mektep yapılarında hizmet vermek durumunda olan Askeri Hastane'nin inşası için mezarlık arsasının kullanılmasına şehir meclisi tarafından onay verilmiştir. Böylelikle mektep yapılarının da eğitim işlevine geri döndürülmesi amaçlanmaktadır.<sup>103</sup> Nitekim 1978 yılına geldiğimizde söz konusu Rum mezarlığının ve kilisesinin bulunduğu alanın bir kısmının park olarak düzenlendiği<sup>104</sup> ve diğer kısmının ise hastane ve eğitim birimlerine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

### 3.3. Ermeni Kilisesi

Rum Kilisesi ve Rum Mezarlık Kilisesi gibi savaş döneminde Ermeni Kiliseleri ve okulları da işlevsel dönüşümlere uğramışlardır. Ermeni Kilisesi gayrimüslimler tarafından bu dönemde

<sup>101</sup> İpek, vd., 2016b: 201. (İşaretlemler ve notlar yazara aittir.)

<sup>102</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 136., Merkez Ortaokulu 5.01. 2022 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=116389773621716&set=g.7026420950>.

<sup>103</sup> *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, 1977: 176.

<sup>104</sup> *Samsun Belediyesi Halk Hizmetinde*, 1977: 584.

bir toplantı yeri olarak kullanılmıştır. 1916 tarihinde Ermeni Kilisesi'nde silahların ele geçirilerek fotoğraflanmasının<sup>105</sup> kilisenin kapatılmasında etkili olduğu düşünülebilir. Sonrasında Vadala Ermeni Kilisesi'nin Müslüman muhacirlere geniş bir sığınak olduğundan söz etmektedir.<sup>106</sup> Ayrıca bu dönemde Ermeni nüfusun birçoğunun Samsun'u terk etmesiyle kilise zaten cemaatsiz kalmıştır. 1922 yılında gerçekleşen Yunan bombardımanı sonrasında Ermeni Kilisesi civarındaki Ermeni yetimhanesinin bir odasının yıkıldığı rapor edilmiştir.<sup>107</sup> Buradan Ermeni Kilisesi'nin yakınlarında bir de Ermeni yetimhanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Sarısakal bu yetimhanenin aynı zamanda Ermeni Kilisesi'ne bağlı bir misafirhane olduğunu belirtmektedir.<sup>108</sup>

1936 tarihinde Ermeni Kilisesi, temellerine kadar yıkılarak yerine 1938 yılında faaliyete geçecek olan 30 Ağustos İlkokulu yaptırılır. 1942 yılında binanın birinci katı Erkek Sanat Okulu'na tahsis edilirken, bahçede de ek bir *iş atölyesi* oluşturulur. 1951 yılından itibaren Erkek Sanat Okulu'nun taşınmasıyla yapı tekrar ilkokul binası olarak kullanılmaya devam edilmiştir<sup>109</sup>. Yapının temel planı bozulmamış olduğundan, vaziyet planında yapının haç şeklinde bir forma sahip olduğu hala görülebilmektedir. 1978 yılına ait fotoğrafta, yapının merdivenli zemin kat girişi eski kilise apsisinin bulunduğu alanı göstermektedir (Resim 14). Bahsi geçen Ermeni yetimhanesi ise 1930 tarihinde Gazipaşa isimli ilkokula dönüştürülmüştür.<sup>110</sup>



Res. 12. 30 Ağustos İlkokulu (1978)<sup>111</sup>

### 3.4. Ermeni Katolik Kilisesi

Ermenilere ait diğer bir ibadethane olan Ermeni Katolik Kilisesi de diğer gayrimüslim ibadethanelerinde olduğu gibi savaş dönemine kadar ibadete açık tutulmuştur. Kilisenin sonrasında hangi şekilde kullanıldığına dair bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, Vadala buranın bir dönem *askeri depo* olduğunu ifade etmektedir.<sup>112</sup> 1944 yılında Ahali Gazetesinde yer alan haberde ise, Hançerli Mahallesi'nde bulunan iki katlı kagir bir mağazanın Samsun İzale Şüyu satış memurluğundan açık arttırması için yer tayininde, söz konusu mağazanın doğusunda *Ermeni Kilisesinin* bulunduğunu ve buranın halihazırda *vakıf ebniyesi olup maliye kırtasiye deposu* olarak

<sup>105</sup> BOA, DH. EUM. 2. Şb, 69/13, 25 R 1334 / 1 Mart 1916.

<sup>106</sup> Vadala, 1944: 37.

<sup>107</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 21.

<sup>108</sup> Sarısakal, 2011a: 532.

<sup>109</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 451.

<sup>110</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 443. Ayrıca Gazipaşa İlkokulu 1941 tarihli Samsun Şehri İmar Planı Raporunda koruma altına alınmış yapılardan biridir. Bkz. *Samsun Şehri İmar Planı Raporu*, 1941: 4.

<sup>111</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 451.

<sup>112</sup> Vadala, 1944: 37.



kullanıldığı ifade edilmiştir.<sup>113</sup> Köse, kilise arsası üzerinde 1948 yılında Selahiye Camii'nin yaptırılarak ibadete açıldığını belirtmektedir.<sup>114</sup> Bu bağlamda caminin, kilisenin yer aldığı arsa üzerinde sözü edilen yapılar yıktırılarak, yeni baştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1978 Belediye envanterine göre caminin yanında halkın girişiyle 1972'te bir kız kuran kursu açılarak camiye eklenmiştir.<sup>115</sup>

### 3.5. Mater Dolorosa Katolik Kilisesi

Rum ve Ermeni Kiliselerinin yanında bu dönemde değişime uğrayan bir diğer kilise Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'dir. Zira kilise 1913 tarihinde *Genç Türkler* tarafından işgal edilerek, kilise odaları bu kişilerce kullanılıp kiraya verilene kadar ibadete açık bir yapıdır.<sup>116</sup> 1916'da ise kiliseye bağlı olan manastır, *yanında bulunan kiliseyle ayrılması* amacıyla kapatılmıştır.<sup>117</sup> Bu konuda Köse, manastır bölümünün Mekteb-i Sultaniye dönüştürüldüğüne değinmekte ve nedeninin ise gayrimüslimlerin Osmanlı'nın son dönemlerindeki güç zayıflığından faydalanarak çeşitli bozgunculuk olaylarına karışmaları neticesinde hükümet tarafından alınan bir tedbir olduğuna dikkat çekmektedir.<sup>118</sup> Bu süreçten sonra kilise 1900'lerin ortalarında ibadete tekrar açılmıştır. 1960 yılına ait bir fotoğrafta kilisenin giriş cephesindeki kemerli ikiz pencerelerin kısaltılarak birinci kata üç sıra kemerli pencere yerleştirildiği görülebilmektedir. İkiz kemerli pencerelerin her iki yanına da çan kulesine benzer dairesel aydınlatma pencereleri yerleştirilmiştir (Resim 15). Görülebileceği üzere ilk inşasında daha sade bir görünüme sahip olan Mater Dolorosa Katolik Kilisesi, sonrasında eklenen çan kulesi ve cephelerinde pencere açıklıkları ve nişlerle zaman içerisinde daha dikkat çekici bir forma kavuşmuştur.

1976'da belediye tarafından hazırlanan *Kesin Şehir İmar Planında* yer alan, 30 metre genişliğindeki ve 5 kilometre uzunluğundaki *Bulvar Yolu Projesi* gerekçe gösterilerek bu yol üzerinde kalan kilisenin yıkımı idarece talep edilmiştir. Zira planda kilise arsasının *yol ve yeşil saha* olarak yeniden imarı ön görülmüştür. Ayrıca bu konuda Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun ibadethane hakkında *tarihi ve mimari önemi bulunmadığı ve korunması gerekli eser olmadığı* yönündeki 13.11.1970 tarih ve 5598 sayılı görüşü de yıkım gerekçesi olarak öne sürülmüştür. Ancak İtalyan Konsolosluğu'nun Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kuruluna yeniden müracaatta bulunmasıyla, Anıtlar Yüksek Kurulu kilisenin eski eser olmasına yönelik 12 Haziran 1976'da yeniden toplanmış ve 9251 sayılı kararla yapının tescilli olduğu beyan edilmiştir. Tescil kararı sonrası belediye tarafından kilisenin müzeye dönüştürülmesi veya başka bir yere taşınarak orada *daha tarihi ve daha estetik* bir yapı olarak inşa edilmesi önerilse de yapı korunmuştur.<sup>119</sup> Ayrıca bu olaylar neticesinde daha önce Fransız konsolosluğu himayesindeki kilisenin artık İtalyan konsolosluğunun korumasında olduğu kilise tarafından dile getirilmiştir.<sup>120</sup> Kilisede ibadet devam etmekle birlikte yapının daha önce manastır ve Hristiyan aileler için ayrılan odaları papaz ikametgahı olarak kullanılan bir lojman ve bir büyük misafirhane olarak kullanılmaya başlanmıştır (Resim 15).

<sup>113</sup> "Samsun İzalei Şuyu Satış Memurluğundan", *Ahali*, 15 1. Kânun 1944: 3.

<sup>114</sup> Köse, 2014: 286.

<sup>115</sup> *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 67 - 68.

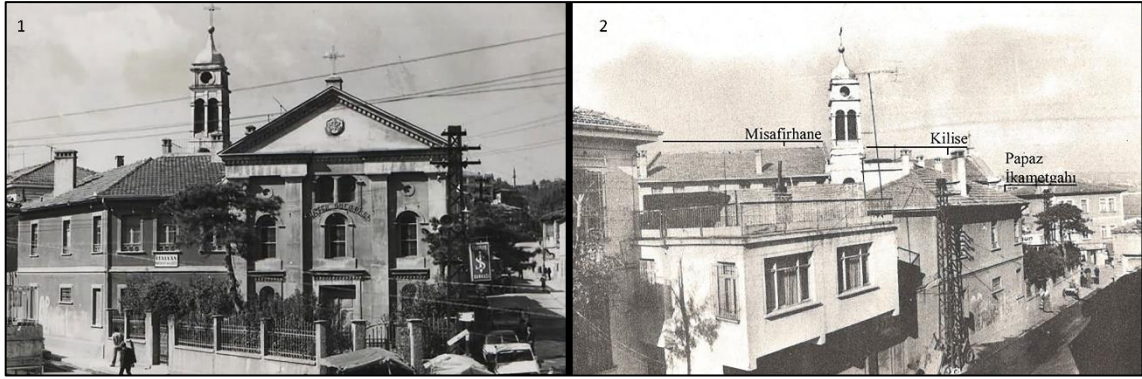
<sup>116</sup> "Tarih", (14.02.2022). <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf>.

<sup>117</sup> BOA, DH. EUM. 5. Şb, 81/29, 23 Z 1334 / 21 Ekim 1916.

<sup>118</sup> Köse, 2014: 292.

<sup>119</sup> *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, 1977: 368 - 371.

<sup>120</sup> "Tarih", <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.asp>. (Erişim Tarihi: 15.06.2021).



**Res. 13.** 1: Mater Dolorosa Katolik Kilisesi (1960'lar), 2: Mater Dolorosa Katolik Kilisesi Çan Kulesi, Papaz İkametgahı ve Misafirhane (1978)<sup>121</sup>

### Değerlendirme ve Sonuç

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte gayrimüslimlere tanınan haklar arasında yer alan ibadethane, okul, hastane, vb. yapılarını inşa edebilme durumu, mimari bağlamda gayrimüslimlerin şehir içerisindeki etkinliklerini arttırmıştır. Daha önce sınırlı inşa hakları bulunan ve şehrin çeperlerinde yerleşen gayrimüslimler, bu süreçte şehirlerin imar faaliyetleri de dahil olmak üzere çok sayıda kentsel çalışmanın içinde yer almışlar, imar meclislerinde bulunmuşlar ve yapılarını kagir olarak daha kalıcı şekilde inşa edebilmişlerdir. Ayrıca ibadethanelerini inşa edebilmeleri kolaylamış ve Müslümanlarla birlikte yerleştikleri mahallerde de olmak üzere çok sayıda yeni ibadethane açmışlardır.

Bu bağlamda Samsun Kasabası'nda ibadet ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda yeni kilise inşası için başvurulmuş ve bunlarla bağlantılı olarak yeni okullar ve misafirhaneler de açılmak istenmişlerdir. Başvuru sürecinin Osmanlı Devleti tarafından kayıt altına alınması, şehrin mekânsal biçimlenişini ve toplumsal yapı üzerinde gayrimüslim eserlerinin etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Ruhsat belgelerine göre Samsun Kasabası'nda 1866 yılında Rum Kilisesi'nin açılışından itibaren, elli yıllık süreç içerisinde toplamda beş ayrı kilise ve bunlarla ilişkili yaklaşık yedi okul ve dört misafirhane açılmıştır (Tablo 2). Bu durum şehirde gayrimüslimlerin ne denli aktif bir mimari inşa içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Tanzimat'ın ilanından sonra gayrimüslimlere mimari bağlamda tanınan hakların uygulandığını göstermesi açısından da önemli bir veridir.

Tanzimat'tan önce Samsun Kasabası'nda gayrimüslim yoğun nüfusu nedeniyle kiliselerin var olduğu düşünülebilir ancak Rum Kilisesi örneğinde olduğu gibi büyük kompleks yapılara 19. yüzyılda Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla rastlanılabilmektedir. Sonrasında mevcut gayrimüslim ibadethanelerinin açıkça tamir ve onarımlarına açıkça izin verilse de önce ahşap olarak inşa edilmiş eski Latin Katolik Kilisesi'nin yerine büyütülerek kagir yeni bir kilisenin açılması ya da harap Ermeni Kilisesi'nin yerine yenisinin inşa edilmesi örneğinde olduğu gibi kiliselerin yeni baştan inşa edildikleri görülmektedir. Bu şekilde kiliseler, kagir olarak ve büyütülerek şehir içerisinde daha kalıcı hale dönüştürülmüşlerdir. Bunun yanında Rum Kilisesi örneğinde olduğu gibi merkezinde kilisenin yer aldığı okullar, idare birimi ve öğretmen evini barındıran bir kompleks yapıların da inşasına izin verilmiştir. Benzer şekilde Mater Dolorosa Katolik Kilisesi manastır, misafirhane ve mezarlıktan oluşan bir komplekstir. Buradan hareketle gayrimüslimlerin şehir içerisinde kendi özel kamusal alanlarını da oluşturmalarına imkan verildiği düşünülebilir.

<sup>121</sup> 1: 6.04.2022 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://www.levantineheritage.com/samsun-church.htm>, 2: *Bütün Yönleriyle Samsun*, 1978: 149. (İşaretleme ve notlar yazara aittir.)

Diğer taraftan kiliselere dair ruhsat belgelerinde bu yapıların planlarında mutlaka çan kulesi ya da kubbe öğelerine yer verildiği bilinmektedir. Yapıların pek çoğunun çan kulesi ve kubbe gibi sembolik öğeleri taşıdıkları halde inşa edilmelerine izin verilmesi, daha öncesinde ibadethaneleri göze çarpmayacak şekilde inşa edilme zorunluluğu bulunan gayrimüslimlerin şehirde görünürlük kazanarak simgesel bir üstünlük de elde ettiklerini göstermektedir. Zira şehrin tepelik yerleşiminde kurulan yapılardan Rum Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin Karadeniz kıyılarından fark edilebilen apsileri bu duruma güzel bir örnektir. Bunun yanında Rum Kilisesi çan kuleleri ve kubbesiyle pek çok Samsun fotoğrafının odağında yer almıştır.

**Tablo 2.** Ruhsat Belgelerine Göre Samsun Kasabası Kiliseleri ve Özellikleri

Samsun Kasabası Kiliseleri	Mimarı	Yapı Planı Tarihi	İnşa Şekli	Yapının Ruhsat Tarihi	Planda Yer Alan		Bağlı Yapılar		
					Çan Kulesi	Kubbe	Okullar	Haneler	Diğer
Rum Kilisesi	-	-	Yeni Olarak	1866	İki Adet	Kubbeli	Rum Erkek Mektebi Rum Kız Mektebi Sıbyan Okulu Rum İdadi Mektebi	Öğretmen Evi	-
Mater Dolorosa Katolik Kilisesi	-	-	Eski Kilise Yerine Yenilenerek	1875	-	-	Manastır	Papaz İkametgahı ve Misafirhane	Mezarlık
Ermeni Kilisesi	-	1902	Eski Kilise Yerine Yenilenerek	1904	İki Adet	Kubbeli	Bir mektep içerisinde Erkek ve Kız İbtidai Mektebi	-	-
Ermeni Katolik Kilisesi	Leon Gurekian	1899	Yeni Olarak	1904	Bir Adet	-	-	Papaz İkametgahı	
Rum Mezarlık Kilisesi	Marqousas Kaysiaou	1910	Yeni Olarak	1912	Yok	Kubbeli	-	-	Mezarlık

**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Samsun Kasabası'nda kiliselerin Müslümanların da mevcutta olduğu mahallerde inşa edilmesi, daha önce Müslüman hanelerinin olduğu yerlerde gayrimüslim ibadethanelerinin açılmaması şartının göz ardı edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında kiliselerin çan kulesi ve kubbe öğelerinin uygulanması ile inşa edildikleri mahaldeki toplumsal yapı arasında bir ilişkinin varlığı da göze çarpmaktadır (Tablo 3). Her ne kadar kiliseler, çan ögesi ve kubbe ile tasarlansalar da Ermeni Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi örneğinde olduğu gibi yerinde uygulanmamışlardır. Söz konusu kiliselerin her ikisinin de Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı yerleşim içerisinde olması, hala sembolik olarak kiliselerin öne çıkarılmasının kültürel bağlamda mümkün olmadığını düşündürmektedir. Ancak yine Müslüman ve gayrimüslimlerin yerleşim mahallinde olan Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'nin ilk başta var olmayan çan kulesinin sonradan eklenmesi örneği, bu uygulamaların kiliseler özelinde farklılaştığını da göstermektedir. Zira Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'nin üzerinde Fransız konsolosluğunun himayesi, kilisenin inşasında olduğu gibi çan kulesi varlığında da etkili olmuş gibidir. Rum Mezarlık Kilisesi'ne ise bağışlanan bir vakıf arazisi üzerinde ancak çan kuleleri olmamak şartı ile izin verilmesi, milli mücadele dönemine yaklaştıkça sembolik uygulamalar üzerindeki hassasiyeti ortaya koyar. Bu bağlamda kilisenin inşasının bir kullanım ihtiyacını karşılamak üzere ancak Müslüman halkın siyasal ve politik hassasiyeti gözetilerek yapıldığı düşünülebilir.

**Tablo 3.** Samsun Kasabası Kiliselerinin İnşa Mahallerindeki Haneler ve İnşa Edilen Çan Kulesi - Kubbe Öğeleri

Samsun Kasabası Kiliseleri	Kilisenin Etrafındaki Mevcut Haneler	Mevcutta İnşa Edilen	
		Çan Kulesi	Kubbe
Rum Kilisesi	Yalnız Rum Cemaati	Var	Var
Mater Dolorosa Katolik Kilisesi	Müslüman ve Hristiyan Haneler	Var	-
Ermeni Kilisesi	Müslüman ve Hristiyan Haneler	-	-
Ermeni Katolik Kilisesi	Müslüman ve Hristiyan Haneler	-	-
Rum Mezarlık Kilisesi	-	-	Var

**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Samsun Kasabası'nda inşa edilen kiliseler 1914'e kadar ibadet işlevini sürdürmüş, sonrasında bir takım biçimsel ve işlevsel değişikliklere uğramışlardır. Gayrimüslimlerin büyük oranda şehri terk etmesiyle kiliselerin cemaatsiz kalması ve ibadetin gerçekleştirilemediği bu yerlerin siyasal toplantılar için kullanılması gibi sebepler, bu dönüşümlerin de nedenleri arasındadır. Bu durum Samsun Kasabası kiliselerinin dönüşen işlevleri ve kullanımlarını gösterir tabloda görülebilmektedir (Tablo 4). Çan kuleleri kubbeleri yıkılarak biçimsel olarak büyük bir değişikliğe uğrayan Rum Kilisesi'nin ilk olarak sinema binasına ve sonrasında bir kısmının okul ve yatakhaneye dönüştürülmesi, arka planda siyasal bir güç mücadelesini de yansıtmaktadır. Öncelikle yapıdaki biçimsel değişim, sembolik olarak kilisenin şehir bağlamındaki merkez özelliğini dönüştürmeye yöneliktir. Bu bağlamda yapının ibadet kısmı işlevsel olarak da farklılaştırılmış ancak kompleksin diğer yapılarının eğitim fonksiyonu uzun süre sürdürülmüştür. 1941 yılında Samsun'da koruma altına pek çok yapı alınırken, kilisenin bunlar arasında yer almaması, yapının kaybının başlıca nedeni olarak görülebilir. Bu noktada böylesine önemli bir yapının, kültürel bir değer olarak tecil ettirilmemesi önemli bir soru olmakla birlikte aynı zamanda politik bir güç çatışmasının varlığını da ortaya koymaktadır. Bunun yanında aynı yıl koruma altına alındığı ifade edilen 30 Ağustos İlkokulu, Osmanlı döneminde sığınak olarak kullanılmasından sonra 1936'da temellerine kadar yıkılarak okula dönüştürülen eski Ermeni Kilisesi'dir. Benzer şekilde Ermeni Katolik Kilisesi'nin yerine Selahiye Camii'nin inşa edilmesi, Rum Mezarlık Kilisesi'nin yıkılarak park ve diğer farklı kullanımlara ayrılması ve Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'nin 1978'de ibadethanenin yıkılarak yol ve park yeri yapılmak istenmesi de güç refleksi içerisinde düşünülebilir.

**Tablo 4.** Millî Mücadele Dönemi Sonrasında Samsun Kasabası Kiliselerinin İşlev ve Kullanımlarının Dönüşümü

Samsun Kasabası Kiliseleri	Yapı İşlevleri				Kilisenin Yıkımından Sonra Yerine İnşa Edilen Yapılar	
	Rum Kilisesi	Zafer Sineması (1928)	Yapı Kısmen Yıkılıyor (1939)	Kolej ve Yatakhane (1944?-1978)	Yapı Yıkılıyor	Merkez Ortaokulu (1984)
Mater Dolorosa Katolik Kilisesi	Kilise				İbadethane Olarak Kullanılmaya devam ediyor	
Ermeni Kilisesi	Müslüman Muhaciler İçin Sığınak			Yapı Temellerine Kadar Yıkılıyor	30 Ağustos İlkokulu (1936)	
Ermeni Katolik Kilisesi	Askeri Depo	Maliye Kırtasiye Deposu (1944)	Yapı Yıkılıyor		Selahiye Camii (1948)	
Rum Mezarlık Kilisesi	Yapı Yıkılıyor (1930?)					

**Kaynak:** Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Sonuç olarak Samsun Kasabası'nda Tanzimat'ın ilanından sonraya rastlayan kiliselerin inşa süreci sosyopolitik bağlamda gayrimüslimlerin elde ettikleri siyasal güç üstünlüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Bir anlamda fiziksel olarak gayrimüslimlerin şehir yapılanmasındaki yerleri ve toplumsal statüleri bu yapılar aracılığıyla sembolik olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde yapıların milli mücadele döneminden itibaren dönüşümü bir taraftan politik ve siyasal düzlemin değişimini işaret ederken, diğer taraftan sembolik olarak değişen kent algısını da yansıtmaktadır. Bu bağlamda kiliseler, gayrimüslim nüfusun kent yapılanmasında etkinliklerini değerlendirebileceği önemli birer temsil aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

### Salnameler

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869* (1993), C 1, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871* (1993), C 3, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872* (1994), C 4, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1881* (1999), C 12, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1892* (2005), C 14, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1903* (2008), C 21, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904* (2009), C 22, (Haz. Kudret Emiroğlu), Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

### Gazeteler

"Depremde Hasara Uğrıyan Sinema", *Ahali*, 21 İkinci Kânun 1944.

"Samsun İzalei Şuyu Satış Memurluğundan", *Ahali*, 15 1. Kânun 1944.

"Vilayet Makamından", *Ahali*, 11 İkinci Kânun 1939.

"Vilayet Makamından", *Ahali*, 21 İkinci Kânun 1944.

"Vilayet Makamından", *Ahali*, 8 Teşrinsani 1939.

### Araştırma ve İnceleme Eserler

Bozkurt, Gülnihal (1989), *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Siyasi Durumu (1839 - 1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kocaoğlu, Bünyamin (2014), "Samsun Türk Ocağı ve Halkevi (1923 - 1950)", *Gelenekten Moderniteye Samsun*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 59-76.

*Bütün Yönleriyle Samsun* (1978), 1. Kısım, Ankara: Nüve Matbaası.

Güler, Ali (1998), “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim – Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan “Kilise Defterleri”nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9/9, 155-175.

Olgun, Hakan (2010), “Kilise Defterlerine Göre İstanbul’da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir arada Yaşamaları: İstanbul Tecrübesi*, (Ed. M.F. Arslan – M.V. Bilici), İstanbul, 223-233.

İpek, Nedim-Yılmaz, Cevdet-Seylan, Ali (2016a), *Fotoğraflarla Samsun (1840 – 1918)*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.

\_\_\_\_\_ (2016b), *Fotoğraflarla Samsun (1919 – 1959)*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.

Köse, Osman (2014), “Samsun’da Camiler, Mescitler ve Kiliseler (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 259-297.

Öznülüer, Mervenur (2019), *Samsun” Vilâyet Gazetesi’nin Samsun Basın ve Yayın Tarihindeki Yeri ve Önemi (1932-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

*Samsun Belediyesi Halk Hizmetinde (1977)*, Ankara: Nüve Matbaası.

*Samsun Şehri İmar Plânı Raporu (1941)*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Sarısakal, Baki (2011a), *Samsun Eğitim Tarihi*, Birinci Kitap, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2011b), *Samsun Eğitim Tarihi*, İkinci Kitap, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2007), *Samsun Eğlence Tarihi*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2008), *Samsun’da Unutulmayan Olaylar*, Birinci Kitap, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Serbestoğlu, İbrahim (2019), *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, Ankara: Gece Kitaplığı.

*Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (2020)*, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

*Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi (1977)*, Ankara: Nüve Matbaası.

Taşar, V. Derda (2021), “Osmanlı’da Dini Mimarinin Dönüşümü”, *Milel ve Nihal Dergisi*, 18, 209-237.

\_\_\_\_\_ (2021), “Tanzimat Döneminde Azınlıklar ve Mimari: Samsun Örneği”, *Tanzimat’tan Günümüze İmar ve Şehircilik Tarihi*, (Ed. Musa Öztürk), Ankara: Bayındır Memur-Sen ve İdeal-kent Yayınları, 145-170.

Vadala, R. (1944), *Samsun Mazisi – Hali – İstikbali*, (Çev. K. Sarıgöllü), Gaziantep: C. H. Partisi Basımevi.

Yollacı, M. Emin (1998), *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

**Elektronik Kaynaklar**

“Şark Ticaret Yıllığı - Annuaire Oriental. Banque Nationale de Grèce voir au verso. Zone franche de Salonique voir annonce page 505. 1936”, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/2925>, (Erişim Tarihi: 6.07.2021)

“La fête Dieu en 1903 - Samsun 1903 Yortu Töreni - Celebration of Christian Feast in Samsun, dated 1903”, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/201559>. (Erişim Tarihi: 14.02.2022)

“Plan de Samsoun (Mer Noire) dressé spécialement par Y. Courdadji pour The Annuaire Oriental & Printing Co. Ltd. Intercalé dans son Annuaire Oriental 25me Année 1905”, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93726> (Erişim Tarihi: 21.06.2021)

“Tarih”, <http://www.anadolukatolikkilisesi.org/samsun/tr/storia.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.02.2022).







Şahin, Fatih, “Geleneksel Yapı Kurgusunun Yeniden Yorumlanması Üzerine Trabzon’da Bir Uygulama Deneyimi: HG Evi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.273-289.  
DOI: 10.31765/karen.941729

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.  
*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

## GELENEKSEL YAPI KURGUSUNUN YENİDEN YORUMLANMASI ÜZERİNE TRABZON’DA BİR UYGULAMA DENEYİMİ: HG EVİ \*

Fatih ŞAHİN\*\*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, Öğr. Gör. Dr. Fatih ŞAHİN, (2018), “Reinterpretation of Traditional Building: The Case of HG House”, International Symposium on Urbanization and Environmental Problems: Transition/Transformation/Authenticity (ISUEP), Anadolu University, Eskişehir, Cilt 3, s. 211-218’de tam metin bildiri kitabında yayınlanmış olup, yeniden gözden geçirilmiş, eklentiler yapılarak yeni bilgiler ve yeni kaynaklarla genişletilmiştir.

\*\* Öğr. Gör. Dr.,  
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,  
Trabzon/TÜRKİYE  
✉ fatihsahin@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3824-9069

**Anahtar Kelimeler:** Doğu Karadeniz Bölgesi, Geleneksel Ev, Tasarım Süreci, Özgünlük, HG Evi

**Keywords:** Eastern Black Sea Region, Traditional House, Design Process, Originality, HG House

**Öz:** Trabzon Akçaabat ilçesinde inşa edilecek olan HG Evi; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü üzerinden gelen bir konut tasarımı projesidir. Bölgede yer alan geleneksel konut dokusunun plan, kesit, görüntüş ve vaziyet düzleminde öne çıkan detayların yeniden yorumlandığı HG Evi, sonraki nesillere fikirselle ve düşünselle anlamda çıkarımlar yapabilecekleri, geleneksel mekânselle ilişkileri yeniden değerlendirmeyi amaçlayan bir konut kompleksidir. Bu projenin amacı, çevresiyle uyumlu, doğayla bütünleşen ve geleneksel yapı kurgusu üzerinden, özgün fikir üretilecek mimari yorumunun yakalanmasıdır. Bu yüzden tasarlanan kütlelin var olan dokunun içerisinde kaybolması, kullanılan cephe, strüktür vb. malzemelerinin mümkün olduğunca yerel ve doğal malzemelerden seçilmesi gibi yaklaşımlar, projenin en az fonksiyonel bütünlüğü ve akıcılığı kadar önem taşımaktadır. Bu çalışmada çevreselle bilgiyi tasarım sürecine taşımayı, bilim ile sezgiyi yönlendirmeyi hedefleyen yöntemlerden biri olarak mekân örgütlenmesinin tasarım sürecinde bir araç olarak kullanılma potansiyeli üzerinde durulmaktadır. HG Evinin geleneksel konutun yeniden yorumlanmasını içeren kütlele oluşum ile bütünleşen detay çözüm önerileri mekân dizilimi, mekânın ilişkisel, konfigürasyonel özelliklerine odaklanarak mekân ve içinde gerçekleşen yaşamı deşifre etmeyi hedeflemektedir. Geleneksel yapı kurgusundan beslenen HG Evi, biçimselliği ve mekân örgütlenmesinin tasarım sürecinde kullanılma potansiyelinin irdelenmesi, kütlele ve çözüm odaklı bulguların yeniden yorumlanmasını ön plana çıkarmaktadır.

### AN APPLICATION EXPERIENCE IN TRABZON ON THE REINTERPRETATION OF TRADITIONAL BUILDING FICTION: HG HOUSE

**Abstract:** The HG House to be built in the district of Trabzon Akçaabat in Yenimahalle Bodomiya Stream site; It is a housing design project brought to me through Karadeniz Technical University, Revolving Fund Management Directorate. The HG House, where the plan, section, appearance and details of the old housing pattern in the region are reinterpreted, is a residential complex that aims to re-evaluate the old spatial relations where they can make intellectual and intellectual inferences to the next generations. The aim of this project is to show that a new product can be

**Geliş Tarihi / Received Date:** 25.05.2021

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 18.07.2022

designed by interpreting the integrated and traditional house instead of damaging the nature, as well as designing harmony with the environment of the building. Therefore, the designed mass is lost in the existing tissue, the façade used, the structure, approaches such as selecting materials from local and natural materials as much as possible are just as important as the functional integrity and fluency of the project. This study focuses on the potential use of space as a tool in the design process as one of the methods aimed at di-

recting environmental knowledge to the design process and directing it intuitively with science. HG House's reinterpretation of the traditional dwelling aims to decipher the space and the life that takes place in the space, focusing on the relational, configurational features of the space. It is tried to examine the potential use of the space layout in the design process. HG House, which feeds on traditional building fiction, highlights the formality and potential of space organization to be used in the design process and reinterpretation of mass and solution-oriented findings.

## Giriş

Konut; iletişim, etkileşim, mekân/zaman ve anlamın örgütlü bir örüntüsü olarak tanımlanmaktadır. Bir yandan ait olduğu grubun karakteristiklerini, yaşama biçimini, davranış kurallarını, çevresel tercihlerini, imgelerini, zaman/mekân taksonomilerini yansıtırken, öte yandan kullanıcısının özünüyle ilgili imgelerini, kendini kanıtlama ve anlatma eğilimini, böylece tasarımı, donatımı ve biçemi ile bireyin kişilik ve ayrıcalığını yansıtır.<sup>1</sup> Bu anlamda, toplumun en küçük birimi ve bir üst yapı kurumu olan aileyi içinde barındıran yuva veya aile bireylerinin fizyolojik gereksinimlerini sağlıklı ilişkiler içerisinde temin ettikleri ve içinde mutlu olarak dini, kültürel, geleneksel ve gündelik görev, işlev ve ilişkilerini giderdikleri mekânlara “ev” denilmektedir.<sup>2</sup>

Anadolu'daki evlerin kavram ve biçimleri geleneklere, ekonomik koşullara, bölgesel-doğal verilere ve uygulama ilkelerine bağlı olarak çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu örnekler daima o bölgenin tarihsel kimliğinin önemli izlerini ve etkilerini de bir tür kayıt gibi kendi üzerinde taşımakta ve çok yönlü bir sentez ile güçlendirerek, zenginleştirerek dışa vurmaktadır.<sup>3</sup>

Doğu Karadeniz Bölgesi, doğası, kültürü ve mimarisi ile özellikli bir yaşam çevresidir. Bu özellikli coğrafyaya ait geleneksel mimari miras, koruma çalışmalarının yetersizliği, koruma bilincinin yeterince oluşmamış olması ve değişen yaşam koşulları karşısında hızla yitirilmektedir. Yeni yapılaşmalarda ise geçmişle bağ kurmayan, aidiyet hissinden uzak tasarım anlayışı içinde ele alındıklarından, var olan mimari zenginliğin dönüşümü unutulmuş olmaktadır. Bölgede karakteristik özellikte halen yaşamını sürdüren kullanılan/kullanılmayan evler bulunmaktadır. Bu evlerin yapım tekniği ve mimari özellikleri, yeni yapılacak olan tasarımlar için bir altlık oluşturmaktadır. Trabzon Akçaabat Yeni Mahalle' de HG Evi<sup>4</sup> üzerinden “Konut Tasarımı” sorunsalıyla çözümlenmeye çalışılan kurgu, yeni, değişim, dönüşüm kavramlarıyla desteklenmektedir. Geleneksel konut tipolojisinin detayları, kullanıcı gereksinimlerine cevap veren farklı bir tematik anlayışla, form-işlev diyalogu kurularak tasarım sürecinden geçirilmektedir.

### 1. Geleneksel Konut Mimarisi

Geleneksel mimari coğrafi konum, iklim, gelenek-görenekler, üretim-tüketim biçimleriyle şekillenen ve deneyimle inşa edilmiş yapılardır. Geleneksel mimarinin özgünlüğünü belirleyen en önemli unsurlar bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak kullanılan özgün yapı malzemesi ve

<sup>1</sup> Batur ve Öymen Gür, 2005: 165.

<sup>2</sup> Büyükçolak ve Kırıkçı, 1993: 11.

<sup>3</sup> Suher, 1995: 3-12.

<sup>4</sup> 28.05.2018 tarihli ve 70379363-604.99-E.41843 sayılı yazı üzerine Trabzon Akçaabat İlçesi Yenimahalle Bodomiya Deresi Mevkii, 13/1231 Cilt/Sayfa Nolu, 11/23Ada/Parsel Nolu, 583,62 m<sup>2</sup> taşınmaz üzerinde Konut (HG Evi) tasarımı ve uygulama proje çizimleri tarafımdan yapılmış ve Karadeniz Teknik Üniversitesi, Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü üzerinden Hasan Gedikli' ye teslim edilmiştir.

yapım tekniğidir. Özellikle kırsal alanda, geleneksel mimari miras içinde bulunduğu coğrafya ve yaşayan halkın tarihi, kültürü ve gelenekleri ile birlikte korunabildiğinde özgün değerini bütünsel olarak ortaya çıkarabilmektedir.

Geleneksel mimari geniş anlamıyla mimarsız mimarlık olarak tariflenirken, nesiller arasında iletişimsel/yaşamsal diyalog kuran,<sup>5</sup> tecrübe ve deneyime dayalı bilgiyle inşa edilmiş yapıları kapsamaktadır. Mimari, yerel iklim koşullarının dikkate alınmasını, yöreye özgü yakın çevredeki malzemeleri geleneksel yapım teknikleri içinde kullanılmasını sağlamaktadır. Bölgede yaşayan/yaşayacak olan insanların geleneklerine, yaşam tarzlarına ve sosyo-ekonomik koşullarına uygun biçimde değerlerin izlerinin taşınması bir tasarım bütünü olup anonim mimarlık veya insanlığın mimarisi olarak da tanımlanmaktadır.<sup>6</sup>

Yöresel mimarlığı oluşturan en önemli etkenler, doğal, kültürel, ekonomik ve toplumsal yapıdır. Geleneksel mimarlık, toplumun çeşitli gereksinmelerinin ve sorunlarının yöresel olanaklarla karşılanmasının ürünüdür. Doğal yapının ağırlığı yerleşme biçiminde kendini gösterirken, ekonomik yapı evin eklentilerinin ortaya çıkışında, toplumsal yapıya çeşitli etnik gruplara göre değişiklik gösteren plan tiplerinin oluşmasında etkili olmuştur.<sup>7</sup>

Yapı strüktürünün oluşumunda, iklimsel öğelerin yanında topografya ve yönlenme de etkilidir.<sup>8</sup> Unutulmamalıdır ki bölgesel kimliklerin ve kişiliklerin oluşmasında “halkbilim” önemli bir yer tutmaktadır. Halkbilim, olay ve ürünleri yalın maddi ya da manevi yönleriyle ele alıp, toplumun olay veya ürünle ilgili inanç ve geleneksel davranışlarını da inceleyip birlikte ortaya koymaktadır. Ancak bu bilim dalı sadece taşı, toprağı, ahşabı değil bunların oluşturduğu bütünün içerisinde sürdürülen hayatı sorgulamaktadır. Bu anlamda uygulanan halk mimarisi, halkın değer yargılarını, dünya görüşlerini, gelenek-görenek ve inanç sistemlerini, aile ve akrabalık bağlarını, komşuluk ilişkilerini anlamada ve anlatmada kaynaklık eden en önemli verilerden biridir.<sup>9</sup>

### 1.1. Karadeniz Bölgesi Geleneksel Konut Mimarisi

Karadeniz Bölgesi, birçok uygarlığı barındırmış, yapı ve yerleşme kültürü açısından yaşayan bir müze niteliğindedir. Geleneksel mimari, günümüz ve geçmiş arasında kurulan diyalog yapı ve yaşam kültürünün sürekliliği açısından önemlidir. Mimari, genellikle çok eğimli bir topografya üzerinde ve çevreye uyumlu yapı örneklerinin yanında mekânsal örgütlenme, kurgusal biçimlenme ve kullanılan malzemelerle yaşayan/yaşanan mekânsal niteliklerle günümüze kadar gelmiş özgün değerdedir<sup>10</sup> (Resim 1, 2).

<sup>5</sup> Ganguly, 2015: 171-177.

<sup>6</sup> Halicioğlu, 2012: 39-54; Rapoport, 1969: 246.

<sup>7</sup> Sözen ve Eruzun, 1992: 102; Sözen, 2001: 140-141.

<sup>8</sup> Sümerkan, 1989: 82-86.

<sup>9</sup> Balıkçı, 1997: 79; Aktuna, 2007: 32-36.

<sup>10</sup> Sümerkan, 1990: 27.



**Res. 1, 2.** Geleneksel Evlerin Topografyaya Kümelenmiş Yerleşimleri (N. Yazıcı Arşivi)

Bölgedeki geleneksel yapı sanatının gelişimi, yaşamsal gerekliliklerden ve çevredeki var olan malzemelerin çeşitlenmesinden etkilenmektedir. Yapı sistemlerini ve yapıyı etkileyen bu önemli etkenler; iklim, topoğrafya, yöresel yapıcılık deneyimi, yerleşme zorunlulukları, gelenek-görenek, halkın sosyo-ekonomik düzeyi, kültürel ve tarihsel ilişkiler şeklindedir.

• **Malzeme ve Strüktür**

Geleneksel ev mimarisinde ön plana çıkan duvar kurgusu, ahşap çatma ve yığma taş yapı sistemiyle biçimlenmektedir.<sup>11</sup> Bu yapım sisteminin en temel özelliği, subasman seviyesine kadar olan kısmın taş örgü, takip eden diğer katların ise ağaç iskeletli çatki sistemli veya yığma sistemli olmasıdır (Resim 3, 4).



**Res. 3, 4.** Taş Duvar Kurgusu, Ahşap Çatki Sistem Bağlantılı Geleneksel Evler (N. Yazıcı Arşivi)

Çatki sisteminde yapı yükü zemine aktarılırken ahşap dikme ve kirişler kullanılmaktadır. Yapı strüktürü temel duvarlarının yükseltilmesiyle bağlantılı belirli bir yükseklik sonrasında konumlanmaktadır. Taşıyıcı sistem düzeni, zemin bağlantılı taş duvarın üstüne yatay konumda ahşap tabanların getirilmesi, köşe ve ara direklerin yerleştirilmesiyle sağlanmaktadır. Dikmelerin düz ya da çapraz ek parçalarla bağlantısı dolgu sistemini oluşturmaktadır. Düz bağlantılı sistem oluşumu kare biçimli göz dolma, çapraz olduğunda ise üçgen kesitlerin biraradalığı ile muskalı dolma şeklini almaktadır<sup>12</sup> (Resim 5, 6).

<sup>11</sup> Batur ve Öymen Gür, 2005: 57.

<sup>12</sup> Sümerkan, 1989: 82-86; Sümerkan, 1991: 173-184.



Res. 5, 6. Geleneksel Evlerin Dolgu Tekniklerinin Farklı Malzemeyle Uygulamaları (F. Şahin Arşivi)

Geleneksel yapıların cephe oluşumu katlararası biçim ve malzeme özellikleriyle farklılık göstermektedir. Taş duvarlar zemin bağlantılı kot oturumlarını sağlarken, üst katlarda köşe birleşimleriyle ön plana çıkan ahşap yığma sade yüzeyler, strüktür kurgusundan kaynaklı biçimin dışa aktarımı olan göz ve muskalı dolma sistemleriyle bütünlük kazanmaktadır. Bu durum bazı evlerin duvarlarının sıvanmadığı durumlarda dekoratif anlamda daha etkilidir.<sup>13</sup>

#### • Çıkmalar

Mekân örgütlenmesine bağlı olarak farklı plan tipleri çözülürken sofalı oluşumlar, odalar arası geçişi yönlendirmesinin yanında, üst katlarda sokak ya da bahçe bağlantılı yüzey çıkmaları toplumsal/sosyal beklentilerin yanıtlanmasına karşılık veren bir form olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>14</sup> Çıkmalar, aynı zamanda ana katın işlevsel önemini vurgulaması, mekânsal hiyerarşide yaşama birimleri arasındaki kademelenmeyi belirlemesi ve evin dış çevreye en fazla açılmak istediği yönü göstermesi bakımından da önemli görülmektedir<sup>15</sup> (Resim 7, 8).



Res. 7, 8. Mekânsal Açık ve Kapalı Çıkmaları Olan Geleneksel Evler (F. Şahin Arşivi)

#### • Çatı

İklim koşulları ve işlevsel olmasından kaynaklı biçimsel farklılıklar görülen çatılar, taş ve ahşap yüzeylerin tamamlayıcısı görevindedir. Bölgenin fazla yağış alması sebebiyle bu durumdan

<sup>13</sup> Kuban, 1966: 19.

<sup>14</sup> Başkan, 1988: 8,9; Evren, 1959: 6,7.

<sup>15</sup> Evren, 1959: 7,8.

etkilenen çatı şekilleri üç temel formda gelişmiştir. Bunlar, kırma, üç omuz ve dört omuz çatılardır<sup>16</sup> (Resim 9, 10).



Res. 9, 10. Farklı Çatı Türleri Olan Geleneksel Evler (B. Tosun Arşivi)

#### • Saçaklar

Çatıların dışa doğru yönlendirmesiyle oluşturulan ahşap saçaklar, çıkmaların getirdiği hareketlilikle bütünleşerek cephe biçimlenmesinde önemli görsel rol oynamaktadır. Düz ve üçgeni tamamlayan ahşap merteklerle yapı dışına taşarak iklimsel dış etkenlerden binanın korunmasını sağlamaktadır. Yapı kurgusunun yere özgünlüğünü oluşturan saçaklar, işlevsel oluşumunun yanında formu ve ölçüleriyle değişikliği/aynılığı ortaya çıkaran mimari öğelerdir (Resim 10, 11).



Res. 10, 11. Mertekli Saçak Türleri Olan Geleneksel Evler (F. Şahin Arşivi)

#### • Kapılar ve Pencereler

Geleneksel evlerin yapısal strüktürünün yanında detay çözümleriyle ahşap kurgulanan pencere ve kapılar ön plana çıkmaktadır. Arazi eğiminden kaynaklı zemin kat kot oturumlarına erişebilirlik açısından planimetrik olarak genellikle sofanın iki ucunda ahşap kapılar yer almaktadır.<sup>17</sup> Mekânsal örgütlenmede çatı katların kullanımsal özelliklerine bağlı olarak, dış avludan direk bağlantılı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Böylelikle iç mekânda katlar arası bağlantı ahşap merdivenlerle sağlanırken dışarıdan içeriye girişler farklı katlarda çözülmüş kapılarla sağlanmaktadır. Pencereler dikdörtgen yatay/düşey sürme ya da kanatlı olarak düzenlenen dikkati çekici bir yapı elemanı olarak görülmektedir (Resim 12, 13).

<sup>16</sup> Eruzun, 1997: 134.

<sup>17</sup> Sümerkan, 1990: 116; Akgün, 2013: 81-84.



Res. 12, 13. Geleneksel Evlerde Ahşap Kapılar ve Pencereler (N. Yazıcı Arşivi)

#### • Hayat

Evlerin araziye yerleşimi eğimden kaynaklı değişimler gösterse de mimari kurguda ele alınan hayat, iç ve dış mekân bağlantısını sağlamaktadır. Merkezi plan çözümünden kaynaklı odaların dizilimi, hayat ile doğrudan ya da dolaylı bir yakınlık içindedir.<sup>18</sup> Hayatların, alternatif işlev üstlenmesi, evlerin yanlarında, ön cephelerinde dışarıya açık yarı kapalı görsel çıkımların oluşmasına neden olmuştur. Masif kütle anlayışını hafifleten bu yaklaşımlar estetik farkındalığı artırmaktadır<sup>19</sup> (Resim 14, 15).



Res. 14, 15. Geleneksel Evlerin Hayat Kurgusundan Kaynaklı Oluşan Yan Çıkımlar ve İç Mekân (F. Şahin Arşivi)

#### • İç Mekân Organizasyonu

Yapıların plan tipolojilerinde merkezi yönlendirici göreviyle yer alan sofalar bina cephelerini etkileyen önemli bir öğedir<sup>20</sup> (Resim 15, 16, 17). Geleneksel evler, toplumun imkanlar dahilinde elde edilen malzemelerle tarihsel süreç içerisinde görülen/öğrenilen biçimsel ve işlevsel çeşitlilik ile zenginleşmektedir. Kitlesele örüntüde yakalanan estetik deneyimler uzun bir tarihi gelişmenin ve kültürleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkmaktadır.<sup>21</sup>

Doğu Karadeniz evlerinde sofa genellikle planın ortasında yer aldığından cephe de buna göre simetrik olarak şekillenmektedir. Geleneksel Türk evinde yaşam biçimleri ve işlevlere göre

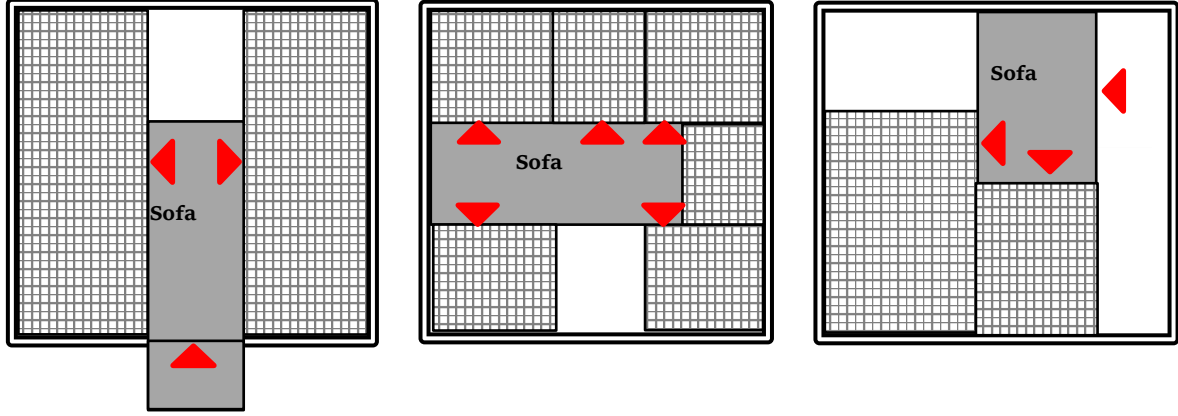
<sup>18</sup> Özgüner, 1970: 60-61.

<sup>19</sup> Sümerkan, 1989: 82-86.

<sup>20</sup> Ögel, 1981: 227; Batur ve Öymen Gür, 2005: 19.

<sup>21</sup> Sümerkan, 1991: 179.

biçimlenen, boyutlandırılan mekânlar ve mekânlar arası organizasyon, içeriden dışarıya doğru gelişmekte ve yapının dış kabuğunu/strüktürünü oluşturmaktadır.<sup>22</sup>



**Res. 15, 16, 17.** Geleneksel Evlerin Mekân Örüntüsünde Yer Alan İç, Orta, Dış Sofa Plan Kurgusu (Modelleme: F. Şahin)

Geleneksel ortak yaşam alanları, farklı sosyal yapı içerisinde benzer çözüm detayları sunmaktadır. Plan tipleri belirli bir biçim işlev ilişkisiyle tekrar edilirken, aile büyüklüğünden kaynaklı gereksinimler oda sayılarının çoğaltılmasıyla karşılanmaktadır.<sup>23</sup> Bir plan tipinden türetilen mekânsal örüntü çeşitliliği, yapı tasarımı ve kullanımı üzerinden okunduğunda geleneksel mimari dokuya renk ve zenginlik katmaktadır.<sup>24</sup> Geleneksel plan kurgusunda sofayla çözülen odaların ana mekânı mutfak olarak görülmektedir. Sabit donatılarla tefriş edilen (terek, sedir, şömine/ocak, tuğla yığma baca vb.) mutfak yemek pişirme/yeme eyleminin yanında, oturma, dinlenme, yıkanma, yatma ve benzeri işlevleri de karşılayabilen çok amaçlı bir yaşam mekânıdır.

## 2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Karadeniz Bölgesi'ndeki geleneksel konutlarda görülen mimari örgütlenmenin/karakteristik parçaların, topoğrafya ilişkisinin, kültürel ve çevresel verilerin Akçaabat'ta uygulanacak HG Evi tasarımını yönlendirmesi, mimari yaklaşımının/felsefesinin literatüre kazandırılması ve gelecek nesillere aktarılması önemli görülmektedir. Geleneksel yapı kurgusunun yeniden yorumlanması, desteklenen mimari düşünce/fikirlerin anlaşılması ve tanıtılması ile yere özgü yapılacak yeni/özgün mimari tasarımlara katkı vereceği düşünüldüğünden HG Evi'nin mimari üslubunun/temsiliyetinin ve çözüm önerilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada yöntem olarak literatür araştırması, alan çalışması/yerinde tespit, gözlem, fotoğrafçılık ve görüşme tekniği kullanılmıştır.

**Literatür Araştırması:** Konu ile ilgili genel literatür araştırması yapılmıştır. Karadeniz Bölgesinde bulunan geleneksel yapı kurgusunun belirlenmesi, mimari örgütlenme kapsamında plan-kesit-görünümlerin farklı/benzer yönlerinin Akçaabat yakın çevresi ile karşılaştırılması, temel karakteristik mimari öğelerin/parçaların kullanımı için bilgi kaynağına yönelik eskizler, fotoğraflar, çizimler, notlar, seminerler, konu ile ilgili yapılan tezler, yazılan kitaplar ve mimari projeler incelenmiştir.

**Alan Çalışması:** Bu aşamada imar plan notları dikkate alınarak form oluşumu ve kütleli yerleşim için topoğrafyanın, manzara yönelmesinin ve komşu parsellerin analizi, mekânsal örgütlenmenin çözümü kapsamında tasarımın mekânsal düzen-dizimsel kurgusu, düşey-yatay

<sup>22</sup> Ögel, 1981: 228.

<sup>23</sup> Çal, 2012: 26.

<sup>24</sup> Eminağaoğlu ve Çevik, 2015: 76-97.



sirkülasyonu, mekânsal kapalılık-iç-dış ilişkisi, diğer destek öğeleri içinde su, yeşil, aydınlatma, kot farkları kalitelerinin nasıl ve nerede kullanılacağı/kullanılmayacağı yerinde tespit edilmiştir. Mimari mekân kalitelerinin farklılaşması, alışılmışın ötesinde yenilikçiliği, özgün tasarım düşüncesi dikkate alınarak geleneksel yapı kurgusunda bulunan karakteristik mimari öğelerin/parçaların yorumlanması için yakın çevre yapılaşma verileri elde edilmiş, form oluşumu ve işlev dağılımı yer bağlantılı ortaya konmuştur.

**İşverenle Görüşme:** İşverenin mekânsal istekleri, ekonomik girdileri ve estetik beğenileri dikkate alınarak HG Evi'nin tematik yaklaşım kurgusunun belirlenmesi için 28.12.2017 ve 20.07.2018 tarihleri arasında belirlenen periyodik zaman içinde görüşmeler yapılmıştır. Taslak halinde sunulan eskizler üzerinden işveren ile karşılıklı yapılan kritikler ile değiştirilen/geliştirilen HG Evi tasarımında; işverenin beklentilerine<sup>25</sup> yönelik, bina ve mekân ölçeğinde alternatif çözümler/detaylar üretilmiştir. Geleneksel konut dokusunun fiziksel mimari boyutta sunduğu yerleşim kararları, mekânsal gereksinimler, yapı strüktürü, kullanılan malzemeler, hareketli ve sabit donatılar ve öge/obje detayları üzerinden karar verilen uygulamaya yönelik, tasarımsal yaklaşım girdileri elde edilmiştir. Bununla birlikte seçilen tematik fikirlerin uygulama sürecini olumlu/olumsuz<sup>26</sup> etkileyeceği düşünüldüğünden tasarımın biçimsel ve işlevsel olarak anlaşılabilir/okunabilir olmasına karar verilmiştir.

### 2.1. Proje Alanı/Yakın Çevre İlişkisi

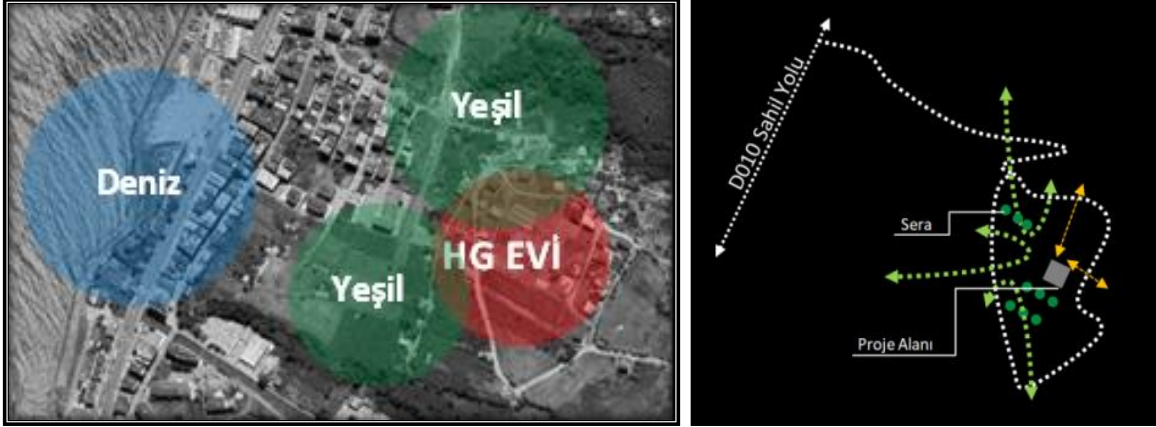
Trabzon Akçaabat ilçesinde Yenimahalle Bodomiya Deresi Mevkiinde 583,62 m<sup>2</sup> taşınmaz üzerinde tasarlanan HG Evinin güney arka komşu parselinde bir konut bulunmaktadır. Doğu, batı, denize açılımın sağlandığı kuzey komşu parselleri sera ve tarımsal yeşil alan olarak kullanılmaktadır. Proje alanı eğimli bir tepenin yamacında olduğundan görülebilirlik, erişebilirlik mesafesi nedeniyle deniz ve mevcut yeşil doku arasında görsel bağ kurulmaktadır. Yakın çevresinde geleneksel konut birlikteliğinin ve taş duvarlarla çevrelenen yaşayan sokak dokusunun güzel örneklerinden Akçaabat Orta Mahalle bulunmaktadır (Resim 18, 19). DO10 Sahil Yolu kentler arası ulaşımı sağlarken HG Evinin bulunduğu alanın giriş aksını eğrisel ara yollara bağlamaktadır (Resim 20, 21).



**Res. 18, 19.** HG Evinin Komşusu Akçaabat Orta Mahallenin Geleneksel Mimari Dokusu (F. Şahin Arşivi)

<sup>25</sup> Evin temel mekânsal gereksinimlerinin yanında hobi odaları, kütüphane, çalışma odası, tefekkür odası, teleskop gözlem terası gibi isteklere tasarım içinde yer verildi.

<sup>26</sup> Yapılabilirliği hızlandırma açısından yapan ve yaptırın arasında fikir çatışmaları ve kalifiye eleman, malzeme temini/seçimi ekonomik olma açısından önemli görülmektedir.



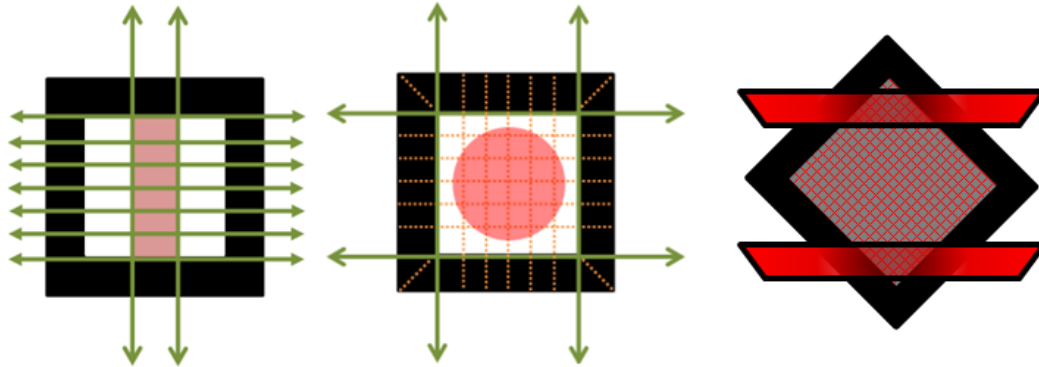
Res. 20, 21. HG Evinin Proje Alanı ve Yakın Çevreyle İlişkisi (Modelleme: F. Şahin)

## 2.2. HG Evi Tasarım Kararları

HG Evi, tasarım kurgusunda istenilen işlevsel programdan kaynaklı mekân dizilimi/ardışık mekân oluşumu ve alternatifli çözüm önerileri proje sürecinin taslak halinde belirleyicisi oldu. Geleneksel evlerin örneklem alanı içerisinde prototip olması nedeniyle bölgede ve yakın çevrede bulunan yapıların biçimsel, anlamsal boyutta analizleri ve çıkarımları mimari tasarım sürecine eklendi. Yapılan çevre/alan analizi sonucunda; mevcut yeşil dokunun sürdürülmesi, ana yol ile ara yol bağlantısının güçlendirilmesi, eğimden en üst düzeyde yararlanarak kotlandırılması, iklimsel koşullar dikkate alınarak mekânsal örgütlenmesi, mevcut komşu yapı(lar) gözetilerek yönlendirilmesi gereklilikleri ön plana çıkarıldı. Elde edilen bulgularla imar izni dahilinde sunulan işlevsel ve biçimsel çözüm önerilerinin, tematik mimari detay noktaları destekleyecek özgün kararlar alındı.

## 2.3. HG Evi Tasarım Konsepti

Geleneksel yapı kurgusunu oluşturan planlar, görünüşler, vaziyet ve mimari objelerin detaylı mimari okumaları üzerinden eski ve yeni arasında bir diyalog kurma çabası tematik olarak ön plana çıkarıldı. HG Evinin kütsel ve çözüm odaklı bulgularının yeniden yorumlanması kendine özgü bir yapı sistematiğini oluştururken, geleneksel yaşam mekânlarının biçimsel özellikleri taklit edilmeyip yeni olanın/olacakların tasarıma katılması düşünsel mekânın entegrasyonu olarak kabul edildi (Resim 22, 23, 24).



Res. 22, 23, 24. HG Evinin Tematik Plan ve Cephe Oluşumu (Modelleme: F. Şahin)

HG Evi'nin kütle oluşumu; geleneksel konutun çatı altında yer alan diyagonal kare pencere ve saçaklı çatı altındaki 45 derece eğimle sıralanan mertek dizileri temel alınarak biçimlendirildi. Geleneksel yapı sistemlerinde yer alan dolma sistemleri (blok ahşap, göz, muskalı, karma)

yorumlanarak kütlelerin düşeyde egemenliğini kazandıran pencereler ve taş blokların aralıkları ve sayıları dengelenerek cepheler elde edildi<sup>27</sup> (Resim 25, 26, 27).



**Res. 25, 26, 27.** HG Evinin Tematik Biçimi Mertekli Saçak, Çatı Altı Kare Pencere ve Cephe Dolgu Oluşumu (Modelleme: F. Şahin)

Yapısal strüktürün dış mekâna aktarılması, hareketli ve sistematik kütle akışkanlığını sağlarken, diyagonal formun plastik etsisiyle 4 katlı oluşum içinde olan HG Evinin masif görünümü kırıldı. Ön plana çıkarılan 2 adet 45 derece kenar biçimlenmesindeki teraslar ile yatay yüzey etkisi artırıldı ve betonarme kolon kirişlerin yan yüzeyler boyunca diyagonal sürekliliği, zemin çatı arasında devam ettirildi. Çevresel mevcut yeşil dokunun mekânsal boyuta indirgenmesi teras katlarda tasarlanan lineer yeşil bantlarla sağlanırken, sunduğu kullanımsal ve görsel etkiyle yapıya yaşayan/yaşanan mekân kimliği kazandırıldı (Resim 28).



**Res. 28.** HG Evinin Kütlelerinde Diyagonal, Düz Hatların Plastik Etkisi ve Lineer Yeşil Bantlar (Tasarım: F. Şahin)

#### • Sürdürülebilirlik

Geleneksel yapı kurgusunda yer alan yapısal<sup>28</sup> ve çevresel karakteristik özellikler<sup>29</sup> analiz edilerek, HG Evinin form oluşumu ve mekânsal çözümlerinde kullanıldı. Sürdürülebilir tasarım anlayışı içinde yer, sosyal mekân, aidiyetlik duygusu ve ortak bellek kavramları HG Evi mimarisi üzerinden biçime dönüştürüldü. Gün ışığından maksimum düzeyde faydalanma ve doğal iklimlendirmeyi temel alarak kendi enerjisini üretebilen çevre dostu bir yapı olması için doluluk boşluk dengesi ve teknik donanımlar (pasif ve aktif sistemler) sistematize edildi. Kütlelerin etkinin güçlendirilmesi ve cephe oluşumu düzeni strüktür yapısından kaynaklı, taşıyıcı

<sup>27</sup> Kuzey ve güney cephelerinde 45 derecelik duvar oluşumunda bütünde yer alan muskalı dolma, doğu ve batı cephelerinde ise düz hatlar zemin ve çatı altına kadar uzanmakta olup göz dolma duvar sistemi temel alınarak yorumlanmıştır.

<sup>28</sup> Malzeme ve strüktür, çıkmalar, çatı, saçaklar, duvar ve dolgu sistemleri, kapılar ve pencereler, hayat, iç mekân organizasyonu dikkate alındı.

<sup>29</sup> Araziye yerleşim, yönlendirme, kotlanma, yeşil ve iklimsel veriler dikkate alındı.

sistem kurgusu bina dış yüzeylerinden çıkarıldı. Lineer akslar arasında, taş ve ahşap malzemelerle dolu parçalar gelirken boş bırakılan yerler dikdörtgen pencerelerle tamamlandı. Geleneksel yeşil dokunun devamlılığında yumuşak geçişin sağlandığı bahçe, teras ve iç mekânlardaki farklı mekânsal düzenlemelerle sosyal yaşam alanları bütün katlara dağıtıldı (Resim 29).



**Res. 29.** HG Evinin Doluluk Boşluk Dengesi ve Yeşil Doku (Tasarım: F. Şahin)

#### • Arazi Kullanımı ve Yönlenme

Geleneksel yapıların araziye yerleşim ve yönlenme kararları, kullanıcı gereksinimi, komşuluk anlayışı, manzara, eğim, malzeme temini ve iklimsel koşullar dikkate alınarak verildi. Dağınık yerleşim ön plana çıkarken, topoğrafyaya bağlı olarak yamaçlar kullanıldı ve bahçe bağlantılı kot oturumları işlevsel alternatif bina girişlerini destekledi. HG Evinin araziye yerleşimi için imar plan notları dahilinde gerekli ön, arka ve yan bahçelerden çekilmeler ve plansal genişlemeler için çıkmalar eklendi. Arazide kot düzenlemesi yapılarak bina girişleri birbirine bağlandı. Evin kuzey-güney aksı üzerine yerleştirilmesiyle; alandan, güneşten, rüzgârdan ve manzaradan maksimum verim alındı. Çevresiyle ve doğayla beraber dengeli çalışması istenilen tasarım, yeşil dokunun yapı üzerindeki sürekliliğiyle kullanılabilir iç-dış mekânlarda elde edildi (Resim 30).



**Res. 30.** HG Evinin Araziye Yerleşiminden Çekilme ve Çıkmalar (Tasarım: F. Şahin)

#### • Yapı Kabuğu ve Malzeme

Geleneksel konutlarda yığma sistem kullanıldığından, yan yüzeylerdeki iç-dış etkisinin küçük dikdörtgen pencerelerle sağlandığı görüldü. Kiremit kaplı çatı, iklimsel koşullardaki görevinin yanında, yapı kabuğunun tamamlayıcısı olarak kabul edildi. Malzemenin yakın çevreden getirilme zorunluluğu ve bölgenin yağışlı iklimi sebebiyle dayanımı olan taş ve ahşap kullanıldı.

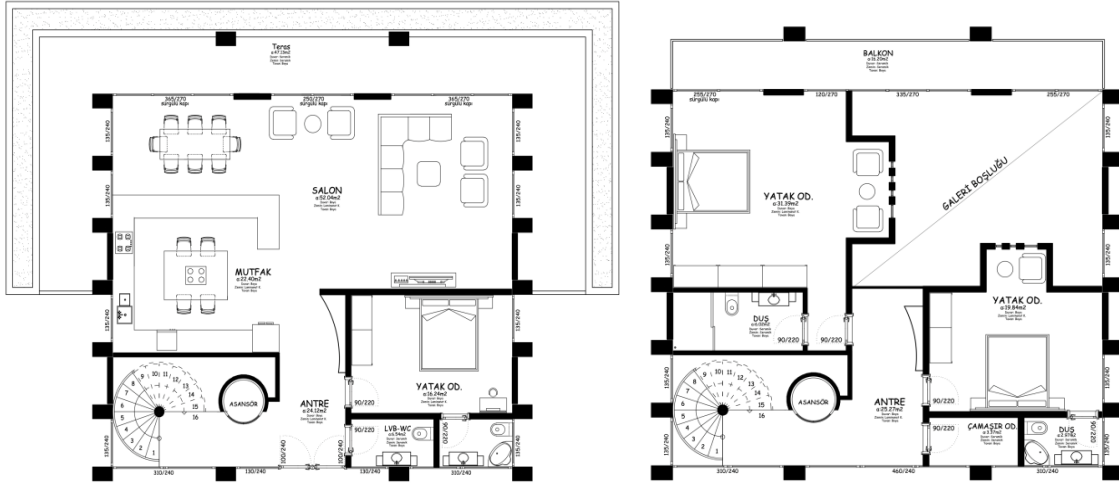
HG Evinin yapı kabuğu ise, katlar arasındaki betonarme saçaklı teraslar, duvar ve çatıyla bütünleştirildi. Yan yüzeylerdeki düşey aks sistemleri arasında kalan boşluklara alüminyum pencereler, dolu kısımlara blok taş ve ahşap malzemeler önerildi (Resim 31).



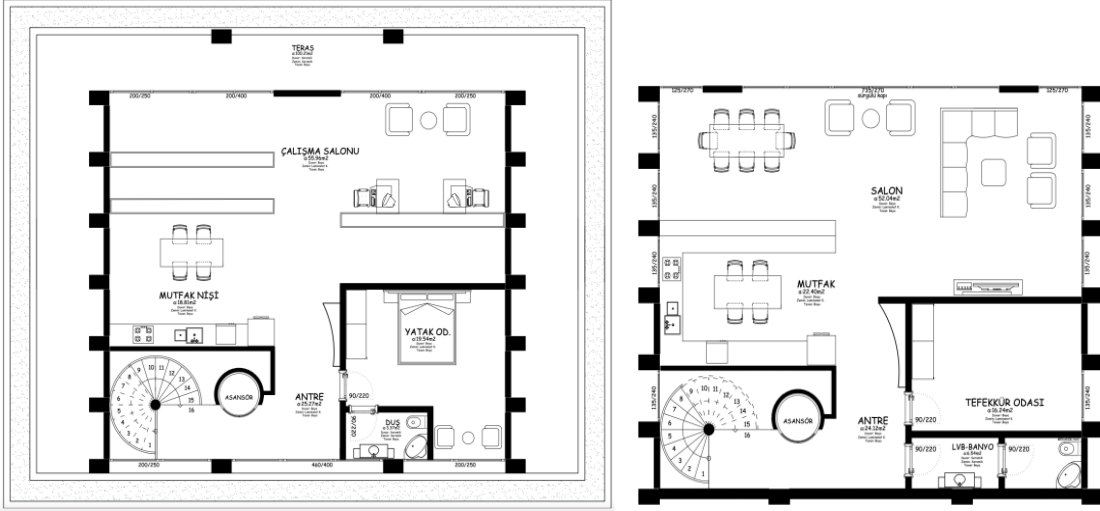
Res. 31. HG Evi Yapı Kabuğu Oluşumu ve Düşey-Yatay Düzlemdeki Malzemeler (Tasarım: F. Şahin)

#### • Mekân Organizasyonu

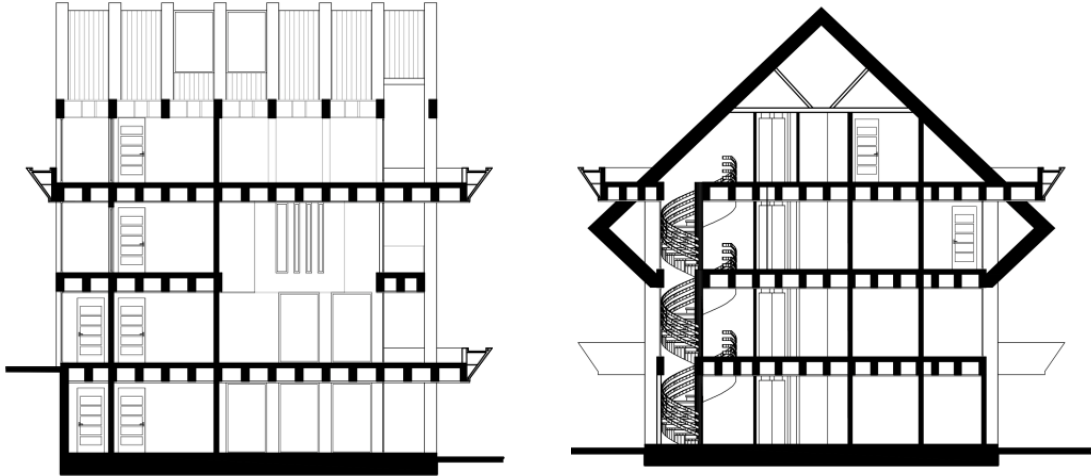
HG Evinde, geleneksel konut dokusundaki iç sofa/hayat fikri esas alınarak plan çözümlemesi yapıldı. Taşıyıcı kolonlar kenar düzlemde sıralanırken iç mekânda esnek bir mekân kompozisyon oluşumu sağlandı. Güneyde ana girişin yer aldığı arka bahçe, kuzeyde zemin bağlantılı bodrum kat girişli ön bahçe, farklı yön ve kot oturumlarından kaynaklı değişken panoramik manzaraya açıldı (Resim 32, 33, 34, 35). Kesit düzleminde mekânsal çözüm ve taşıyıcı sistem detayları, mimari obje, malzeme, doku ve renk kombinasyonu ile desteklenerek biçimsel oluşumun dinamik yapısı ve görünürlüğü artırıldı (Resim 36, 37). Ana kütle için diyagonal oturumu, zemin ve çatı katında dışarıya çıkarılan teras, çizgisel hatta sıralanmış düşey pencereler, duvar yüzeyinde taş/ahşap blok dolgu, yeşil dokunun yüzeyel etkisiyle, cephelerin değişken ve güçlü plastik yapısı ön plana çıkarıldı (Resim 38, 39, 40, 41).



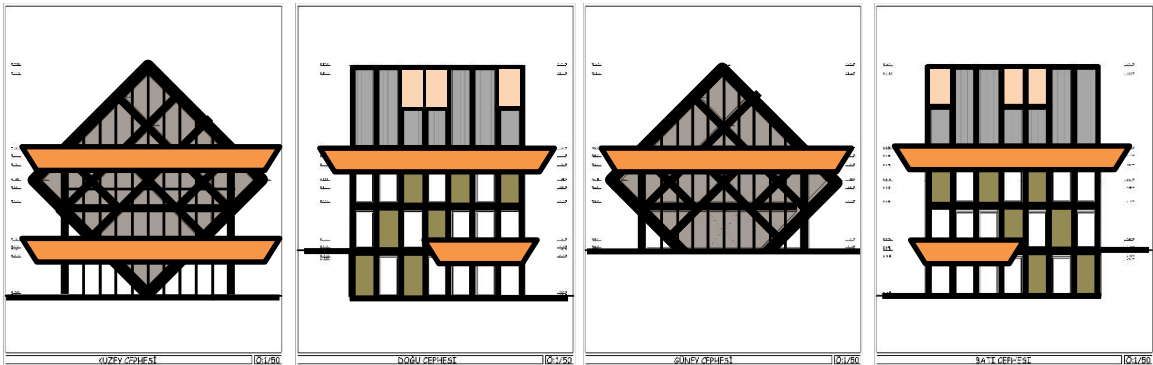
Res. 32, 33. HG Evinin Zemin Kat ve 1. Kat Planları (Tasarım: F. Şahin)



Resim 34, 35. HG Evi Çatı Katı ve Bodrum Kat Planları (Tasarım: F. Şahin)



Resim 36, 37. HG Evi Kesitleri (Tasarım: F. Şahin)



Res. 38, 39, 40, 41. HG Evi Görünüşleri (Tasarım: F. Şahin)

Geleneksel yapıda mutfak; yemek yenilen, yatırılan, sohbet edilen bir sosyal mekân iken, HG Evi bu fikri daha geliştirerek fiziksel mekânı, salon, mutfak ve terasla birleştirerek, yaşamsal dönünün güçlenmesi için yaşanan bir odak olarak sundu. Yaşam mekânının merkezinde bulunan salon, galeri boşluğu, cam yüzeylerle açık/ferah mekâna dönüştürüldü ve katlar arasındaki iç

ara balkon, yatak odalarının cumbalarıyla görsel/işitsel bağlantı kuruldu (Resim 42, 43). Hayat kavramı, mekânsal dağılım içinde dışa açılımı sağlanan geniş ve kullanışlı teraslara dönüşürken, biçimsel olarak 45 derece eğimli kenarları geleneksel çatı altı oluşumunun açısıyla bir tutuldu. Hobi amaçlı kullanımlara (teleskop kullanımı, okuma, seyretme vb.) yanıt vermesinin yanında yeşil doku zemininin, çatıya çıkarılıp ağaçlarla desteklenmesi, enerji panellerinin yerleşimi, rüzgâr türbini kurulması, yağmur suyunun depolanmasıyla ekolojik bilinç HG Evi tasarımıyla ön plana çıkarıldı.



**Res. 42, 43.** HG Evinin Cumbalı Salonu (Tasarım: F. Şahin)

Geleneksel yapı düzleminde yer alan; strüktür, duvar (göz, muskalı dolmalı), çıkma/cumba (kapalı, açık), mertekli kırma çatı, saçaklar, kafes havalandırma, kapılar ve pencereler, sofa/hayat kavramları HG evinde biçimsel farklılaşmalarla ele alınarak yeniden yorumlanmıştır. Buna göre:

- **Strüktür:** Geleneksel yapı geleneğinde olan ahşap dikmeler ve dar mekân oluşumu, HG Evinde kolon dizilerine dönerek yapı kenarlarında konumlandırıldı ve daha geniş/esnek iç mekân elde edildi.
- **Duvar:** HG Evinde muskalı dolma diyagonal sistematigi, kuzey ve güney cephelerde bütün olarak, duvar biçimine dönüştürüldü. Göz dolma biçimlenmesi ise, küçük taş parçalar yerine doğu ve batı cephe yüzeylerinde katlar arasına gelecek şekilde büyük blok taşlarla sağlandı.
- **Çıkma/Cumba (kapalı, açık):** Yapının dışarıya açılmasını sağlayan çıkma/cumba oluşumları, HG Evinde kuzey, doğu ve batı yönlerinde 3 tarafı saran açık ve 45 derecelik çatı eğimi gözetilerek aynı düzende yaşam mekânının önemli bir parçası olarak konumlandırıldı. Eğimin dış yüzeylerine paralel yeşil doku getirilerek mevcut çevre sürekliliği açısından iç-dış etkisi güçlendirildi. Yapı içinde ise, zemin katta yer alan yaşam mekânının yüksekliği iki katına çıkarılarak boşluk etkisi artırıldı ve üst katta yer alan yatak odalarının kapalı çıkmalarıyla (cumba) içeride yarı kapalı mekân özelliği gösteren dışın içeriye girmesi sağlandı.
- **Mertekli Kırma Çatı:** Yapı plastiğinin tamamlayıcı parçası olan çatı, taşıyıcı sistemin sağladığı dışarıya çıkarılan kolon ve kirişlerle 45 derecelik beton mertek biçimlenmesi açık teraslarla bütünleştirildi. Çatı üzerine açılan pencerelerle, geleneksel kafes sistematigi olan mekânsal havalandırma ve doğal ışık gereksinimi karşılandı.
- **Saçaklar:** Geleneksel yapıların en belirgin özelliklerinden biri olan saçaklar, HG Evinde 45 derecelik diyagonal kütle biçimlenmesinin yatay çizgiselliğini sağlayan terasların, kütle dışına çıkarılmasıyla oluşturuldu. Örtü etkisi, alt tarafından çıkarılan betonarme kolon kirişlerle hareketli mertek görünümü kazandırılarak güçlendirildi.
- **Kapılar ve Pencereler:** Yapı formunun getirdiği diyagonal oluşum, kademeli olarak arka duvarın geri çekilmesiyle oluşan kotlanmayla, ahşap kapının davetkar özelliği ön plana çıkarıldı. Muskalı dolma duvar yüzeyinin, çift kapılı ana girişte kurgulanan üçgen kabartmalı formla sürekliliği sağlandı. Yan yüzeyler, sistematik lineer düşey hat içerisinde dikdörtgen

pencereler ve yanlarında kaydırmalı büyük blok taş dolgularla dengelenerek, mekânsal ışık oyunlarına zemin hazırlandı.

• **Sofa/Hayat:** Plansal çözümün merkezinde konumlanan orta sofa/hayatla, hiyerarşik mekân birlikteliği/dağılımı farklı katlarda sunulan eylem-mekân bütünselliği üzerinden sağlandı. Bodrum ve zemin katında giriş, mutfak, salon ve 3 farklı yöne açılım gösteren teras/teras altıyla, 1. katında yatak odaları ve salon üzerine çıkarılan cumbalarla, çatı katında kütüphaneyle, katlar arasında asansör ve merdivenin yer aldığı boşluk oluşumuyla yakalanan mekânsal parçaların birlikteliği, ardışık kurgu içinde merkezi yönlendirme etkisiyle dengelendi.

### Sonuç

Geleneksel yapılar, fiziksel mimari ve sosyal toplumsal mekân kurgusu üzerinden incelendiğinde, biçim-işlev ilişkili yapı oluşumu ve yaşamı yönlendiren mekânsal çözümler karşımıza çıkmaktadır. Kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirliği ve geçmiş ile gelecek nesiller arasında güçlü bir diyalogun kurulması açısından, geleneksel yapıların mimari karakteristikleri, yeni yapılacak tasarımlar için, analiz edilip değerlendirilmesi gereken örnekler olarak görülmelidir.

Bölgesel ve yakın çevre geleneksel konut dokusunun, mimari yaklaşımları ve geçmişte sunulan yaşamsal ritüelleri, HG Evi tasarımının tematik alt yapısını oluşturmaktadır. Geleneksel mekân okumaları ve analizleri üzerinden elde edilen veriler, HG Evi kütsel ve mekânsal biçim etkisinin çözüm odaklı yönlendirilmesinde kullanılmaktadır. Geleneksel mimarinin yeniden yorumlanması bir başlangıç noktası olarak belirlenirken, bölgenin kaybolmakta olan kültürel değerleri hakkında, toplumda farkındalık oluşturması ve yeni yapılacak tasarımlar için “HG Evinin” bir esin kaynağı olması beklenmektedir.

### Bilgi

HG Evi'nin Mimari Projesi Öğr. Gör. Dr. Fatih ŞAHİN tarafından KTÜ Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü aracılığı ile yapılmıştır.

### KAYNAKÇA

Akgün, Tuğba (2013), *Kırsal Mimari Mirasın Korunması Bağlamında Bayburt Kırsal Geleneksel Evi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aktuna, Mine (2007), *Geleneksel Mimaride Binaların Sürdürülebilir Tasarım Kriterleri Bağlamında Değerlendirilmesi Antalya Kaleiçi Evleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Balıkçı, Gülsen (1997), “Rize-Pazar-Akbucak Köyü Halk Mimarisine Fonksiyonel Bir Yaklaşım”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara: Maddi Kültür Yayınları, 79-93.

Başkan, Seyfi (1988), “The Bay Window of the Traditional Turkish House”, *Image*, 11, 8-11.

Batur, Afife ve Öymen, Şengül Gür (2005), *Doğu Karadeniz’ de Kırsal Mimari*, İstanbul: Milli Reasürans Sanat Galerisi Yayınları.

Büyükçolak, İhsan ve Kırıkçı, Recep (1993), *Bizim Evlerimiz*, İstanbul: Katibim Yayınları.

Çal, İsa (2012), *Yerel Verilerin Geleneksel Mimari Üzerindeki Etkilerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Akseki-İbradı ve Piemonte-Val D’ossola Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.



Eminağaoğlu, Zehra ve Çevik, Sonay (2015), "Facade Typologies of The Rural Housing-The Case of Artvin", *Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 5, 76-97.

Eruzun, Cengiz (1997), *Ahşabın Kimlik Bulduğu Rize Geleneksel Mimarisi*, (Ed. Seyfi Başkan), Ankara: Rize Kültür Bakanlığı Yayınları.

Evren, Mesut (1959), *Türk Evinde Çıkma*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Ganguly, Rupa (2015), "Role of Vernacular Architecture of India in Green Building Design-A Case Study of Pauni", *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 3/2, 171-177.

Halıcıoğlu, Fahriye Hilal (2012), "Analysis of Vernacular Architecture in Terms of Sustainable Considerations: The Case of Sirince Village in Western Turkey", *Alam Cipta, International Journal of Sustainable Tropical Design Research and Practice*, 5/2, 39-54.

Kuban, Doğan (1966), "Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerinde Bazı Gözlemler", *Mimarlık Dergisi*, 10, 15-20.

Ögel, Semra (1981), "Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 227-240.

Özgüner, Orhan (1970), *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Rapoport, Amos (1969), *House Form and Culture*, University of Wisconsin-Milwaukee Prentice-Hall, Inc., London, Eglewood Cliffs.

Sözen, Metin ve Eruzun, Cengiz (1992), *Anadolu'da Ev ve İnsan*, İstanbul: Creative Yayıncılık.

Sözen, Metin (2001), *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul: Doğan Kitap.

Suher, Hande (1995), "Kent Kimliğine Etkili Yasa Uygulamaları", *Mimari ve Kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu*, İstanbul, 3-12.

Sümerkan, Mustafa Reşat (1989), "Trabzon Kırsal Mimarlığı", *Mimarlık Dergisi*, 234, 82-86.

\_\_\_\_\_ (1990). *Biçimlendiren Etkiler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

\_\_\_\_\_ (1991), "Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu*, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi, 5-7 Mart 1990, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları: 148, 173-184.





Yuka, Ahmet, “Rize Çamlıhemşin’de Tarihi İki Yapı: Kale-i Hemşin Zir ve Kale-i Hemşin Bala”,  
*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.291-321.  
DOI: 10.31765/karen.1145088

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\* Arş. Gör.,  
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi  
Sanat Tarihi Bölümü, Cumhuriyet  
Yerleşkesi, Ordu /TÜRKİYE  
✉ ahmetyuka25@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-1198-4602

**Anahtar Kelimeler:** Kale-i Hemşin Zir,  
Kale-i Hemşin Bala, Çamlıhemşin, Kale  
Mimarisi

**Keywords:** Kale-i Hemşin Zir, Kale-i  
Hemşin Bala, Çamlıhemşin, Castle Archi-  
tecture

## RİZE ÇAMLIHEMŞİN’DE TARİHİ İKİ YAPI: KALE-İ HEMŞİN ZİR VE KALE-İ HEMŞİN BALA\*

Ahmet YUKA\*\*

**Öz:** Doğu Karadeniz Bölgesi’nin önemli kentlerinden birisi olan Rize, özellikle Doğu Roma (Bizans) İmparatoru I. İustinianus (527-565) zamanında siyasi ve askeri bakımdan oldukça önemli bir merkez haline gelmiştir. Bölgenin güvenliğini sağlamak için başta Rize Kalesi olmak üzere il sınırları içerisinde çok sayıda kale yapısı inşa edilmiş olmasına rağmen günümüze sadece yedi kale yapısı ulaşmıştır. Bu kalelerden Zir Kale ve Kale-i Bala, Çamlıhemşin ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Kale yapıları sahil kesimi ile iç bölgeler arasındaki bağlantının sağlandığı önemli bir tarihi yol güzergahı üzerindedir. Bu kapsamda her ki kale yapısı da yol güzergahının güvenliğini sağlamak ve haberleşmek için kıyı şeridinden başlayıp iç kesimlere kadar belli aralıklarla yol üzerinde inşa edilen kaleler zincirinin önemli halkalarını oluşturmaktadır. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı tam anlamıyla aydınlatılmayan bu kaleler, Osmanlı arşiv belgelerine Kale-i Hemşin Zir (Aşağı Hemşin Kalesi) ve Kale-i Hemşin Bala (Yukarı Hemşin Kalesi) olarak kaydedilmiştir.

Genellikle yabancı araştırmacılar tarafından incelenen bu eserlerin bu çalışma ile birlikte yeniden değerlendirilmesi sağlanmış ve tarihlendirme konusuna farklı bir boyut getirilmiştir. Daha önceki çalışmalarda Zir Kale’nin eksik ve hatalı olan planı bu çalışma ile birlikte tekrardan ele alınarak plan yeniden çıkarılmıştır. Ayrıca Kale-i Bala’nın ilk defa planı çıkarılarak kalenin plan ve mimari özellikleri değerlendirilmiştir.

## TWO HISTORICAL BUILDINGS IN ÇAMLIHEMŞİN IN RİZE: KALE-İ HEMŞİN ZİR AND KALE-İ HEMŞİN BALA

**Abstract:** Rize being one of the important cities of the Eastern Black Sea Region became a very substantial center in terms of politics and military especially during the time of the Eastern Roman (Byzantine) Emperor I. Justinian (527-565). Although many castles, particularly Rize Castle were built within the provincial borders to provide the security of the region, solely seven castles reached the present day. Zir Castle and Kale-i Bala being among these castles are located within the borders of Çamlıhemşin district. The castles are on an important historical route providing the transition between the coastal area and the hinterland. Within this scope, both of the castles constitute the important rings of the chain of castles built on the roads starting from the coastline to the

**Geliş Tarihi / Received Date:** 18.07.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 11.09.2022

hinterlands at certain intervals in order to provide the security of the route and to communicate. These castles whose construction time and whose constructor cannot be clarified exactly were registered in Ottoman archive documents as Kale-i Hemşin Zir (The Lower Hemşin Castle) and Kale-i Hemşin Bala (The Upper Hemşin Castle).

These structures being generally researched by

foreign researchers are reevaluated and are brought a different approach to the subject of dating with this study. The incomplete and inaccurate plan of Lower Castle being generated by the previous studies is regenerated by reconsidering it. In addition, the plan of Upper Castle was drawn for the first time and the plan and architectural features of the castle were evaluated.

## Giriş

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden birisi olmasına rağmen Rize ve çevresinin yoğun ormanlık alanlarla kaplı olması, bölgenin tarih öncesi devirlerini aydınlatarak arkeolojik verilerin elde edilmesinin önüne geçmiştir. Genellikle yazılı kaynaklar veya yakın yerleşimlerin tarihi değerlendirilmelerinden yola çıkılarak elde edilen bilgilerin aktarıldığı bölgenin tarih öncesi çağlarını aydınlatarak arkeolojik araştırmalar oldukça azdır. Çamlıhemşin'e bağlı Dikkaya Köyü'nün Nahra mevkiinde bulunan ve M.Ö. 10-8. yüzyıla tarihlendirilen seramik malzeme ve tunç baltaların dışında bölgenin tarih öncesi dönemlerine ait veriler bulunmamaktadır.<sup>1</sup>

M.Ö. 8-7. yüzyılda bütün Karadeniz Bölgesi'nde olduğu gibi Rize ve çevresinin Kimmerlerin ve İskitlerin etki alanına girdiği ifade edilmektedir.<sup>2</sup> Aynı yüzyıl içerisinde Karadeniz Bölgesi'nde başlayan kolonileşme hareketleri bütün Karadeniz kıyıları boyunca etkili olmuş ve çok sayıda koloni şehri kurulmuş olsa da Rize şehrinin de bu koloni kentlerinden birisinin olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.<sup>3</sup> M.Ö. 6. yüzyılda Anadolu'nun Pers işgaline uğramasıyla Rize ve çevresinin de Pers hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.<sup>4</sup> Bu arada M.Ö. 400 yılında Ksenophon askerleriyle birlikte ülkelerine dönmek amacıyla Bayburt üzerinden Karadeniz sahile inmek için Rize'nin batısındaki vadi yollarını takip etmiştir. Ksenophon'un ifadelerinden Rize'ye uğramadan Trabzon'a doğru yol aldığı anlaşılmakla birlikte Rize ve çevresinde Kolhisler adında yerli halkların yaşadığı bilgisi elde edilmektedir.<sup>5</sup> M.Ö. 331 yılında Büyük İskender'in egemenliği altında kalan bölge daha sonra ortaya çıkan krallıklardan Pontus Krallığı'nın (M.Ö. 301-63) egemenliği altına girmiştir.<sup>6</sup> Karadeniz sahili boyunca egemenliğini sağlamlaştıran Pontus Krallığı'nın M.Ö. 180 yılında Rize'ye hâkim olduğu belirtilmektedir.<sup>7</sup> Pontus Krallığı dönemi Karadeniz Bölgesi'nin siyasi tarihinde oldukça önemli bir dönem olup özellikle krallığın güçlü hükümdarlarından olan VI. Mithradates Eupator (M.Ö. 120-63) döneminde devletin sınırları içinde önemli bir savunma hattının oluşturulduğu belirtilmektedir.<sup>8</sup> Ancak kurulan bu siyasi ve askeri egemenlik Krallığın M.Ö. 63 yılında Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşla son bulmuştur.<sup>9</sup>

Roma İmparatorluğu döneminin başlangıcında bölge genellikle imparatorluğa bağlı küçük krallıklar tarafından yönetilmiştir.<sup>10</sup> Rize'nin de içinde bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi özellikle Part Krallığı ile Roma İmparatorluğu arasındaki mücadeleler de stratejik açıdan

<sup>1</sup> Özkan ve Çakır, 2000: 87-91; Köse, 2014: 72-73; Güveloğlu, 2020: 4.

<sup>2</sup> Bilgin, 2010: 20-21; Tellioglu, 2007: 19; Tarhan, 2002: 597-610; Pullu, 2009: 55-66; Tarhan, 1976: 355-368.

<sup>3</sup> Bostan, 2008: 147-151; Emecen, 2020: 457-458; Ak, 2000: 3-4; Albayrak, 2010: 55-57; Emir, 2011: 84-96.

<sup>4</sup> Emecen, 2020: 458; Ak, 2000, 5-6; Bostan, 2008: 147-151.

<sup>5</sup> Ksenophon, 1974: 138-147; Ak, 2000: 10-11.

<sup>6</sup> Gamoğlu, 1973: 149; Arslan, 2007: 493-502; Umar, 1999: 501-502-540; Bilgin, 2010: 51; Bostan, 2008: 147; Köse, 2014: 73.

<sup>7</sup> Bostan, 2008: 147; Köse, 2014: 73.

<sup>8</sup> Strabon, 2000: 14-28, 40; Mayor, 2013: 93, 130-131, 289, 318; Mitchell, 1993: 84-85; Arslan, 2007: 37-38.

<sup>9</sup> Tezcan, 2012: 118.

<sup>10</sup> Arslan, 2007: 493-502; Umar, 1999: 501-502, 540; Tezcan, 2012: 118-122; Bilgin, 2010: 63-67.

önemli bir hale gelmiştir. Roma döneminde bölgedeki siyasi ve askeri üstünlük belli aralıklarla kurulmuş olan askeri lejyonlarla sağlanmıştır.<sup>11</sup>

Roma döneminde M.S. 131 yılında Karadeniz sahillerindeki garnizonları denetlemek için seyahate çıkan Arrianus, Trabzon’dan gemiyle Batum’a doğru hareket etmiştir. İki bölge arasındaki yerleşimleri ile ırmak adları ve bunlar arasındaki mesafelerden bahseden Arrianus Rize önlerine geldiğinde ise burada sadece Rhizios adlı bir ırmaktan bahsetmiştir. Bu aynı zamanda yazılı kaynaklarda Rize adının geçtiği ilk kayıttır.<sup>12</sup>

Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye bölünmesiyle birlikte Rize ve çevresi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde kalmıştır.<sup>13</sup> Rize ve çevresinin asıl önemi Bizans İmparatoru I. İustinianus (527-565) zamanında Sasanilerle yapılan savaşlarda ortaya çıkmıştır.<sup>14</sup> I. İustinianus Bizans İmparatorluğunun kuzeydoğu sınırını Rize’ye kadar çekerek burada bir savunma hattı oluşturmuştur. Özellikle Prokopius’un verdiği bilgilere göre bu dönemde Rize ile Trabzon arasındaki sahil kesiminde kaleler inşa ettirilmiş veya var olan kaleler restore edilmiştir.<sup>15</sup> Daha sonraki Bizans imparatorları döneminde özellikle Trabzon ve Rize arasındaki bölge stratejik özellikleri nedeniyle önemini korumuştur.<sup>16</sup>

XI. yüzyıla gelindiğinde ise Anadolu ve dolayısıyla Karadeniz Bölgesi için yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey önderliğinde 1054 yılında gerçekleştirilen Anadolu Seferinde, Bayburt ve çevresi ele geçirildikten sonra Trabzon yöresine akınlar düzenlenmiştir.<sup>17</sup> Tuğrul Bey’in ölümünden sonra tahta geçen Sultan Alparslan, 1071 Malazgirt Savaşı’nda Anadolu’nun kapılarını kesin olarak Türklere açarak birçok Selçuklu şehzade ve emirini Anadolu’nun fethi ve iskânının devamı için görevlendirmiştir.<sup>18</sup> Özellikle Erzurum ve çevresinde Saltuklular ile Tokat ve çevresinde Danişmentli Beyliklerinin fetih hareketleri Doğu Karadeniz Bölgesine kadar ilerlemiş, Horasan Bölgesi’nden gelen Türkmenler bütün Anadolu’ya yayılmış ve Türk akıncıları önderliğinde Karadeniz Bölgesine yerleşmeye başlamışlardır.<sup>19</sup>

Bu arada 1204 yılında Trabzon’da Komnenos Devleti’nin kurulmasıyla birlikte Rize ve çevresinin de bu devletin hakimiyeti altına girdiği anlaşılmaktadır.<sup>20</sup> Başkent Trabzon olmak üzere kurulan Trabzon Komnenos Devleti, Rize ve çevresini genellikle kendisine bağlı derebeyleri ile yönetmiştir.<sup>21</sup> Ayrıca her ne kadar kıyı kesimlerindeki şehirlerde ve kalelerde Hristiyan halk yaşasa da kırsal kesimin tamamı Oğuzların Çepni ve diğer boylarına mensup Türkmenlerin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır.<sup>22</sup> 1461 yılında Trabzon’un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra Osmanlı ordusu Rize ve çevresini kesin olarak fethetmiş ve bölgede Osmanlı hakimiyeti başlamıştır.<sup>23</sup> Osmanlı hakimiyetinin başlamasından sonra bölgenin idari yapılanması değiştirilmiş Rize kaza statüsüne yükseltilerek bölgenin iskanına devam edilmiştir. Osmanlı döneminde 19. yüzyılda bölgede bazı ayanların başlattıkları isyan hareketleri huzuru bozsa da isyan bastırılmıştır.<sup>24</sup> Osmanlı döneminde bölgenin yaşadığı en önemli tehlike

<sup>11</sup> Bilgin, 1997: 22; Bostan, 2008, 147; Köse, 2014: 73.

<sup>12</sup> Arslan, 2005: 13-66.

<sup>13</sup> Goloğlu, 2013: 16; Bilgin, 1997: 22; Umar, 2000: 63; Ak, 2000: 27.

<sup>14</sup> Bilgin, 1997: 22.

<sup>15</sup> Procopius, III. 7.,3-4; Bryer ve Winfield, 2007: 331-332; Bilgin, 1997: 22; Petratos, 2015: 19-20; Karpuz, 1997: 82; Can, 2007: 198; Güveloğlu, 2020, 13; Doğancaı, 2020: 25.

<sup>16</sup> Bilgin, 1997: 26; Doğancaı: 2020: 35.

<sup>17</sup> Yinanç, 1934: 28; Honigmann, 1970: 179; Turan, 2014: 415; Piyadeoğlu, 2009: 86-87.

<sup>18</sup> Sümer ve Sevim, 2018: 63-64; Sevim, 1988: 34; Sevim, 1971; Sevim, 2003, 481-483; Sümer, 1975: 197-207; Ostrogorsky, 2017: 318-320.

<sup>19</sup> Yinanç, 1934: 28-89-103; Piyadeoğlu, 2009: 89-91; Aşan, 2000: 123-135.

<sup>20</sup> Bryer ve Winfield, 2007, 335-336; Karpuz, 1997: 82; Petratos, 2015: 21; Köse, 2014: 73; Ak, 2000: 36.

<sup>21</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 335-339.

<sup>22</sup> Sümer, 1992: 45-55.

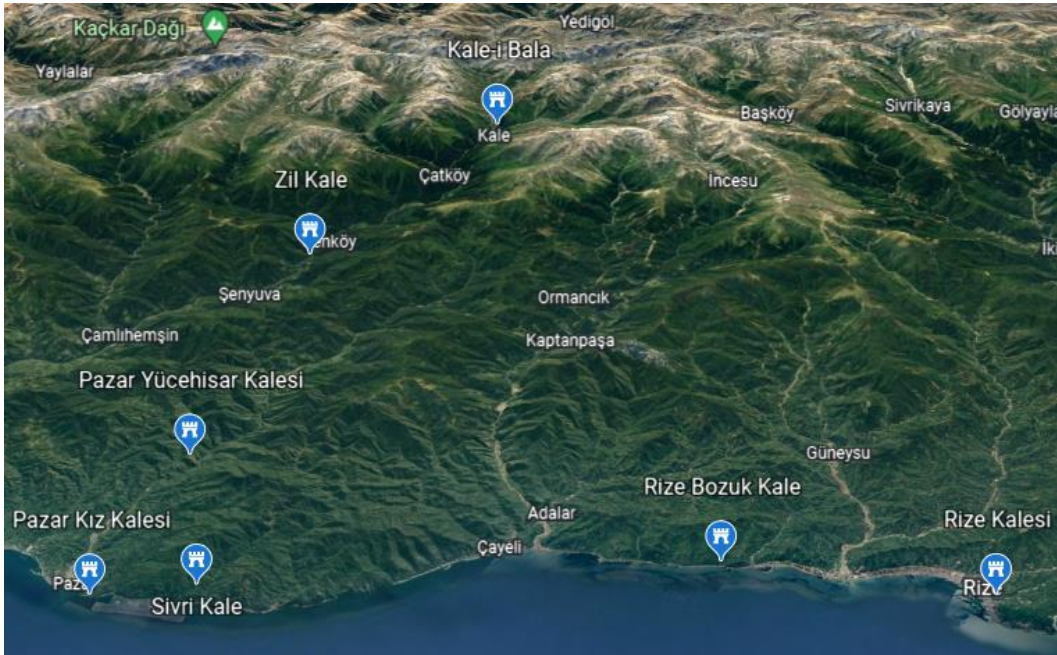
<sup>23</sup> Bilgin, 1997: 28; Ak, 2000: 48-49; Kul, 2018: 26-49; Kul, 2020: 171.

<sup>24</sup> Bilgin, 1997: 34-48.

Mart 1915 yılında Arhavi'ye kadar ilerleyen 8 Mart 1916 tarihinde ise Rize'ye ulaşan Rus işgalidir.<sup>25</sup> İki yıl Rus işgalinde kalan bölge 2 Mart 1918 tarihinde işgalden kurtulmuştur.<sup>26</sup> Cumhuriyetin kurulmasından sonra Rize, 20 Nisan 1924 tarihinde il olmuştur.

Rize ve çevresinde hüküm süren bu medeniyetler, kendi iktidarları döneminde şehrin imarı için bir takım inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Gerçekleştirilen bu imar faaliyetleri arasında kaleler, kiliseler, camiler, medreseler, köprüler, çeşmeler, değirmenler ve konut yapıları gibi çok çeşitli yapı grupları bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bu tarihi yapıların başında gelen kaleler, ilin tarihi kadar eski yapılar olup geçmişin izlerini günümüze kadar ulaştıran kültür varlıklarıdır. Rize ili sınırları içerisinde günümüze kadar 7 kale yapısı gelebilmiştir. Bu kalelerden en büyüğü Rize şehir merkezinde yer alan Rize Kalesi'dir. Rize Kalesi'nin yaklaşık 10 km doğusunda Gündoğdu Beldesi'nde bulunan Bozuk Kale ise şehir merkezinde yer alan ikinci kaledir. Üçüncü kale Pazar ilçesine 5 km mesafede Hisarüstü Köyü'nde yer alan Sivri Kale;<sup>27</sup> dördüncü kale Pazar ilçesinin batı çıkışında kıyıya yakın deniz üzerindeki kaya üzerinde yer alan Kız Kalesi; beşinci kale Pazar ilçesinin 8 km güneyinde bulunan Yücehisar Köyü'ndeki Ciha (Yücehisar) Kalesi'dir. İl sınırlarındaki altıncı ve yedinci kale ise Çamlıhemşin ilçesinde bulunan Zir Kale ve Kale-i Bala yapılarıdır (Şekil 1).

**Şekil 1:** Rize Kalelerinin Konumları



**Kaynak:** Google Earth; Erişim Tarihi: 21.06.2022

Bu çalışmanın odağında yer alan Zir Kale ve Kale-i Bala, Çamlıhemşin ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Her iki kalenin de bu çalışmanın odağına alınmasının nedeni bugüne kadar kale yapıları hakkında yapılan çalışmaları değerlendirmek ve literatüre eksik aktarılan yönlerini tamamlamaktır.<sup>28</sup> Günümüzden yaklaşık 50 yıl önce kale yapıları âtıl bir durumdayken G. Astill

<sup>25</sup> Sarıkaya, 2004: 32-36.

<sup>26</sup> Sarıkaya, 2004: 43.

<sup>27</sup> Kalecik Deresi'nin denize döküldüğü yerde yüksek bir burun üzerinde kesme ve moloz taştan inşa edilen yapının büyük çoğunluğu Trabzon-Rize sahil yolunun yapımı sırasında yıkılmıştır; Öztürk, 2016: 785.

<sup>28</sup> Rize ilinin sahil kesiminde yer alan diğer kale yapıları Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatları Anabilim dalında Prof. Dr. Haldun Özkan danışmanlığında tarafımda hazırlanmakta olan *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil Kaleleri* adlı doktora tezi içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kaynak çalışmalarında yardımcı bulunan Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan'a, Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Evcim'e, Arş. Gör. Dr. Raziye Çiğdem Önal'a ve kale yapılarının çizimlerini yapan Yüksek Mimar Ali Uslu'ya teşekkür ederim.

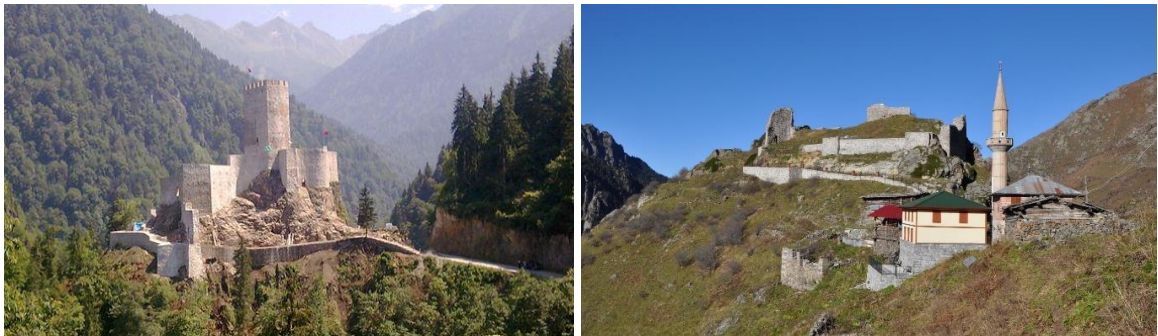
ve S. Wright, tarafından yapılan çalışmada özellikle Zir Kale’nin planı hatalı bir şekilde çıkarılmış ve yayınlarda hep bu plan kullanılmıştır. Kale-i Bala’nın ise hiç planı çıkarılmamış sadece H. Karpuz tarafından basit bir krokisi verilmiştir. Gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmasında kalelerin detaylı bir şekilde ölçümleri alınarak planları ortaya çıkarılmış mimari özellikleri ve bölümleri tanımlanmış ve yapıların hava fotoğrafları çekilmiştir. Bu çalışma ile kalelerin tarihi arka planı, plan ve mimari özelliklerinin değerlendirilmesinin yanı sıra özellikle kalelerin Rize il sınırı içerisinde yer alan diğer kale yapıları ile olan bağlantıları üzerinde de durulmuştur.

### 1. Zir Kale ve Kale-i Bala’nın Konumları

Osmanlı arşiv belgelerinde Zir Kalesi’nin asıl adı (قلعه همشین زیر) “Kale-i Hemşin Zir”, Kale-i Bala’nın adı da (قلعه همشین بالا) “Kale-i Hemşin Bala” olarak kaydedilmiştir.<sup>29</sup> Kale-i Zir, “Aşağı Kale” anlamına gelmekte<sup>30</sup> olup zamanla halk arasında “Zir” ismi “Zil” ismine dönüşmüştür. Bundan dolayıdır ki bazı yayınlarda yapı Zil Kale olarak da adlandırılmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki “Zil” kelimesi kale için bir anlam ifade etmemektedir. Aynı şekilde Kale-i Bala adı da “Yukarı Kale veya Küçük Kale” anlamına gelmekte olup bazı yayınlarda Varoş Kale olarak da kaydedilmiştir.

Zir Kale, Rize’nin Çamlıhemşin ilçesinde sahilden 40 km içerde Fırtına Vadisi’ne hâkim 750 m kadar rakımı olan bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin Çamlıhemşin ilçe merkezine olan uzaklığı ise 12 km’dir. Kale yapısı vadiyi ikiye ayıran dere yatağının batı kıyısında 100 m yüksekliğindeki kaya çıkıntısı üzerine kurulmuştur. Etrafı yoğun ormanlık alan ile çevrili olan Zir Kale sahil kesiminden iç tarafa doğru giden ve Orta Çağ’da hem ulaşım hem de ticaret faaliyetleri için kullanılan yol güzergahına hâkim bir noktada kurulmuştur (Resim 1).

Aynı yol güzergahı üzerinde yer alan ve Rize il sınırının güney yönündeki son kalesi olan Kale-i Bala, Kale Köy sınırları içerisinde yer almaktadır. Kaleye ulaşabilmek için Zir Kalesi’nden güneye doğru Fırtına Deresi boyunca uzanan taş döşemeli yoldan 15 km ilerledikten sonra Çat Köyü’ne ulaşılmalıdır. Çat Köyü’nde ikiye ayrılan yolun sağ tarafından 10 km daha yukarıya doğru ilerledikten sonra Kale Köyü’ne varılır. Kale yapısı köy sınırları içerisinde yer alan ve derin vadilere hâkim konumdaki 1700 m yüksekliğinde bir tepe üzerine konumlandırılmıştır (Resim 2). Ancak Kale-i Bala’ya ulaşımı sağlayan yol özellikle Aralık ayı başından Nisan sonlarına kadar kar örtüsü sebebiyle kapalı kalmaktadır. Tıpkı eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de kış aylarında yollar kapalı olduğu için kale ve çevresinde yaşayan köy halkı aşağı inerek kışı sahil kesiminde geçirmektedir.



**Res. 1, 2:** Zir Kale ve Kale-i Bala Genel Görünümü

### 2. Zir Kale ve Kale-i Bala’nın Tarihi

Zir Kale ve Kale-i Bala ile ilgili en önemli sorunlardan birisi her iki yapının da kitabeleri olmadığı için hangi dönemde ve kim tarafından inşa edildiğinin bilinmemesidir. Kaleler hakkında

<sup>29</sup> Gökbilgin, 1962: 323.

<sup>30</sup> Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Zir” kelimesinin Farsça kökenli olduğu ve “alt, aşağı” anlamına geldiği yazılıdır.

bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda yapım tarihi ile ilgili kesin bir sonuca varılamamış olup yapılan tarihlemelerde tahminden öteye gidememektedir. Kalelerin Karadeniz sahil kesiminden 40-60 km içerde kalmaları, antik dönemden itibaren bölgeyi gezen seyyahların ve araştırmacıların büyük çoğunluğunun dikkatinden kaçmıştır. Bundan dolayı bölge tarihi ve kültürü açısından önemli bilgiler elde ettiğimiz birçok seyyahın notlarında bu yapılar yer almamaktadır.

Zir Kale ve Kale-i Bala hakkında kaynaklardaki bilinen ilk kayıtlar Osmanlı arşiv belgelerinde geçmektedir. Kayıtlarda Trabzon livasına bağlı Hemşin kazasında Aşağı ve Yukarı Kale olmak üzere iki kale olduğu belirtilmektedir. 1520 yılında Yukarı Kale’de 40 neferin günde 182 ve senede 64.780 akçe aldıkları, Aşağı Kale’de ise 30 neferin günde 147 ve senede 52.036 akçe tahsisatları kaydedilmiştir. Ayrıca Yukarı Kale’de 499 kile buğday zahire, Aşağı Kale’de ise 382 somar buğday, 440 somar darı olmak üzere ayrı ayrı zahire ve mühimmatlarının olduğu kaydedilmiştir.<sup>31</sup>

Zir Kalesi ile ilgili yapılan ilk bilimsel çalışma G. Astill ve S. Wright tarafından 1976 yılında gerçekleştirilmiştir.<sup>32</sup> Aynı makalenin sonunda A. Bryer tarafından kalenin tarihçesi hakkında bir de değerlendirme yapılmıştır.<sup>33</sup> Daha sonra yapı, A. Bryer ve D. Winfield tarafından incelenmiş ve tanıtılmıştır.<sup>34</sup> Winfield ve Bryer, Zir Kale’nin bulunmuş olduğu Hemşin bölgesinin adının Arhakele olarak adlandırıldığını ve yöneticilerinin adının da Arhakele olduğunu belirtmektedirler. Ancak yöre halkının Arhakele yönetiminden hoşnutsuz olduğunu bu nedenle de ondan kurtulmak için komşu İspir’in Müslüman yöneticisiyle iş birliği yaparak Arhakele’i, İspir idarecisine teslim ettiklerini yazmaktadırlar. Muhtemelen 1405 yılından önce gerçekleşen bu olaydan sonra bölgenin yönetimi bundan sonra İspir atabeylerinin kontrolü altına girdiği ve hem Zir Kale’nin hem de Kale-i Bala’nın bu tarihten önce inşa edildiğini, kalelerin banisinin ise İspir beyine teslim edilen Arhakele adındaki yerel derebeyinin olduğunu iddia etmektedirler.<sup>35</sup> Araştırmacılar ayrıca 15. yüzyılın başlarında bölgenin sahil kesimine hâkim olan Trabzon Komnenos Devleti’nin Hemşin bölgesine tamamen hâkim olduklarını söylemenin mümkün olmadığını ve bölgenin yerel derebeyleri tarafından idare edildiğini de not düşmüşlerdir.<sup>36</sup>

Bu konuyla alakalı olarak 1404 yılında Timur’a elçi olarak giden ve 1405 yılında İspir üzerinden Rize batısındaki Karadeniz kıyısına inen İspanyol Elçi Clavijo, Rize ve Sürmene arasındaki bölgenin Arhakele olarak adlandırıldığını ve bölgedeki halkın kendi yöneticilerinden memnun olmadığı için İspir’in Türk hâkimi Pir Hoca Beğ’e bağlandıklarını ifade ederek Arhakele bölgesinin Müslüman bir yönetici tarafından idare edildiği söylemektedir.<sup>37</sup>

1474 yılında Kefe üzerinden Uzun Hasan topraklarına İran’a seyahat eden seyyah Contarini, Pazar’dan sonra yolculuğuna kara yolu ile devam etmiştir. Seyyah Contarini yanına verilen rehberin kendisine Pazar’dan sonra dört saat içinde Uzun Hasan’ın tebaası olan Ariam’ın kalesine ulaşacaklarını söz verdiğini ifade etmiştir.<sup>38</sup> Contarini’nin bahsetmiş olduğu Ariam esasen Arhakele olmalıdır. Sahilden dört saatlik uzaklıkta olan kalenin ise Zir Kale olduğu tıpkı İspir gibi burasının da Uzun Hasan’a bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

<sup>31</sup> Gökbilgin, 1962: 323; Bostan, 2002: 221-222, 453.

<sup>32</sup> Astill ve Wright, 1978: 28-48.

<sup>33</sup> Bryer, 1978: 49-56.

<sup>34</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 341; Ancak Winfield kale duvarları üzerinde yaptığı detaylı inceleme sırasında üzerine gelen ve korkutucu olan bir olay sebebi ile çalışmasını yarım bırakmış ve kaleden uzaklaşarak bölgeyi terk etmiştir. Bryer ve Winfield’in çalışmasını Türkçeye çeviren İsmail Köse bu konuyla alakalı olarak 2013 yılında kalenin restorasyonunda çalışan işçilerle bir görüşme yapmış ve işçilerin herhangi bir tuhaf olay veya korkutucu bir durum ile karşılaşmadıklarını, Winfield’in yaşadığı tuhafıkların ise bir doğa olayı veya kötü bir şaka olabileceğini belirtmiştir, bknz; Bryer, Winfield, 2020: 674.

<sup>35</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 337.

<sup>36</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 335-336.

<sup>37</sup> Clavijo, 1993: 206; Kırzioğlu, 1998: 22-23.

<sup>38</sup> Contarini, 1873: 116.



Bölgeyi az sayıda ziyarete eden eski araştırmacılarından birisi de Trabzonlu Ermeni rahip Minas Bıjškyan’dır. 1817-1819 yılları arasında Karadeniz sahillerini gezen Bıjškyan, Zir Kalesi için; “*Kayalığın üzerinde bulunan ve Zilkale denilen eski bir kalenin içinde insana şaşkınlık veren kemerli binalar ve büyük bir kule vardır. Kalenin alt ucu, tepelerin üzerinden başka kalelere ve eski bir kilise kalıntıları bulunan Fırtına deresine kadar uzanır*” ifadelerini kullanmaktadır.<sup>39</sup> Bıjškyan, kalenin mimarisi hakkında bazı bilgiler verse de kalenin kimler tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair bir değerlendirme yapmamıştır.

Bıjškyan, Kale-i Bala için ise řu ifadeleri kullanmaktadır; “*Hamşen’i teşkil eden köylerin başlıcası olan Baş-Hamşen’in içinden bir ırmak akar, dağın tepesinde ufak bir kale vardır. Bu dağa o kadar çok kar yağar ki yollarına devam edemeyen yolcular bazen kendilerini karın içine gömer ve günlerce bu halde kaldıktan sonra sağ salım dışarı çıkar*”. Bıjškyan, ufak bir kale olarak tanımladığı Kale-i Bala’nın tarihi ve mimari özelliklerinden ziyade bulunduğu bölgenin iklim şartlarının zorluğuna dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

1843-1844 yılları arasında Karadeniz bölgesini gezen Karl Koch, seyahat güzergahında İspir’den sahile inmek için Fırtına Deresi ve vadisini takip ederek sahile inmiştir. Yazar ilk olarak Kale-i Bala’nın bulunduğu köye uğrayıp köy ve dere hakkında bilgi verse de kale yapısından bahsetmemiştir.<sup>40</sup> Koch, Zir Kale’den ise bir zamanlar burada hüküm süren bir derebeyinden kalan bir kale olarak bahsetmiştir.<sup>41</sup>

Kale hakkında 1980 yılında bir çalışma yayınlayan Semavi Eyice, Zir Kale’nin Orta Çağ sonlarına doğru Trabzon Komnenosları’nın bölgenin bir kısmına sahip oldukları sırada yapılmış olabileceğinin iddia edildiğini ve ilk sahipleri hakkında bir şey söylenemeyeceğini belirtmiştir.<sup>42</sup> Eyice, ayrıca burasının tahkim edilmiş eski bir Ermeni manastırı olma iddiasının ise yeterince inandırıcı olmadığını söylemiştir.

Kaleler hakkında farklı bir değerlendirmede Haşim Karpuz tarafından yapılmıştır. Karpuz, Hemşin yöresinin İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu zamanlarında tam olarak mı yoksa kısmen mi fethedildiğinin bilinmediğini belirterek kaleler için Bayburt ve İspir’deki Türk beylerinin Orta Çağ kervan yolunun iç kesimlerden sahile ulaşabilmesi için Varoş Kale, Zir Kale, Ciha (Yücehisar) Kale ve Pazar Kız Kalesi’nden oluşan askeri bir kontrol güzergahı kurdukları ihtimalinden bahsetmektedir.<sup>43</sup> Karpuz, 1979 yılında kale bünyesinde iki adet Osmanlı dönemine ait pirinç malzemenen el topu bulmuş ve bunları Trabzon Müzesine naklettirmiştir.<sup>44</sup>

Her iki kalenin inşa tarihleri hakkında farklı bir değerlendirmede Rize tarihi üzerine araştırmalar yapan M. Arıcı tarafından yapılmıştır. Arıcı’ya göre zamanın önemli iki gücü olan İran ve Bizans imparatorlukları arasındaki tampon bölgenin şimdiki Zir Kale ve onun yukarısında bulunan Kale-i Bala dolayları olduğunu belirtir. Arıcı, ayrıca Kale-i Bala’nın M.Ö. 300 yılında İranlılar tarafından inşa edildiğini ve İranlılar ile Bizanslılar arasında defalarca el değiştirdiğini ancak genellikle İranlıların kontrolü altında olduğunu belirtilmektedir. Bu duruma karşı Bizans imparatoru I. İustinianus, İran yönünden gelecek olan saldırıları önlemek için ise Zir Kale’yi inşa ettirdiği ve 560 yılında inşaatın bittiğini ileri sürmektedir.<sup>45</sup>

Yukarda yer alan kaleler ile ilgili yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla hem Zir Kale’nin hem de Kale-i Bala’nın tam olarak ne zaman yaptırıldığı tespit edilememektedir. Genel olarak kalelerin Trabzon Komnenos Devleti (1204-1461) zamanında yaptırıldığına dair bir kanaat

<sup>39</sup> Bıjškyan, 1969: 64.

<sup>40</sup> Koch, 2020: 87-92.

<sup>41</sup> Koch, 2020: 92.

<sup>42</sup> Eyice, 1980: 21-23.

<sup>43</sup> Karpuz, 1992: 43.

<sup>44</sup> Karpuz, 1992: 44.

<sup>45</sup> Arıcı, 2014: 15-17.

oluşsa da bu tarih aralığının oldukça geç bir dönem olduğu düşünülmektedir. Arazi çalışmalarından ve bölge tarihi üzerine yazılmış olan kaynaklardan edindiğimiz izlenimlere göre her iki kalenin inşasında bölgenin genel siyasi tarihinden bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Buna göre yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bölgenin genel siyasi tarihine göre Rize ve çevresinde askeri hareketliliğin arttığı dönemlerde kalelerin inşa edildiği kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Bölgede ciddi anlamda siyasi hareketliliğin arttığı ilk dönem Pontus Krallığı (M.Ö. 301-63) dönemidir. Özellikle devletin önemli bir hükümdarı olan VI. Mithradates Eupator döneminde (M.Ö. 120-63) devletin sınırları içerisinde yetmiş beş kale inşa edildiği kaydedilmektedir.<sup>46</sup> Pontus döneminde inşa edilen bölgedeki kalelerin (Amasya Kalesi, Ordu Kurul Kalesi, Ünye Kalesi ve Fatsa Cıngırt Kalesi vs.) genel mimari özelliklerine bakıldığında kale bünyesinde kayalık alan üzerine oyulmuş tapınma alanları, nişler, depolar, merdivenler ve yine kaya içerisine oyulan su sarnıçları, yağ veya şarap yapım tekneleri, dere yatağına veya yeraltı hazine odalarına inen basamaklı tüneller gibi antik döneme ait birtakım özellikleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Saymış olduğumuz bu mimari özelliklerin her iki kalede bulunmaması kalelerin inşa tarihlerinin Pontus Krallığı dönemine kadar inmediğini göstermektedir.

Bölgedeki siyasi hareketliliğin arttığı ikinci dönem ise Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu döneminde I. İustinianus (527-565) zamanında gerçekleştirilen askeri faaliyetlerdir.<sup>47</sup> I. İustinianus özellikle Sasanilere karşı Bizans'ın kuzeydoğu sınırındaki savunma hattını Batum'dan Rize'ye çekerek burada şehirleri birbirine bağlayan yol güzergahları üzerinde kaleler inşa ettirmiş veya var olan kaleleri restore ettirmiştir. Özellikle Prokopius'un verdiği bilgilere göre bu dönemde başta Rize Kalesi olmak üzere bölgede birçok yeni kale inşa edilmiştir.<sup>48</sup> İnşa edilen kalelerin önemli bir özelliği sahil şeridindeki şehirler ile iç kısımdaki şehirler arasındaki bağlantıyı sağlayan yol güzergahları üzerinde belli aralıklarla yapılmış olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında Zir Kale ve Kale-i Bala, Rize'den Erzurum'a giden ve stratejik açıdan önemli sayılan yol güzergahının ortasında yer almaktadır. Rize Kalesi'nden başlayan yol güzergahı sahil şeridinden doğuya doğru ilerleyerek Bozuk Kale, Pazar Sivri Kale ve Pazar Kız Kalesi'ne buradan Fırtına Deresi ve Hemşin Deresi'nden iç kısma doğru yönelerek Pazar Ciha Kalesi'ne ve oradan Zir Kale ile Kale-i Bala'ya uzanmaktadır. Buradan Tatos ve Başhemşin geçitlerinden önce İspire ve oradan da Erzurum Kalesi'ne ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle Doğu Roma (Bizans) İmparatoru II. Theodosius (408-450) zamanında inşa edilen Erzurum Kalesi<sup>49</sup> ile I. İustinianus (527-565) zamanında inşa edilen Rize Kalesi arasında önemli bir bağlantı sağlanmıştır. Ayrıca bu yol güzergahı üzerinde özellikle iç kısımlarda çok sayıda kemerli köprüde inşa edilmiştir. Böylelikle bir zincir halkası şeklinde yapılmış olan bu kaleler hem bulunmuş olduğu çevreyi ve sahil tarafını hem de Pazar'dan Erzurum'a giden yolu kontrol altında tutmak için M.S. 6. yüzyılda inşa edildikleri, birkaç yenileme aşamasından geçtikten sonra günümüze kadar geldiği düşünülmektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki kalelerin genel olarak Trabzon Komnenos Devleti zamanında hanedan üyeleri veya hanedana bağlı yerel derebeyleri tarafından 13. yüzyılda inşa ettirildiğini ileri sürmek bölgenin siyasi tarihi ile uyum göstermemektedir. Çünkü 5. yüzyıla tarihlenen Bizans Devleti'nin doğudaki Erzurum Kalesi ile 6. yüzyıla tarihlenen kuzeydoğudaki Rize Kalesi arasındaki bağlantıyı sağlayan yol güzergahının yaklaşık 750 yıl gözetlemeden korumasız bırakılması akla yatkın bir güvenlik politikası değildir.<sup>50</sup> Ayrıca Komnenos hanedanının genellikle sahil kesiminde hüküm sürdüğü ve kalelerin yer aldığı dağlık kesimde kontrolü

<sup>46</sup> Strabon, 2000: 40; Mayor, 2013: 130-131; Mitchell, 1993: 84-85; Arslan, 2007: 37-38.

<sup>47</sup> Bilgin, 1997: 22.

<sup>48</sup> Procopius, On Buildings, III. 7.,3-4; Bryer ve Winfield, 331; Bilgin, 1997: 22; Petratos, 2015: 19-20; Karpuz, 1997: 82; Can, 2007: 198; Güveloğlu, 2020: 13; Doğanç, 2020: 25; Mamuladze ve Batumi, 2016: 26, 33-36; Intagliata, 2019: 427-443.

<sup>49</sup> Beygu, 1936: 23; Sevgen, 1959: 104; Konyalı, 1960: 99; Yurttaş, vd., 2008: 5; Gündoğdu, vd., 2010: 51; Küçüküçürlü ve Çelik, 2014: 82-83; Özkan, 2016: 28-52.

<sup>50</sup> Güveloğlu, 2020: 16.

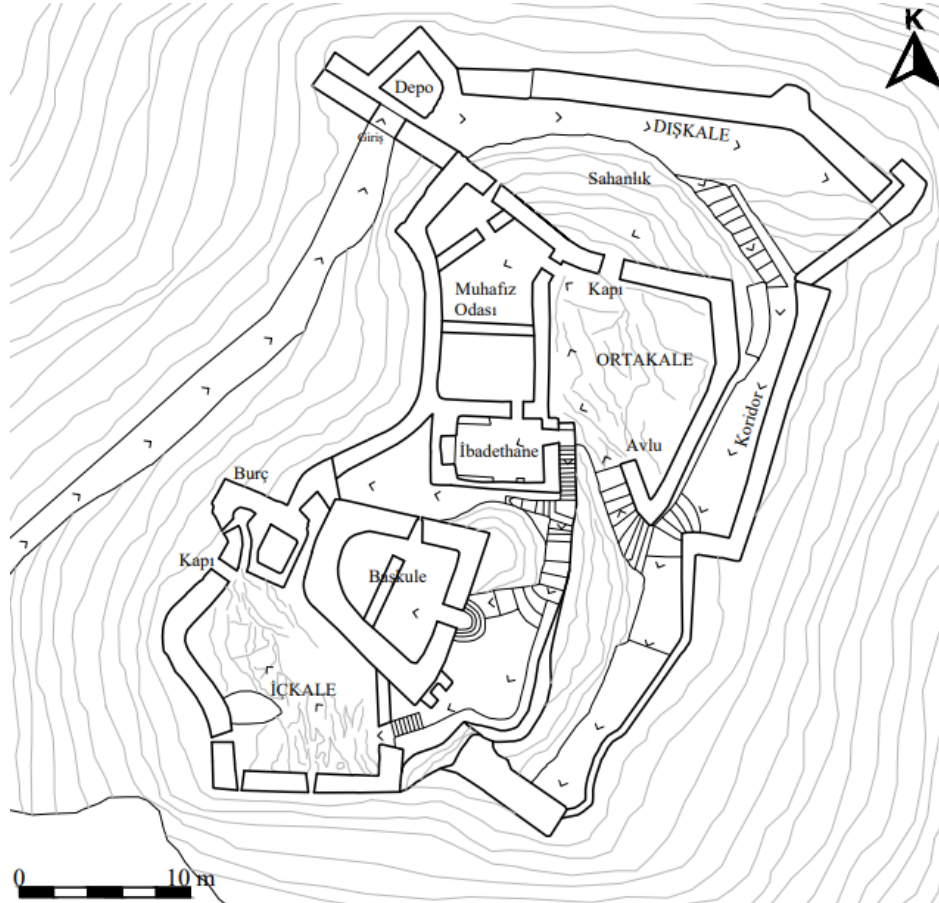
sağlayamadığı birçok yabancı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Yine özellikle Zir Kale'nin yerel bir derebeyi tarafından yaptırıldığı fikrinin de doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Çünkü Rize Kalesi'nden sonra şehrin ikinci büyük kalesi olan ve anıtsal bir mimariye sahip olan Zir Kale'yi bir derebeyinin yaptıracak ekonomik gücünün olmadığını inşaatı ancak dönemin güçlü bir ekonomisine sahip I. İustinianus'un gerçekleştirmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Günümüzde Kaçkar Milli Parkı sınırları içerisinde yer alan yapılardan Zir Kale 1979 yılında, Kale-i Bala ise 1988 yılında kütür varlığı olarak tescil edilmiştir. Zir Kale 1999, 2006-2010 ve 2013 yıllarında, Kale-i Bala ise 2016 yılında restore edilmiştir. Günümüzde Zir Kale'ye giriş ücretli olup elde edilen gelir civar köylere hizmet amacıyla kullanılmaktadır.

### 3. Zir Kale Plan ve Mimari Özellikleri

Zir Kale, vadinin iki geniş yakasını ayıran bir boğazda, aşağısındaki dere yatağından 100 m yukarıda olan kayalık bir çıkıntı üzerine kurulmuştur. Kayalık zemin üzerine kurulan kale belli bir plan dahilinde olmayıp tamamen kayalığın yapısına göre şekillenmiştir. Orta Çağ Avrupa şatolarını andıran yapı, dış kale, orta kale ve iç kale gibi üç bölümden oluşmaktadır ve her bölüm kendi içerisinde farklı mimari yapılara ayrılmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Zir Kale Planı



Yapının kuzey, güney ve doğu cepheleri tamamen Fırtına deresi ve vadisine bakmakta ve bu bölümler derin uçurumlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla kaleye bu yönlerden ulaşmak pek mümkün değildir. Kalenin en önemli cephelerinden birisi olan batı cephe Orta Çağ'dan beri kullanıldığı anlaşılan ve sahil ile iç kısımlar arasındaki bağlantıyı sağlayan tarihi yola bakmaktadır (Resim 3-10).



**Res. 2.** Zir Kale Kuzey Cephe



**Res. 3.** Zir Kale Güney Cephe



**Res. 5.** Zir Kale Kuzey Cephe Giriş Kapısı



**Res. 6.** Zir Kale Güneydoğu Cephe



**Res. 7.** Zir Kale Kuzeydoğu Cephe



**Res. 8.** Zir Kale Güneybatı Cephe



**Res. 9.** Zir Kale Kuşbakışı Görünümü



**Res. 10.** Zir kale Batı Cephe

Kalenin giriş kapısına kuzeybatı köşede bulunan patika yoldan ilerledikten sonra ulaşılır. Giriş kapısı bir ucu kayalık alan ile bağlantılı diğer ucu uçuruma bakan 11,30 m uzunluğunda bir kalkan duvar içerisine yerleştirilmiştir. Yarım yuvarlak kemerli olan giriş kapısının yerden kemer kilit taşına kadar olan yüksekliği 3,80 m, genişliği ise 1,85 m olarak ölçülmüştür. 1,80 m derinliğindeki giriş kapısının iki kenarında karşılıklı olarak yerleştirilmiş olan ikişer adet kapı kilit yuvaları bulunmaktadır. Kapı kapatıldıktan sonra duvar içerisine yerleştirilmiş olan kalasın hareket ettirilerek karşısındaki yuvaya yerleştirilmesiyle oluşturulan bu kilit sistemi kale kapılarının en çok uyguladığı güvenlik önlemlerinden birisidir. Ancak kilit sistemine ait olan metal parçalar ve ahşap kalaslar günümüze ulaşmamıştır. Kilit yuvalarının orta bölümünde ise yine karşılıklı olarak birer niş açıklığının yerleştirildiği görülmektedir. Özgün kapı kanatlarının akıbeti hakkında bir bilgi bulunmamakla beraber günümüzde demir malzemenle yapılmış bir kapı ile kapatılmıştır (Resim 11-13).

Kapıdan girildikten sonra yapının dış kale olarak adlandırılan bölümüne ulaşılır. Dış kale; kuzeyden başlayıp güneye doğru devam eden ve yer yer kayalık alanlarında olduğu sahanlık ve depo bölümünden oluşmaktadır. Sahanlık bölümünün ortalama uzunluğu 30 m ve genişliği 15 metredir. Sahanlığın uçuruma bakan doğu tarafı kayalığın alt hizasından başlayan ve 35 m uzunluğunda olan bir sur duvarı ile çevrilidir. Dış kaledeki tek mimari yapı ise giriş kapısının sol tarafında bulunan depo bölümüdür. Beden duvarları ve üst örtüsü yıkılmış olan depo bölümü 4,60 x 2,70 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir. Sahanlık ve depo bölümü kaleye girişte ilk kontrollerin yapıldığı yer olarak değerlendirilmiştir (Resim 13-14).

Sahanlığın güneybatı yönünde bulunan basamaklarla yapının orta kale diye adlandırılan bölümüne geçilmektedir. Orta kale; koridor, avlu, ibadethane ve muhafız odası gibi bölümlerden oluşmaktadır. Merdivenlerden sonra ulaşılan ilk bölüm yaklaşık 36 m uzunluğunda ve ortalama 2 m genişliğindeki koridor bölümüdür. Koridorun batı tarafında bulunan 9 adet basamakla da orta kalenin avlusuna geçilmektedir. Avlu bölümünün kuzey duvarında 3,40 m yüksekliğinde 1,25 genişliğinde içten yarım yuvarlak kemerli dıştan dikdörtgen kesitli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Tıpkı giriş kapısında olduğu gibi bu kapının da iki kenarında kilit sistemine ait yuvalar bulunmaktadır. Buradaki kapı açıklığının orta kalenin avlusu ile dış kalenin sahanlığı arasındaki bağlantıyı sağladığı anlaşılmaktadır (Resim 15-18).



Res. 11. Zir Kale Giriş Kapısı ve Duvarı



Res. 12. Zir Kale Giriş Kapısı



Res. 13. Giriş Sahanlığı



Res. 14. Koridor ve Avluya Geçiş

Orta kalenin avlusunun batı tarafında ise muhafız odası ile ibadethane bölümü yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesindeki kapıdan muhafız odasına geçilmektedir. Kapı açıklığı 2,55 m yüksekliğinde, 1,20 m genişliğinde olup yarım yuvarlak kemerli bir düzene sahiptir. Kapıdan girildikten sonra iki basamakla inilen muhafız odası kuzey-güney yönünde ortalama 12 x 6 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Üç bölüme ayrılan muhafız odasının orta ve güney tarafında yer alan bölümleri kalede görevli olan askerlerin hem resmi işlemleri yaptığı hem de barınma ihtiyaçlarının karşılandığı mekanlar olarak değerlendirilmiştir. Dipteki odanın güney duvarında ise ibadethane bölümüne bakan 75 cm genişliğinde ve 1,25 m yüksekliğinde yuvarlak kemerli bir de pencere açıklığı bulunmaktadır. Her iki bölüm arasında iki basamak kadar bir yükselti farkı vardır. Muhafız odasının kuzeybatısındaki küçük bölüm ise 6 x 2 m ölçülerinde olup diğer mekanlardan zemini 2 m kadar daha aşağıdadır. Duvar yüzeylerinde üç adet niş bulunan bu bölümün depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 15-20).



Res. 15. Orta Kale Avlusu



Res. 16. İbadethane ve Muhafız Odası



Res. 17. Orta Kale Avlusu



Res. 18. Mekanlara Giriş Kapıları



Res. 19. Muhafız Odası Kuzey Tarafı



Res. 20. Muhafız Odası Güney Tarafı

Avluya bakan batı yöndeki diğer kapı açıklığından ise kalenin ibadethane olarak kullanılan bölümüne geçilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak yapılan mekân 7,25 x 4,10 m ölçülerindedir. Doğu yönde bulunan giriş kapısı 2,30 m yüksekliğinde 1,20 m genişliğinde yarım yuvarlak kemerlidir. Mekânın batı duvarına 1,20 m derinliğinde ve 1,90 m genişliğinde mekâna göre oldukça büyük bir niş yerleştirilmiştir. Yapının doğu duvarında da bir niş açıklığı bulunmaktadır ki buradaki niş sivri kemerli daha küçük boyutlarda 2,30 m yüksekliğinde, 40 cm derinliğinde ve 80 cm genişliğindedir. Ayrıca doğu duvarında kapı ve nişin üzerinde bir aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Bahsi geçen mekân Osmanlı döneminde cami olarak kullanılmış olmalıdır. Orta kalede bulunan muhafız odaları ve ibadethane bölümlerinin üst örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Özgün yapımda bu bölümlerin üzerinin düz tavandan oluşan kiremitli bir çatıyla örtülü olduğu düşünülmektedir (Resim 21-22).



Res. 21. İbadethane Doğu Tarafı



Res. 22. İbadethane Batı Tarafı

Orta kale avlusunun güneybatı köşesinde yer alan basamaklarla yapının iç kale olarak adlandırılan bölümüne geçilmektedir. İç kale; baş kule, yaşam alanı ve gözetleme kulesi (burç) gibi bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerden en önemlisi baş kule olarak adlandırılan yapıdır. Kale yapısına anıtsal bir görünüm katan baş kule her bir kenarı farklı boyutta olan dörtgen bir yapıya sahiptir. Kalenin ortasında kayalık zemin üzerine inşa edilen baş kule 20 m yüksekliğe sahip olup çevreye dört yönden hâkim bir konuma sahiptir. Kulenin güney kenarı 11,40 m, kuzey kenarı 11,00 m, batı kenarı 7,30 m ve doğu kenarı 15,90 m uzunluğa sahiptir. Alttan yukarıya doğru daralan baş kulenin batı cephe köşelerinin yuvarlatılmış bir yapısı vardır. Kulenin doğu yönünde bulunan ve zeminden beş basamakla ulaşılan kapı açıklığı ise yarım yuvarlak kemerli 1,80 m yüksekliğinde ve 70 cm genişliğindedir. Giriş kapısından sonra ulaşılan kulenin iç kısmının zemin katı ortadan bir duvarla iki bölüme ayrılmıştır. Baş kulenin içerisinin dört katlı bir düzenlemeye sahip olduğu duvar yüzeyinde yer alan kat giriş yuvalarından anlaşılrsa da günümüzde bu yuvalar dışında kat sistemlerine ait herhangi bir iz bulunmamaktadır. Ahşaptan yapılmış olduğu anlaşılan katları aydınlatmak için kulenin doğu cephesinde üç adet, kuzey ve güney cephelerinde birer adet dikdörtgen kesitli pencere açılmıştır. Ayrıca kuzey yönüne bakan pencerenin ön tarafındaki ahşap yuva izlerinden bu bölümde bir de ahşap bir balkon uygulamasının olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra yine cephe üzerinde farklı yönlerde çok sayıda mazgal türünde açıklıkların olduğu görülmektedir. Pencere açıklıklarının dışında kule içerisinde dikkati çeken mimari ayrıntılardan birisi de yine farklı boyutlarda açılmış olan nişlerdir. Özellikle doğu cephede üçüncü kat hizasında yan yana yerleştirilmiş olan üç adet yuvarlak kemerli nişler boyut itibarıyla diğerlerinden daha büyüktür. Baş kule yapısının en üst katının dört yanı mazgal ve mazgal siperleri ile seyirdim yolundan oluşan bir düzenleme ile son bulmuştur (Resim 23-28).



Res. 23: Baş Kule Genel Görünümü



Res. 24: Baş Kule Güney Cephe



Res. 25: Baş Kule Giriş Kapısı



Res. 26: Baş Kule Zemin Katı





**Res. 27.** Baş Kule İç Mekânı



**Res. 28.** Baş Kule Üzerindeki Nişler

Baş kulenin güneydoğu köşesinde bulunan ve büyük çoğunluğu ortadan kalkmış olan kemerli bir yapıdan sonra iç kalenin diğer mekanlarına geçilmektedir. Burada geçişte bulunan kemerin bir ayağı kuleyle birleşiktir. Kemerin uçuruma denk gelen diğer bölümleri ise yıkılmıştır. Kuleye bitişik 2,40 m uzunluğundaki kemer ayağından anlaşıldığı kadarıyla kemerli geçitin içerisine bir de kapı yerleştirilmiştir. Kapıya ait kilit yuvaları bugün kemer ayağı üzerinde halen daha durmaktadır. Kemerli geçitten geçildikten sonra iç kalenin yaşam alanına ulaşımı sağlayan giriş kapısına ulaşılmaktadır. Yaşam alanının giriş kapısına zemine doğru inen altı basamakla ulaşılır. Giriş kapısı yarım yuvarlak kemerli 1,60 m yüksekliğinde ve 75 cm genişliğinde olup iç kısımdaki yan taraflarında kilit sistemine ait yuvalar vardır. Girişten sonra ulaşılan yaşam alanı ortalama 9,50 x 4,50 m ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir plandan oluşmaktadır. Zemini yer yer kayalıklardan oluşan mekânın güney duvarında iki adet batı duvarında ise bir adet mazgal türünde pencere yer almaktadır. Pencere kale mimarisinin güvenliğine uygun olarak dış kısımda 60 cm yüksekliğinde ve 15 cm genişliğinde oldukça dar şekildedeyken iç kısımda giderek genişleyerek yüksekliği 1,60 m’ye genişliği ise 70 cm’e kadar çıkmaktadır. Yaşam alanının batı duvarının kuzey köşesinde 1,30 m yüksekliğinde ve 1 m genişliğinde bir de tali bir giriş kapısı açılmıştır. Günümüzde demir malzemedeki bir kapı kanadı ile kapatılmış olan kapının acil durumlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 29-33).

Kalenin en korunaklı bölümü olan yaşam alanının kuzeybatı köşesinde yer alan burç ise kale sur duvarları üzerinde yer alan tek burç yapısıdır. Sur duvarlarından dışa doğru taşırılan ve kenarları eşit olmayan dikdörtgen plan şemasında inşa edilen burç yapısının güney kenarı 2 m, batı kenarı 3,70 m ve kuzey kenarı 4 m uzunluğa sahiptir. Burcun iç tarafına ise yaşam alanının kuzeybatı köşesinde bulunan 1,90 m yüksekliğinde ve 60 cm genişliğindeki kapıyla girilmektedir. Kapıdan sonra 3,10 m uzunluğundaki dar bir koridor ile ulaşılan burcun içerisi ortalama 3 x 1,50 m ölçülerindedir. Burcun iç tarafında güney duvarında bir de mazgal pencere açılmıştır ki pencerenin dış tarafı 15 cm genişliğinde ve 40 cm yüksekliğinde, iç tarafı ise 1 m genişliğinde ve 60 cm yüksekliğindedir. Burç ile baş kule arasında ise 2,57 x 2,53 m ölçülerinde yaklaşık kare planlı bir mekân daha yer almaktadır. Ancak bu bölüme geçiş veren herhangi bir kapı açıklığı yoktur. Mekâna ancak üst kısımdan ulaşılabilirdiği için bu kısmın yiyeceklerin saklanabileceği bir kiler veya depo vazifesinin olduğu düşünülmektedir (Resim 34-36).



Res. 29. Kemerli Giriş



Res. 30. İç Kale Giriş Kapısı ve Merdivenleri



Res. 31. İç Kale Yaşam Alanı Batı Tarafı



Res. 32. İç Kale Yaşam Alanı Doğu Tarafı



Res. 33. Tali Giriş Kapısı



Res. 34. Burç Giriş Kapısı



Res. 35. Burç İç Mekânı



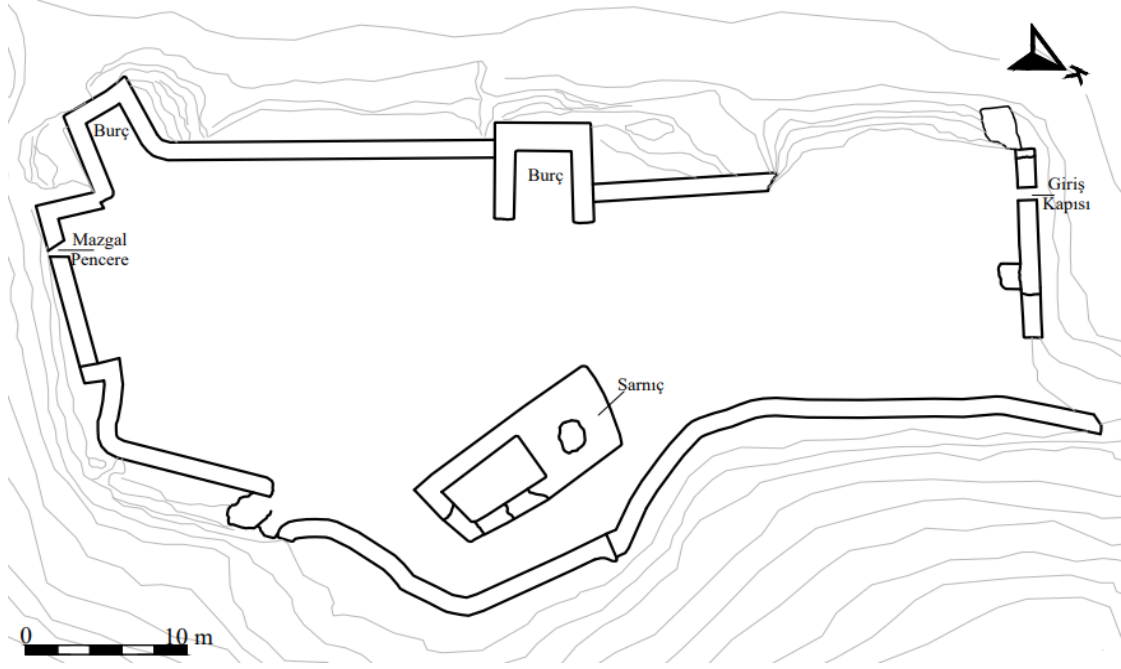
Res. 36. Burcun Üst Tarafı

Zir Kale’de yapım malzemesi olarak kaba yonu taş, kesme taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Kapı, pencere ve duvar kenarlarında kesme taş kullanılırken duvarların tamamında kaba yonu taşlar kullanılmıştır. İ bölümdeki kat sistemlerinde ise ahşap malzeme kullanıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Kum, küçük taş parçaları ve kireç kullanılarak elde edilen harç ile duvarlar örülmüştür. Duvar cepheleri gelişigüzel sıralar ve düz yüzleri dışarı gelecek şekilde dizilmiş kaba taşlardan oluşturulmuş olup iç kısımdaki birçok bölgede taşlar zikzak veya balıksırtı oluşturacak şekilde üst üste tutarlı bir şekilde dizilmiştir.

#### 4. Kale-i Bala Plan ve Mimari Özellikleri

Kale-i Bala, çevreye hâkim kayalık bir alan üzerinde kuzey-güney doğrultusunda kenarları düzgün olmayan dikdörtgen plan şemasında inşa edilmiştir. Kalenin doğu ve batı cepheleri uzun kenarları kuzey ve güney cepheleri ise kısa kenarları oluşturmaktadır. Dikdörtgen planlı olan kalenin kuzey-güney yönünde en uzun alanı 67 m, doğu-batı doğrultusunda en uzun alanı ise 30 m olarak ölçülmüştür. Kalenin sur duvarlarının toplam uzunluğu 177 m olup kuzeybatı köşesindeki sur duvarlarının 16,40 metrelik bölümü tamamen yıkılmıştır. Sur duvarları üzerinde iki adet burç yapısına yer verilmiştir. Kalenin tek giriş kapısı ise kuzey sur duvarı üzerinden açılmıştır. Günümüzde kale meydanlığının içerisi büyük oranda moloz ve toprak yığını ile kaplı olup iç mekân düzenlemeleri büyük oranda ortadan kalkmıştır. Kale içerisinde ayakta kalabilen tek mimari mekân ise kalenin doğu sur duvarlarının orta bölümüne yakın mesafede bulunan sarnıç yapısıdır (Şekil 3), (Resim 37-42).

Kalenin önemli cephelerinden birisi olan doğu cephe, ön taraftaki derin vadiye ve vadi üzerinde yer alan köylere bakmaktadır. Ön tarafı dik kayalıklardan oluşan doğu cephe yönünden kaleye ulaşmak pek mümkün değildir. Bu yüzden olsa gerek ki doğu sur duvarları üzerinde savunma yapılabilecek bir burç yapısına yer verilmemiş arazi yapısından faydalanılarak sadece sur duvarı inşa edilmiştir. Kayalık alanın şekline göre inşa edilen doğu sur duvarı kalenin kuzeydoğu köşesinden başlayıp güney yönüne doğru 23,30 m düz şekilde ilerledikten sonra dışa doğru 21,40 cm çıkıntı yaparak iç alanı genişletmiştir. Buradan sonra tekrar içe doğru girinti yapan doğu sur duvarı 25,20 m ilerledikten sonra güney sur duvarı ile birleşmektedir (Resim 43-44).

**Şekil 3: Kale-i Bala Planı****Res. 37, 38: Kale-i Bala Genel Görünümü****Res. 39. Kale-i Bala Kuzey Cephe****Res. 40. Kale-i Bala Güney Cephe**



Res. 41. Kale-i Bala Doğu Cephe



Res. 42. Kale-i Bala Batı Cephe



Res. 43. Kale-i Bala Doğu Cephe



Res. 44. Kale-i Bala Doğu Sur Duvarı

Kalenin kısa kenarlarından olan güney cephesi ise aynı yöne doğru uzayıp giden vadi ve yollar ile n tarafında bulunan köy yerleşimine bakmaktadır. Aynı zamanda kalenin kısa kenarlarından olan güney cephenin n tarafı da dik kayalıklardan oluşmaktadır. Kayalıklar üzerinde yükselen güney sur duvarları 17,50 m uzunluğa sahiptir. Güney sur duvarı üzerinde dikkat çeken önemli bir mimari ayrıntı ise cephenin güneybatı köşesinde açılmış olan pencere açıklığıdır. Mazgal türünde dıştan içe doğru genişleyen pencere içten 1,30 m, dıştan 30 cm genişliğe ve 1,10 m ykseklிđe sahiptir. Ayrıca güney sur duvarı üzerinde yer alan kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla pencerenin üst hizasında sur duvarı boyunca ilerleyen seyirdim yoluna ait izler bulunmaktadır (Resim 45-48).

Kalenin diğer uzun kenarı olan batı cephesindeki sur duvarının toplam uzunluğu 91 metredir. Ancak sur duvarının kuzeybatı köşesindeki 16,40 metrelik bölümü tamamen yıkılmıştır. Batı sur duvarı üzerindeki en önemli mimari ayrıntılar ise biri güneybatıda diğer sur duvarının orta bölümünde yer alan burç yapılarıdır. Güneybatı tarafta yer alan burç yapısı dikdörtgen planlı olup sur duvarlarından dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Burcun i taraftan genişliği 3,50 m, güney tarafı 5,30 m, kuzey tarafı ise 4 m kenar uzunluğuna sahiptir. Sur duvarının orta bölümünde yer alan burç yapısı da dikdörtgen planlı yapılmış olmasına rağmen burcun yan kenar duvarları kale içerisine doğru girinti yapmıştır. Burcun içten genişliği 4 m, güney ve kuzey kenarları 6,80 m uzunluğa sahiptir. Her iki burç arasında 24,70 m uzunluğunda düz şekilde devam eden bir sur duvarı bulunmaktadır. Orta burtan sonra kuzeye doğru 12 m devam eden batı sur duvarı bu noktadan sonra tamamen yıkılmıştır (Resim 49-54).



**Res. 45.** Kale-i Bala Güney Cephe



**Res. 46.** Kale-i Bala Güney Sur Duvarı



**Res. 47.** Güney Sur Duvarı



**Res. 48.** Güney Sur Duvarındaki Pencere



**Res. 49.** Güneybatı Cephe



**Res. 50.** Batı Sur Duvarı



Res. 51. Kuzeybatı Cephe



Res. 52. Batı Sur Duvarı ve Burçları



Res. 53. Batı Sur Duvarı ve Burçları



Res. 54. Batı Burcu

Yapının diğer kısa kenarlarından olan kuzey cephe aynı zamanda kale giriş kapısının da olduğu ve günümüze diğer cephelere nazaran daha sağlam gelebilmiş özgün cephelerden birisidir. Ancak cephenin hem kuzeybatı hem de kuzeydoğu köşesi yıkılmıştır. Günümüzde kuzey cephe sur duvarı 11,60 m uzunluğunda olup duvarın yüksekliği yer yer 11 metreye kadar çıkmaktadır. Moloz taş malzemeden örülen duvarın yüzeyinin hem iç hem de dış tarafında yer yer taşların muntazam şekilde dizilmesiyle oluşturulmuş balık sırtı desenler görülmektedir. Sur duvarının kuzeybatı köşesine kalenin tek olan giriş kapısı yerleştirilmiştir. Dikey dikdörtgen kesitli olan giriş kapısının dış lentosu etrafı yamuk tek parça taştan oluşmaktayken kapının iç kısmı tuğla gibi dizilen kaba kesme taşlardan oluşturulan yarım yuvarlak kemerli bir düzene sahiptir. Kapı açıklığının genişliği 1,25 m, yüksekliği 2,45 m ve derinliği 1,10 m olarak ölçülmüştür. Kapının iç kısmında iki kenarında yerden 50 cm yukarda karşılıklı olarak yerleştirilmiş 20 x 20 cm boyutlarındaki deliklerin ise kapı kilit sistemine ait yuvalar olduğu anlaşılmaktadır. Ahşaptan bir kalas ile yapılan bu kilit sistemine ait düzenek ve kale kapı kanadı maalesef günümüze kadar gelememiştir. Giriş açıklığının sağ ve sol tarafında ise birer adet mazgal türünde pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencere dış kısma 30 cm genişliğinde açılırken iç kısma 40 cm genişliğinde açılmaktadır. Bunların dışında kuzey sur duvarının üst hizasında belirli aralıklarla açılmış olan deliklerin ahşap kat sistemi veya ahşap seyirdim yoluna ait olduğu düşünülmektedir. Ancak günümüzde bu sistemler tamamen ortadan kalkmıştır (Resim 55-59).

Günümüzde kuzey sur duvarının hem doğu hem de batı köşesinde bazı duvar kalıntıları mevcuttur. Özellikle kuzey cephe doğu tarafının iç kısmında duvar yapısı yaklaşık 1 m kadar içe doğru taşıntı yapmış ve diğer kalan kısımlar yıkılmıştır. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla burada bir burç yapısının olduğu ve bu burcunda kalenin kuzeydoğu köşesini ve giriş kapısını koruduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde cephenin kuzeybatı köşesinde yer alan izlerde burada

bir burç yapısının olduğunu göstermektedir. Ancak bu bölümlerin mahiyetinin tam olarak belirlenebilmesi için kale bünyesinde bilimsel bir kazıya ihtiyaç vardır (Resim 55-59).



**Res. 55.** Kalenin Kuzey Cephesi ve Giriş Kapısı



**Res. 56.** Kuzey Cephesi Dış Tarafı



**Res. 57.** Kuzey Cephesi İç Tarafı



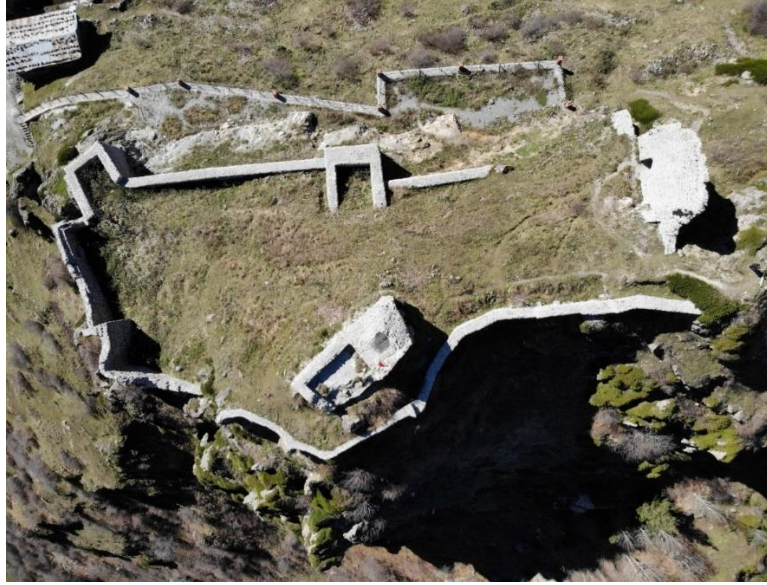
**Res. 58.** Giriş Kapısı Dış Tarafı



**Res. 59.** Giriş Kapısı İç Tarafı



Kuzey cephedeki giriş kapısından girilen yapının kale meydanlığı günümüzde büyük oranda toprak ve moloz yığını ile kaplıdır. Meydanlık içerisinde ayakta kalabilen tek mimari yapı doğu sur duvarının orta bölümüne yakın bir yerde yapılmış olan sarnıçtır. Bunun dışında muhtemelen var alan mimari bölümler tamamen ortadan kalkmıştır. Zemindeki kayalık alandan yararlanılarak oluşturulan sarnıcın ilginç bir yapısı vardır. Kuzey-güney doğrultusunda ortalama 13,70 x 4,50 m boyutlarında dikdörtgen planlı olarak yapılan sarnıç iki bölüm halinde olup dış taraftan yüksekliği 5 m ile 2,50 m arasında değişmektedir. Sarnıcın güney tarafındaki bölüm içten 5,60 x 3,20 m ölçülerinde dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Üst örtüsü yıkılmış olan mekânın tam olarak ne amaç için yapıldığı anlaşılamamaktadır. Asıl sarnıç bölümü ise mekânın kuzey tarafındadır. Dış taraftan etrafı kapalı kare şeklinde olan yapı iç kısımda düğün olmayan 7 m derinliğinde yuvarlak bir yapıya sahiptir. Üst örtüsünden açılan ortalama 2,60 m çapındaki yuvarlak ağız kısmının üzeri ise metal malzemenen bir mazgal ile koruma altına alınmıştır. Sarnıcın içerisinde günümüzde su bulunmaması sızdırma yaptığını ve suyu tutamadığını göstermektedir (Resim 60-64).



**Res. 60.** Kale-i Bala Kuşbakışı Görünümü



**Res. 61.** Sarnıç Yapısı Kuşbakışı Görünümü



**Res. 62.** Sarnıç Yapısı Batı Tarafı



Res. 63. Sarnıç Yapısı Kuzey Tarafı



Res. 64. Sarnıcın İçerisi

Kale-i Bala'da yapım malzemesi olarak moloz taş ve az da olsa düzgün kesme taş kullanılmıştır. Moloz taşlar beyaz kireç ile iri kumdan oluşturulmuş harç ile birbirine tutturulmuştur. Giriş kapısı kemerinde ve pencere kenarlarında kabaca yontulmuş kesme taş malzeme kullanılmıştır. Özellikle kireç temininde ve diğer malzeme tedarikindeki sıkıntıdan dolayı sur duvarları acele inşa edilmiş ve ortaya kalitesiz bir duvar işçiliği çıkmıştır. Cepheler gelişigüzel sıralı olarak yerleştirilmiş taşlardan oluşturularak yüzeyleri pürüzsüz hale getirebilmek için kireçten kaba harç kullanılmıştır.<sup>51</sup> Ancak özellikle kuzey sur duvarında tıpkı Zir Kale de olduğu gibi zikzak veya balıksırtı desenden oluşan taş işçiliklerde vardır. Sur duvarları üzerinde yer alan bazı deliklerin ahşap giriş yuvaları olduğu ve iç kısımda ahşaptan kat sistemlerinin oluştuğunu göstermektedir.

### Değerlendirme ve Sonuç

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir kenti olan Rize doğal güzelliklerinin yanı sıra bünyesinde barındırdığı kültürel mirası ile de Türkiye turizminin önde gelen illerinden birisi olmuştur. Rize'nin bir şehir olarak ortaya çıkışı ve gelişme süreci Karadeniz bölgesindeki diğer kıyı kentlerinden farksız değildir. Rize adı yazılı kaynaklarda ilk olarak Arrianus'un Karadeniz Seyahati adlı eserinde geçmektedir. Arrianus M.S. 131 yılındaki gezisinde Trabzon ile Rize arasındaki bölgeden geçerken Rize'den sadece Rhizios Irmağı olarak bahsetmiştir. Arrianus'un sadece akarsuya atıf yaparak herhangi bir yerleşim yerinden bahsetmemesi ilginçtir. Bizans İmparatorluğu'nun ünlü tarihçisi Procopius, I. İustinianus döneminde (527-565) Rize şehrinin Sasaniilere karşı önemli bir savunma merkezi haline getirildiğini ve bu kapsamda Rize Kalesi'nin yeniden inşa edildiğini belirtmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Rize'nin önemi 6. yüzyıldan itibaren değişen stratejik hedefler doğrultusunda oldukça artmış il sınırları içerisinde çok sayıda savunma yapısı inşa edilmiştir. Bu dönemlerden itibaren başta Rize Kalesi olmak üzere il sınırları içerisinde günümüze kadar yedi kale yapısı gelebilmiştir. Bu kalelerden Rize Kalesi, Bozuk Kale, Sivri Kale ve Pazar Kız Kalesi sahil şeridi üzerinde yer almaktadır. Diğer kaleler olan Pazar Ciha (Yücehisar) Kalesi (Resim 65-68) sahilden 8 km, Zir Kale 40 km ve Kale-i Bala ise 60 km içeride yer almaktadır. Her üç kale yapısı da kıyından iç kesimlere doğru uzanan yol güzergahlarını ve derin vadileri kontrol eden bir konuma sahiptir. Öyle ki modern yollar yapılmadan önce bahsi geçen yolu kullanarak sahil şeridinden iç kısımdaki Erzurum'a ulaşmanın altı günlük bir seyahat ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Çalışmamızdaki yapılardan birisi olan Zir Kale, Rize Kalesi'nden sonra il sınırları içerisindeki ikinci büyük kaledir. Çalışmanın diğer yapısı olan Kale-i Bala ise Rize'nin üçüncü büyük kalesi olmasının yanı sıra ilin güney sınırındaki son kale olma özelliğini de sahiptir.

<sup>51</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 342.



Res. 65. Rize Kalesi



Res. 66. Rize Bozuk Kale



Res. 67. Pazar Kız Kalesi



Res. 68. Pazar Yücehisar Kalesi

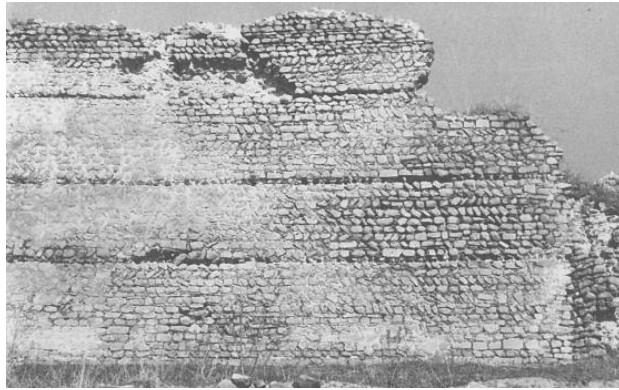
Hem Zir Kale hem de Kale-i Bala'nın plan ve mimari özelliklerinden hareketle tarihlendirme açısından birtakım değerlendirmeler yapılsa da özellikle yapılar üzerinde herhangi bir süsleme unsurunun yer almaması mimari özelliklerinin de tarihlendirmeye çok fazla yardımcı olmadığını göstermektedir. Ancak taş malzemeden balık sırtı deseni olarak yapılan duvar yapım tekniğinin her iki kalenin beden duvarlarında görülmesi kalelerin aynı dönemde yapıldığını gösteren en önemli mimari detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 69-70).



Res. 69, 70. Zir Kale ve Kal-i Bala Balık Sırtı Duvar Tekniği

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi genelinde yer alan kaleler içerisinde balık sırtı desenli duvar cephesine sahip diğer kale yapılarının Niksar ve Şebinkarahisar Kalelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Niksar Kalesi'nin güneydoğu sur duvarı üzerinde ahşap hatıllar arasındaki duvar yüzeyinde oldukça düzgün sıralı balıksırtı desenlerin işlendiği görülmektedir (Resim 71). Şebinkarahisar Kalesi'nde ise kalenin güney tarafındaki sur duvarlarının orta bölümünde

balıksırtı duvar işçiliği görülmektedir.<sup>52</sup> Her iki yapıda Bizans dönemindeki önemli kale yerleşkeleri olarak gösterilmektedir.<sup>53</sup> Zir Kale ve Kale-i Bala'nın, yol güzergahını kontrol etme, gözetleme yapma ve haberleşme amacıyla inşa edildiği ve içerisinde küçük bir askeri birlik barındıran birer karakol görevi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Zir Kale'nin anıtsal ve romantik bir görünümü vardır. Özellikle kalenin ortasında yer alan baş kule tabiatın ortasında, ağaçların arasında tüm anıtsallığı ile çevreyi kontrol altına almıştır. Zir Kale'ye benzer kale yapılarına Azerbaycan'da, Anadolu coğrafyasında ve dünyanın farklı yörelerinde rastlamak mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse Azerbaycan'da yer alan ve 12-13. yüzyılda yapılan Bakü Büyük Merdakan Kalesi ve Küçük Merdakan Kalesi<sup>54</sup> ortada yer alan baş kule ve etrafı sur duvarları ile çevrili yapıları ile birbirlerine oldukça benzemektedir. Anadolu'da benzer örnekler arasında ise Artvin Kalesi (10. yüzyıl), Şavşat Kalesi<sup>55</sup> (10. yüzyıl) ve Van Hoşap Kalesi'ni<sup>56</sup> (M.Ö.8-7. yüzyıl) saymak mümkündür (Resim 72-76).



**Res. 71.** Niksar (Neokayseri), Balıksırtı Duvar Tekniği (Bryer ve Winfield'den)



**Res. 72.** Büyük Merdakan Kalesi<sup>57</sup>



**Res. 73.** Küçük Merdakan Kalesi (Sayan'dan 2016)



**Res. 74.** Artvin Kalesi<sup>58</sup>

<sup>52</sup> Bryer ve Winfield, 2007: 150.

<sup>53</sup> Danık, 2004: 51-78: 60; Parlak, 2016: 111, 121.

<sup>54</sup> Sayan, 2016: 43-64.

<sup>55</sup> Aytakin, 2018: 33-88.

<sup>56</sup> Top, 1997: 25-27; Uluçam, 1998: 247-248.

<sup>57</sup> file:///C:/Users/zan%20mimar1%C4%B1k/Desktop/tika-azerbaycan-da-tarihi-mirasiyeniden13336422amp.webp (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<sup>58</sup> [https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/gorulen-ama-geZiremeyen-1000-yillik-artvin-kalesi-ziyarete-acili-yor\\_o\\_Pp5bv9okmjTPnj6keNaQ/xNZ1QIOENkWcptmnDetfpQ](https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/gorulen-ama-geZiremeyen-1000-yillik-artvin-kalesi-ziyarete-acili-yor_o_Pp5bv9okmjTPnj6keNaQ/xNZ1QIOENkWcptmnDetfpQ) (Erişim Tarihi: 22.05.2022)



**Res. 75.** Artvin-Şavşat Kalesi<sup>59</sup>



**Res. 76.** Van Hoşap Kalesi<sup>60</sup>

Semavi Eyice, Zir Kale’yi Batı Almanya’nın Rhein nehri kıyılarındaki eşkiya-baronlarının şato-larına benzeterek (Resim 77-78) bir devirde Zir Kale içinde yaşayan derebeyinin bu dar boğaz-dan geçenlerden haraç alarak geçimini sağlamış olabileceğini ifade etmektedir<sup>61</sup>. Kale-i Bala’nın ise daha basit bir mimari yapısı vardır. Bryer ve Winfield kalenin çok yüksekte ulaşılması zor bir konumda olması ve kireç teminindeki sıkıntıdan dolayı sur duvarlarının dış tarafının yetersiz bir şekilde inşa edildiğini söylemektedirler. Anadolu’nun hemen hemen her yöresinde Kale-i Bala yapısına benzer çok sayıda kale örneğini görmek mümkündür.



**Res. 77.** Rehn Burg Eltz Şatosu<sup>62</sup>



**Res. 78.** Zir Kale Restorasyon Öncesi<sup>63</sup>

Zir Kale’nin 2013, Kale-i Bala’nın ise 2016 yılında restorasyon çalışmaları tamamlanmış ve yapılar ziyarete açılmıştır. Özellikle Zir Kale’ye ulaşımın daha kolay olması ve çevre düzenlenmesi ile birlikte Karadeniz Bölgesi’nin en çok ziyaret edilen tarihi eserlerinden birisi olmuştur. Zir Kale’yi yılda yaklaşık beş yüz binin üzerinde insanın ziyaret ettiği ve bu sayının giderek arttığı anlaşılmaktadır. Girişi ücretli olan kaleden elde edilen gelirler çevre köylerin ihtiyacı ve çevre düzenlemeleri için harcanmaktadır. Bu bakımdan Zir Kale restorasyonu ve peyzaj düzenlemesi Anadolu’daki benzer birçok kale yapısına örnek teşkil etmelidir.

Sonuç olarak Rize Çamlıhemşin sınırları içerisinde yer alan ve Karadeniz’in en büyük akarsularından birisi olan Fırtına Deresi’nin üzerine kurulan Zir Kale ve Kale-i Bala il sınırları içerisindeki bilinen en eski tarihi eserlerdendir. Genellikle yabancı araştırmacılar tarafından 13-14. yüzyıla tarihlenen bu eserlerin çok daha eskiye dayandığı özellikle askeri hareketliliğin

<sup>59</sup> <https://www.normhaber.com/savsat-kalesi-havadan-goruntulendi-20363> (22.05.2022)

<sup>60</sup> <http://www.van.gov.tr/hosap-kalesi> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<sup>61</sup> Eyice, 1980: 22.

<sup>62</sup> <https://almanlaryapmis.com/almanya-satolari/> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<sup>63</sup> <https://gezicini.com/Rize-kalesi/> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

arttığı Bizans İmparatorluğu döneminde I. İustinianus (527-565) zamanından sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kale yapıları plan ve mimari özellikleri bakımından kendilerine has özellikler göstermektedir. Her iki kale yapısının sur duvarları üzerinde görülen taş malzemenin yapılmış balıksırtı desenler kalelerin aynı dönemde yapıldığına işaret etmektedir. Bu desenlerin Rize il sınırları ve yakın çevre kalelerinde görülmemesi de ilginçtir.

#### KAYNAKÇA

- Ak, Orhan Naci (2000), *Rize Tarihi*, Rize: Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları-8.
- Albayrak, Haşim (2010), *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, (3. Baskı), İstanbul: Babıali Kitaplığı.
- Arıcı, Muzaffer (2003), *(Arşivden Seçmelerle Genişletilmiş) Her Yönüyle Rize*, Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- Arslan, Murat (2005), *Arrianus’un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- \_\_\_\_\_ (2007), *Mithradates VI Eupator Roma’nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Astill, Grenville ve Wright, Susan (1977-1978), “Zil Kale”, *Arkheion Pontou*, 34, 28-48.
- Aşan, Muhammet Beşir (2000), “Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon ile Olan İlişkileri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 123-135.
- Aytekin, Osman (2018), *Taşların Hikayesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, Şavşat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beygu, Abdürrahim Şerif (1936), *Erzurum (Tarihi, Anıtları, Kitabeleri)*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Bıyışkyan, Minas (1969), *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgin, Mehmet (1997), “Rize’nin Tarihine Bir Bakış”, Rize, (Ed. Seyfi Başkan), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 17-78.
- \_\_\_\_\_ (2010), *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, (3. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bostan, İdris (2008), “Rize”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 147-151.
- Bostan, M. Hanefi (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bryer, Anthony (1977-1978), “Historical Note On Zil Kale”, *Arkheion Pontou*, 34, 49-56.
- Bryer, Anthony ve Winfield, David (2007), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Volüme One, Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- \_\_\_\_\_ (2020), *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, II, (Çev. İsmail Köse), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Can, Birol (2007), “Antik Kaynaklar Işığında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarihi ve Kültürel Coğrafyası”, *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, (Haz. Birol Can-Mehmet Işıklı), İstanbul: Zero Production, 189-206.
- Clavijo, Ruy Gonzales de (1993), *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul-Kâmil Doruk), (1. Baskı), İstanbul: Ses Yayınları.

- Danık, Ertuğrul (2004), “Şebinkarahisar Kalesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII/2, 51-78.
- Doğancı, Kâmil (2020), “Eski Çağda Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Kara Yolları”, *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Rize Tarihi*, (Ed. Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 20-39.
- Emecen, Feridun M. (2020), *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul: Turkuvaz Kitap
- Emir, Osman (2011), *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon: Serander Yayınları.
- Eyice, Semavi (1980), “Rize Yakınında Zir Kale”, *İlgi*, 30, 21-23.
- Goloğlu, Mahmut (1973), *Anadolu’nun Milli Devleti Pontus*, Ankara: Goloğlu Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2013), *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar*, (2. Baskı), Trabzon: Serander Yayınları.
- Gökbilgin, M. Tayyip (1962), “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Bellekten*, XXVI/102, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 293-337.
- Gündoğdu, Hamza-Bayhan, Ahmet Ali-Arslan, Muhammet (2010), *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Erzurum: Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayını.
- Güveloğlu, Ali (2020), “Rize’nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar”, *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Rize Tarihi*, (Edt.: Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 1-20.
- Honigmann, Ernst (1970), *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Intagliata, Emanuele E. (2019), “Geç Antik Çağ’da Tzanika’nın (Kuzeydoğu Anadolu) Sınır Savunma Sistemine İlişkin Notlar”, *Bellekten*, 83/297, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 427-443.
- Karpuz, Haşim (1992), *Rize*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1997), “Rize İl Merkezi ve İlçelerindeki Tarihi Eserler”, *Rize*, (Ed. Seyfi Başkan), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 80-108.
- Kırzioğlu, Fahrettin (1998), *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, (2. Baskı), Türk Tarih Ankara: Kurumu Yayınları.
- Koch, Karl (2020), *Doğu Karadeniz Dağları ve Kuzeydoğu Anadolu Seyahati, Şark Seyahatleri II. Cilt, 1843-44*, (Çev. Mehmet Nuri Sunguroğlu), İstanbul: Cinius Yayınları.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1960), *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*.
- Köse, Bayram Arif (2014), “Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme”, *History Studies*, 6/4, 72-73.
- Ksenophon (1974), *Anabasis “Onbinlerin Dönüşü”*, (Çev. Tanju Gökçöl), (1. Baskı), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Kul, Eyüp (2018), “Rize Kalesi”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XV/58, 26-49. [http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1975180383\\_2.%20Ey%bc3%bcp%20Kul.pdf](http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1975180383_2.%20Ey%bc3%bcp%20Kul.pdf) (Erişim Tarihi: 20.03.2022)
- \_\_\_\_\_ (2020), “Rize Şehrinin Türk-İslam Beldesine Dönüşüm Sürecinde Vakıfların Rolü”, *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Rize Tarihi*, (Ed.: Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 169-216.

Küçükkuşurlu, Murat ve Çelik, Şemsettin (2014), *Erzurum Kalesi*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Mamuladze, Shota ve Batumi, Emzar Kakhidze (2016), "Roman And Byzantine Forts Survey In The Sout Eastern Black Sea Area", *Pro Georgia, Journal of Kartvelological Studies*, 29-51.

Mayor, Andrienne (2013), *Mithradates Zehirlerin Kralı*, (Çev. Gürkan Ergin), (1. Baskı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mitchell, Stephen (1993), *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, 1, Oxford Univ. Press.

Ostrogorsky, Georg (2017), *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), (9. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkan, Haldun (2016), *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Özkan, Süleyman ve Çakır, Mustafa (2000), "Rize'de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15, 87-91.

Parlak, Sevgi (2016), "Orta Karadeniz'in Savunmasında Stratejik Öneme Sahip Bir Kale: Niksar Kalesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 25, 105-148.

Petratos, Andreas (2015), *Defensive Architecture in The Black Sea Region During The Age of Justinian I*, Thessaloniki: A Thesis Submitted For The Degree of Master of Arts (MA) in Black Sea Cultural Studies.

Piyadeoğlu, Cihan (2009), "Büyük Selçuklular'ın Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Faaliyetleri", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, *Giresun I*, 86-102.

Procopius (1940), *On Buildings*, (Çev. H.B. Dewing-Glanville Downey), Loeb Classical Library 343, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pullu, Selim (2009), "Kimmer Kadınları Amazonlar: Karadenizde Proto-Türk İzleri", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, *Giresun I*, 55-66.

Rize Kültür Varlıkları Envanteri, (2014), Rize: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Sarıkaya, Makbule (2004), *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sayan, Yüksel (2016), "Azerbaycan'da Apşeron Savunma Yapıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/1, 43-64.

Sevgen, Nazmi (1959), *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara: Doğu Ltd. Matbaası.

Sevim, Ali (1971), *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

\_\_\_\_\_ (1988), *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2003), "Malazgirt Muharabesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 481-483.

Strabon (2000), *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV*, (Çev. Adnan Pekman), (4. Baskı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sümer, Faruk (1975), "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, 197-207.

\_\_\_\_\_ (1992), *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.



Sümer, Faruk ve Sevim, Ali (2018), *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (Metinler ve Çeviriler), (3. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tarhan, M. Taner (1976), “Eskiçağda Kimmer Problemi”, *Belleten*, XL, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 355- 368.

\_\_\_\_\_, (2002), “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 597-610.

Tellioğlu, İbrahim (2007), *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

Tezcan, Mehmet (2012), *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, (1. Baskı), Trabzon: Serander Yayınları.

Top, Mehmet (1997), “Hoşap Kalesi”, *Kültür ve Sanat, Van Özel Sayısı*, 32, Ankara, 25-27.

Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini, (1873), (Çev. W. Thomas ve S. A. Roy, Edt. Lord Stanley of Alderley), London.

Turan, Osman (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uluçam, Abdüsselam (1998), “Hoşap Kalesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 247-248.

Umar, Bilge (1999), *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

\_\_\_\_\_, (2000), *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos)*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Yinanç, Halil (1934), *Türkiye Tarihi; Selçuklu Devri I Anadolu’nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yurttaş, Hüseyin-Özkan, Haldun-Köşklü, Zerrin, vd. (2008), *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara: Kariyer Matbaacılık.

### İnternet Kaynakları

file:///C:/Users/zan%20omimar1%C4%B1k/Desktop/tika-azerbaycan-da-tarihi-mirasiyeni-den13336422amp.webp (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

[https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/gorulen-ama-geZiremeyen-1000-yillik-artvin-kalesi-ziyarete-aciliyor,o\\_Pp5bv9okmjTPnj6keNaQ/xNZ1QIOENkWcptmnDetfpQ](https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/gorulen-ama-geZiremeyen-1000-yillik-artvin-kalesi-ziyarete-aciliyor,o_Pp5bv9okmjTPnj6keNaQ/xNZ1QIOENkWcptmnDetfpQ) (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<https://www.normhaber.com/savsat-kalesi-havadan-goruntulendi-20363> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

[http://www.van.gov.tr/hosap-kalesi\\_](http://www.van.gov.tr/hosap-kalesi_) (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<https://almanlaryapmis.com/almanya-satolari/> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

<https://gezicini.com/Rize-kalesi/> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)





Derinöz, Bekir, "A Tainted Place in Central Anatolia: Kırkdilim Road (Çorum-Turkey)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.323-343.  
DOI: 10.31765/karen.1156329

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

Bekir DERİNÖZ\*\*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\* Dr.,  
Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat  
Fakültesi, Coğrafya Bölümü,  
Balıkesir/TÜRKİYE  
✉ bekirderinoz@balikesir.edu.tr

**ORCID** : 0000-0002-0427-2092

**Keywords:** Tainted Place, Kırkdilim,  
Çorum

**Anahtar Kelimeler:** Lekeli Yer, Kırkdilim,  
Çorum

### A TAINTED PLACE IN CENTRAL ANATOLIA: KIRKDILIM ROAD (ÇORUM-TURKEY)\*

**Abstract:** Building roads has been indispensable for civilizations from past to present. The geographies and civilizations where the roads were built played an important role in the construction of the road, ensuring its continuity and gaining an identity. The aim of this study is to reveal the construction process of the Kırkdilim road, which has been under construction for more than half a century, how it turned into a tainted road in the historical process, and the reflections of the political decisions taken in the field. For this purpose, field studies were carried out at intervals between 2018-2022. During these studies, interviews consisting of open-ended questions were conducted with the local people. The results of the research revealed that the effect of the geological and geomorphological structure in the area, technical inadequacies and political decisions are among the biggest reasons why the Kırkdilim road could not be completed for more than half a century in the historical process. Due to the slope conditions of the Mesozoic limestones and conglomerate formations in the area, their mobility is high. Tunnels and roads built in the area in previous years have become unusable due to landslides and rockfalls, and many fatal accidents have occurred. The historical process, especially the reflections of the political decisions taken, has made the Kırkdilim road a tainted place. The experiences, narratives and stories of the people who use this tainted area have been passed down from generation to generation. Today, the area is a tainted place both in terms of local people, drivers and passengers using the area, aesthetically and archaeologically, geographically and politically. The issue of how to manage this tainting is the most basic problem that needs to be addressed.

### ORTA ANADOLU'DA LEKELİ BİR YER: KIRKDİLİM YOLU (ÇORUM-TÜRKİYE)

**Öz:** Yol inşa etmek geçmişten günümüze medeniyetler açısından vazgeçilmez olmuştur. Yolların inşa edildikleri coğrafyalar ve medeniyetler hem yolun yapılışında, hem devamlılığının sağlanmasında, hem de kimlik kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu çalışmanın amacı yapımı yarım asırdan uzun süre devam eden Kırkdilim yolunun inşa sürecini, tarihi süreçte nasıl lekeli bir yol haline dönüştüğünü, alınan politik kararların alandaki yansımala-

**Geliş Tarihi / Received Date:** 04.08.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 02.09.2022

rını ortaya koymaktır. Bu amaçla alanda 2018-2022 yılları arasında aralıklarla devam eden saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar esnasında yöre halkı ile açık uçlu sorulardan oluşan mülakatlar yapılmıştır. Araştırma sonuçları Kırkdilim yolunun tarihi süreçte yarım asırdan uzun süredir bir türlü bitirilememiş olmasının en büyük nedenleri arasında alandaki jeolojik ve jeomorfolojik yapının etkisi, teknik yetersizlikler ve politik kararlar olduğunu ortaya koymuştur. Alandaki Mesozoik kireçtaşları ve konglomera oluşumlarının eğim şartları nedeniyle hareket kabiliyeti yüksektir. Alanda daha önceki yıllarda

inşa edilen tüneller ve yollar heyelan ve kaya düşmeleri nedeniyle kullanılamaz hale gelmiş, çok sayıda ölümlü kaza yaşanmıştır. Başta alınan politik kararların yansımaları olmak üzere yaşanan tarihi süreç Kırkdilim yolunu lekeli bir yer haline getirmiştir. Bu lekellik alanı kullanan insanların deneyimleri, anlatıları ve hikayeleriyle nesilden nesile aktarılmıştır. Alan günümüzde hem yöre halkı açısından hem alanı kullanan şoför ve yolcular açısından, hem estetik ve arkeolojik açıdan, hem coğrafi açıdan ve hem de politik açıdan lekeli bir yerdir. Bu lekeliğin nasıl yönetileceği konusu üzerinde durulması gereken en temel problemdir.

## Introduction

Road building has a long history. It is known that people have created various roads on the land since ancient times and used these roads for various purposes. The technical and functional short history of the roads will be briefly mentioned in this part of the study. Horses were used on the roads that were first built especially for transportation purposes.<sup>1</sup> In later periods, oxen became used along with horses on the dirt roads of that period. Ancient roads were generally simple, narrow paths consisting of paths, often easily deteriorated by the influence of external forces. These roads largely followed mountain passes, valleys, and plains that were somewhat flatter than their surroundings. The maintenance of these first roads consisted of cutting the trees on the road, removing the stones and roughly correcting the deteriorated areas. In the following period, it is seen that these simple roads started to be expanded as a result of the increase in the use of roads especially for commercial purposes. The increase in trade made it necessary to make the primitive roads wider and straighter.<sup>2</sup> In those periods, road construction, maintenance and repair were completely based on manpower.

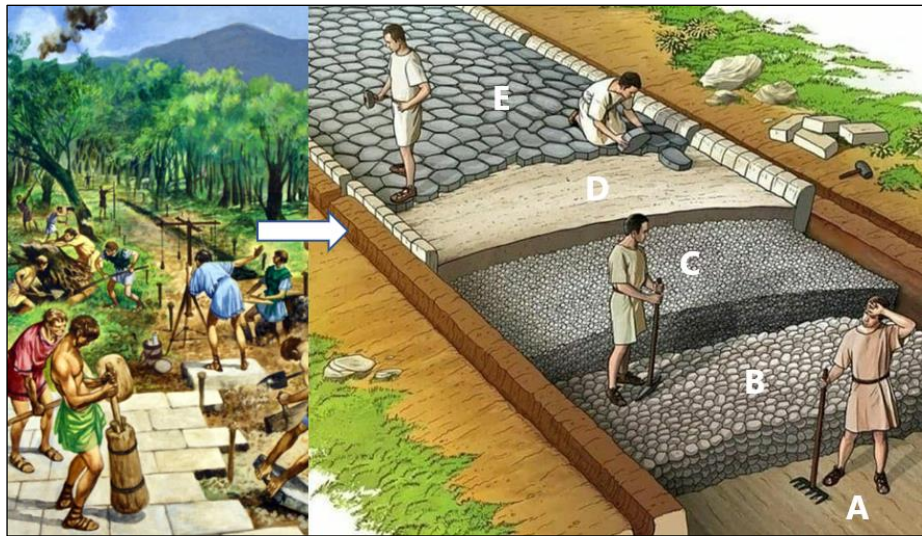
It is known that the first wheels were invented in the Sumerian civilization around 5000 BC. It is thought that these first wheels were discovered by the people of the period in the process of making earthenware such as pottery. The discovery of the wheel changed the design of the vehicles used and opened the door to the development of roads. The first two-wheeled vehicles appeared around 2800 BC, and the first four-wheeled vehicles appeared around 2500 BC; these vehicles are known to be pulled by wild horses and wild donkeys.<sup>3</sup>

The emergence of the Roman Empire was a turning point in terms of roads. In the Roman Empire, the need for relocation of the army could only be met with a smooth road network. For this reason, there was an effort to create a smooth and solid road network that would not slow down the speed of the Roman army at that time. For this purpose, the most solid and smooth roads in history were built for the first time during the Roman Empire period. Although it varies depending on the location, these engineering wonders, which usually consist of 4-5 separate layers, were built so well that many of them are still used today, even after thousands of years (Figure 1).

<sup>1</sup> Lay, 1992.

<sup>2</sup> Lay, 1992.

<sup>3</sup> Lay, 1992.

**Figure 1.** Roman Period Road Construction Technique in Ancient Times<sup>4</sup>

**A:** Levelled base land, **B:** Stone slabs, **C:** Gravel and rubble, **D:** Sand cover, **E:** Smooth paving stones

In the 17th century, a density arose on the trade routes. This density was reflected on the roads in the form of convoys of horses (Figure 2). From the end of the 1600s, the enrichment of the states led to the construction of new and more well-maintained roads. In this period, states in different parts of the world (for example, in West Africa) paid taxes and built the first toll roads of the period they were in.<sup>5</sup> Again in this period, new wide roads and bridges began to be built in the European continent.<sup>6</sup>

The Industrial Revolution was a turning point in road construction and engineering studies. With the Industrial Revolution, the construction of more professional toll roads in terms of engineering gained weight. In particular, technical issues such as the roads being smooth in terms of drainage, being able to withstand heavy tonnage vehicles and being suitable for speeding have been studied. By the beginning of the 1900s, modern asphalt roads were started to be built.<sup>7</sup>

**Figure 2.** Depiction of the road through which horse convoys passed through trade

<sup>4</sup> Modified from WOL, 2006.

<sup>5</sup> Herskovits, 1967.

<sup>6</sup> Lay, 1992.

<sup>7</sup> Lay, 1992.

in the 17th century <sup>8</sup>

In addition to the physical features of the roads mentioned in the historical process, there were also roads with functional significance. Spice and Silk Roads were at the forefront of these roads. The Spice Road was an important trade route between India and Europe in general. Spices have been an important trade material since ancient times. Spice trade has triggered the development of new centers, cities, ports and even roads in the world. In fact, the spice trade, which was carried out over the land routes, led to the development of the sea routes over time. Similarly, the Silk Road was an important ancient route used for nearly 3000 years between China and the Mediterranean world. The fact that silk preserves its importance in almost every period in the world and is a preferred product has also made its trade important. For this purpose, silk trade between east and west was carried out on the route known as the Silk Road. Over time, these aforementioned roads have become routes where not only spices and silk, but also many other goods, inventions, ideas, diseases, cultures and beliefs are carried. This romanticism gained by the roads has also affected the way they are perceived, and various meanings and identities have been attributed to the roads throughout history.

The meanings attributed to roads or other geographical units are undoubtedly related to the human experience of the place. At this point, it should be known that the definition of “tainted place” is directly related to this. The geographer Foote coined the term “tainted place” for areas of American geography, often involving tragedy and violence. In his studies, Foote focused on how American popular culture should approach the tainted places where terrible events took place in the American geography.<sup>9 10</sup> The tainted place is actually the place to be experienced. It is the meaning attributed to the ground, what it feels and how it is felt. Therefore, the “tainted place” is a kind of disguised form of the sense of place. With the work done, the tainted places can be rearranged or eliminated. The weakening of the taintening of the tainted places by various factors may cause the thoughts and memories of the place to weaken and eventually the taintening to be erased over time. The details of the subject will be discussed in more detail in the sub-headings in the findings part of the study with examples.

### **1. Purpose, Research Questions and Method**

The aim of this study is to reveal how the Kırkdilim road, located in the central part of Anatolia (in the Central Black Sea Section), within the borders of Çorum province, has become / turned into a tainted place for more than half a century in the historical process. For this purpose in the study, first of all, a literature review was made, and then field studies were carried out in the field. Within the scope of the field studies, the field has been worked at different intervals from 2018 to the present, and the road has been tried to be understood from the eyes of the residents of Kırkdilim Village and Laçın district, which are located right next to the area, as well as the drivers and passengers who use the area in various ways in their daily lives. In this direction, interviews consisting of open-ended questions were conducted with the local people living in the area; personal stories, memories and narratives of local residents and people using the road were recorded; the studies of public actors in the field were scanned and analyzed and evaluations were made on all these data obtained by taking into account the past experiences of the author.

### **2. Location and General Historical-Geographical Features of the Study Area**

Kırkdilim road is located in the central part of Turkey, in the “Central Black Sea Section” within the Black Sea Region, within the borders of Çorum province, on the Çorum-Osmancık road route, at an altitude of 1276 meters. Kırkdilim road is located in the northern part of Çorum city center and is 22 km from Çorum, 8 km from the Laçın district in its immediate vicinity

<sup>8</sup> Modified from Huard, 1874.

<sup>9</sup> Foote, 1997.

<sup>10</sup> Jordan-Bychkov & Domosh, 2002.

and 38 km from Osmancık district. Located just 1 km from the area and giving its name to the road, there is the historical Kırkdilim Village connected to the center of Çorum (Figure 3).

**Figure 3.** Location map of the study area



The study area is generally located on the Alpine-Himalayan mountain formation system. The area is located on the approximately 1600 km long fault line that runs through northern Turkey, known as the North Anatolian Fault. In fact, the North Anatolian Fault passes exactly 20 km north of Çorum, through the Kırkdilim region, which is the study area. Generally, two different geological formations are observed in the area. The first of these is the metamorphic series and the other is the sedimentary series.<sup>11 12 13</sup> Kırkdilim acquired its basic geological features in the end of the third geological time (Tertiary) and the fourth geological time (Quaternary). Limestones and conglomerate formations stand out in the area. Quartz intrusions are observed as veins (dyke) in places between these layers. Conglomerate formations have a very cracked structure with the effect of external forces, and a fragmented structure feature is observed in weak areas where the cement material holding large and small pebbles is eroded by external forces. In these areas, situations where large and small materials can easily take action and fall on the road often arise.

In Kırkdilim and its vicinity, a transitional climate prevails between the Black Sea climate and continental climate conditions. However, continental climatic conditions are more dominant in the area. In this climate type, summers are generally hot and dry, and winters are usually cold and snowy. The coldest month in the area is January and the hottest month is August. Temperatures often fall below freezing from November to early March. 80 years of measurements in the area show that the annual average precipitation value is about 430 mm.<sup>14</sup> It is seen that the climate conditions of the Black Sea become dominant as you go from Kırkdilim to the north, as a result of which the summer temperature values decrease and the precipitation values increase. In the same period, in winter, it is seen that the temperature values increase and precipitation begins to be seen as rain. As we move towards the south, it is seen that the precipitation values in summer decrease and the temperature values increase due to the increase in the effect of continental climate conditions. In the same period, in winter, it is

<sup>11</sup> Lahn, 1949.

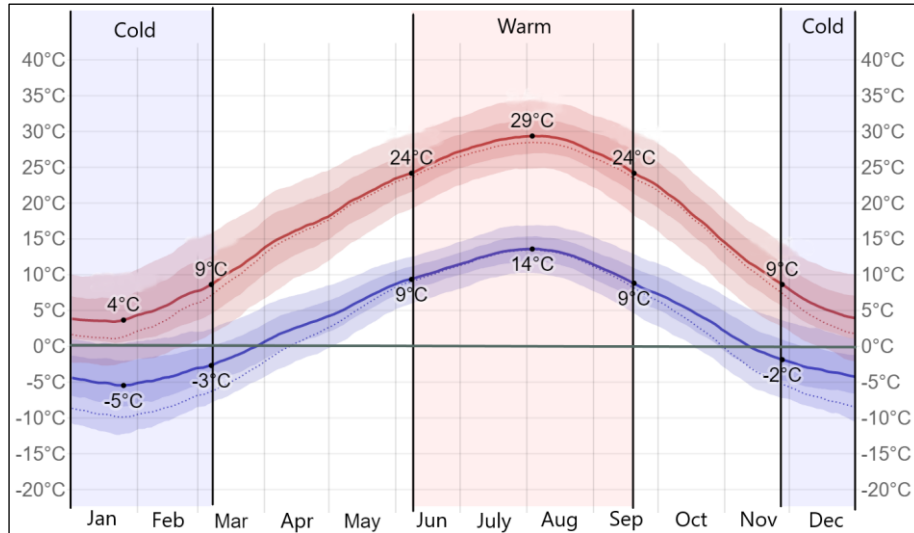
<sup>12</sup> Akarsu, 1959.

<sup>13</sup> Ketin, 2005.

<sup>14</sup> MGM, 2021.

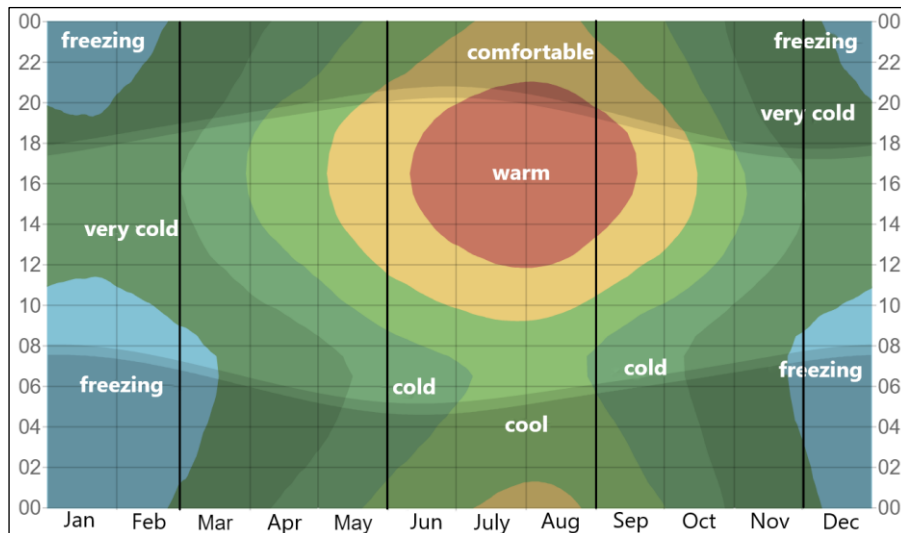
seen that the temperature values frequently drop below zero degrees and the precipitation is generally in the form of snow (Figure 4).

**Figure 4.** Average temperature values of the study area (high and low) <sup>15</sup>



Wind directions and effects change seasonally in the area, which closely concerns the weather. Poyraz (cold wind blowing from the northeast in Turkey) is generally effective in the area during the summer season. In winter, the Yıldız wind from the north (cold wind blowing from the north in Turkey) makes its effect felt. In the spring, the southwesterly Lodos wind (hot wind blowing from the southwest in Turkey) is effective and these winds bring plenty of precipitation and often cause hail. It is known that a calmer weather is observed in the area in the autumn season. In fact, it is remarkable that these quiet and calm autumn months in the area are called “deaf months” among the local people living in the region. Average temperature values in the area change during the day depending on the months (Figure 5).

**Figure 5.** Average hourly temperature values in the study area <sup>16</sup>



<sup>15</sup> Modified from MGM, 2021 & URL 1.

<sup>16</sup> Modified from URL 1.



When the area is evaluated in terms of vegetation, it is seen that it contains different species. Steppe vegetation is common in the inner parts of the area, which continues towards the south. This vegetation generally constitutes the natural vegetation of the area, turns green with spring precipitation and dries up in autumn. There are many wild plant species in the steppe vegetation. The main ones are Crocus (*Crocus sp.*), Wild Hyacinth (*Hyacinthus sp.*), Wild Tulip (*Tulip sp.*), Chamomile (*Matricaria sp.*), Weasel (*Papaver rhoeas*), Thistle (*Silybum marianum*), Gooseberry (*Centaurea solstitialis*), Kangal Grass (*Onopordum bracteatum*), Bovine Tail (*Verbascum thapsus*), Grasshopper (*Artemisia absinthium*). However, species such as Oak (*Quercus sp.*), Wild Apple (*Malus sylvestris*), Wild Plum (*Prunus spinosa*), Hardwood (*Pyrus elaeagnifolia*), Cranberry (*Cornus mas*), Walnut (*Juglans sp.*), Rowan (*Sorbus sp.*), Hawthorn (*Crataegus monogyna*), Linden (*Tilia cordata*), Cherry (*Prunus avium*), Sour Cherry (*Prunus cerasus*), Pear (*Pyrus communis*) are seen in the area up to 1000-1300 meters altitude. At higher elevations, Hornbeam (*Carpinus betulus*), Wild Hazelnut (*Corylus sp.*), Wild Poplar (*Populus sp.*), Juniper (*Juniperus sp.*), Black Pine (*Pinus nigra*), Scots Pine (*Pinus sylvestris*) and Fir (*Abies sp.*) species are found.

The economy of the area is basically based on agriculture and animal husbandry. Grain farming is generally carried out in the area, among which wheat and barley are the leading ones. In addition to these, forage crops such as alfalfa, vetch and oats are also grown for use in livestock. Small cattle breeding is common in the area, sheep breeding is seen in the drier and flatter plains in the south, while goat breeding is observed in the more mountainous and cooler regions in the north. Wild flowers and other rich flora elements that grow in the high lands that continue to the north create very favorable conditions for beekeeping.<sup>17</sup> In order to meet the meat and milk needs of the region, there are facilities and dairy farms in the district centers and in the urbanized areas towards the city center. The traditional black cattle breed is still raised in rural areas in the study area. When you go down to the Kızılırmak Valley towards the south, water-loving species such as water buffalo can be seen.

Çorum is not among the provinces whose population is constantly increasing. The population in the area generally shows a decreasing trend.<sup>18</sup> Most of the population migrates to nearby cities such as Samsun and Ankara for economic reasons; some of them go to other big cities such as Istanbul, Izmir, Kayseri and Konya. The population of Çorum is around 526 thousand people as of 2021.<sup>19</sup> In the Kirkdilim region, which is the study area, the population is constantly decreasing. As a matter of fact, approximately 80 people live in Kirkdilim Village today. It is known that this number was around 300 people in 1985.

The area is promising in terms of industrial activities. Generally, in the area where soil industry and machinery manufacturing industry are developed, brick and tile factories, sugar factory, cement factories, fertilizer factories, agricultural tools industry, food industry, paint factories, factories producing household goods and metal industry producing other large and small metal goods are developed. The area also includes the Ahlatçı Gold Refinery, one of Turkey's two gold refineries. Thanks to the products produced and exported in these factories, Çorum is among the top 15 exporting provinces of Turkey.<sup>20</sup> Çorum is among the provinces known as "Anatolian Tiger" in Turkey.

Çorum is very rich in terms of tourism and has various resource values. The area is in an advantageous position in tourism due to its thousands of years of history, the fact that it has hosted many civilizations, especially the Hittite Civilization, and that it has an untouched structure in terms of archaeological remains. The area attracts attention in terms of its natural beauties, as well as the historical ruins of the Hittite Civilization, such as Boğazköy, Hattusa,

---

<sup>17</sup> Aylar, 2008.

<sup>18</sup> TÜİK, 2021.

<sup>19</sup> TÜİK, 2021.

<sup>20</sup> Özbakır, 2021; TOBB, 2021.

Ortaköy, which are within the scope of UNESCO World Heritage. Known as “the center of the world” in the world, Çorum's position in the tourism market and its destination value are increasing day by day.

### 3. Results

#### 3.1. Kırkdilim for the Local People

The geographical unit that gives its name to the Kırkdilim road is Kırkdilim Village, where the road passes right by it. According to another narrative, the situation that gives Kırkdilim its name is the 40 sharp bends on the road. These bends start right near Kırkdilim Village and end after about 10 km near the town of Laçın. The history of Kırkdilim Village dates back to the 14th century. It is known from historical records that the settlement date in the village dates back to 1392. The “Kırkdilim War” was fought in the area in 1392 between the Ottoman Empire and the Sivas ruler Kadı Burhaneddin Ahmet State. Kadı Burhaneddin Ahmet had also taken over the reign of Eredna Principality at that time. Since the First Kosova War, there was no problem in the relations between the Ottoman State and the Kadı Burhaneddin State. However, due to the policy of establishing the Turkish Union in Anatolia, which was followed with the coming of the Ottoman Sultan Yıldırım Bayezid, the principalities were abolished one by one and entered into Anatolia. This situation disturbed Kadı Burhaneddin. The two armies under the command of the Ottoman Sultan Yıldırım Bayezid's son, Şehzade Ertuğrul, and the Sivas Ruler, Kadı Burhaneddin, came face to face in 1392 in Kırkdilim. It has been recorded that this war, which was made to dominate Anatolia, continued for 3 days in Kırkdilim, the Ottoman Empire lost the war, and the Ottoman commander, Şehzade Ertuğrul, was killed at the end of the war.<sup>21</sup>

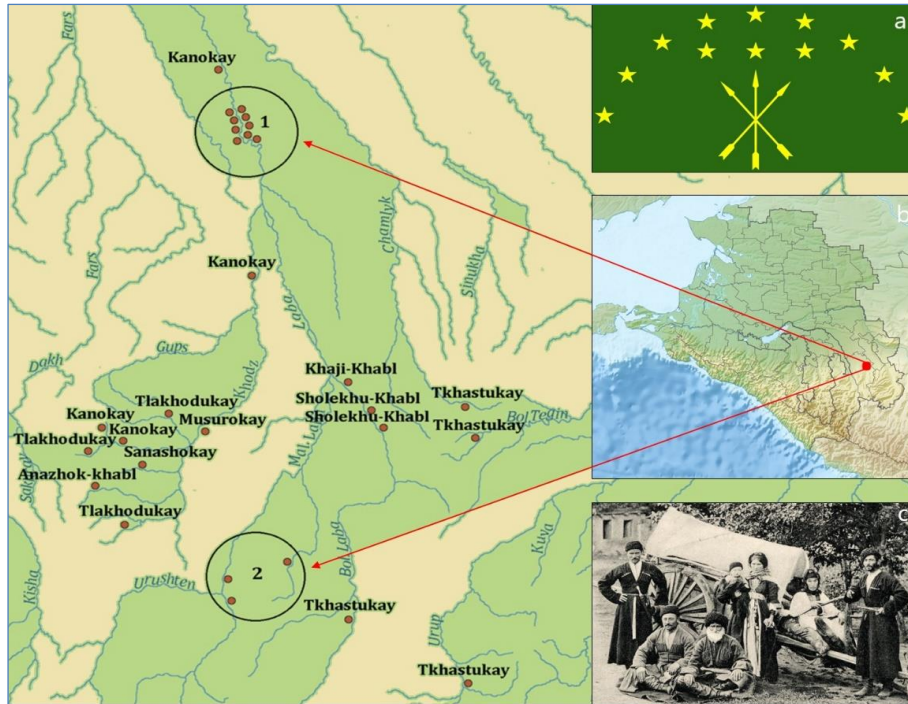
It is known that Circassian peoples belonging to different tribes were settled in different areas of Anatolian lands during the Ottoman Empire. Circassian communities who were forced to migrate from the North Caucasus under Russian pressure and who were subjected to genocide were settled in the Kırkdilim region. Kırkdilim Village is an area that witnessed the Circassian migration. Besleney Circassians migrated and settled in Kırkdilim Village in Çorum from Hodz (Adıgey-Adıge) and Ulape in the Caucasus due to the Circassian exile and genocide activities that emerged as a result of Russian pressure between 1864-1867. In this ethnic cleansing, in which 1.5 million Circassians were displaced, Circassian population was settled in such an amount that 34 villages would be established around Çorum. One of them was Kırkdilim Village. It has been recorded that the name of the village was known as “Anejokuey (or Anjikuey)” in Circassian from the 1860s to the 1920s.<sup>22</sup>

---

<sup>21</sup> Uzunçarşılı, 1982; Bakırer, 2015.

<sup>22</sup> Uzunçarşılı, 1982; URL 2; Bakırer, 2015.

**Figure 6.** Besleney Villages in the Caucasus in the period between 1830-1850. These villages were located on the Laba River in two groups, in the northern part indicated by number 1 (9 villages) and in the southern part by number 2 (3 villages). The Besleney people (c) living in the east of the North Caucasus (b) had their own flag (a).<sup>23</sup>



There are various arguments about why Besleney Circassians were settled in Kırkdilim. Among the reasons for these are their farming in fertile agricultural areas, after being lowered to Samsun port, they were placed within a route from north to south along the Samsun-Sinop-Adana line and it was aimed to interact with other peoples who had somehow migrated from the Caucasus. It is also stated that the Besleneys, who were settled in Kırkdilim, originally resided in a village around Amasya, but later came to Kırkdilim.<sup>24</sup> Considering the character of the migration and the mood of the Circassian people at that time, this may mean that the Circassians of Besleney consciously came to Kırkdilim and preferred Kırkdilim. As a matter of fact, considering the place where the Besleneys lived in their homeland in the Caucasus, it becomes clear that the environment, geographical conditions, geology and geomorphology there are very similar to Kırkdilim. In fact, the “Cerek Canyon” in the Kabardino-Balkaria region where the Besleneys live in the Caucasus is quite similar to the Kırkdilim Canyon. This situation suggests that the Besleneys may have settled in Kırkdilim because it is very similar to their homeland in the Caucasus. In addition, according to the narratives of the local people in the village, it was almost impossible to enter the Kırkdilim region before the Kırkdilim road was built in the 1960s. Therefore, Kırkdilim's defense line was quite strong due to its natural structure. The thought and belief that this line of defense could not be overcome, or would be much more difficult, may have triggered the Besleneys to settle in the area.

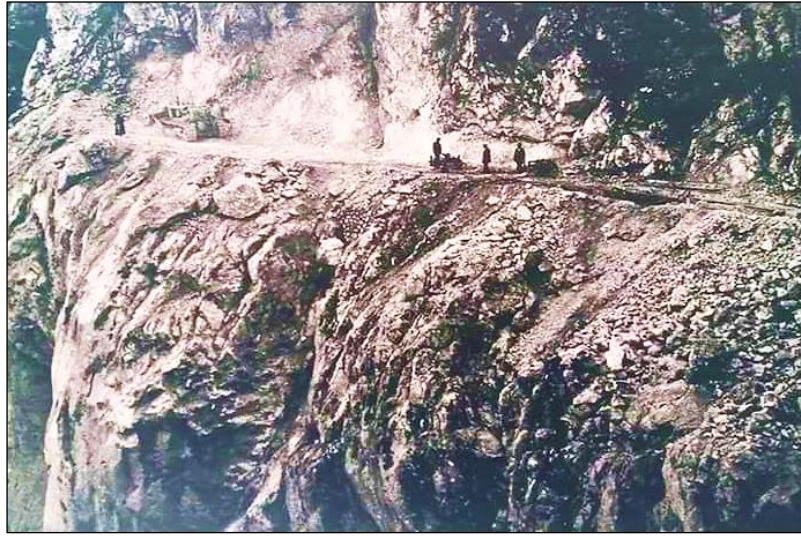
When the data obtained are evaluated, it turns out that Kırkdilim Canyon is important for the Besleneys and may even be a meaningful, perhaps sacred area for them, considering that they identify with their hometown. Coming to this area in 1962 for the purpose of road construction with the construction equipment of that period was not welcomed by the Besleneys. This situation is expressed by some elderly individuals living in the village by saying, “We did not want

<sup>23</sup> Modified from URL 3.

<sup>24</sup> Çurey, 2013; URL 2; Uğurlu, 2020.

a road to be built here". The destruction of the untouched and untouched cliffs of Kırkdilim with heavy construction equipment caused the canyon and the road to be tainted for the Besleneys. In the mental world of the Besleneys, the Kırkdilim road has been a tainted one. It was perceived as a road that crosses and destroys the canyon, which represents their hometown, and at the same time weakens the defense lines, and should not exist. Therefore, the Kırkdilim road has been a road that connects Çorum to Kargı and Osmacık (bringing them closer), but alienating the people of Besleney from it. Of course, this perception has weakened over time, and it has tended to be forgotten and erased, especially with the new generation leaving Kırkdilim and migrating to big cities. The taintedness of the road in this sense has remained a memory in the minds of the elderly representatives of the local people who live it today.

**Figure 7.** The first road construction work in Kırkdilim Canyon (1962)<sup>25</sup>



Another tainting element of the Kırkdilim road for the local people is related to the vehicles stuck in harsh winter conditions, rock falls on the road and fatal accidents on the road. Almost every year in winter, the road is closed due to harsh winter conditions, and some years remain closed for a long time. At such times, the subject of the daily life of the local people, public speaking, and evening conversations is always the Kırkdilim road. Helping the stranded passengers and their vehicles, hosting people on the road, albeit rarely today (which was common in the past), and traffic created by state officials such as the gendarmerie, law enforcement officers and ambulances, who came to the area due to various accidents on the road, keep the perception of taintedness of the local people warm. Kırkdilim road renews its tainted aspect in the minds of the local people with tragic and violent events every year.

<sup>25</sup> ÇBKA, 2021.

**Figure 8.** Views from fatal accidents that occur almost every year on the Kırkdilim road (2021)<sup>26</sup>



### 3.2. Kırkdilim in Terms of Passengers and Drivers Using the Route

Kırkdilim road connects Çorum province to Laçın, Dodurga, Osmancık and Kargı districts. For this reason, the road is located on a very busy and important route. Frequent use of the road and the fact that it is an almost indispensable transit point also increases the pressure on the road. Kırkdilim is an unforgettable and fearful place for the drivers who use the road almost every day and for the passengers who come to Çorum city center every day from the surrounding villages and towns for various reasons. Vehicle drivers and passengers pass on the Kırkdilim road, the experience they have had while traveling on this road, from generation to generation for years, and they attach special importance to the Kırkdilim road in their memories.

Kırkdilim road is known and recognized almost all over the country with its fame. When the drivers and passengers approach the Kırkdilim road, there are significant changes in their behaviors, precautions and perception levels; people are almost preparing themselves to pass through Kırkdilim. Especially in winter, this situation is more obvious and continues to increase its effect (because there is a higher probability of an undesirable situation due to snow and icing on the road in winter). Examples of this have often been encountered in the journeys made on the Çorum-Osmancık route by village and district minibuses. Namely, it has been observed that people who slept before coming to Kırkdilim road on these journeys were woken up by their relatives and friends when they came to this road. Even passengers who do not know each other wake the other. If a passenger does not wake his friend or another passenger, the person who fell asleep reproaches the person who did not wake him up, saying, “Why didn't you wake me up”. Drivers or passengers who are not wearing seat belts immediately put on their seat belts at the beginning of the road. In fact, the driver of the vehicle feels the need to warn the passengers in the vehicle: “We have arrived in Kırkdilim, everyone should fasten their seat belts, just in case, pray”. These warnings increase the level of anxiety of people even more. People are constantly looking at the road, which has high cliffs on one side and a deep cliff on the other. Some people cross the road with their eyes closed because they cannot look outside. From time to time, he glances away from his hands and fingers, which he covers over his face, and asks people if they have “crossed the road”. People are constantly praying until the end of the road, and there is a deep silence in the vehicle. People (usually women) who prefer to sit by the window or in the front of the vehicle because they are nauseous or for various reasons (usually women) move away from the window and the front of the vehicle and sit in the middle or rear of the vehicle when they come to Kırkdilim road. In some cases, passengers pile up on the side of the vehicle that is not facing the cliff (mountainous side), and

<sup>26</sup> OGG, 2021.

there are no passengers on the side facing the cliff. After the driver of the vehicle announces that “the balance of the vehicle has deteriorated and therefore everyone needs to sit down”, the passengers, especially men, go to their old places. When the road is over, everyone takes their own place in the vehicle and the passengers say “get well soon” to each other. Again, it is told that people of rural origin who travel on the road pass through Kırkdilim, when they need to toilet out of fear, they cover their faces completely with their hands or with a blanket, and they do not open their eyes until the road ends. It is also among the stories that the women and children in the village minibuses passing by on the cold winter days hide under the blankets out of fear. In addition, it is known that many trucks, which passed through Kırkdilim road in the 1970s and transported the lignite coal extracted from Çorum-Alpagut region to Çorum and the surrounding provinces, fell into the abyss here. It is told by the local people that during these events, a great number of lives and property were lost, and almost all of the vehicles that fell into the cliff were left at the bottom of the cliff because they could not be removed from the deep cliffs.

In the eyes of the drivers and passengers using the route of Kırkdilim, this tainted aspect is due to the frequent fatal accidents, rock falls, slips, collapses, cliffs and brake bursts that occur frequently in the area. For the aforementioned reasons, there is hardly a year in which a fatal accident does not occur in the area. With these features of the road, it is badly coded in people's minds. This bad code is riveted in every accident, every rockfall, every landslide, every sighting of the gendarmerie vehicle and the sound of every ambulance. This bad code has spread not only to the drivers and passengers in and around the region, but also to the whole country. So much so that even the driver or passenger who used the Kırkdilim road once in his life remembers it. Drivers who live hundreds of kilometers away from the area also know the area with the stories traditionally told by word of mouth. This means that the Kırkdilim road has a very strong sense of place. The sense of place created in the minds of the field is related to lived experience, narratives and beliefs. At the same time, this strong sense of place is accompanied by a sublimity and a sacredness.

Kırkdilim Canyon and the road through the canyon are not only a landscape of fear, but also sublime. Although it may not appear at first glance, there is a deep respect for the field. This respect mixed with fear brings many images to mind. Undoubtedly, the resulting complex abstract situation did not occur in a day. Many people in the field have been exposed to the field since childhood, experiencing the field with fear, anxiety, restlessness and anxiety. The thought of the difficulty and helplessness that the person will fall into in case of the possibility of realizing the most negative scenarios that he has established in his mind reveals the respect for the field in the person. This fear and respect is often personal, subjective.<sup>27</sup> It is a homage to nature and the supernatural powers embedded in it, which are invisible at first glance. In a way, it is the desire not to confront them under current conditions. Is this some kind of escape mechanism development method? Why not, maybe this is some kind of escape mechanism.

---

<sup>27</sup> Tuan, 1979.

**Figure 9.** Kirkdilig road is badly coded in terms of accidents and passengers and drivers. Search and rescue teams (a) try to save vehicles and people (b) that fell into the abyss in the area, firefighters (c) and gendarmerie law enforcement agencies intervene in accidents in the area.<sup>28</sup>



### 3.3. Kirkdilig in terms of Geographical Landscape, Aesthetics and Archaeology

Kirkdilig region has a very mountainous and rough terrain. This faulty structure, with its untouchedness and wildness, has a landscape value that is not very common geographically. This landscape value gives the area a different identity, dignity, sublimity and sense of place. In fact, the landscape of the area is full of invisible traces as well as the extraordinary geographical elements that appear. These invisible traces, beliefs and stories created by various civilizations in the historical process of thousands of years constitute the cultural heritage of the area. When the area is viewed from this perspective, the first question that comes to mind is “Would it be better not to build a road here?” As a matter of fact, there are plainer and flatter lands suitable for road construction in the north and south of Kirkdilig. The road could easily pass through here. However, this has never been done. Was it really necessary to persistently pass the road through Kirkdilig? Did all the geological, geomorphological, technical and economic indicators point to the road passing through Kirkdilig? As a researcher studying in the field for a long time, I would like to state that this is not exactly the case. Undoubtedly, various technical, economic and political reasons can be put forward for the road to pass through Kirkdilig. However, in order to determine another road route as an alternative, it should be noted that there are lands around Kirkdilig where roads can be built under more suitable and more economical conditions.

<sup>28</sup> OGG, 2021.

Kırkdilim Canyon contains various ruins with historical and archaeological value. The most well-known value among these is Kapılıkaya. Kapılıkaya or Kırkdilim Gate is actually a mausoleum. The rock tomb, which is approximately 30 km from Çorum city center, is located on a very steep and sloping rocky slope within Kırkdilim Canyon, approximately 65 meters above the canyon floor. The ground in front of the rock tomb is trapezoidal, the first stage consists of 8 steps and the second stage consists of two different levels with 12 steps. The rock tomb was built within the limestone layer in a north-south direction, towards the northwest end of the rock mass. The period when the rock tomb was built is the Hellenistic Period and the tomb is dated to the 2nd century BC.<sup>29</sup> On the door of the burial chamber, the inscription "Ikezios" and a cross motif colored with ocher are striking (Ocher is a natural dye obtained from yellow or red iron ore, and consists of pigments ranging from red to orange, brown to yellow, depending on the nature of the ore, and also has the property of soluble in both water and oil). The burial chamber has a square plan and there are carved dead motifs in the form of niches on the right and left of the entrance.

The Hellenistic Period is a transitional period between the classical Greek period and the Roman period. It is thought that Ikezios or Ikezius was an important commander who was involved in Hellenization activities in Anatolia during the Hellenistic Period. It is known that compulsory resettlement was carried out within the scope of Hellenization policies in this period. These policies aimed at the dissemination of Greek culture were used as a method to establish sovereignty rather than humanist initiatives at that time. Kapılıkaya Mausoleum has reached the present day from the relevant period and has taken its place in Kırkdilim Canyon as a historical and cultural heritage value.

The construction of the Kırkdilim road within the Kırkdilim Canyon and the subsequent widening of the road caused the canyon floor to be covered with filling material. In order to prevent possible risks such as rockfalls and landslides during the widening of the road, a lot of material was purchased from the rocky and mountainous parts of the canyon with construction equipment. These materials were used as filling material in the areas where the road was widened. The rubble deposits used as filling material in some places have shifted towards the base of the canyon due to heavy rains, snow, hail, landslides, earthquakes, and pressure from vehicle use. This shift affects the ecological balance as well as the archaeological-historical and aesthetic values. Kapılıkaya is one of these values. The floor of the canyon, where the mausoleum is located, is constantly filled with rubble produced during road construction works. Especially in the canyon where tunnel works are carried out, the filling material produced in the last 5 years has more than doubled. The logic of eliminating the slope by constantly filling the unevenness and constructing a smooth road still prevails in the field. This situation seriously threatens the natural, historical and aesthetic values of Kırkdilim Canyon. It is not possible to regain these values in the area where the resource value is lost due to the filler material.

Kapılıkaya Mausoleum has also suffered serious damage from other human activities. The first of these is treasure hunting activities. The stories that Ikezios was an ancient king and he had plenty of gold and silver items, that he was buried by his soldiers in the rocky mass in Kırkdilim Canyon, and that no one could reach the tomb until now because it was in a steep place, his tomb is attractive for treasure hunters. made it a field. Due to treasure hunting activities, the mausoleum was seriously damaged, and even explosive materials such as dynamite were used in some areas. Stories are told among the local people that the mausoleum extends to the King's tombs in Amasya. It is also said that some local residents who went on this journey got lost in the tomb. It has been announced through official channels that the Çorum Governorate carried out a restoration work in the area after 2010 and the area was taken under protection. However, it is debatable to what extent this improvement and protection is appropriate and

<sup>29</sup> ÇVİKTM, 2013.



sufficient. The future of the mausoleum seems to be left to the initiative of the construction companies that build roads today. Unfortunately, there is still no information, direction, signage or any infrastructure service about the mausoleum today. However, the area can be easily brought into tourism and evaluated holistically by associating it with other natural-cultural resource values in and around the canyon in line with sustainable tourism principles.<sup>30</sup> For example, geotourism can be used as a very suitable tool in terms of the field.

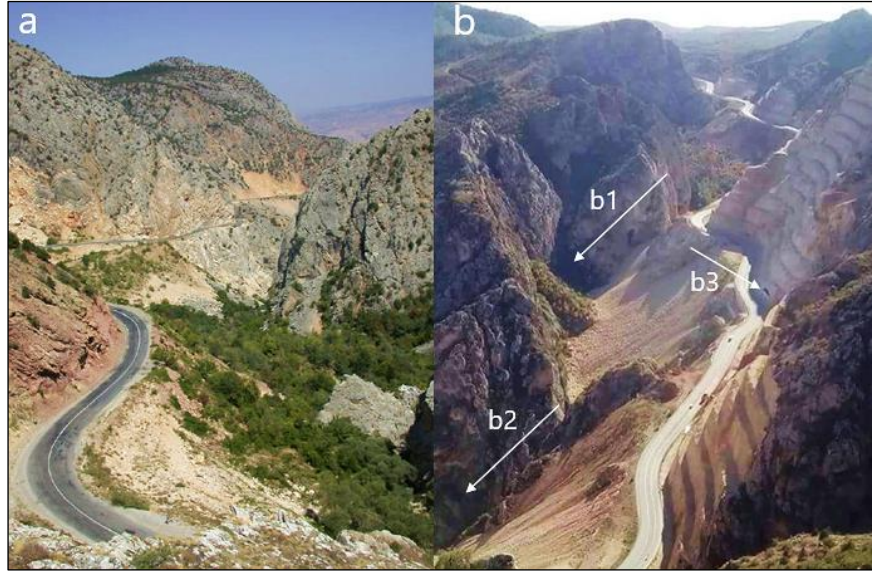
**Figure 10.** The historical Kapılıkaya Mausoleum in Kırkdilim, dated to the 2nd century BC



The recent widening works on the Kırkdilim road and especially the tunneling works made it necessary to break up the rocky areas where the road passes. The loosening of the geological structure forming the land with dynamite and some other explosives caused irreversible losses in the landscape value of the area. Not content with this, pouring the excavation obtained during the works in the field into the canyon as filling material not only killed the visual value of the canyon, but also eliminated the ecological life in the canyon. What is lost is not only the view, depth, tree, rock, plant or animal of the canyon. What is lost and will not return is also memories in the canyon, stories, memories, experiences, thousands of years of experience, sublimity, a sense of place. It is a known fact that if Kırkdilim canyon is tried to be rebuilt, it can never be restored to its original state. Its history dates back to 5-6 thousand BC, witnessed events that will go down in history books in the 14th century, is one of the 4 main regions where Circassian peoples were settled in Anatolia at the end of the 19th century, and has a well-known reputation not only in the region but also all over Turkey. It is not true that the region is destroyed only by road widening works and is the scene of irreversible value losses. When Kırkdilim Canyon is evaluated from this point of view, it has become tainted in terms of archeology and aesthetics. The area is a tainted place for archaeologists, historians, geographers, landscape architects. Kırkdilim is no longer a historical place in the minds of the local people, it is not a natural beauty, it has no ecology, it has no vitality, this place should only be filled with rubble and the road should be built. Nothing else is useless. Kırkdilim is now almost seen in Çorum as “a damn place where a road cannot be built, an obstacle that interrupts transportation”. This situation in itself means a taintiness. Kırkdilim are geographically tainted, aesthetically tainted, and archaeologically tainted.

<sup>30</sup> Derinöz, 2021.

**Figure 11.** The old (a) and new (b) versions of the Kırkdilim road. The filling material that emerged during the road widening works was used to fill the depths of the canyon. This filling material has also left various historical and archaeological values (b1, b2) in the canyon under the ground. The first tunnel used in the area in the 1960s, which was later closed due to collapse, was also destroyed. Today, this tunnel (b3) cannot be used for any other purpose.



### 3.4. Kırkdilim from a Political Perspective

Kırkdilim region is an area that has been on the agenda with road construction works from past to present. The road construction works, which started in the early 1960s in the area, have continued until today and still continue. Kırkdilim is a road that has not been completed for more than half a century. This long unending story of the road has led various governments to allocate high financial budgets to the field, but to no avail.

Kırkdilim road is a road that connects Çorum-Kırkdilim-Laçın-Osmancık settlements, located on the Çorum-Osmancık route, between the Laçın District and Kırkdilim village. The area where the road passes consists of a very mountainous mass. The road has been the source of constant troubles from the past to the present, and serious problems have been encountered in its construction and operation. In the road construction works started in 1962 for the first time, the need to open a tunnel was felt in 1967. During the 7 year period from 1967 to 1974, the difficult tunneling works continued and finally the first Kırkdilim tunnel was opened in 1974. The tunnel collapsed in 1975 due to the landslide that occurred in the area before it could be used for even a year, and 7 years of hard work and investment were wasted. Today, this first tunnel is unusable.

After the collapse of the first tunnel in 1975, the service road built at that time for tunnel construction had to be used as the main route. The deficiencies of this road have been tried to be completed over the years, new studies and additions have been made to raise the standards of the road. In the first years, many vehicles rolled over the cliff because there were no protective structures and retaining walls on the eastern side of the road, facing the Kırkdilim Canyon. In the following period, retaining walls were built in areas suitable for this part of the road, and the road was partially made safer. However, due to rockfalls and landslides in the area where the road passes, these security structures were frequently destroyed and could not function.

In order to improve the low geometric horizontal and vertical standards of the first version of the Kırkdilim road, the road was converted from a single lane to 3 lanes after 2015. While 2

lanes of these three lanes are used as going and coming directions, the other lane has been opened for use as a climbing lane. However, on this new 3 lane road, frequent breakdowns, collapses, slips have been experienced and usage restrictions have begun to be experienced due to these. Kirkdilim almost does not allow to build a road on it. In 2018, a tender was given to a private company in order to improve the road to high standards again and to construct tunnels passing through the depths of the mountain on the route where the road passes. This private company has started working on the road with a total length of around 9 km. This tunnel is planned in 4 parts. Among these parts, the right tube of Tunnel 1 (T1) is 1,3 km long, and the left tube is 1,4 km long. The right and left tubes of Tunnel 2 (T2) are both calculated as 1,1 km in length. In Tunnel 3 (T3) design, both the right and left tubes are designed in 2 pieces, each 1,5 km long (Figure 12).

**Figure 12.** 3D modeling of new roads and tunnels planned in Kirkdilim <sup>31</sup>



The construction process of Kirkdilim tunnels is quite laborious and costly. Since the geological material in which the tunnels are tried to be opened is generally metamorphic series, the structure of the rocks is quite hard. This causes tunneling works to progress very slowly. Special tools are used during the excavation of the tunnels and most of the time the work is done on a 24 hour basis (Figure 13). Cracks in the geological structure where the tunnels are built reduce the strength of the tunnel in some regions. Such areas are filled with a special filling material and its stability is ensured. Since the site is located in a region on the North Anatolian Fault line, it is necessary to be very careful in the construction of the tunnel and not ignore the slightest defect. Otherwise, it is possible to experience undesirable results in case of any activity in the area. The construction of a tunnel to Kirkdilim and the smooth operation of this tunnel are very risky and pose a serious threat. All these reasons have made the Kirkdilim road a politically tainted place. Politicians promise to finish the Kirkdilim road in almost every election period, but these promises have not been realized for half a century.

<sup>31</sup> Modified from URL 4.

**Figure 13.** A view from double (a) and single (b) arm excavators digging Kirkdilim tunnels <sup>32</sup>



High split sections were produced while road and tunnel planning was being made in the area. These sections consist of sections over 200 meters in height. Excavation material obtained from these sections is also used for filling the canyon. Although these studies were carried out to ensure the continuity of transportation, new unforeseen problems emerged. These problems can be grouped as landslides, rockfalls and stability of the slope layer. These problems also jeopardize the safety of today's roads and raise the need for new solutions in the field.

The Kirkdilim road tunnels (Figure 14), which were put out to tender and works started in 2018, collapsed in 2021. The collapse continued in the retaining walls built at the entrance of the road from the Corum direction, and the retaining walls (curtain concrete) that hold the slope materials collapsed. It is not the subject of this study whether there is any deficiency in the method used in the occurrence of these adverse events, in the choice of material, in the amount of material used or in other calculations. These technical issues will definitely be investigated by the relevant disciplines. However, it is an important problem that the road construction, which was put out to tender in 2018 for approximately 700 million Turkish Liras (about 130 million dollars considering the dollar exchange rate in the relevant period), collapsed just in the period when the road construction was planned to be completely completed in 2021. In fact, it's a complete disaster. This collapse caused the failure of the works and caused serious public damage. This event has made the Kirkdilim road a completely tainted place politically and economically.

As a result of the failure of the tunnels built on the Kirkdilim road, the idea of building a double-section road, this time as 2 arrivals and 2 departures, emerged as a solution. This method has been evaluated by the construction companies as the most appropriate method to be applied in the field for now. This means that the studies carried out so far in the field, the ideas of opening high rifts, the methods of filling the canyon with the material from here and the public capital spent have not worked. Studies in the field from past to present have been suggested as appropriate methods in terms of facilitating and accelerating the construction of the road in economic-political terms. However, the latest situation is the fact that the natural, historical, cultural and aesthetic aspects of the canyon have disappeared. What remains is a colossal failure and a loss of geographical-historical-cultural-aesthetic value.

When the recent situation of Kirkdilim road is examined, the area stands as a trial and error board for private companies, a place to learn how to make roads and tunnels, and an area to prove how a road cannot be built. Although it is stated in the commitments of the companies that build roads and tunnels in Kirkdilim that “the road to be built will be a contemporary road that is compatible with the history, culture and nature of the area”, in reality this is not the case at all. In the construction of Kirkdilim road, the nature, history and culture of the area

<sup>32</sup> Modified from URL 4.

were completely destroyed. Therefore, Kırkdilim is a politically tainted place as an area where “a road cannot be built”. This political taintiness is related to the geographical-aesthetic-cultural-archaeological taintiness described in the previous part of the study. The main reason for the taintining in Kırkdilim and the registration of the area as a landscape of fear is the political decisions taken. The situation that emerged as a result of these decisions brings with it problems that do not only have political consequences, but are very difficult to solve in many areas.

**Figure 14.** Tunnel entrances (a) starting from the steep slopes of Kırkdilim Canyon are constructed as right and left tubes (b).<sup>33</sup>



#### 4. Conclusion and Recommendations

The geographical units that exist on the earth have been intertwined with human beings for thousands of years. Humanity has attributed various meanings to these geographical units with which they have mutual and complex relations in different periods. Kırkdilim Canyon is among these regions that have a special meaning. Kırkdilim is one of the rare areas in the central part of Anatolia, which has been intertwined with history, culture and geography for thousands of years, in terms of landscape value. The road construction works started in the area since the 1960s have lasted for more than half a century and are still not completed today. This unending story of the Kırkdilim road produces various meanings on its own. The difficulties encountered during the construction of the road, the loss of life and property, the problems that arose after the road was opened for use, affected the people who use the road for various reasons, especially the local people. This effect took a place in people's lives, processed the area as a landscape of fear in their minds, and transformed the area into a tainted place.

There are multiple reasons why Kırkdilim road is perceived as a landscape of horror and has become a tainted place. However, the most important reason was the political decisions that

<sup>33</sup> Modified from OGG, 2021.

revealed the will to make a road to Kırkdilim Canyon. Persistent political decisions implemented despite the failure in the field ensured the continuity of the taintining. The studies initiated as a result of the political decisions taken regarding the field have in a way been the starting point of everything. The road works initiated in the area primarily affected the local people and drew the reaction of the first members of the Circassian population who came from the Caucasus and settled in the region. For the Besleneys who came to the region to escape from the Russian pressure, making a road to Kırkdilim, which was a defense area, meant breaking the defense of the area in their minds. Subsequent studies and emerging problems caused the Kırkdilim road to be increasingly disliked and tainted.

The risky situations caused by the geological and geomorphological structure of the route where Kırkdilim road passes, combined with other technical deficiencies, have caused many tragic events over time. These events include road collapses, slips, landslides, fatal accidents, vehicles rolling off a cliff, and tunnel collapses. These negative events have deeply affected the local people in the area and the people of the region who use the area in various ways. This effect was sometimes weak and sometimes strong enough to change people's behavior. The area first turned into a landscape of fear in the eyes of the local people, and then the continuity of this situation made it a tainted place. Although the studies in the field and the technological facilities used sometimes appeared as a show of power over nature, the people who experienced the field did not feel safe again. Because the power possessed over the natural environment does not always produce a sense of trust. Only the character and frequency of the taintining or the fear that causes it can be changed.

When the area is evaluated from a political ecological point of view, it can be asked how the political decisions taken affect the Kırkdilim Canyon and the resource values in it. If we think in this direction, whose decision is the Kırkdilim road, whose path is it? Whose nature is the new nature that is manipulated, altered, destroyed in various ways to build the road? Kırkdilim road is a tainted place both in terms of local people, drivers and passengers who use the road in their daily lives, geographically, historically and archaeologically, aesthetically and politically. Unsuccessful tunnel studies in the recent period have increased this taintining. Kırkdilim is now the answer to the question "where can't a road be built". The persistence of road construction in the area and the repeated unsuccessful results in the area strengthened the taintining of the area and made it almost indelible. The situation in Kırkdilim is further taintining of the area due to the failure of successive efforts to erase the tainted structure of the area. The studies carried out to remove the taintining in the area have increased the taintining even more each time. What is the solution to this? Should this vicious circle be resolved? Or is the situation valuable as it is? Of course, areas can be removed or rearranged to erase the tainted areas. At the point reached in Kırkdilim, is it easier to remove the taintining or to rearrange it? Taintining in the area is more difficult to remove. Instead, this taintining can be managed and brought to the fore. Can this taintining in the field be used as a value in itself? Of course, it can be used. The taintining in Kırkdilim can be considered as one of the reflections of the culture in the geographical landscape. Kırkdilim is an indicator of how popular culture is spatially diversified. Within the scope of the arrangements to be made in the field from this point of view, the tainted floor theme can be processed and even marketed. The area can be treated with themes such as geotourism, which has recently become widespread in Turkey. Doing these will also mean removing the taintining to some extent with new regulations in the field.

## REFERENCES

- Akarsu, İbrahim (1959), "Çorum Bölgesinin Jeolojisi", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 7/1, 19-29.
- Aylar, Faruk (2008), *Çorum'un Genel Coğrafya Özellikleri: Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*, Çorum: Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

- Bakırer, Ömür (2015), *Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum*, Çorum Tarihi 5. Hitit Festival Komitesi, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- ÇBKA (2021), Çorum Belediyesi Kent Arşivi (ÇBKA), Çorum.
- ÇVİKTM (2013), *Çorum Kitabı*, Çorum: Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (ÇVİKTM) Yayınları.
- Çurey, Ali (2013), *Sürgün Halk Anadolu Çerkesleri*, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Derinöz, Bekir (2021), “İncesu Kanyonu ve Çevresi'nin (Çorum) Jeoturizm Potansiyeli”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14/34, 792-813.
- Foote, Kenneth (1997), *Shadowed Ground: America's Landscapes of Violence and Tragedy*, Austin: University of Texas Press.
- Herskovits, Melville (1967), *Dahomey: Bir Antik Batı Afrika Krallığı*, I, Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Huard, Louis (1874), The Pack-Horse Convoy, Illustration for Lives of the Engineers by Samuel Smiles.
- Jordan-Bychkov, Terry & Domosh, Mona (2002), *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography*, Ninth Edition, USA: W. H. Freeman.
- Ketin, İhsan (2005), *Genel Jeoloji*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.
- Lahn, Ervin (1949), “Orta Anadolu'nun Jeolojisi Hakkında”, *Türk Jeoloji Kurumu Bülteni*, II/1, 91-107.
- Lay, Maxwell Gordon (1992), *Ways of the World*, Sydney: Primavera Press, 401.
- MGM (2021), *Çorum İklim İstatistikleri*, Ankara: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.
- OGG (2021), *Osmanlık Gündem Gazetesi (OGG) Arşivi*
- Özbakır, Abdurrahman (2021), *Çorum'da Şehirselleşme ve Mekânsal Değişim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOBB (2021), *Çorum İli Ekonomik Göstergeler Raporu*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Tuan, Yi-Fu (1979), *Landscape of Fear*, USA: Pantheon Books.
- TÜİK (2021), *Çorum Nüfus İstatistikleri*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Uğurlu, Özel (2020), *Anzure-Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü*, İstanbul: Kavim Yayıncılık.
- URL 1. <https://tr.weatherspark.com/y/98331/%C3%87orum-T%C3%BCrkiye-Ortalama-Hava-Durumu-Y%C4%B1l-Boyunca>, (Access Date: 11.07.2022)
- URL 2. [https://www.kafkasfederasyonu.org/tarih\\_cografya/koylerimiz/kirkdilim/index.htm](https://www.kafkasfederasyonu.org/tarih_cografya/koylerimiz/kirkdilim/index.htm), (Access Date: 15.06.2022)
- URL 3. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Besleneyleler>, (Access Date: 20.07.2022)
- URL 4. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suruculerin-korkulu-ruyasi-kirkdilim-tunellerle-gecilecek-/1158624>, (Access Date: 12.07.2018)
- WOL. (2006). *Construction of a Roman Road*, Watchtower Online Library (WOL), USA: New World Translation of the Holy Scriptures (Study Edition).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982), *Osmanlı Tarihi*, 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.







Yılmaz, Gökçehan Aysel, “Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi’nin Şiirlerinde Trabzon’daki Yöneticiler (1855-1860)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.345-352.  
DOI: 10.31765/karen.1140135

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

## BAYBURTLU ZİHNÎ VE EMİN HİLMİ EFENDİ’NİN ŞİİRLERİNDE TRABZON’DAKİ YÖNETİCİLER (1855-1860)\*

Gökçehan Aysel YILMAZ\*\*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Dr.,  
Trabzon/TÜRKİYE  
 gokcehanagaoglu@gmail.com  
ORCID : 0000-0003-3815-135X

**Anahtar Kelimeler:** Trabzon, Valilik, Defterdarlık, Bayburtlu Zihnî, Emin Hilmi Efendi

**Keywords:** Trabzon, Governorship, Financial Authority, Bayburtlu Zihnî, Emin Hilmi Efendi

**Öz:** Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi, XIX. yüzyılın ortalarında Trabzon’da yaşamışlardır. Bayburtlu Zihnî, Trabzon’da medrese eğitimi görmüş; bu şehirde katiplik, mal müdürlüğü gibi memuriyetlerde bulunmuştur. Emin Hilmi Efendi ise Trabzon’da doğup büyümüş; divan katipliği, meclis üyeliği, sandık emniyeti yapmıştır. Bayburtlu Zihnî mesnevisi *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de, Emin Hilmi Efendi ise *Dîvân*’ında Trabzon’un o dönemki yöneticilerini, şehirdeki imar faaliyetlerini ve buradaki sosyo-ekonomik değişimleri konu etmişlerdir. Vali Mehmed Besim Paşa, Vali Ahmed İzzet Paşa ve defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey; söz konusu eserlerde adı anılan yöneticilerdir. Bayburtlu Zihnî, Çukadar-zâde Câzim Bey’i ağır bir dille hicvetmektedir. Defterdarın özel hayatına dair gayri-ahlakî yaşam tarzı, rüşvet, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma gibi suçlamalarda bulunulan bu hicviye 54 beyitten oluşmaktadır. Vali Ahmed İzzet Paşa ise *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de yönetimde etkisiz kalması yüzünden eleştirilmektedir. Emin Hilmi Efendi, Çukadar-zâde Câzim Bey’e sunduğu “Trabzon” redifli 18 beyitlik kasidesini; bir beytinde Vali Mehmed Besim Paşa’nın, bir beytinde ise defterdarın övgüsü olacak şekilde kaleme almıştır. Bu iki isim kasidede şehre yaptıkları hizmetlerle yüceltilmektedir. Çalışmada bahsi geçen şiirlerden hareketle Trabzon’un o dönemdeki yöneticilerinin şehre katkıları/zararları incelenecek ve şairlerin devlet otoritesine ilişkin görüşleri anlaşılmasına çalışılacaktır.

## ADMINISTRATIVE CHIEFS (1855-1860) OF TRABZON IN BAYBURTLU ZIHNI AND EMİN HİLMİ EFENDİ’S POEMS

**Abstract:** Bayburtlu Zihnî and Emin Hilmi Efendi lived in Trabzon in the middle of the XIXth century. Bayburtlu Zihnî had a madrasa education in Trabzon; he worked as a clerk, finance officer in this city. Emin Hilmi Efendi was born and raised in Trabzon; he worked in this city as a council clerk, council member, government treasurer. Bayburtlu Zihnî in his masnawi *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî* and Emin Hilmi Efendi in his *Dîvân*, talked about the administrators of Trabzon at that time, the development activities in the city and the socio-economic changes there. Governor Mehmed Besim Pasha, Governor Ahmed İzzet Pasha and receiver general (defterdar) Çukadar-zâde Câzim Bey; are the leaders mentioned in these books. Bayburtlu Zihnî satirizes Çukadar-zâde Câzim Bey with a he-

**Geliş Tarihi / Received Date:** 04.07.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 23.08.2022

avy language. This satire, which is accused him of immoral lifestyle, bribery, corruption and abuse of office, consists of 54 couplets. Governor Ahmed Izzet Pasha, on the other hand, is criticized in *Sergüzeşt-nâme-i Zihni* for being ineffective in the administration. Emin Hilmi Efendi presented an 18-couplet ode (kaside) to Çukadar-zâde Câzim Bey with the redif “Trabzon”. The poet praises the

Governor Mehmed Besim Pasha in one couplet of this eulogy and the receiver general (defterdar) in another couplet. These two names are glorified with their services to the city in the eulogy. Based on the poems mentioned in the study, the contributions/damages of the administrators of Trabzon at that time to the city will be examined and the poets' views on state authority will be tried to be understood.

## Giriş

Trabzon, ilk Çağ kaynaklarında Trapezus ve Trapeza, Batılı kaynaklarda Trebizonde, Trapezunt ve Trebisond, İslamî kaynaklarda Atrabezun ve Trabezude isimleriyle<sup>1</sup> kaydedilen bir şehir olup Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden biridir. XVII. yüzyılda eyalet olan Trabzon'un idari sınırları, 1860 yılına gelindiğinde “Rize'nin tâbi olduğu Trabzon sancağı, Giresun'un bağlı olduğu Ordu sancağı, Karahisar sancağı, Batum ve Acara'nın içinde bulunduğu Lazistan sancağı ve Gümüşhane sancağından”<sup>2</sup> oluşmaktadır. XIX. yüzyılda yaşanan 1821-Tuzcuoğlu ayaklanması, 1825-Şatıroğlu ayaklanması, 1856 Kırım Savaşı sonrası göçmen dalgası, 1867-Trabzon yangını; şehirde siyasî ve toplumsal hareketliliklere sebebiyet vermiştir. Bu yüzyılın ortalarında Trabzon'da görev yapan valiler Mehmed Besim Paşa (Kasım 1855-Aralık 1856), Ahmed İzzet Paşa (Ağustos 1858-Ağustos 1860) ve defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey'in isimleri Bayburtlu Zihnî'nin mesnevisi *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de<sup>3</sup> ve Emin Hilmi Efendi'nin *Dîvân*'ında<sup>4</sup> geçmektedir.

Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi, devlet memuriyetindeki tecrübelerini şiirlerine yansıtmış; birlikte çalıştıkları devlet adamlarına ilişkin değerlendirmelerini beyitlerinde dile getirmişlerdir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de Ahmed İzzet Paşa eleştirilmekte; Çukadar-zâde Câzim Bey ise ağır bir dille hicvedilmektedir. Bayburtlu Zihnî, bu isimlerin hataları yüzünden sıkıntılar çeken Trabzon halkı adına üzüntü duymaktadır. Emin Hilmi Efendi'nin *Dîvân*'ında bahsi geçen defterdar ve o dönemin valisi Mehmed Besim Paşa övülmekte; şehir halkının onlar sayesinde yaşadığı refah anlatılmaktadır. Yaklaşık aynı yıllarda aynı şehirde görev yapan iki şairin, Trabzon'un o dönemki yöneticilerine, siyasî ve sosyal yapısına ilişkin zıt görüşleri dikkate değer bir özellik taşımakta olup çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Şairlerin söz konusu isimlerle ilgili beyitleri incelenerek XIX. yüzyılda taşrada yetişmiş iki Osmanlı aydınının otoriteye ilişkin değer yargıları ve bürokratik yapının işleyişine/aksaklıklarına bakış açısı anlaşılacaktır.

### 1. Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde Çukadar-zâde Câzim Bey ve Vali Ahmed İzzet Paşa

Yaşadığı çağa “tanıklık” eden bir şair olan Bayburtlu Zihnî, 1797 yılında Bayburt'ta doğmuştur. Trabzon ve Erzurum'da medrese eğitimi gördükten sonra *Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî*'nde katipliğe başlayarak Osmanlı bürokrasisine girmiştir. Ardından Moralı Derviş Paşa, Rauf Paşa, Galip Paşa, Eğinli Sâlih Paşa, Hazinedar-zâde Osman Paşa gibi devlet adamlarının katipliklerinde bulunmuştur. 1846'da Hopa'ya mal müdürü olarak tayin olmuş; sonrasında 1859 yılında vefat edene kadar Karadeniz'de Of, Ünye, Sürmene, Vakfıkebir gibi yerlerde bu görevi sürdürmüştür.<sup>5</sup> Şair, kendi hayatından kesitlere, özel yaşamına, öğrencilik ve memuriyet yıllarına, görev,

<sup>1</sup> Tekindağ, 1979: 456-457; Usta, 1999: 14; Yılmaz, 2020: 20.

<sup>2</sup> Lowry-Emecen, 2012: 301.

<sup>3</sup> Demirayak Özsoy: 1997.

<sup>4</sup> İmamoğlu: 2009.

<sup>5</sup> Bayburtlu Zihnî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sakaoğlu-Alptekin, 1990: 10; Uçman: 1992; Köprülü, 2004: 473-474; Özger, 2004: 213.

eğitim vb. sebeplerle yaşadığı şehirlere mesnevisi *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de yer vermiştir. Görev yaptığı bölgelerde devlet teşkilatının aksaklıkları, yöre halkının sorunları mesnevisinde geniş bir yer tutmakta; yöneticilere ve devlet adamlarına yazdığı hicviyeler<sup>6</sup> içerisinde bu konulara değinmektedir. Hicviye yazdığı isimlere karşı kullandığı küfürlü dil ve onlara yönelttiği ağır ithamlar, Bayburtlu Zihnî'nin "geçimsiz" bir kimse olduğunu düşündürmekle birlikte; mahkemelerde ve devlet kurumlarında yaşadığı adaletsizliklerin, şairi bu türden bir üsluba yönelttiği de ihtimal dâhilindedir.

Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinin "*Trabzon Defterdârı Câzim Beg Şe'ninde*" başlıklı bölümünde defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey<sup>7</sup> hicvedilmektedir. Şair ve defterdar, Trabzon'a gelmeden önce Erzurum'da birlikte görev yapmışlar; bu esnada aralarında olumlu bir ilişki kurmuşlardır. Ömer Faruk Akün şairin bu ismi, Erzurum defterdarı olduğu yıllarda "fazilet ve meziyetleri" ile övdüğünü belirtmektedir.<sup>8</sup> Saim Sakaoğlu da şairin 1850'de Erzurum'a geldiğini, kendisini şehrin valisi Zarif Paşa'ya ve defterdarı Cazim Bey'e sevdirmeyi bildiğini aktarmaktadır.<sup>9</sup>

Bayburtlu Zihnî ve defterdarın arasındaki husumete varan anlaşmazlıklar, şairin Sürmene'den azledildiği döneme dayanmaktadır. Görevinden alınmasının sebebinin Çukadar-zâde Câzim Bey olduğunu düşünen şair; bunu hak edecek suçunun, kabahatinin ne olduğunu bilmediğini ifade etmektedir.

Evvelâ Sürmene'den 'azlime oldun bâ'is  
Ben de bilmem ne idi cürm ü kabahat Câzim  
  
Mansabım aldın elimden halfimden bükdün  
İki bin guruşu bir tahta da rüşvet Câzim<sup>10</sup>

Bayburtlu Zihnî, Erzurum'da görev yaparken tanıdığı ve takdir ettiği defterdarın hicvine, ona "hâin", "bî-din ü mürüvvet", "münkir", "bî-mezheb ü millet" diye hakaretler ederek başlamaktadır. "Doymaz üç beşle" sözüyle rüşvet aldığını ima etmektedir. Şaire göre herhangi bir eyalette "lâşe-i rişvete" kuzgun gibi hızla atılan onun gibi kimse bulunmaz. Bayburtlu Zihnî, "böyle" birine yetkiler verdiği için şehrin valisi Ahmed İzzet Paşa'ya da isim zikretmeden sitem etmektedir.

Seni ey hâin ü bî-din ü mürüvvet Câzim  
Seni ey münkir ü bî-mezheb ü millet Câzim

<sup>6</sup> Bayburtlu Zihnî, mesnevisinde Burdur'da görev yapan kaymakamlar İzzet Bey ve Raif Bey, Erzurum'dan Vilayet Katibi Ali Namık Bey, Hopa Sancak Valisi Kör Galip Paşa, Kudüs Valisi Deli Haydar Paşa, Trabzon'dan defterdarlar Nüzhet Bey, Tahsin Bey ve Çukadar-zâde Câzim Bey, Karantina Katibi Vehbi Efendi ve Kadı Erzincanlı Şerif Efendi gibi bürokratları hicvetmiştir (Demirayak Özsoy, 1997). Bu şiirler arasından defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey'e yazılan hicviye; şairle aynı dönemde Trabzon'da yaşayan Emin Hilmi Efendi'nin aynı isme yazdığı methiye ile karşılaştırılabilmek amacıyla çalışmaya konu edinilmiştir.

<sup>7</sup> Çukadar-zâde Câzim Bey, İstanbul'da doğmuş; Divân-ı Hümâyûn kalemlüğünde, Divân-ı Mühimme, Maliye Mektûbî ve Ankara Mal Müdürlüğü'nde görev yapmıştır. H. 1268/ M. 1851-1852'de Erzurum defterdarı olarak atanmış; Trabzon'da da bu makama getirilmiştir. Vefat tarihi, Sicill-i Osmânî'de H. 1286/ M. 1869-1870 olarak kaydedilmiştir (Akbaşar, 1998: 385).

<sup>8</sup> Ömer Faruk Akün, Bayburtlu Zihnî'nin divanının 49. ve 50. Sayfalarında, Çukadar-zâde Câzim Bey'i öven şiirler olduğunu işaret etmiştir (1965: 316). Ayrıca şairin bu isim için yazdığı bir manzumeye ilişkin bilgiler vermiştir: "Kitap meraklılarından olan Câzim Efendi'nin kütüphanesine nasıl değerli kitaplar topladığını Erzurum'da defterdar iken istinsah ettirdiği İbn-i Haldun nüshasının tamamlanması münâsebetile tanzim ettiği 1269 tarihli manzumede, Bayburtlu Zihnî şöyle ifade eder:

*Fiinân-ı mecma'ü'l-bahreyni câmi' çok kitab aldı  
Kodu dolaba gûya mâcerâ-yı rab'-ı meskûna  
Kimin aldı kimin yazdırdı sarf-ı sim ü zer kıldı  
Dahî bu İbn-i Haldûnu meâl-i kafla nûna"* (Akün, 1965: 314).

<sup>9</sup> Sakaoğlu, 1988: 19.

<sup>10</sup> Demirayak Özsoy, 1997: 138.

Doymaz üç beşle meğer ismi hisâbı-âsâ  
 Elli bir kîr ola kim kıla kanâ'at Câzim  
 Bir eyâletde 'aceb var mı senin gibi eder  
 Lâşe-i rişvete kuzgun gibi sür'at Câzim  
 Vay ol vâliye kim sen gibi defterdâra  
 Ede teslîm-i mühimmâtla himmet Câzim<sup>11</sup>

Bayburtlu Zihnî, Çukadar-zâde Câzim Bey'i hicvetmesinin asıl sebeplerini aşağıdaki beyitlerde açıklamaktadır. Şair, bu şehrin halkı için üzülmemekte; onların zulme uğradığını düşünmektedir. Defterdarın yaptıklarından biraz bahsettiğinde bunu işitenler, ona lanet okumaya başlayacaklardır. Bu kişinin devlet kademesindeki cesaretini ve serbest davranışlarını, "öldürüp diyetini vermeye" benzetmektedir. Onun döneminde halk, Trabzon'dan göç etmeye başladığı için kanunla katledilecek ilk kişi Çukadar-zâde Câzim Bey olmalıdır. Çünkü şehre verdiği zarar haddini aşmıştır; artık bunun bir çaresinin bulunması gerekmektedir. Görevi boyunca yaptığı işleri teftiş için bir müfettiş gelecektir. Soruşturmanın sonucunda öldürülmez de sürgün edilirse buna bile minnet etmesi lazımdır. Bu gösteriş, bu kibir, bu vakar ve bu davranışlar "çuhadar"lık<sup>12</sup> için fazladır. Vali Ahmed İzzet Paşa'nın üzerinde etkili olmuş, onu "sihir silsilesi"ne çekmiş; eyaletin yönetimini ele geçirmiştir. Hükümetin emirleri hep onun elindedir; oysa iki cambazın bir ipde oynadığı işitilmemiştir. Defterdar, kendini üç sene boyunca "Trabzon Tanrısı" olarak görmüş ve bu hakareti yanına kar kalır sanmıştır.

Etdiğinden birezin bahs edeyim ki işiden  
 Eyleye sedd-i sima' okuya la'net Câzim  
 Ne cesâret bu ne serbeslik idi meclisde  
 Öldürüb diyyetimi vermeğe gayret Câzim  
 Şeri' kânûn ile katl olmalı sensin evvel  
 Ki Trabzon'da 'arz eyledi rihlet Câzim  
 Zararın halka Trabzon'a haddin aşdı  
 Hele bul kendine bir çâre hamâkat Câzim  
 Yediğin herzeyi teftişe müfettiş geliyor  
 Hele katlolmaz isen nefye ne minnet Câzim  
 Bu ta'azzum bu tekebbür bu vakâr u bu edâ  
 Çukadarzâdeliğe çok bu cesâret Câzim  
 Çekdin 'İzzet Paşa'yı silsile-i teshîre  
 Dizginin altına girmişdi eyâlet Câzim  
 Kim işitmiş iki canbaz bir ipde oynar  
 Hep elindeydi senin emr-i hükûmet Câzim

<sup>11</sup> Demirayak Özsoy, 1997: 133-135.

<sup>12</sup> Çuhadar kelimesinin sözlükteki "hizmetçi, kapıcı; memur"dur (Devellioğlu, 2006: 191).

Kendini üç sene Tanrı-yı Trabzon bildin

Yanına kalır mı sandın bu hakâret Câzim<sup>13</sup>

Bayburtlu Zihnî ve Çukadar-zâde Câzim Bey arasındaki anlaşmazlık, ikisine de zarar vermiş; ikisi de bu yüzden görevlerinden olmuştur. Şairin onun hakkında söyledikleri ve yazdıkları, defterdarın şehirden sürülmesine sebep olmuştur.<sup>14</sup> Çukadar-zâde Câzim Bey de Bayburtlu Zihnî'nin idam edilmesi gerektiğini savunmuştur.<sup>15</sup> Şairin yazdığı bu hicivde, kişisel sebeplerle ağır bir dil kullandığı düşünülebilir. Hatta, defterdara yöneltilen rüşvet, makamını şahsî çıkarları için kullanma, ahlak dışı özel yaşam gibi ithamların da şair tarafından mübalağalı bir biçimde yöneltildiği, ihtimal dâhiline olabilir. Şairin Ahmed İzzet Paşa'ya yönelttiği eleştirilerde ise daha temkinli bir dil kullandığı görülmektedir. Ancak Bayburtlu Zihnî'nin bu tercihinin, valilik makamına duyduğu saygıyla/korkuyla ilgili olduğu düşünülmemelidir. Çünkü Ser-güzeşt-nâme-i Zihnî'nin “*Der Beyân-ı Giriften-i Müdüriyye*” ve “*Der Beyân-ı Kazîyye-i Kudüs-i Şerif*”<sup>16</sup> bölümlerinde Hopa Sancak Valisi Kör Galip Paşa ve Kudüs Valisi Deli Haydar Paşa'yı hicvettiği beyitler bulunmaktadır.

## 2. Emin Hilmi Efendi'nin Dîvan'ında Çukadar-zâde Câzim Bey ve Vali Mehmed Besim Paşa

Emin Hilmi Efendi 1831 yılında Trabzon'da doğmuş; hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiştir. 1849 yılında dönemin Trabzon valisi Hayreddin Paşa'nın divan katibi olarak memuriyete atılmış; yine bu şehirde meclis üyeliği, mektubî kaleminde mümeyyizlik ve vilayet gazetesinde muharrirlik yapmıştır.<sup>17</sup> En önemli eseri *Dîvân*'ı olup 1877 yılında basılmıştır. Divanında 147 adet tarih manzumesi vardır; 85'i Trabzon ile ilgilidir. Ayrıca şehrin yetiştirdiği Trabzonlu Tâlib Efendi, Müderris Hacı Fehmî Efendi gibi şairlerle müşterek gazeller yazmıştır.<sup>18</sup> Emin Hilmi Efendi'ye şairlik ilhamını, doğup büyüdüğü şehrin verdiğini söylemek mümkündür.

Emin Hilmi Efendi'nin divanında, defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey'e sunduğu, 16 beyitlik, “Mef'ûlü/ Mefâîlü/ Mefâîlü/ Fe'ûlün” vezniyle yazılmış; “Trabzon” redifli bir kaside bulunmaktadır. Kaside, bir beytinde dönemin Trabzon valisi Mehmed Besim Paşa'nın, bir beytinde defterdarın övgüsü olacak şekilde kaleme alınmıştır. Şair, “o” sene Trabzon'da güler yüzler görmüş; bu neşenin sebebini sorunca bütün Trabzonlular bir kıt'a okumuşlardır. Bu beyitlerden itibaren Vali Mehmed Besim Paşa'nın ve defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey'in övgüsüne başlanmıştır.

Oldukda bu yıl hatve-res-i cây-ı Trabzon

Gördüm ki güler rûy-ı dil-ârâ-yı Trabzon

Sordum sebeb-i nüzhetini okudı cümle

Şu kıt'a-i dil-cûyü berâyâ-yı Trabzon<sup>19</sup>

Defterdar, zamanının gönül süsleyeni ve Trabzon'un kalbinin ortasındaki siyah noktanın açılma sebebidir. Çukadar-zâde Câzim Bey öyle bir defterdardır ki irfan defterinin başı ve Trabzon'un sevinçler doğuran, gayretler artıran kişisidir. Öyle bir defterdardır ki onun iyilikler sofrasında Trabzon'un beyi de dilencisi de doyar. Öyle bir defterdardır ki fesatlıklar ipliğinin kesip atanı, Trabzon'un gayret ipliğini süsleyeni olmuştur.

<sup>13</sup> Demirayak Özsoy, 1997: 136-137.

<sup>14</sup> Baba, 2009: 47.

<sup>15</sup> Fındıkoğlu, 1950: 65-66.

<sup>16</sup> Demirayak Özsoy, 1997: 21-22; 27-38.

<sup>17</sup> Uzun: 1995.

<sup>18</sup> Aksoyak: 2003.

<sup>19</sup> İmamoğlu, 2009: 100.

Hem defteri-i mes'adet-ârâ-yı zamândır  
 Bâdî-i güşâdî-i süveydâ-yı Trabzon  
 Bir defteri-i asr ki ser-defter-i irfân  
 Zât-ı himem-efzâsı tarab-zây-ı Trabzon  
 Bir defteri-i vakt ki hân-ı kereminde  
 Sîr olmadadır bay u gedâhâ-yı Trabzon  
 Ey defter-i câzim-i ser-habl-i mefâsid  
 Silk-i himemin râbıta-pîrâ-yı Trabzon<sup>20</sup>

Emin Hilmi Efendi'ye göre halkın yüzüne müjdeli eserleri veren, Trabzon'un yüce valisi Mehmed Besim Paşa'nın adımının uğurudur. Onun iyiliğinin güneşi Trabzon'a parıltı vermektedir. Öyle bir misafirperver validir ki onun lütfunun denizini, Trabzon'daki denizle karşılaştırmak gerekirse Karadeniz "bir içimlik su" gibi kalır. Öyle övgüye değer bir validir ki onun hakkında Trabzon'un övgü incileri saçılrsa uygundur. Valinin güzel huyları sayesinde Trabzon cennete dönmüştür.

Ruhsâre-i halka veren âsâr-ı beşâret  
 Yümn-i kadem-i vâlî-i vâlâ-yı Trabzon  
 Bir vâlî-i âlî-i felek-câh-ı cihân kim  
 Mihr-i keremi şa'sa'a-bahşâ-yı Trabzon  
 Bir vâlî-i mükrim ki yem-i lutfına nisbet  
 Kalur bir içim su gibi deryâ-yı Trabzon  
 Bir vâlî-i memdûh ki saçılrsa becâdır  
 Hakkında le'âlî-i senâyâ-yı Trabzon  
 Mâlik olub ol vâlî-i rıdvân-ı hısâle  
 Cennetlere döndü gibi sahrâ-yı Trabzon<sup>21</sup>

Emin Hilmi Efendi, Trabzon'a hizmet veren defterdar Çukadar-zâde Câzim Bey'e ve Vali Mehmed Besim Paşa'ya yukarıdaki beyitlerde teşekkür etmektedir. Şehrine duyduğu sevgiyi divanındaki şiirlere yansıtan Emin Hilmi Efendi'nin bu iki isme yönelttiği övgülerde samimi olduğu açıkça belli olmaktadır. Ayrıca Çukadar-zâde Câzim Bey'in "virdim" redifli gazeline tahmisi bulunan şairin, defterdarın edebî kimliğini de takdir ettiği anlaşılmaktadır.

### Sonuç

Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi'nin görev yaptıkları şehirler, buralarda buldukları dönemler, vefat ettikleri tarihler göz önünde bulundurulduğunda; iki şairin de Trabzon'da aynı yıllarda yaşadıkları bilgisine ulaşılmaktadır. Emin Hilmi Efendi için memleketi Trabzon, önemli bir ilham kaynağıdır. Bayburtlu Zihnî ise farklı noktalarında görev yaptığı bu şehrin, yöneticilerin kişisel hırsları nedeniyle zarar gördüğüne tanık olmuş; bu üzüntüsünü "kendine has" üslubuyla dile getirmiştir. İki şair de şehrin o dönemdeki defterdarı Çukadar-zâde Câzim

<sup>20</sup> İmamoğlu, 2009: 101.

<sup>21</sup> İmamoğlu, 2009: 101.

Bey'i tanımıştır. Ancak Bayburtlu Zihnî defterdarı nefretle, Emin Hilmi Efendi ise övgüyle anmaktadır.

Çukadar-zâde Câzim Bey, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de mesleğinde başarısız, makamını çıkarları için kullanan bir bürokrat olarak tasvir edilirken Emin Hilmi Efendi'nin beyitlerinde cömert, adil, şehre huzur getiren bir isim olarak yer almaktadır. Defterdara söz konusu şiirlerde yöneltilen iki farklı bakış açısının; birlikte çalıştığı valiler Mehmed Besim Paşa ve Ahmed İzzet Paşa'nın kişilikleri ve hizmetleriyle ilişkili olduğu da düşünülebilir. Ancak valilerin görev yaptığı tarihler olan 1855-1860 yılları arasında şehrin aldığı/ verdiği göçler ve yaşanan büyük yangın gibi sebeplerle Trabzon'da, Emin Hilmi Efendi'nin kasidesinde anlatıldığı gibi olumlu bir havanın sürmediği de kaynaklarda yazılıdır. Bu durumda şairlerin şiirlerine husumet, dostluk, sevgi vb. kişisel sebepleri yansıttıkları; böylelikle iki farklı görüşün beyitlerde dile getirildiği kesinlik kazanmaktadır. Ayrıca Bayburtlu Zihnî'nin Erzurum'da olduğu yıllarda yazdığı beyitlerine, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'deki hicviyesine ve Emin Hilmi Efendi'nin kasidesine taşınan Çukadar-zâde Câzim Bey'in, görev yaptığı şehirlerde iz bırakan bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır.

*Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'deki hicviyede ve Emin Hilmi Efendi'nin kasidesinde Trabzon'un valileri Mehmed Besim Paşa ve Ahmed İzzet Paşa anılmaktadır. Bayburtlu Zihnî, Ahmed İzzet Paşa'ya şehrin yönetiminde etkisiz kalması, kendi yetkilerini Çukadar-zâde Câzim Bey'e devretmesi gibi sebeplerle sitem etmektedir. Emin Hilmi Efendi ise Mehmed Besim Paşa'ya olan sevgisini ve saygısını kasidesinde açıkça yansıtmaktadır.

Son olarak Bayburtlu Zihnî'nin ve Emin Hilmi Efendi'nin devlet otoritesine karşı tutumları şiirlerinde açıkça okunabilmektedir. Defalarca sürgün edilmiş, görevinden el çektirilmiş bir şair olan Bayburtlu Zihnî, devlet yönetimine, yöneticilere ve “adalet” kavramına adeta “küs-kün”dür. Buna karşılık Emin Hilmi Efendi, varlıklı bir çevrede yetişmiş, yöneticilerle olumlu ilişkiler kurmuş ve atandığı memuriyetlerde sorun yaşamadan görevini sürdürmüştür. Bu sebeple de yönetici zümresi, Emin Hilmi Efendi'nin şiirlerinde şikâyet sebebi değil; övünç ve gurur vesilesi olarak yer almaktadır. İki şairin beyitleri arasında bakış açısı ve üslup farklılığı bulunmakla birlikte; *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî* ve *Emin Hilmi Efendi Dîvanı*, Trabzon'un XIX. yüzyıl ortalarındaki siyasî ve sosyo-kültürel hayatına önemli ölçüde tanıklık etmiş iki edebî kaynak olarak kabul edilebilmektedir.

## KAYNAKÇA

Akbayar, Nuri (1998), *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2003), “Trabzonlu Emin Hilmi'nin Müşterek Şiirleri”, *TÜBAR*, XIV-Güz, 43-64.

Akün, Ömer Faruk (1965), *Şinasî'nin Fatin Tezkiresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler*, İstanbul.

Baba, Mustafa Okan (2009), *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Demirayak Özsoy, Betül (1997), *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devellioğlu, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1950), *Bayburtlu Zihnî- Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul: Ülkü Basımevi.

İmamoğlu, Ahmet Hilmi (2009), *Şair-i Mâhir Trabzonî Emin Hilmi Efendi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı*, Ankara: Serander Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (2004), *Saz Şairleri I-V*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Lowry, Heath W. ve Emecen, Feridun (2012), “Trabzon”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 296-301.

Özger, Yunus (2004), “Bayburtlu Şair Zihnî’nin Ölümü ve Tereke Defteri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, 211-225.

Sakaoğlu, Saim (1988), *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul.

Sakaoğlu, Saim ve Alptekin, Ali Berat (1990), *Bayburtlu Zihnî Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1979), “Trabzon”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 12/1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 455-477.

Uçman, Abdullah (1992), “Bayburtlu Zihnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 229-230.

Usta, Veysel (1999), *Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon.

Uzun, Mustafa İsmet (1995), “Emin Hilmi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 115-116.

Yılmaz, Berk (2020), *Trabzon İli Geleneksel Halk Bilgisi ve Etnografyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.





Özgören, Aydın, "Paris'te Yunan Propagandası 1919-1920", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.353-377.  
DOI: 10.31765/karen.1117902

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.  
*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\* Dr.,  
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE  
✉ aydinozgoren@yahoo.fr  
ORCID : 0000-0002-5255-0907

**Anahtar Kelimeler:** Propaganda, Paris Sulh Konferansı, Eleftherios Venizelos, Yunanistan, Paris

**Keywords:** Propaganda, Paris Peace Conference, Eleftherios Venizelos, Greece, Paris

## PARİS'TE YUNAN PROPAGANDASI 1919-1920\*

Aydın ÖZGÖREN\*\*

**Öz:** I. Dünya Savaşı Büyük Yunanistan fikrinin gerçekleştirilmesi için Yunanistan'a önemli fırsatlar sunuyordu. Savaşa dahil olma konusunda çekimser kalan Yunan Kralı ile yaşanan mücadeleyi kazanan Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos ülkesini Büyük Britanya ve Fransa'nın yer aldığı müttefikler yanında savaşa dahil etmiştir. Savaşta müttefik devletlerin yanında yer almasından dolayı savaşın sonunda elde edilen başarıdan pay almak için Venizelos ülkesi adına diplomatik bir seferberlik ilan etmiştir. Venizelos, Büyük Yunanistan'ın gerçekleştirilmesi için Yunanistan adına taleplerini 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te açılan Paris Sulh Konferansı'nda sunmuştur. Bu süreçte Venizelos'un önünde taleplerinin haklılığı konusunda ikna edilmesi gereken bir Batı kamuoyu bulunuyordu. Diğer yandan Konferans başlamadan önce Büyük Britanya ve Fransa'nın desteğini kazanmış olmasına rağmen Venizelos'un Konferans'ta Yüksek Konsey'in üyelerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'u da ikna etmesi gerekiyordu. Ayrıca bu dönemde Büyük Güçlerin Savaş öncesinde ve Savaş sırasında İtalya'ya söz verilen topraklar üzerinde Yunanların hak iddia etmesinden dolayı yaşanan tartışmalardan Venizelos'un başarı ile çıkması gerekmektedir. Makalede I. Dünya Savaşı sonrasında barış şartlarını görüşmek amacıyla 18 Ocak 1919'da açılmış olan Paris Sulh Konferansı sürecinde Yunan Babakanı Eleftherios Venizelos öncülüğünde yürütülen Yunan propagandası ele alınacaktır. Bu kapsamda yayımlanan kitap ve broşürler, düzenlenen sergi ve toplantılar, yapılan görüşmeler ve düzenlenen konferanslar ele alınarak Yunanların Paris'te kendi lehlerine nasıl kamuoyu oluşturdukları anlaşılmaya çalışılacaktır. Makalede ayrıca Venizelos'un Paris Sulh Konferansı'nda Yunanistan için yaptığı taleplerin bir propaganda faaliyeti kapsamında Fransız basını aracılığı ile kamuoyuna nasıl tanıtıldığı ele alınacaktır.

## GREEK PROPAGANDA IN PARIS (1919-1920)

**Abstract:** World War I gave Greece important opportunities to realize the idea of Greater Greece. Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos, who won the struggle with the Greek King, who abstained from being involved in the war, included his country in the war alongside the allies of Great Britain and France. Venizelos declared a diplomatic mobilization on behalf of his country in order

**Geliş Tarihi / Received Date:** 17.05.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 12.09.2022

to get a share of the success achieved at the end of the war, as he sided with the allied states in the war. Venizelos expressed his demands on behalf of Greece for the realization of Greater Greece at the Paris Peace Conference opened in Paris on January 18, 1919. In this process, there was a Western public opinion before Venizelos who needed to be convinced of the justification of his demands. On the other hand, despite having won the support of Great Britain and France before the Conference began, Venizelos had to persuade the President of the United States of America, Wilson, who was one of the members of the Supreme Council at the Conference. In addition, Venizelos had to justify in the discussions that took place in this period due to the Greek claims of the Great

Powers on the lands promised to Italy before and during the War. In the article, the Greek propaganda carried out under the leadership of the Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos will be discussed during the Paris Peace Conference, which was opened on January 18, 1919 to discuss the peace conditions after the First World War. In this context, the article will try to explain how the Greeks created a public opinion in their favor in Paris by discussing the books and brochures published, the exhibitions and meetings held, the interviews and the conferences held. In the article, it will also be discussed how the demands made by Venizelos for Greece at the Paris Peace Conference were introduced to the public through the French press as part of a propaganda activity.

## Giriş

1831 Yunan ayaklanması sonrasında tüm Balkan yarımadasının Yunan topraklarına katılması hedefi 1909 yılına kadar gerçekleştirilen uzun bir mücadelenin ardından ancak küçük bir kısmı gerçekleşebilmişti. Özellikle 1897 Türk-Yunan Savaşı Yunanistan'ın aldığı ağır yenilgi Yunanistan'ın mevcut askeri kapasitesiyle yayılmacı politikasını gerçekleştiremeyeceğini göstermişti. 1897 Savaşı Yunanistan için kendini değerlendirmede bir ayna vazifesi görmüştü. Bu savaşta alınan ağır yenilgi Yunanistan'ın yayılmacı istekleriyle askeri gücünün örtüşmediğini göstermiştir. Bu tarihten 1910 yılına kadar Yunanistan ekonomik sıkıntılarla boğuşmuş, memnuniyetsizliğin artışı ile birlikte nüfusun altıda biri yurtdışına göç etmek zorunda kalmıştı. 1908'in uluslararası bunalımları, Yunanistan'a Girit'te kesin sonuç almak için bir fırsat vermiş 8 Ekim 1908'de Girit Meclisi'nde Yunanistan'a ilhak kararı alınmıştır. Ancak Yunan Hükümeti ve Kralı bu harekete karşılık vermeyince ordu içerisinde yeni bir hareketin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Askeri Birlik (Stratiotikos Sindesmos) isimli bir grup Kral ailesinin ordudan el çekmesi, ordu ve donanmada reform yapılması ve vergilerin azaltılması gibi bazı istekleri içeren bir bildiri yayınlamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan Teotokis<sup>1</sup> istifa etmiştir. Ama kısa süre Başbakanlık görevini yürüten Dimitrios Rallis de uzlaşmacı davranmayınca Askeri Birlik Komitesi Atina dışında Gudi'ye çekilerek isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda Atina'ya yürüyeceklerini belirtmiştir. Bu gelişme karşısında Rallis de istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu kez askerlerle uyuşacak biri olan Mavromihalis yeni hükümeti kurulmuştur. Askeri Birlik Komitesi artık Yunan siyasetine yön verecek güce erişmiş ve Girit'ten Eleftherios Venizelos'u davet edip Yunan devletinin yönetimine getirmişlerdir.<sup>2</sup>

Giritli bu parlak politikacı 1910 yılında Atina'ya gelip başbakan olmuş ve üç ay sonra yapılan seçimleri muhalif partilerin seçimi boykot etmesi dolayısıyla büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. Bu durumda *Megali İdea* düşüncesini uygulamaya koymak için Venizelos'un eline büyük bir fırsat geçmiştir. Bu ilk fırsatı 1912'de Balkan Savaşları ile elde etmiştir. Venizelos, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaşını fırsat olarak değerlendirip Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile ittifak yapmıştır. Bu ittifak içerisinde Yunanistan I. Balkan Savaşı'ndan sonra Girit ile birlikte Selanik dâhil Güney Makedonya, Güney Epir ve İtalya'nın elindeki Oniki Ada dışındaki neredeyse bütün Ege adalarını ele geçirmiştir. Yunanistan böylece hem topraklarını hem de nüfusunu neredeyse iki katına çıkarmıştır.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> 1903-1909 yılları arasında Yunanistan Başbakanı.

<sup>2</sup> Gürel, 1993: 32.

<sup>3</sup> Gürel, 1993: 33.

1912-1913 yılları Yunanistan'ın dış politikada İngiltere ve Fransa eksenli bir politikaya yöneldiği dönem olmuştur. Bunun yanında Makedonya ve Trakya yönünde çok geniş topraklara yayılan ve Ege Adalarını işgal eden Yunanistan için bir sonraki hedef İzmir ve Batı Anadolu'yu alarak Ege denizini bir Yunan gölü haline getirmektir.<sup>4</sup>

Venizelos çeşitli amaçlarla Aralık 1913 tarihinden Şubat 1914 tarihine kadar Avrupa başkentlerine bir dizi çalışma ziyaretleri gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerin öncelikli amacı Balkan Savaşları nedeniyle bozulan Yunan ekonomisi için Avrupa'dan borç temin etmek, Alman hayranı olan Kral Konstantin yüzünden uzun süredir desteklerini gördüğü İngiltere ve Fransa ile olan iyi ilişkilerin bozulmasını engelleyerek onlarla ortak bir politika belirlemektir. Bu seyahatlerin bir diğer amacı ise Ege adaları konusunda Batılı devletlerin kararlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeleri yönünde baskı yapmaktır.<sup>5</sup>

Bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde I. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Yunanistan'ın amacı geleneksel düşmanları olan Osmanlı ve Bulgaristan'ın yer aldığı ittifakın karşısında olan oluşumun içinde olmaktır. Eğer bu ülkeler İtilaf devletleriyle bir anlaşma yoluna giderse bu Helenizm'in sonu demektir. Çünkü bu kez İtilaf devletleri Bulgarlara Selanik'i de dâhil ettikleri yerleri verecek ve Anadolu'daki Rumların Türklere karşı savunmasız kalmasına neden olacaktır. İtilaf devletleri Yunan taleplerini onlara gösterecekleri yararlılık ölçüsünde dikkate almış ve Yunanların çıkarları onların düşüncelerinde en arka sıralarda olmuştur.<sup>6</sup>

Başbakan Venizelos, İtilaf devletlerinin bu savaştan galip çıkacaklarına inandığı için 18 Ağustos 1914'te Türklere karşı Yunan yardımını teklif etmiştir. Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Grey ve Churchill bu teklife sıcak bakmıştır. İngilizler Yunanistan'a, Türkiye'ye karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiş, hatta Kral Konstantin ile Yunanistan'daki İngiliz Deniz Ateşesi Albay Kerr bu konuda görüşmüştür. Ancak Kral Konstantin bu birlikteliğin ancak Türkiye'nin Yunanistan'a saldırması durumunda geçerli olacağını bildirmiştir.<sup>7</sup>

Yunanistan Kralı Konstantin tarafsızlığını ilan ettiği bir dönemde halkın Alman taraftarlığı konusunda kendisini desteklemesi için Alman propagandasını organize etmekteydi. Yunan Sarayı bir çeşit Alman propaganda merkezine dönüşmüştü. Propagandanın organizatörü ise Alman II. Wilhem'in kız kardeşi olan Kraliçe idi. O uzun süredir Kaiser tarafından hazırlanıyordu. Kral, Alman olmamasına rağmen eşinin etkisindeydi. Kral uzun süre bu Alman propagandasına maruz kalmıştı. Kaiser'in yeğeni Prens Georges babasından daha fazla Alman taraftarıydı. Baron Schenk Alman propaganda şefi olarak Atina'ya yerleşmişti. Ancak Saray farklı evliliklerle tuhaf bir görünüm arz ediyordu. Çünkü Kralın kardeşlerinden Georges bir Fransız ile Nicolas bir Rus ile Andre bir İngiliz ve Cristopher bir Amerikalı ile evliydi.<sup>8</sup>

10 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri Yunanistan'a, Sırbistan'a askeri destekte bulunması şartıyla Valona hariç Arnavutluk'un güney kesimini vermeyi teklif etmişlerdir. Ancak Venizelos bu teklifi Yunanistan'ın Bulgaristan ile olan sınırına Romanya'nın garanti vermemesi dolayısıyla derhal reddetmiştir. Böylece 23 Ocak 1915'e kadar süreç netlik kazanamamıştır.<sup>9</sup>

Bu tarihte İngilizler Venizelos'a savaşa dahil olması karşılığında Anadolu kıyılarında topraklar verileceği vaadinde bulunmuştur.<sup>10</sup> Venizelos bu doğrultuda Kral Konstantin'i ikna etmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır.<sup>11</sup>

<sup>4</sup> Eser, 2019: 170

<sup>5</sup> Eser, 2019: 171.

<sup>6</sup> Eser, 2019: 186,187.

<sup>7</sup> Özgiray, 1989: 550.

<sup>8</sup> Frangoudis, 1925: 194.

<sup>9</sup> Özgiray, 1989: 550.

<sup>10</sup> Smith, 2002: 59.

<sup>11</sup> Özgiray, 1989: 551.

Ancak Bulgaristan'ın savaşa katılması üzerine mevcut durum değişmiştir. İngiltere'nin Selanik'e asker çıkarması üzerine Kral ile Venizelos arasında artan gerginlik Venizelos'un Başbakanlıktan ayrılması ile sonuçlanmıştır. Romanya'nın da savaşa katılacağı bir sırada, Venizelos Selanik'e çekilerek orada ayrı bir hükümet kurmuştur. İtilaf devletlerinin baskısıyla Kral Konstantin tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. Venizelos, Selanik'ten Atina'ya gelerek 27 Haziran 1917 tarihinde başbakanlık görevini alarak yeniden hükümeti kurmuştur. Venizelos iktidarı ele geçirdikten sonra Yunanistan 26 Haziran 1917'de İtilaf devletlerinin yanında savaşa dâhil olmuştur.<sup>12</sup>

Venizelos'un bu süreçte politikası iki yönlü olmuştur. Bunlardan birincisi imkân ölçüsünde Yunan halkını içine alabilecek şekilde Yunan devletinin topraklarını genişletmek, ikinci olarak Yunanistan'ı Akdeniz'de önemli bir devlet haline getirmektir. Balkan savaşlarından sonra ikinci amaç olan Akdeniz'de bir güç olmak fikri daha ağır basmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla mevcut durumda birinci amaç öncelik kazanmıştır.

Yunanistan'ın savaşa geç girmesi Venizelos'un taleplerini kabul ettirmesi açısından Müttefikler nezdinde bir engel teşkil ediyordu. Bu nedenle Venizelos yapacağı propagandalarla Yunanistan'ın savaşa katılmasından sonra Müttefik devletlere neler kazandığını anlatması gerekiyordu. Diğer yandan Venizelosçu Yunanistan Balkanlarda ve Doğu Akdeniz kesiminde, Bulgar ve Türk kuvvetlerinin çökmesinden meydana gelecek boşluğu İngiltere hesabına doldurma görevini de üzerine almaya hazırlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden kesin olarak silinecek ve onun yerini gelişme halinde bir Yunan İmparatorluğu alacaktı. Venizelosçular yalnız Lloyd George'u değil Yunanistan'ın bu ağırlığını taşıyabilecek durumda olduğuna herkesi inandırmak zorundaydı. Herkes bilmeliydi ki Yunan ırkı taze ve gelişme halinde bir kuvvettir. Bir deniz devleti olarak da Yunanistan, Hindistan yolunun en güvenilir bekçisi olabilirdi. Bütün bunları ispat için önce batı umumi efkârına modern Yunanistan'ı tanıtmak gerekiyordu. Bu ancak güçlü bir propaganda ile gerçekleştirilebilirdi.<sup>13</sup>

Venizelos Girit'teki faaliyetleri ile Yunanistan'da tanınmaya başlamıştı. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde Yunanistan'ın İtilaf devletleri safında savaşa dâhil edilmesi için onun Avrupa'da yürüttüğü diplomatik faaliyetlerle isminin Batı kamuoyunda da bilinmeye başladığını görmekteyiz. 8 Mart 1915 tarihli *L'Ouest-Eclair* isimli Fransız gazetesinde Venizelos için zikredilen "...Girit'te herkes Komitacı Elefterios'u tanıdığı gibi artık tüm Avrupa da onu tanıyor..." cümlesi onun Avrupa'da parlayan bir siyasetçi olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.<sup>14</sup>

Diplomatik zekasıyla dikkat çeken Venizelos'a bu dönemde ilginin arttığını kendisi hakkında yazılan biyografik eserlerin sayısından daha iyi anlamaktayız. Bunlardan bir tanesi 1915 yılında Costas Kerofilas tarafından kaleme alınan *Un Homme d'Etat, E. Venizelos Sa Vie-Son Œuvre* isimli çalışmadır. Kerofilas kitabında, Venizelos ile ilk kez Ocak 1913'te Londra'da Claridge's Oteli'nde tanıştığını, Helen milletinin günümüzde yetiştirdiği en büyük devlet adamının şöhretini bildiğini ve ona uzun süredir hayranlık duyduğunu ifade etmektedir. Kerofilas "*herkes gibi ben de bu parlak ve hızlı kariyerden etkilenmişim*" cümlesiyle ona hayranlığını dile getirmektedir.<sup>15</sup>

1920 yılında Venizelos'un biyografisini yazan Amerikalı gazeteci Herbets Adams Gibbons, *Venizelos* isimli kitabının önsözünde Helenizm davasına duyduğu derin sempatiyi ve Venizelos'a olan hayranlığını gizleyemediğini ifade etmektedir. Önsözde, Gibbons bu kitabın ne methiye

<sup>12</sup> Armaoğlu, 2018: 110.

<sup>13</sup> Kitsikis, 1963: 77,78.

<sup>14</sup> "La Crise ministérielle en Grece", *L'Ouest-Eclair*, 8 Mart 1915, no: 5687.

<sup>15</sup> Kerofilas, 1915: 5.

ne de propaganda kitabı olduğunu belirtmesine rağmen kurduğu cümleler bunun böyle olmadığını göstermektedir.<sup>16</sup> Venizelos'un bu dönemde Avrupa'daki şöhreti ona daha sonra propaganda faaliyetlerinde başarı kazandırdığı muhakkaktır.

Makalede I. Dünya Savaşı sonrasında barış şartlarını görüşmek amacıyla 18 Ocak 1919'da açılmış olan Paris Sulh Konferansı sürecinde Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos öncülüğünde yürütülen Yunan propagandası ele alınacaktır. Venizelos'un Batı kamuoyunu kendi talepleri doğrultusunda ikna etmek, antik Yunan medeniyeti vurgusu yaparak Avrupa'da bu medeniyet üzerine var olan sempatiyi arttırmak, Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'nın daha az sürede ve daha az kayıpla İtilaf devletleri lehine kazanılmasında gösterdiği yararlılıklar ön plana çıkarmak amacıyla yapılan propagandalar incelenecektir. Bu kapsamda yayımlanan kitap ve broşürler, düzenlenen sergi ve toplantılar, yapılan görüşmeler ve düzenlenen konferanslar ele alınarak Yunanların Paris'te kendi lehlerine nasıl bir kamuoyu oluşturdukları anlaşılmaya çalışılacaktır. Makalede ayrıca Venizelos'un Paris Sulh Konferansı'nda Yunanistan için yaptığı taleplerin bir propaganda faaliyeti kapsamında Fransız basını aracılığı ile kamuoyuna nasıl tanıtıldığı ele alınacaktır.

Paris Sulh Konferansı sürecinde Yunan propaganda faaliyetleri daha önce Yunan Tarihçi Dimitri Kitsikis tarafından kaleme alınan ve 1963 yılında yayımlanan *Propagande et pressions en politique internationale: la Grèce et ses revendications à la Conférence de la paix (1919-1920)*<sup>17</sup> isimli çalışmada geniş bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu çalışmamızda yeni belge ve bilgiler kullanılarak bu konuya katkı sunulmaya çalışılmıştır.

### 1. Paris Sulh Konferansı Öncesi Venizelos'un Diplomatik Temasları

Atina kökenli, ileri gelen bir aileye mensup olan Venizelos 1864 yılında Girit'te doğmuştur. Babası Kyriakos, çocuk olmasına rağmen Yunan ayaklanmasında faaliyetlerde bulunmuş bir Yunandı. Venizelos 23 yaşında Hukuk doktoru olmuş, Girit ayaklanmasında eline silah alarak dağa çıkmış ve birkaç hafta içinde isyancıların lideri olmayı başarmıştı. 1886'daki Girit İsyanında önemli rol üstlenmişti. Girit'in Yunanistan'a bağlanması sürecinde birçok aktif görev alan Venizelos 1910 yılında Yunan Başbakanlığına getirildiğinde Büyük Yunanistan hedefine ulaşmak için eline büyük bir fırsat geçmiştir.<sup>18</sup>

1917 yılında ülkesini İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa dahil eden Venizelos I. ve II. Balkan Savaşlarında genişlettiği Yunan topraklarından daha fazlasını I. Dünya Savaşı sonunda elde edeceğini düşünmekteydi. Venizelos büyük ideallerini gerçekleştirmek için ellerine büyük bir fırsatın geçtiğini düşünüyordu. Nitekim o dönemde yayınladığı bir propaganda kâğıdında yer alan haritada bunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Hayallerinde çizmiş oldukları Büyük Yunanistan'ı gösteren bu haritanın üst sağ kısmında yazan bir metin bu düşüncelerini teyit etmektedir:

*"Milli emellerimizin hakikat olması için Allah tarafından bize ihsan olunan bu fırsat ve müsaadenin bugünkü durum itibariyle geçip gitmesine razı olmamız mümkün müdür? Yunanlılığın tarihi hayatı süresince idaresinde bulunduğu memleketlerin hemen hepsinin geri alınmasının ve adalar denizinde bize hâkimiyeti iade ve semereli bir genişliği olan bir Yunanistan meydana getirecek bu duruma karşı atı kalmak caiz midir?"*<sup>19</sup>

Venizelos kendilerine bahşedilen bu fırsatı iyi değerlendirmek için Paris Sulh Konferansı henüz görüşmelere başlamadan Paris ve Londra'da ülkesi adına yoğun bir diplomatik bir savaş vermek amacıyla buralara seyahat düzenlemiştir. Bu kapsamda 12 Ekim 1918 sabahında Paris'e

<sup>16</sup> Gibbons, 1920: 10.

<sup>17</sup> Bu çalışma aynı yıl "Yunan Propagandası" ismi ile Meydan Neşriyat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır.

<sup>18</sup> Dalby, 2014: 12, 25, 29,30.

<sup>19</sup> Sertoğlu, 1969: 22.

gitmiş, ancak o tarihte barış için toplanan temsilcilerin şehirden ayrıldıklarının haberini almıştı.<sup>20</sup> 12 Ekim 1918 sabahı Venizelos beraberinde Romanos ile Dışişleri Bakanı Stephen Pichon<sup>21</sup> ve Clemenceau ile Dışişleri binasında görüşmek istemiştir. Ancak Pichon, Clemenceau ile başka bir yerde toplantıda olduğundan ve Venizelos'un gece Paris'ten ayrılıp Londra'ya hareket edecek olmasından dolayı bu görüşme gerçekleşmemiştir. Venizelos, Dışişleri Bakanlığı'nda siyasi işler direktörü tarafından karşılanmıştır. Venizelos burada cephelerdeki genel askeri durum ve uluslararası siyasi görünüm hakkında bilgi almıştır. Burada siyasi gündem ile alakalı kendisine, M. Berthelot tarafından bilgi verilmiştir. Berthelot ortak programlarının kesin bir zafer ve dikte edilmiş bir barış olduğunu ifade etmiştir. Venizelos, Türk tarafının ateşkes istemesi ve İtilaf devletlerine barış yapacağına dair teklifte bulunmasının Yunan çıkarlarını etkileyeceğini için endişeliydi. Çünkü Osmanlı limanlarının İtilaf devletlerince işgal edilmesinden yana olan İtalyan donanmasının İzmir önlerinde demir atması Venizelos'u Anadolu'nun batı kıyıları ile ilgili taleplerinin arka planda kalmasına neden olacağı düşüncesine sevk etmişti. Venizelos, Berthelot'a "...unutulmamalıdır ki, savaş sırasında Anadolu'dan kaçan 300 bin Rum dışında, Türk Devleti'nin bu bölgesinde halen her koşulda yaklaşık 2,5 milyon Rum bulunduğunu" hatırlatmıştır. Venizelos, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki İtalyanların faaliyetlerinin bu bölgede çıkarları olan Yunanistan'ın meşru ve özgür gelişimine doğrudan karşı olduğunu vurgulamıştır. Berthelot, hem Clemenceau'nun hem de Başkan Wilson'un Bulgaristan ile olduğu kadar Türkiye ile de ayrı bir barışın söz konusu olamayacağı konusunda hemfikir olduklarını söyleyerek endişelenmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Berthelot, Türkiye ateşkes isterse, bunun için şartlar oluşturulacak, ama bu ordu ve donanma komutanları için askeri teknik bir mesele olduğunu, bu koşulların İtilaf kuvvetlerinin mutlak güvenliğini ve hareket özgürlüğünü sağlama eğiliminde olacağını söylemiştir. Berthelot, "Yunan kamuoyu, Clemenceau'nun Helenizm ile ilgili duygularını, Yunanistan'ın hayranlık uyandıran geçmişine olan saygısını, M. Venizelos ile olan dostluğunu uzun zamandır biliyor" diyerek Venizelos'un endişelerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Berthelot buna ek olarak Doğu Müttefik Ordu Komutanlığı'nın ve Akdeniz'deki Deniz Komutanlığı'nın da Fransız olduğu gerçeğini göz ardı etmemesini söylemiştir. M. Venizelos, akşam M. Pichon'u görme umudunu ve Yunanistan'a karşı duygularını bildiği M. Clemenceau ile Londra'ya gitmeden önce görüşmemenin derin üzüntüsünü yineleyerek bakanlıktan ayrılmıştır.<sup>22</sup>

Venizelos, İngiltere seyahatinde 15 Ekim'de Lloyd George ile Londra'da gayri resmi bir öğlen yemeği yemiştir. Türk yönetiminin bir parçası olarak kalması durumunda Küçük Asya'daki azınlıkların uluslararası bir idareci tarafından korunabileceği hakkında düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca Arnavutluk'un bir İtalyan protektorası haline gelmesi durumunda Güney Epir'in Yunanistan'a bırakılması gerektiğini dile getirmiştir. Lloyd George Anadolu'ya yapılacak operasyonlarda Yunan ordusuna ihtiyacı olduğundan Venizelos'un tekliflerine uzak durmamaya özen göstermekteydi.<sup>23</sup>

Venizelos Yunan taleplerine zemin hazırlamak amacıyla Paris ile Londra arasında gidip gelmekteydi. Bu kapsamda Ekim ayının sonlarına doğru İtilaf devletlerinin Versay'da ateşkes koşullarını görüşmek üzere toplanmasından dolayı Paris'e gitmiştir.<sup>24</sup> 2 Kasım 1918 tarihinde ise Lloyd George'a bir mektup göndererek Yunanistan'ı Paris'teki görüşmelerde desteklemesini istemiştir. Venizelos mektubunda Büyük devletlerin Arapların, Suriyelilerin, Ermenilerin geleceği ile uğraştıkları gibi onlarla aynı kaderi paylaşan Osmanlı Devleti'ndeki Rumların gele-

<sup>20</sup> Dalby, 2014: 89,90.

<sup>21</sup> 1857-1933 Fransız gazeteci, diplomat ve radikal sosyalist politikacı. 1906 à 1924 yılları arasında çeşitli hükümetler döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

<sup>22</sup> Documents Diplomatiques Français, Armistices et Paix 1918-1920, C.I, (27 Eylül 1918-17 Ocak 1919), Ed. Peter Lang, Ministère des Affaires étrangères et du Développement international, 2014: 51,52.

<sup>23</sup> Dalby, 2014: .89,90.

<sup>24</sup> Dalby, 2014: 92, 93.

ceği ile ilgili de meşgul olması gerektiğini ve bunun göz ardı edilmesinin hiç de adil olmayacağını savunmuştur. Rumların Selanik Hükümeti Başkanı sıfatıyla kurmuş oldukları Milli Savunma Ordusu'nda görev aldıklarını ve Balkan Savaşında Yunanlar safında savaştıklarını ve daha sonra İtilâf devletlerinin düşmanlarına karşı mücadele ettiklerini hatırlatmıştır. Bu açıdan Batı Anadolu Helenlerinin Yunanistan'a katılması gerektiğinin altını çizmiştir. Venizelos Yunanların Anadolu'da genişlemesinin önündeki başlıca engelin İtalyanların muhalefeti olduğunu ifade etmiştir. 26 Nisan 1915'te Londra Anlaşması ile İtalya'ya Anadolu'nun güney kıyılarında Antalya bölgesinin verildiğini, iki yıl sonra Saint Jeaan de Maurienne Konferansı'nda İtalya'ya İzmir'de bir etkinlik bölgesi tanındığını ifade ederek İtalya'nın Anadolu üzerindeki hak taleplerinin dayanağını bu anlaşmalar oluşturduğunu söylemiştir. Venizelos bu gibi vaatlerin savaş öncesinde Ruslara da yapıldığını ancak Küçük Asya'ya ilişkin uzlaşmalarda yapılan köklü değişikliklerden dolayı İzmir'le ilgili olan vaatleri geçerli saymanın artık olanaksız olduğunu iddia etmiştir. Venizelos Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'nda çıkarlarını İtilaf devletlerinin çıkarları ile birleştirdiğini ve Yunan halkının Krala karşı kendisinden yana tavır koyarak bunu desteklediğini hatırlatmıştır.<sup>25</sup> Venizelos bu göndermeleri yaparak kendi talepleri konusunda İngilizlerden destek almaya çalışmıştır.

Atina'daki İngiliz Ortaelçisi Lord Granville 17 Kasım 1918 tarihinde Balfour'a gönderdiği yazıda Yunan basının çoğunluğunun Yunan toprak isteklerini hararetli bir şekilde savunduğunu belirtmekteydi. Nitekim o günlerde *Nea Ellas* gazetesinde İzmir ve İstanbul'a ek olarak Kıbrıs, Epir, Oniki Ada, Trakya ve Küçük Asya'nında Yunanistan'a verilmesini isterken, *Eleftherios Tipos* isimli başka bir gazetenin Yunanistan'ın geçmişteki gibi küçük bir devlet olarak kalacağını yazıyordu. Gazeteye göre Yunan başbakanı Eleftherios Venizelos bu istekleri sağlamadan Yunanistan'a dönerse en sadık ve en yakın arkadaşları bile ona karşı cephe alacaktı. Ancak Granville hudutsuz Yunan istekleri ile ilgili şunları kaleme almıştı: "*Oniki Ada, Kıbrıs, Trakya, Batı Anadolu kıyılarını, hatta birçokları İstanbul'u ve Anadolu'nun kuzey kıyılarını istiyorlar. Mesele halkın menfaati açısından ele alınacak olursa ellerindeki toprakları şimdiye kadar idarede pek öyle olağanüstü bir kabiliyet göstermemiş olan Yunanların bu kadar milyon halkı akıllıca ve şefkatle idare edebileceklerinden doğrusu şüphe edilebilir. Hiç değilse İzmir'in ticaretle uğraşan zengin Rumlarının memleketlerinin anavatan tarafından teslim alınmasını istediklerini öğrendim*".<sup>26</sup>

Kasım ayının sonlarına doğru Venizelos tekrar Paris'e geri dönmüştür. Venizelos burada Clemenceau ile Ukrayna üzerine yapılacak olan seferde Yunan ordusunun yer almasını ve sonrasında Rusya'daki anti-komünist direnişi desteklemek amacıyla Fransa tarafından oluşturulacak birliğe katılması konusunda müzakere yapmışlardır. Venizelos Yunan toprak taleplerinde Fransa'nın desteğini almak için bu tür tekliflere sıcak bakmaktaydı.<sup>27</sup>

Venizelos Avrupa'da yapmış olduğu diplomasi trafiğinden sonra 1918 yılının Aralık ayının başında İngiliz zırhlısı ile Pire limanına gelmiştir. Konsey Başkan Yardımcısı Repoulis, Atina ve Pire belediye başkanları yerel sivil ve askeri erkân Venizelos'u selamlamak için limana gelmişlerdir. O gün Venizelos'un evinde Bakanlar Kurulu toplanmış ve Venizelos yaptığı yolculukla ilgili izlenimlerini kendilerine aktarmıştır.<sup>28</sup>

Venizelos Paris'te daha görüşmeler başlamadan İngiltere'ye, Fransa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne destek için başvurularında bulunmuştur. Bu kez taleplerini kabul ettirebilmek için Paris'te yoğun bir mesaiye girişmek için hazırlıklara başlamıştır. Venizelos Yunan delegasyonu

<sup>25</sup> Öztoprak, 2006: 27.

<sup>26</sup> Jaeschke, 2011: 35.

<sup>27</sup> Dalby, 2014: 92, 93.

<sup>28</sup> "M. Venizelos rentre à Athenes", *Le Temps*, 7 Aralık 1918, no: 20972.

ile 7 Aralık'ta Konferans'a katılmak için Atina'dan Paris'e yola çıkmıştır. Ancak Venizelos ve Yunan delegasyonu Paris'e gitmeden önce Roma'ya uğramıştır.<sup>29</sup>

Venizelos Roma'da kaldığı iki günlük süre içerisinde İtalyan Başbakanı Orlando ve İtalyan Dışişleri Bakanı Sannino ile iki önemli görüşme gerçekleştirmiştir. Venizelos'un Roma'ya uğramasındaki amacı Paris Barış Konferansı öncesinde İtalya ile Kuzey Epir ve Oniki Ada'nın geleceği konusunda görüşüp bir ön anlaşmaya varmaktır. Orlando bu görüşmeye sıcak baksa da Sannino Venizelos'un tekliflerini dinleme isteği göstermemiştir. Venizelos, Sannino'nun bu mesafeli tutumu karşısında Oniki Ada'da İtalyanlar tarafından Yunan azınlığa yapılan zulümlerden bahsetmiştir. Sannino, Venizelos'a İngiltere'nin elinde bulunan Kıbrıs'ı isteyebileceklerini söylemesi üzerine Venizelos, mecbur kalırsa konferansta Yunanistan'ın Kıbrıs'ı İngiltere'den isteyebileceğini; ancak Oniki Ada ile Kıbrıs arasında herhangi bir yakın ilişkinin bulunmadığını ifade etmiştir. Venizelos Sannino'ya Eğer İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a verirse, İtalya Oniki Ada'yı Yunanistan'a verecek mi? diye sorması üzerine Sannino bu soruya cevap verememiştir.<sup>30</sup>

İtalya'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamayan Venizelos, Lloyd George'un desteğini almak için gayret etmiştir. İngilizler Akdeniz'de İtalya'nın güçlenmesini engellemek için Yunanlıların taleplerine olumlu yanıt vermekteydiler. Venizelos ve Yunan Heyeti 12 Aralık'ta Paris'e varmıştır.<sup>31</sup>

Venizelos, Paris'e gelir gelmez çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak Londra'da Yunanistan adına propaganda çalışmalarını yürüten Kaklamonos'un tavsiyesi üzerine Amerika'nın desteğini almak amacıyla 16 Aralık'ta Wilson ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Venizelos görüşmede Wilson'un çok önem verdiği Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını desteklediğini ifade ettikten sonra Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'ndaki toprak iddialarını açıklama fırsatı bulmuştur. Wilson Venizelos'un iddialarını dinledikten sonra bu talepleri Amerika'nın Balkanlar'dan sorumlu delegesi Cilve Day'a ayrıntılı bir şekilde sunmasını istemiştir.<sup>32</sup>

Venizelos Paris'e ulaştığında Fransızlar Yunanistan'a destek konusunda bölünmüşlerdi ve Osmanlı'nın kaderi konusunda çekingen davranıyorlardı. Ancak İtalya'ya karşı Yunanistan'ı her zaman elde tutmaya çalışmışlardır. 1918 Aralık ayının ortasında Franchet d'Esperey, Venizelos'a hitaben bir mektup yazmıştır. Mektubunun başında Yunanlıların Venizelos öncülüğünde Büyük Savaşta İtilaf devletlerine nasıl taze kan olduklarını ve savaşa katılmalarıyla birlikte savaşın seyrini nasıl değiştirdiklerini anlatarak başlamıştır. Mektubunun ilerleyen bölümlerinde General, Yunan birliklerinin yararlılıklarını bölge bölge anlatarak Yunan askerlerinin atalarına layık olduklarını söylemiştir. General mektubunun sonunda "*Sayın Başkan eserinizle ve rejimin ihaneti ile gömülmek istenen ancak sizin mezara düşmekten kurtardığınız bu ordu ile gurur duyabilirsiniz*" diyerek onlara yönelik iyi düşüncelerini belirtmiştir.<sup>33</sup>

İtalya, Yunanlara karşı destek bulmak amacıyla Fransızlarla işbirliği yapma eğilimi göstermişlerdir. Bu kapsamda 23 Aralık'ta Sannino Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya savaştan önce imtiyaz aldıkları Antalya bölgesini işgal etmeleri için müracaatta bulunmuştur. Fransa Başbakanının rızasını alan Sannino İngilizlerin de bu karara karşı çıkmayacaklarını düşünmekteydi. Bir gün sonra bu teklifi İngilizlere bildirdiğinde İngilizler tarafından öfkeyle karşılanmıştır. 28 Aralık'ta İngiliz Savaş Bakanı Crow'dan, İtalya'nın haksız işgallerle ve zora başvurarak mütarekeyi ihlal etme yetkisinin olmadığı cevabını almıştır.<sup>34</sup>

<sup>29</sup> Çelebi, 2002: 43.

<sup>30</sup> Demirhan, 2019: 205

<sup>31</sup> Macmillan, 2015: 341.

<sup>32</sup> Demirhan, 2019: 206.

<sup>33</sup> "Un hommage du général Franchet d'Esperey à l'armée grecque", *Le Temps*, 16 Aralık 1918, no: 20981.

<sup>34</sup> Çelebi, 2002: 44.



## 2. Batı Kamuoyunu Etkilemeye Yönelik Fransız Basınında Propaganda

Venizelos propagandanın gücünü çok önceleri Girit'te Osmanlı devletine karşı yürüttüğü faaliyetlerde Batı ülkelerinde oluşturmaya çalıştığı kamuoyu ile fark etmiş olmalıdır. Venizelos bu gücü Balkan Savaşlarında, savaşın gidişatı hakkında Büyük Güçleri etkilemek amacıyla 1912 yılında Atina'da kurduğu basın bürosuyla somut hale getirmiştir. Venizelos I. Dünya Savaşı'ndan sonra propaganda alanını önce Londra'ya daha sonra da Paris Barış Konferansı'nın toplanacağı Paris'e taşımıştır.<sup>35</sup> Venizelos böylece Batı'da büyük bir diplomatik savaş verirken arkasında büyük bir propaganda gücünü hissedecekti.

Büyük bir diplomatik mücadeleye hazırlanan Yunan heyeti Paris Sulh Konferansı açılmadan Paris'te Presbourg caddesinde bulunan Mercedes Otele yerleşmiştir.<sup>36</sup> Yunan Heyeti Başbakan Venizelos, Dışişleri Bakanı Politis ve Paris'teki Yunan temsilci Romanos'tan oluşmaktaydı.<sup>37</sup>

Venizelos, Büyük Yunanistan hedefine ulaşacak bir plan dahilinde oluşturduğu taleplerini resmi olarak sunmak için 30 Aralık 1918'de bir memorandum kaleme almıştır. Venizelos, Paris Konferansı açıldıktan sonra bu memoranduma dayandırdığı taleplerini 3 Şubat 1919'da Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Başbakan ve dışişleri bakanlarının hazır bulunduğu heyete sunmuştur. Venizelos, 3 Şubat'taki sunumunda 30 Aralık'taki memorandumunda belirtmiş olduğu toprak iddialarını tekrarlamıştır.<sup>38</sup>

Venizelos bir gün sonra yani 4 Şubat'ta iddialarını on kişilik kurul karşısında savunmuştur. Toplantının sonunda İngiliz Başbakan Lloyd George'un önerisi ile Yunan toprak iddialarının incelenmesi için bir uzmanlar kurulunun kurulmasına karar verilmiştir.<sup>39</sup>

Yunanistan'ın toprak talepleri üzerine kurulan komisyon görüşmelere 12 Şubat tarihinde başlamıştır. Komisyon 21 Mart'a kadar on iki kez bir araya gelmiştir. Yunanistan'ın toprak talepleri Komitede bulunan İngiliz ve Fransız üyeler tarafından desteklenmesine rağmen Amerikalı ve İtalyan üyeler bu iddialara karşı itiraz etmişlerdir. Hedefledikleri bölgelerde toprak iddialarında bulunan Yunanlara karşı İtalyan temsilcilerin muhalefet ettikleri hususlar daha çok kendilerine savaş öncesi gizli anlaşmalar ile söz verilen Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a verilecek olmasıydı.<sup>40</sup> İtalyanlar ayrıca hâkimiyetleri altında bulunan Oniki Ada'dan da Yunanistan lehine vazgeçmek istemiyordu. İtalyanlar tezlerini Yunanlara verilecek bölgelerde bulunan Rumlara ait istatistiklerin iddia edildiği gibi olmadığı, Yunanların bu bölgelerde hâkimiyet sağlayamayacağı tezi üzerine kurmuştur. Amerikalı temsilciler ise Venizelos'un Konferans'a sunmuş olduğu nüfus istatistiklerinin kaynağı noktasında ikna edilmeyi bekliyorlardı.<sup>41</sup>

Bu durumda hem kamuoyunu ikna etmek hem de İtalyan'ın iddialarını bertaraf etmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girilmesi gerekiyordu. Venizelos Yunan taleplerinin Batı kamuoyuna tanıtılması ve bu taleplerin haklılığının ortaya konulması için Fransız basınına aktif olarak kullanmıştır.

<sup>35</sup> Kitsikis, 1963: 84, 111.

<sup>36</sup> Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC), Conference des Préliminaires de Paix, Composition et Fonctionnement, 1 Nisan 1919: 3; Mermeix, 1922: 131.

<sup>37</sup> "La délégation grecque", *Le Gaulois*, 10 Ocak 1919.

<sup>38</sup> Demirhan, 2019: 211.

<sup>39</sup> Smith, 2002: 112; Jaeschke, 2011: 50.

<sup>40</sup> İtalya'nın Konferans sırasında hangi meselelere ağırlık verdiği ve Yunanistanla karşışarşıya geldiği konular hakkında bkz. Aksoy, 2020: 633-660.

<sup>41</sup> Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (AMAEF), *Conference de la Paix 1919-1920, Recueil des Actes de la Conférence (Procès-verbaux, Rapports et Documents)*, Part IV, Commission Chargée d'étudier les questions territoriales intéressant la Grèce, Imprimerie national, Paris 1923: 39.

Paris Sulh Konferansının açılması arifesinde ve hemen sonrasında Yunanlarla ilgili birçok haber ve köşe yazısı Fransız basınında yer aldığı görülmektedir. Birçoğu Yunan propagandası kapsamında değerlendirilecek bu haberler bu başlık altında incelenecektir.

*Le Temps* gazetesinin 3 Ocak 1919 tarihli “Türkiye’deki Helenler ve Ermeniler” başlıklı haberinde Rum politikacı ve din adamları ile Ermeni milleti temsilcileri arasında bir mutabakata varıldığı ve ileride birlikte hareket edilecek konuların inceleneceği yazılmaktadır. Haberde özellikle gelecek belediye ve genel seçimlerinde birlikte hareket edileceği bildirilmekteydi.<sup>42</sup> Bu haberde Rumların Anadolu’da Ermenilerle uyum içerisinde yaşayabilecekleri fikri Batı kamuoyunun dikkatine sunulmak istendiği görülmektedir.

11 Ocak 1919’da *Le Temps* gazetesinde çıkan haberde İkdam gazetesinin Florina Mebusu Ferid Bey ile yaptığı röportaja yer verilmiştir. Habere göre Ferid Bey röportajında Yunanistan’da Müslümanların haklarını büyük bir ıstıyakla savunan memurlarla karşılaştığını söyleyerek Ferid Bey’in: “*Ben Venizelos karşıtı biriyim. Ancak gerçeği söylemek gerekirse Venizelos’un yönetiminde olduğu dönemde Müslümanlar daha iyi yönetildi, onların sorunları dikkate alındı ve onların Merkezi Hükümet nezdindeki her türlü hak arama girişimlerine açık kapı bırakıldı. Venizelos her daim sözünü tutar ve söz verdiklerini yerine getirir.*” cümlelerine yer verilmiştir.<sup>43</sup> Bu haberde açıkça Yunan yönetimi altındaki asli unsur olmayan halkların hak ve adaletine önem verdiği vurgulanarak Paris Konferansı’nda kendilerine verilecek bölgelerde de bunun mümkün olabileceği propagandası yapıldığı açıktır.

15 Ocak tarihinde aynı gazetede bu propagandanın devamı olarak bu sefer Bulgaristan Müslümanları ile ilgili bir haber yayımlanmıştır. Habere göre Bulgaristan’da Müslümanlara karşı baskılar olduğu ve camilerin yağmalandığı, bu duruma Bulgar Müslüman cemaatinin tepki gösterdiği ve Müslüman milletvekillerinin mecliste gensoru önergesi verdiği yazılmaktadır. Haberin sonunda Bulgar Müslümanlarının medeniyet ve hoş görü açısından çok daha üstün olan Yunan yönetimini tercih etmek istediklerini gizlemedikleri ifade edilmektedir.<sup>44</sup>

Hemen bir gün sonra aynı gazetede çıkan “Les Grecs en Bulgarie” başlıklı haberde Bulgar hapishanelerinin Batı Trakyalı Yunanlarla dolu olduğu yazılmaktadır.<sup>45</sup> Bu haberler Batı kamuoyunu Yunanistan’a güvenmeleri gerektiği noktasında nasıl ikna edilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir.

*Le Temps* gazetesinin 16 Ocak tarihli “Türk Sorunu” başlıklı haberinde diplomat Victor Bérard’ın<sup>46</sup> vermiş olduğu “L’Islam libéré des Turcs” başlıklı konuşmasına atıfta bulunularak Bérard’ın Türklerin yönetimlerindeki Hristiyanları iyi yönetemedikleri ve bunu tarihsel olarak ispatladıkları ifade ederek 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin topraklarını bölme konusunda anlaştıklarını ancak sürecin farklı bir yere evrilmesiyle bunun gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Bérard, bu anlaşmanın bugün uygulanamayacağını ancak Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’ın himayesi altında bölünmesi gerektiğini savunmuştur. Bérard buna göre Türkiye topraklarını şu şekilde şekillenmesi gerektiğini savunmuştur:

1. İstanbul ve Boğazlar uluslararası bir duruma getirilmeli.
2. İzmir dâhil olmak üzere Anadolu’nun batısı tartışmasız bir şekilde Yunanistan’a geçmeli. Yüzyıllardır bu bölgede yaşayan ve barbar Türklerin (!) zulmüne uğrayan Rumların bundan böyle Türk yönetimine bırakılmamalıdır.

<sup>42</sup> “Hellenes et Arméniens en Turquie”, *Le Temps*, 3 Ocak 1919, no: 20999.

<sup>43</sup> “Grecs et musulmans”, *Le Temps*, 11 Ocak 1919, no: 21007.

<sup>44</sup> “Les musulmans de Bulgarie”, *Le Temps*, 15 Ocak 1919, no: 21011.

<sup>45</sup> “Les Grecs en Bulgarie”, *Le Temps*, 16 Ocak 1919, no: 21012.

<sup>46</sup> 1864-1931, Türkiye ve Yunanistan üzerine çalışmalar yapmış olan Fransız politikacı ve yazar.

3. Osmanlı Küçük Asya'nın ortasında, yüksek dağlarda oturan öz Türkler için bu bölgede yeni bir devlet oluşturulmalı,
4. Ermeni ve Kürtlerin oturduğu Anadolu'nun doğusundaki bölgede bir Ermeni devleti kurulmalı, bu devlet Amerika Birleşik Devletleri'nin himayesine girebilir.
5. Toros dağ zincirinin güneyinde yer alan Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan gibi yerler çeşitli din ve inancıya sahip toplulukları yönetmekte mahir olan İngiltere'nin himayesine verilmelidir.<sup>47</sup>

Gazete haberinde yer alan ve Victor Bérard'ın konuşmasında ifade ettiği görüşler Venizelos'un talepleri ile ne kadar paralellik gösterdiği görülmektedir.

20 Ocak tarihinde *Le Temps* gazetesinde Venizelos'un talepleri kendi ağızından okuyucularla paylaşılmıştır. "Venizelos'un Açıklaması" başlığı altında verilen haberde Venizelos'un meselelere bakış açısı ve taleplerine yer verilmiştir. Yazıda Venizelos Yunanistan'ın Doğu'daki durumun normale dönmesine katkı sağlamak için bütün gücüyle çalıştığını kendisinin geleceğe baktığını ve kendi inancının meselelerin çözümünün kalıcı, akılcı ve kökten halledilecek şekilde olması yönünde olduğunu söylemiştir. Venizelos açıklamasında Konferansa sunduğu memorandumda belirttiği gibi Helenlerin nüfusunun toplamda 8 milyon 250 bin olduğu bunların 4.3'nün sadece Yunan Krallığı sınırları içerisinde yaşadığı ve geriye kalanların ise yabancı bir yönetim altında yasadıklarını ifade etmiştir. Venizelos sınırları dışında yaşayan Yunanlıları anavatanları altında birleştirmek arzusunda olduklarını belirtmiştir. Venizelos açıklamasında Konferansa sunduğu memorandumun tüm ayrıntılarını *Le Temps* vasıtasıyla Batı kamuoyu ile paylaşmıştır.<sup>48</sup>

*Le Figaro*'nun 26 Ocak 1919 tarihli "Barış Konferansı" başlıklı haberinde Konferansın ikinci toplantısında ilkinde olduğu gibi dışişleri bakanlarının Horloge Salonunda bulunduğu ve ilk konuşmayı Başkan Clemenceau'nun yaptığını yazmıştır. Gazetenin haberinde sırayla Wilson, Lloyd George, Orlando gibi başkanların konuşmalarını verdikten sonra Venizelos'a da küçük bir yer ayırmıştır. Venizelos alt başlığında verilen habere göre Venizelos Yunan taleplerini Konferansa sunmaktan onur duyduğunu ve toprak talepleri konusunda denize kıyısı olan devletlerin arkalarında kalan ve denize kıyısı olmayan devletlere denize çıkış konusunda yardımcı olmaya hazır olduklarını ilan ettiğini yazmaktadır.<sup>49</sup>

*L'Humanite* gazetesi "Yunanistan ve Barış-Venizelos Yunan Taleplerini Sundu" başlığı ile Venizelos'un taleplerini Konferansa sunduğunu okuyucularına duyurmuştur. Haberde: "Barış Konferansı dün sabah *quai d'Orsay*'da saat 11'den saat 13:00'e kadar toplanmıştır. Venizelos'un sunumu bittikten sonra İtalyan delegasyon başkanı Orlando birkaç söz söyleyerek iki ülke arasındaki sorunların herkesin memnun olacağı şekilde çözümleneceğine umudu olduğunu belirtmiştir. Haberin devamında "İstanbul ve Küçük Asya" başlığı altında Venizelos'un komisyona sunduğu memorandumun bir özeti verilmiştir. Habere göre Venizelos Boğazların Türklerde kalmasının mahzurlarından bahsederek eğer İstanbul'un Yunanlara verilmiyorsa burasının Cemiyet-i Akvam'a verilmesi ve Boğazların uluslararası bir statü kazandırılmasını istediği belirtilmiştir. Yine Venizelos'un Küçük Asya'da 1.7 Milyon Yunanlının yaşadığı ve buraların 1915 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan'a önerildiğinin altını çizmiştir. Haberin sonunda Venizelos'un Trakya, Kuzey Epir, Oniki Ada, Rodos ve Ege kıyılarını ve İstanbul'u bile talep ettiği yazılmıştır.<sup>50</sup>

Aynı gün *Le Figaro* gazetesi Venizelos'un memorandumun taleplerini Konferansa sunmasını "Barış Konferansı" başlığı ile okuyucusuna duyurmuştur. Haberde, Venizelos'un sunumundan

<sup>47</sup> "La question turque", *Le Temps*, 16 Ocak 1919, no: 21012.

<sup>48</sup> "Déclarations de M. Venizelos", *Le Temps*, 20 Ocak 1919, no: 21016.

<sup>49</sup> "Conference de la Paix", *Le Figaro*, 26 Ocak 1919, no: 26.

<sup>50</sup> "La Grece et la Paix", *L'Humanité*, 05 Şubat 1919, no: 5418.

sonra Orlando'nun söz aldığı ve Venizelos'a sunumundan dolayı teşekkür ettiği yazılmaktadır. Haberde ayrıca Orlando'nun, Venizelos'a karşılıklı güvenle aralarındaki sorunları çözeceklerini ümit ettiği ve her iki ülkenin dostu olan Fransa'nın mevcut zor problemlerin çözümüne katkı sunacağını söylediği ifade edilmektedir.<sup>51</sup>

4 Şubat 1919'da *Le Temps* gazetesinde "Yunanların Talepleri" başlığı ile Yunan tezleri Batı kamuoyuna tanıtılmıştır. Haberde daha önce birçok kez Yunan tezlerinin gazetede tanıtıldığı, bunların arasında Venizelos'un da olduğundan bahisle Atina Hükümeti'nin kaleme aldığı memorandumun ayrıntılarına yer verilmiştir.

Buna göre "Kuzey Epir'de 151.000, Trakya ve İstanbul bölgesinde 731.000, 1913 Balkan Savaşından sonra Bulgaristan'a verilen bölgede 43.000, Balıkesir ve Aydın Vilayetlerinde 1.694.000, 12 Adalarda 102.000, Kıbrıs'ta 235.000 saf Yunan ırkına mensup kişiler yaşamaktadır. Bu zikredilen nüfus sayısı 3.256.000 kişidir. Şu anda Yunan Krallığında 4.300.000 Yunan yaşamaktadır."

Yazıda Venizelos'un taleplerinin milliyet prensibine dayandığı iddia edilmektedir. Venizelos Trakya'nın ve Küçük Asya'nın, Batı ile coğrafi açıdan devamlı yakın ilişkide olan barışçıl güç Yunanistan'a verilmesiyle bu prensibin daha avantajlı olacağı görüşündedir. Nitekim Yunanların Trakya'da ve Anadolu'da Bulgar ve Türk yönetimine bırakılması onların geleceği açısından çok endişe verici olacaktır. Yazıda Venizelos'un, Başkan Wilson'un görüşlerine uygun olarak İstanbul'a ayrı bir rejim uygulanması, Boğazların uluslararası statü kazandırılması ve Osmanlı hanedanına Anadolu'nun ortasında bir devlet kurulması konusunda ısrarcı olduğu belirtilmektedir. Gazetede Venizelos'un kullandığı ve Batı kamuoyunu etkilemeye çalıştığı kanıtlar sıralanmıştır. Buna göre Venizelos geçmişte Osmanlıların Rumlara yaptığı zulümler, I. Dünya Savaşı sırasında Yunanların İtilaf devletlerini askerî açıdan desteklemesi, Yunan halkının savaş istemeyen eski Kral Konstantin'in baskı ve Almanların yolsuzluklarına rağmen Batı yanlısı ve savaşa girme arzusu olan Venizelos'u ezici bir çoğunlukla seçtiğinin altı çizilmiştir.<sup>52</sup>

4 Şubat 1919 tarihinde *Le Figaro* gazetesinde Ramond Recouly<sup>53</sup> imzasını taşıyan "Helenizm Günü" başlıklı yazıda Yunan taleplerinin gerçekten isminin anlamını hak eden, büyük devlet adamı ve tanınmış bir temsilci olan Venizelos tarafından Onlar Konseyi'nde dile getirildiğinin haberi verilmiştir. Recouly yazısında *Megali İdea*'nin tarifini yabancı topraklara dağılmış Yunanlıları bir araya toplama projesi olarak ifade ederek Venizelos'un bu fikri Konsey önünde savunduğunu dile getirmiştir. Yazar yazının devamında Venizelos'a övgüler dizmeye devam ederek onun birbiri ile çelişen iki önemli özelliği olduğundan bahseder. Bunlardan birincisi bir havarinin ateşli konuşması gibi kitleleri harekete geçirebilecek bir belagata sahip olması ve diğeri kararlarını uzun uzun muhasebe eden, uysal, sabırlı ve sinirlerine hâkim bir kişi olması olarak tarif etmiştir. Yazar Venizelos'un Epir'in kuzeyi, Trakya, Oniki Ada ve Kıbrıs'ı talep ettiği ve yarın Küçük Asya ile ilgili taleplerini dile getireceğini belirterek bu taleplerin Aralık 1918 tarihinde kaleme alındığı ve gerekli tüm yerlere basılı bir şekilde gönderildiği bilgisi verilmiştir. Yazar, Yunan taleplerinin Wilson prensipleri çerçevesinde oluşturulduğunu iddia etmiştir. Yazıda, Trakya'da Bulgarların ne Dedeoğaç ne de Kavala'da Ege Denizine çıkışları olmadığını, buraların nüfus açısından Helen olduğunun altını çizilmiştir. Venizelos'un İstanbul'da 300 bin Yunanın yaşadığını ve burada belki de uluslararası bir yönetim kurulabileceğini, ancak asla Osmanlılara bırakılmayacağı ifade ettiği belirtilmektedir.<sup>54</sup>

<sup>51</sup> "La Conférence de la Paix", *Le Figaro*, 05 Şubat 1919, no: 36.

<sup>52</sup> "Les revendications grecques", *Le Temps*, 4 Şubat 1919, no: 21031.

<sup>53</sup> 1876-1950. Fransız gazeteci ve yazar. 1909 yılında Afyon-İzmir arasında gerçekleştirdiği seyahatini *Le Figaro* gazetesinde yayımlamıştır.

<sup>54</sup> "La Journée de l'Hellénisme", *Le Figaro*, 4 Şubat 1919, no: 35.

*Le Figaro* gazetesi'nde Phedon'un "Doğu Akdeniz" başlıklı yazısında Doğu Akdeniz'de 1915'te gizli anlaşmalarla Akdeniz'in haritaların şekillendirilmeye çalışıldığını ancak Rusya'nın savaştan çekilmesi sonrasında anlaşmalar ifşa edildiği belirtilmektedir. Konferansta Akdeniz ile İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ilgilendiği ifade edilmektedir. Haberin yazarı Bulgaristan'ın bu alanda pek şanslı olmadığını, onların denize çıkış kapısı olarak Selanik'i işgal girişimi olduğunu ancak daha sonra ancak Kavala ile yetinmek zorunda kaldığını yazmaktadır. Yazar, Yunanistan için "Yunanistan kendi zamanlarının gelip çattığına inanıyorlar" cümlesiyle bu dönemde rüzgârın Yunanistan lehine estiğini belirtmektedir.<sup>55</sup>

*Le Temps* gazetesi Yunan kamuoyunu yakından takip eden gazetelerdendi. Gazete özel olarak Atina'ya gönderdiği muhabirinin kaleme aldığı yazıyı 11 Şubat tarihinde yayımlanmıştır. "Venizelos ve Yunanistan'ın Geleceği" başlığı ile verilen mektubun girişinde yer alan şu satırlar o dönem Yunan kamuoyunun gündeminden ipuçları vermektedir: "Diğer başkentler gibi Atina'da da tüm bakışlar Paris'e çevrilmiş durumdadır. Barış Konferansının sonucu ne olacaktır? Çalışmalar ne zaman sona erecektir? Burada sorulan sorular şöyle şekillenmektedir: Venizelos buradan ne elde edecektir? Yunanistan için meselenin iki yönü olağan üstü derecede önemlidir. Biri Yunanistan'ın geleceği belirsizliğini koruyor. Diğeri ise Yunan iç meselelerinin seyri Konferansın sonuçlarına bağlı olmalıdır." Bu haberde Yunanların Paris'te toplanan Barış Konferansı'ndan çıkacak sonuca nasıl dikkat kesildiklerini ve Venizelos'un talepleri etrafında nasıl kenetlendikleri vurgusu yapılmaktadır. Yazıda Venizelos'un varlığının hem Avrupa için hem de Yunanistan için ne anlama geldiği şu şekilde ifade edilmektedir: "Hiç şüphesiz ki Yunan Hükümeti'nin başı olarak Venizelos'un varlığı sadece Yunanlıların çıkarının vazgeçilmez unsuru değil, Avrupalıların Doğu Akdeniz'deki çıkarları için de önem arz etmektedir." Yazıda Yunanların geçmişlerinde ölümsüz geleneklere sahip olmasına rağmen şu an genç bir millet olduğu, bir asırdır bu milletin Atinalı kötü yöneticiler tarafından yönetildiği ifade edilmektedir. Venizelos'a gelene kadar yöneticilerin kendi çıkarlarını düşündüğünü ve kötü ve ciddiyyetenden uzak omurgasız bir yönetim sergilendiği ifade edilmektedir. Ancak Venizelos'un gelişi ile birlikte iç politikada çok bariz değişiklikler meydana geldiği ve Venizelist genç nesil politikacıların disiplinli ve görevlerini bilen kişiler olduğu vurgulanmıştır.<sup>56</sup> Bu cümlelerin Venizelos'u ön plana çıkarmak ve kamuoyu oluşturmak için hazırlanmış olduğu gözden kaçmamaktadır.

9 Şubat'ta *La Croix* gazetesi "Yunan Talepleri" başlığı ile Venizelos'un Konferansa sunduğu talepleri okuyucularına bildirmiştir. Haberde Venizelos'un İstanbul'un yönetimi ile ilgili Cemiyet-i Akvam'ın vereceği karara saygılı olacaklarını bildirdiği ifade edilmektedir. Habere göre Venizelos burasının ister uluslararası bir yönetime verilmesi, isterse İstanbul'un bağlı olduğu vilayeti Yunan yönetimine bırakması konusunda her iki seçeneğe de sıcak baktığı belirtilmektedir. Venizelos'un Türkiye'nin mutlaka parçalanması gerektiğini, Yunan ırkından olan ve İzmir, Adalar ve Marmara kıyılarında yaşayanların istekleri doğrultusunda anavatanları olan Yunanistan'a bağlanacaklarını ifade ettiği belirtilmektedir. Venizelos'un Konferanstaki sunumu sonrası Orlando'nun Venizelos'un mesele ile ilgili yöntemini onayladığı ve İtalyanlarla Yunanların aralarındaki meseleleri anlaşarak çözebileceklerini ifade ettiği yazılmaktadır.<sup>57</sup>

*Le Temps* gazetesinin 10 Şubat tarihinde "Yunan Görüşü" başlıklı haberinde Yunan gazetelerinin çoğunun Venizelos'un Yunan taleplerinin Paris basınında yer bulması ve bu gazeteler tarafından olumlu ve sempati ile karşılanmasından memnun oldukları yazılmaktadır. Gazetenin haberine göre Yunan *Hestia Gazetesi*'nde Fransız entelektüellerinin Yunan haklarını savunmasından Yunanistan'ın gurur duyduğu yazılmaktadır. Yine *Nea Hellas Gazetesi*'nde tüm özgür Helenlerin ve Yunanistan dışında yaşayan Helenlerin Fransa'ya karşı minnet duygusunu kelimelerle tarif edilemeyeceği yazılmaktadır. Aynı gazetede gerçek demokrat, insan ve vatandaş

<sup>55</sup> "La Méditerranée Orientale", *Le Figaro*, 5 Mart 1919, no: 5435.

<sup>56</sup> "M.Venizelos et l'avenir de la Grèce", *Le Temps*, 11 Şubat 1919, no: 21038.

<sup>57</sup> "Les revendications grecques", *La Croix*, 9 Şubat 1919, no: 1103.

haklarının yılmaz savunucusu Fransa'nın ezilmiş milletlerin özgürlüğüne kavuşması için yardım ettiğini belirtilmiştir. Gazete buna örnek olarak Navarin deniz savaşını, Berlin Kongresini, 1912-13 Savaşını ve Bükreş Anlaşmasını göstermiştir. Gazete, Balkanların zafer kazanan ordusunu Fransa'nın yeniden organize ettiği, Fransız şiiri, edebiyatı ve düşünürlerine bakıldığında onları en samimi dost olarak gördüklerini ifade etmektedir.<sup>58</sup> Bu yazıdan Fransız kamuoyunda Yunan propagandası yapıldığı ve Fransız entelektüellerinin Yunan talepleri konusunda destek arandığı açıkça görülmektedir.

2 Mart 1919'da *Le Figaro* gazetesinde 1 Mart tarihinde Jules Cambon'un başkanlığında toplanan Komisyonun Küçük Asya'da ortaya çıkan problemleri incelemeye devam ettiği belirtilmektedir. Haberde Yunanların Ayvalık'a kadar İzmir'i ve Kos körfezine kadar bölgeyi istediği anlatılmaktadır. Komisyonun bu talepler karşısında sadece iki önerinin bir sonuca bağlanması için bunları Onlar Konseyine sunacağı ifade edilmektedir. Bunlardan bir tanesinin Yunan taleplerini kabul etmek, ikincisinin ise bu vilayetlerin Avrupalı Güçlerin himaye yönetimi altına girmesidir. Ancak haberde İstanbul'da uluslararası bir yönetimin olacağı ve şu zamana kadar Osmanlı boyunduruğu altında yaşayan azınlıkların tamamen bağımsız olacağı görüşünün ağır bastığı belirtilmektedir.<sup>59</sup>

Yunanların Paris Sulh Konferansı'nda Büyük Güçleri İzmir'in işgali için ikna etmeye çalıştığı ve işgali takip eden günlerde Fransız basınında İzmir'e yönelik ilgi artmıştır. Fransız basını incelendiğinde bu dönemde ciddi bir Yunan propagandası olduğu açıkça görülmektedir.<sup>60</sup>

İzmir'in işgalini takip eden günlerde Ermenilerle Yunanların uyum içerisinde olduklarını göstermeye çalışan birçok haber yayımlanmıştır. Bunlardan bir tanesi 3 Haziran 1919 tarihli *Le Temps* gazetesinde "Patriklik ve İzmir'in İşgali" başlığı ile verilmiştir. Haberde İstanbul Rum Patrikhanesi delegasyonunun Fransa, İngiltere ve Amerika Yüksek Komiserliklerine İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edilmesinden dolayı Patrikhane'nin derin minnettarlığını hükümetlerine ifade etmelerini içeren bir mektup sunulduğu yazılmaktadır.<sup>61</sup>

Aynı şekilde *Le Temps* gazetesi 8 Haziran tarihinde "İzmir Ermenileri" başlığı ile verdiği haberde Venizelos'un İzmir Ermeni Cemaati'nden İzmir işgali ile ilgili tebrik telgrafı aldığına yer vermiştir. Mektupta: "Görkemli Yunan bayrağının koruması altında olduğumuz için mutluyuz, Ekselansınızdan en coşkulu tebriklerimizi ve ayrıca minnettarlık ve sarsılmaz adanmışlık duygularımızın güvencesini kabul etmesini istiyoruz" cümleleri yer almaktadır.<sup>62</sup>

Yunanların Bizans'ın devamı ve Anadolu'nun asli unsuru oldukları iddiası bu dönemde Fransız entelektüelleri arasında çokça zikredilmiştir. Bu propagandanın bir tanesini Fransız Akademisinden Denys Cochin'in<sup>63</sup> *Le Figaro* gazetesinde yayımlanan "Yunanistan İçin" başlıklı yazısında görmekteyiz. Cochin yazısında: "İtilaf devletleri İstanbul konusunda ne karar verecek? Türk Yüksek bürokratları bugün Paris'e geliyorlar. Onlar yüksek temsilci olmaktan ziyade yargılanacak kişilerdir. Yaşlı veya Jön Türkler. Büyük Savaştan beri onların solgun ellerinde 700 bin Ermeni ve 300 bin Rumun kanı bulunmaktadır. Onlar Mekke ve Damas gibi kutsal ve saygın bir şehirden gelmiyorlar. Onlar II. Mehmet tarafından zorla ele geçirilen bir şehirden geliyorlar..." cümleleriyle Osmanlıya karşı zihninin altındaki nefretini ilan ederek İstanbul'un özgür bir şehir olacağını ifade etmiştir. Cochin yazısının devamında Fransa, İngiltere, Amerika ve İtalya gibi savaştan zaferle çıkmış ülkelerce mi yönetileceği sorusunu sormaktadır. Cochin bu soruya şehrin antik dönemden beri bölgenin asli unsuru olan Rumlar tarafından yönetilmesi gerektiği cevabını vermektedir. Cochin yazısında Girit'in bağımsızlığında önemli bir figür olan

<sup>58</sup> "L'opinion grecque", *Le Temps*, 10 Şubat 1919, no: 21037.

<sup>59</sup> "Conference de la Paix-L'enquête sur les affaires grecques", *Le Figaro*, 2 Mart 1919, no: 61.

<sup>60</sup> Bu konuda bkz. Özgören, 2021: 151-184.

<sup>61</sup> "Le patriarcat et l'occupation de Smyrne", *Le Temps*, 3 Haziran 1919.

<sup>62</sup> "Les Arméniens de Smyne", *Le Temps*, 8 Haziran 1919.

<sup>63</sup> 1851-1922. Katolik- Sağcı politikacı.

Venizelos'tan övgü ile bahsederek onun her daim tercihini İtilaf devletleri tarafında kullandığının altını çizmiştir. Cochın yazısını yüzyıllardır Müslüman zulmünden sonra Modern Yunanistan tüm Ege kıyılarında ve Adalarda eski şaşalı dönemini bulabileceğini ve bunun gerçekleşmesi halinde dünyanın daha iyi olacağını iddia ederek bitirmiştir.<sup>64</sup>

### 3. Yunan Propagandası Kapsamında Yapılan Fransızca Yayınlar

Paris Barış Konferansının devam ettiği dönemde Yunan propagandasının bir tezahürü olarak birçok kitap, broşür ve konferans metninin yayımlandığını görmekteyiz. Bu kapsamda yapılan yayınlardan bir tanesi Andreas Michael Andreades'in *La Grece devant la Congres de la Paix* (Barış Kongresi Huzurunda Yunanistan) isimli çalışmasıdır. Paris'te *Bureaux de la Revue politique et parlementaire*'in Şubat 1919 tarihli eki olarak 23 sayfa yayımlanmıştır.<sup>65</sup>

Bir diğer yayın *Journal des économistes*'in Ocak Şubat 1919 sayısında çıkan *Les progrès économiques de la Grèce* (Yunanistan'ın ekonomik gelişimi) isimli 53 sayfalık bir ektir. Yayın, Yves Guyot'un önsözü ile Félix Alcan yayınlarından çıkmıştır.<sup>66</sup>

1919 yılında Berger-Levrault matbaasından çıkan ve Nancy, Paris, Strasbourg'ta dağıtılan yayımlanmamış 49 fotoğraf ve iki harita içeren *L'armée grecque et la victoire d'Orient* (Yunan Ordusu ve Doğu'nun zaferi) isimli yayın da bu kapsamda değerlendirilmelidir.<sup>67</sup>

Yine 15 Aralık 1918 yılında L. Pochy basımeviden çıkan *La Revue de Paris*'in bir eki olarak 14 sayfalık bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda Yunan ordusunun Makedonya'daki faaliyetlerini anlatan bir yazı yer almaktadır. Yazıda ayrıca İtilaf devletlerinin Doğu Ordusu Komutanı Franchet D'esperey'in Venizelos'a gönderdiği mektup ve Selanik İngiliz Orduları Komutanı General Milne'nin Yunan Ordusu Komutanı General Danglis'e gönderdiği mektup ve operasyonlara ait krokiler yer almaktadır.<sup>68</sup>

Propaganda yayınları arasında Oniki Adalılar Derneği tarafından Atina'da 16 sayfa olarak basılan Oniki Adalıların Talepleri başlıklı yazı zikredilebilir. Broşür 1918 yılında P.A. Petrarcos yayınevi tarafından basılmıştır.<sup>69</sup>

Aynı şekilde Yunan propaganda yayınları kapsamında *The Balkan Review*'in Mart 1919 tarihli, 1. cilt, 2. sayısında Yunanistan ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. The Rolls house yayınevi tarafından Londra'da basılan dergide J.A Douglas'ın Ayasofya ile ilgili bir yazısı (The romance of Saint Sophia), Anatole France'ın Yunanistan ve Barış (Greece and the peace) isimli yazısı, Andreades'in Barış Sorunları: Batı Anadolu (Problems of peace: Western Asia Minor) başlıklı yazısı yer almıştır.<sup>70</sup>

Barış Konferansı döneminde Yunanların Büyük Güçleri ikna etmeleri gereken en önemli alan talep ettikleri bölgelere ait kendi iddialarını destekleyen istatistikler olmuştur. Bu kapsamda Notis Botzaris tarafından 1912 yılına ait Küçük Asya'daki Rum okulları ve kiliselerinin haritası, tablolar ve istatistikleri içeren bir broşür basılmıştır. Söz konusu broşür İngilizce ve Fransızca olarak Mandzevelakis yayınevinde 1919 yılında basılmıştır. Broşürde verilen harita 1/2 000 ölçeklidir.<sup>71</sup>

1918 yılında yayımlanan ve Yunan propagandasına hizmet eden ilginç kitaplardan bir tanesi de bir zamanlar Osmanlı tebası olan Demetra Vaka tarafından kaleme alınan *Les Intrigues ger-*

<sup>64</sup> "Pour la Grece", *Le Figaro*, 6 Ağustos 1919, no: 158.

<sup>65</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>66</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>67</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>68</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>69</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>70</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>71</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

*maniques en Grèce* isimli çalışmadır. Plon-Nourrit basımevinden çıkan ve ilk baskısı 1918 yılında yapılan 278 sayfalık kitap daha sonra Paul Desfeuilles tarafından *In the heart of German intrigue* ismi ile İngilizceye çevrilmiştir. Demetra Vaka, Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na nasıl dâhil olduğunu sorgulamak amacıyla kaleme aldığı çalışmasında Kral Konstantin, Venizelos ve birçok bakan, general ve diplomatla röportaj yapmıştır. Vaka'nın hazırladığı kitabın giriş bölümüne Venizelos'un fotoğrafının konulması kitabın amacı konusunda bize ipuçları vermektedir.<sup>72</sup>

Yine 1918 yılında Londra'da George S. Vellonis tarafından *Bulgarian Wrong Doings and Illusions* isimli çalışma bu propaganda yayınlarınsan sayılabilir. 29 sayfalık yazı *Morning Post* ve *Times*'ın Ekim-Kasım 1918 tarihli ekinde yayımlanmıştır.<sup>73</sup>

1918 yılında Yunan propagandası çerçevesinde yayımlanan bir diğer yayın da Ronald Burrows tarafından kaleme alınan ve The New Europe'un 19 Aralık 1918 tarihli sayısında yer alan *Albania and Greece* başlıklı broşürdür. Broşür Londra'da Eyre and Spottiswoode yayınevinde basılmıştır. Aynı yazar *The unity of the Greek race* isimli 12 sayfalık yazısı da broşür olarak 1919 yılında Londra'da The Contemporary review company tarafından yayımlanmıştır.<sup>74</sup>

Yunan propagandası kapsamında yayımlanan bir diğer çalışma 1919 yılında Nicholas Cassavetes tarafından yazılan 48 sayfalık *Epirus and Albania* isimli çalışmadır. Kitap Londra'da basılmıştır. Çalışmanın içerisinde bir tane de harita bulunmaktadır.<sup>75</sup>

Paris Konferansının devam ettiği ve Yunan taleplerinin görüşüldüğü dönemde kamuoyunu etkilemek ve Yunan taleplerinin haklılığını ortaya koymak amacıyla birçok yayın yapıldığını görmekteyiz. Bu yayımlardan biri de Yunan-Fransız Araştırmaları direktörü Leon Maccas'ın hazırlanmış olduğu *L'Hellénisme de l'Asie-Mineure, son histoire, son sort* (Küçük Asya'da Helenizm, tarihi ve akıbeti) kitabıdır. *Le Temps* gazetesi 2 Şubat 1919 tarihinde bu kitabın yayımlandığını "Helenizm ve Küçük Asya" başlığı ile okuyucularına duyurmuştur. Haberde Leon Maccas'ın söz konusu kitabında resmi istatistikler ve yabancı ziyaretçilerin tanıklıkları ile elde edilen rakamlara göre Küçük Asya'da 2, 452,151 Rum'un yaşadığı ve bunların Küçük Asya'da yaşayan Hristiyanların % 73,2'sini oluşturduğu iddia edilmektedir. Kitaba göre Batı Anadolu'da Hristiyanların Müslüman nüfustan azla olduğu ve bu Hristiyanların % 91,9'unu Rumların oluşturduğu ifade edilmektedir. Rumların 2.228 okulu ve bu okula devam eden 187,577 öğrencisi bulunmaktadır. Bu okullarda 4.930 öğretmen görev yapmaktadır. Maccas Alman-Türk ittifakı ile Anadolu'da Rumların bir zulme tabi tutulduğu eğer Osmanlı'nın sonu geldiğini kabul edersek Küçük Asya topraklarını şu şekilde bölünebileceğini söylemiştir: Panormos'dan Midye hattına (Çanakkale boğazı hariç) Batı Anadolu, Çanakkale ve İstanbul Boğazı İstanbul'da oluşacak yönetime dâhil olmalı, Anadolu'nun kuzeyi (kıyı kesimi) bağımsız olmalı, Türklere Anadolu'nun ortasında bir bölge bırakılmalıdır.<sup>76</sup> Maccas'ın kitap tanıtımının yapıldığı bu haber bir nevi Yunan tezlerinin özeti niteliğindedir.

#### 4. Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Toplantı, Sergi ve Görüşmeler

Venizelos Paris'te bir yandan diplomatik ilişkiler kurarken diğer yandan da kendi stratejisine uygun olarak Paris'te düzenlenen akşam yemeklerine ve toplantılara iştirak etmeye çalışıyordu. Venizelos, Anadolu toprakları üzerindeki taleplerini daha uygun bir zemine çekebilmek amacıyla konferansta Pontus Rumlarının taleplerini göz ardı etmiş ve daha çok Ermeniler lehine bir tavır ortaya koymuştur.<sup>77</sup> Bu durum Venizelos'u Ermeni temsilcilerle yakın bir işbir-

<sup>72</sup> Bkz. Demetra Vaka, *Les intrigues germaniques en Grèce*, Plon-Nourrit, Paris 1918.

<sup>73</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>74</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>75</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, 1926: 43.

<sup>76</sup> "L'Hellénisme et l'Asie-Mineure", *Le Temps*, 2 Şubat 1919, no: 21029.

<sup>77</sup> Küçüker, 2019: 164,165.



liği kurmak durumunda bırakmıştır. Nitekim Venizelos Doğu Karadeniz topraklarını da kapsayan bir Ermeni devletinin kurulmasına taraftardı. Bu işbirliğini 16 Ocak 1919'da Paris'te Ermenilerin Venizelos onuruna düzenledikleri gecede geçen konuşmalarda kendini belli etmiştir. Bu gecede ilk konuşmacı olarak İstanbul doğumlu Ermeni yazar ve Paris'te Ermeni Entellektüel Delegasyonu'nun başkanı olan Arşak Çorbacıyan söz almıştır. Çorbacıyan o gece Yunanlı misafirlerine dünya tarihi kadar eski dostlukları olan bu iki kardeş milletin aydınlık yolda el ele sonsuzluğa yürüyeceğinden bahsederek aynı kaderi paylaştıklarını söylemiştir. Çorbacıyan konuşmasını "Yaşasın Ermenistan'ın kardeşi Yunan milleti, yaşasın Venizelos" sözleriyle bitirmiştir. Gecede söz alan ikinci konuşmacı olan Paris'te bulunan Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa, Paris Barış Konferansı'nın Yunanların talep ettiği toprakları vermesi temennisinde bulunmuş ve bu yolda en samimi ve içten duygularla işbirliğine hazır olduklarını belirtmiştir.<sup>78</sup> Gecenin sonunda Venizelos kısa bir konuşma yaptıktan sonra Ermeni-Yunan dostluğu ve kardeşliği için kadehini havaya kaldırmıştır.<sup>79</sup>

Yunan propagandası her alanda hızlı bir şekilde devam etmekteydi. Venizelos ve ekibi en ufak fırsatı kaçırmamaya çalışıyordu. Bu kapsamda 9 Şubat 1919 tarihinde Profesör Andreades Chenda Svoneres ve Zenghelis'ten oluşan bir heyet Paris'te bulunan ABD Başkanı Wilson'a Atina Üniversitesi adına fahri Hukuk doktoru unvanı (honoris causa) takdim etmişlerdir. Andreades'in takdim konuşmasından sonra Wilson genç olduğu kadar kadim bir geçmişe sahip Yunanların ortak bir ideal etrafında toplanmalarından, özgürlük ve birleşme prensiplerinden duydukları heyecandan çok memnun olduğunu dile getirmiştir.<sup>80</sup> Atina Üniversitesi daha önce de Aralık 1918 tarihinde insanlığın yararına verdiği hizmetlerden dolayı Fransa Cumhurbaşkanı Georges Clemenceau'ya fahri doktor unvanı vermişti.<sup>81</sup>

Bu günlerde Yunan Hakları İçin Fransız Birliği'nin (La ligue française pour les droits de helenism) Helenizm hakları konusunda Fransız Bahçivanlar Cemiyeti'nin salonunda bir toplantı tertip edilmiştir. Toplantıya Fransız filozof Alfred Croiset ve diğer birçok davetli katılmıştır. Toplantının ön safında Venizelos ve Paris Barış Konferansı'na katılan Yunan temsilciler yer almıştır. Bu toplantıda Joseph Reinach'ın<sup>82</sup> Helenlerin hakları konusunda bir konferans vermiş ve yoğun alkış almıştır. Reinach konuşmasında Yunan taleplerinin haklarını vurgulayarak dünyadaki tüm Helenlerin Avrupa medeniyetinin de miras aldığı medeniyetin beşiği Yunanistan'ın çatısı altında birleşmesinin Büyük Yunanistan'ı oluşturmaktan daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Batı Medeniyetinin bu yıkıcı ve büyük savaşı Alman kültürü ve barbar (!) Türklere karşı verdiğini söylemiştir. Reinach, Boğazların tarafsızlaştırılması ayrı, İstanbul'un uluslararasılaştırılmasının ayrı bir süreç olduğundan bahisle İstanbul'un uluslararası bir yönetime bırakılmasının geçici bir çözüm olacağı ve bunun sıkıntı oluşturulacağını söylemiştir. Reinach, Ermeni ve Rum azınlıklara yönelik politika konusunda Osmanlı yöneticilerini ağır bir dille suçlamıştır. Reinach konuşmasını İtilaf devletlerinin zaferini insanlığın ve adaletin zaferi olarak tanımlayarak tamamlamıştır.<sup>83</sup>

Venizelos Barış Konferansı'nın açıldığı günlerde Avrupalıları etkilemenin değişik yollarını aramaktaydı. Avrupa kamuoyunda antik Yunan kültürüne ve medeniyetine duyulan ilginin farkındaydı. Bu amaçla Venizelos'un himayesinde Yunan-İsviçre Jean-Gabriel Eynard Derneği'nin desteğiyle Paris'te büyük bir sergi düzenlenmiştir. Paris'te bulunan Salle La Boétie'de yapılan sergi Dışişleri Bakanı Politis ve Yunanistan'ın Paris Büyükelçisi Romanos'un da bulunduğu bir heyet tarafından 13 Şubat Perşembe günü bir törenle açılmıştır. Cenevre'deki Ecole des Beaux-Arts direktörü D. Baud Bovy'nin eşlik ettiği sergide Boissonnas'ın Yunanistan'a yaptığı geziler

<sup>78</sup> La Fraternité arméno-grecque, 1919: 29, 30.

<sup>79</sup> La Fraternité arméno-grecque, 1919: 37.

<sup>80</sup> "Le président Wilson docteur de l'université d'Athènes", *Le Temps*, 10 Şubat 1919, no: 21037.

<sup>81</sup> "Un hommage grec a M. Clemenceau", *Le Temps*, 7 Aralık 1918, n: 20972.

<sup>82</sup> 1857-1933. Fransız gazeteci, diplomat ve politikacı.

<sup>83</sup> "Les droits de l'hellenisme", *Le Temps*, 10 Şubat 1919, no: 21037.

sırasında çektiği 550 fotoğraf sergilenmiştir. Sergide Themis heykeli<sup>84</sup> de dahil olmak üzere Louvre ve Atina Müzesi'nden heykeller ve kabartmalar yer almıştır. Sergiyi Şubat ve Mart aylarında 40 bin ziyaretçi ziyaret etmiştir.<sup>85</sup>

Yunan propagandası kapsamında tertip edilen bir diğer toplantı Başkanlığını Stephen Pichon'un yaptığı Fransa ve Müttefikler İçin Güç Komitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. 25 Mart 1919'da Marsilya'da Büyük Tiyatro'da Fransa'nın müttefiki olan Yunanistan ve yurtdışında yaşayan Yunanların onuruna düzenlenen konferansa Yunan delegasyonu Başkanı Venizelos ve Dışişleri Bakanı Politis katılmıştır. Venizelos yerel yönetici, belediye başkanı ve askerî erkan eşliğinde salona girmiş ve salona girişte tezahüratlarla karşılanmıştır. İlk konuşma Gaston Deschamps<sup>86</sup> tarafından yapılmıştır. Deschamps, konuşmasına ünlü Yunanistan uzmanı Fransız Arkeolog Georhe Perrot<sup>87</sup>'un Helenleri anlatan kitabından alıntılar yaparak başlamıştır. Deschamps kitaptan şu cümleyi alıntılamaştır: "*Zamanın asla eritemediği bu ırk için sadece bir adam eksik, o da gelecek*". Deschamps, alıntılacağı bu sözün geçtiği kitap sayfasını eliyle dinleyicilere göstererek bu sayfa numarasının kurtarıcı olarak lanse ettiği Venizelos'un doğduğu yıl ile çakıştığını söylemiştir. Deschamps konuşmasının devamında Venizelos'un Alman etkisini nasıl kırmaya çalıştığını ve Fransızlarla olan yakın ilişkilerini anlatmıştır. Ondan sonra Atina Üniversitesi profesörlerinden Andreades konuşma yapmıştır. Andreades 1914-18 tarihleri arasında cephede veya sivil halk olarak 600 bin kişiden fazla insan kaybettiğini, Polonya'nın Orta Avrupa'daki misyonu ne ise Doğuda da Yunanistan'ın bu misyonu üstlendiğini söylemiştir.<sup>88</sup>

Marsilya o dönemde Pontus hareketinin finansörü Constantin-Jason Konstantinidis'in yerleşik olduğu ve Pontus hareketi için Paris'ten sonra en önemli şehirlerden bir tanesiydi.<sup>89</sup> Ayrıca burası Osmanlı'dan göç eden Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Yunan heyetinin Marsilya'daki faaliyetleri bununla kalmamıştır. Dışişleri Bakanı Marsilya'da halkın sevgi gösterileri arasında halkı selamladıktan sonra Université de Provence'ı ziyaret etmiştir. Venizelos ise belediye meclisinde başkanlığını yaptığı bir toplantıya katılmıştır. Venizelos toplantıda I. Dünya Savaşı'na girmesindeki mucizenin sadece kendisine ait olmadığını, tek başına bunu başarmadığı, bu başarının Yunan toplumuna ait olduğunu belirtmiştir. Venizelos savaşta zaferin geleceğine olan inancını 1914'ün en karanlık zamanlarında bile bir an olsun kaybetmediğini söylemiştir. Bu günlerde şimdilerde general olan ve o zamanda Fransa ataşe militeri olan Braquet ile devamlı iletişimde olduğunu söylemiştir. Venizelos'un konuşması alkışlarla sona ermiştir. Marsilya Belediye Başkanı Eugene Pierre, Venizelos'a şehirlerinin vatandaşı olma unvanını kabul etmesini rica etmiştir. Bu teklif sonrası yoğun alkış olmuştur.<sup>90</sup>

Yunanların Konferansı ve Batı kamuoyunu etkilemek amacıyla her türlü fırsatı değerlendirdiği yapılan faaliyetlerden kolayca anlaşılacaktır. Bu doğrultuda Paris'te bulunan Yunan entelektüeller veya dernekler boş durmamaktaydılar. Bunlar Yunan tezlerini her fırsatta dile getirmek için geceler ve konferanslar düzenlemişlerdir.<sup>91</sup> Mesela Paris Barış Konferansı'nın açıldığı tarihlerde 10 Şubat 1919'da Helenizm Hakları İçin Fransız Birliği (la Ligue française pour

<sup>84</sup> 1890 yılında Rhamnonte'de, küçük Nemesis tapınağında bulunan Adalet Tanrıçası olarak bilinen ve M.Ö 300 yılına tarihlenen Helenistik heykel.

<sup>85</sup> Théophile Homolle, 1919: 7,8.

<sup>86</sup> Charles Pierre Gaston Napolyon Deschamps bir Fransız arkeolog, yazar ve gazeteciydi. 1882 tarihinde École normale supérieure'a katıldıktan sonra, 1885'te Atina'daki Fransız Okulu'na atanmıştır. Amorgos, Sakız ve Anadolu'da arkeolojik kazılar yapmıştır.

<sup>87</sup> 1832-1914. Fransız arkeolog. En ünlü arkeolojik keşfi, 1861 ve 1862'de Anadolu'da yaptığı bir keşif gezisinde İmparator Augustus'un Siyasi Ahiti olarak bilinen belgenin Yunanca bir çevirisini bulmasıdır. Eserleri arasında Souvenirs d'un voyage en Asie mineur (1863) vardır.

<sup>88</sup> "M. Venizelos a Marseille", *Le Temps*, 26 Mart 1919, no: 21081.

<sup>89</sup> Pontus hareketinin bu dönemdeki faaliyetleri için bkz. Özgören, 2017.

<sup>90</sup> "M. Venizelos a Marseille", *Le Temps*, 26 Mart 1919, no: 21081.

<sup>91</sup> "L'opinion grecque", *Le Temps*, 10 Şubat 1919.

les droits de l'hellénisme) bir konferans düzenlemiş ve Paris Barış Konferansı dolayısıyla Paris'e gelmiş olan Venizelos ve heyeti bu konferansa iştirak etmiştir<sup>92</sup>. Bir diğer konferans aynı dernek tarafından 15 Şubat 1919'da gerçekleştirilmiş ve bu konferansa da Venizelos ile birlikte birçok Fransız ve Yunan dinleyici katılmıştır<sup>93</sup>.

Venizelos'un yoğun propaganda faaliyetleri 14 Mart 1919'da Ekonomi Araştırmaları Cemiyeti tarafından Paris'te düzenlenen "Fransa'nın Yunanistan'a Etkileri" konulu toplantıda da devam etmiştir. Fransız kamuoyunda sempati kazanmaya yönelik söylemler gerçekleştirildiğini çok rahatlıkla gördüğümüz toplantıda Venizelos, Fransız etkisinin ve faaliyetlerinin ülkesinde ne kadar geniş bir alana sahip olduğunu anlatmıştır. Venizelos, Yunanistan'da Fransızcanın zorunlu bir ders olduğunu ve herkesin az veya çok Fransızca konuştuğunu söylemiştir. Toplantıda kültürel yakınlaşma gibi ekonomik alanındaki işbirliğinde iki ülke arasındaki yakınlaşmayı arttıracığı vurgulanmıştır. Toplantıda Fransız milletvekili ve Fransa'nın Doğu Avrupa'da Genişlemesi Milli Komitesi Başkanı Geo Gérald Yunanistan ile ekonomik ilişkiler konusunda konuşmuş, Halk Eğitimi Bakanı Lafferre de ahlak ve entelektüel açıdan konu ile ilgili bakış açısını dile getirmiştir. Toplantının sonunda Gerald İki ülkenin dostluğunun ve karşılıklı iyi niyetlerini belirtme adına Venizelos'u Büyük Devlet Adamı olarak seçtiklerini ilan etmiştir.<sup>94</sup>

Venizelos Batı kamuoyunda kendisini yüceltmeye ve bir kahraman olarak tanınmak için propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Bu kapsamda Venizelos Fransız Akademisinin bir kolu olan Politika ve Ahlak Bilimleri Akademisi'nin (Academie des science morales et politiques) yabancı üyesi olarak seçilmiştir. Venizelos 1919 yılının Haziran ayının ortasında Akademinin bir oturumuna katılmıştır. Oturumu yöneten Akademi Başkanı Morizot Thibault, Venizelos ile ilgili şu övgü dolu sözleri söylemiştir:

"Biz sizi Yunanistan'ın Cavour'u<sup>95</sup> diye çağırıyoruz. Aynen onun gibi büyük vatansever ve ünlü bir diplomat oldunuz. Onun gibi vatanınızı bağımsızlığa kavuşturdu ve onu yücelttiniz. Ancak onu destekleyen bir Kralı vardı ve halkı onu takip etmesi için onu zorluyordu. Sizin ise size hasım bir kralınız vardı. Siz halkınızı peşinizden sürüklemek için dağlara çıkmanız gerekiyordu. Hangi mucize ile kralın hükümeti yanında milli bir hükümet kurabildiniz? Ben farkındayım ve biliyorum ki siz hiçbir zaman 250 bin kişi cepheye götürmediniz. Ancak Bulgaristan düştü. Almanya'yı da beraberinde götürdü. Görüyorsunuz ki siz bizim zaferlerimizin mimarlarından birisiniz."<sup>96</sup>

Thibault, konuşmasında Venizelos'a olan hayranlığını şu şekilde ifade etmiştir:

"Siz büyük bir vatanperver, büyük politikacı, seçkin bir hukukçu ve eşsiz bir hatipsiniz." Akademi Başkanı Venizelos'a Akademi üyeliği madalyası verirken eski Yunan tarihine vurgu yaparak "Bize defne ile kaplı bir şekilde geldiniz, lütfen buraya bir zeytin dalı eklememize müsaade buyurunuz. Bu madalya Altın Tolson'un fethinden dönecek olan yeni Argonautların gemisindekilere pek bir ağırlık katmayacak. Ancak unutma ki bu madalya seni koruyan ve seni tavsiye eden Büyük Tanrıca Minerva (Minerve)<sup>97</sup> tarafından yetiştirilen kutsal bilim ağacından toplanmıştır."<sup>98</sup>

Başkan konuşmasını bitirdikten sonra Akademi Sekreteri tarafından madalya Venizelos'a takdim edilmiştir.<sup>99</sup>

Venizelos bu övücü sözlerden sonra uzun bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasının başında Venizelos kendisine yönelik güzel sözlere teşekkür ettikten sonra Büyük Savaşa Yunanistan'ın nasıl girdiğini anlatmıştır:

<sup>92</sup> "Les droits de l'hellénisme", *Le Temps*, 10 Şubat 1919.

<sup>93</sup> "La conférence de M. Berl", *Le Gaulois*, 16 Ocak 1919.

<sup>94</sup> "Les relations franco-hellénique", *Le Temps*, 15 Mart 1919, no: 21070.

<sup>95</sup> Uluslararası gelişmelerden ve devrimci hareketlerden faydalanarak Savoy Hanedanı yönetiminde İtalya'nın siyasi birliğini sağlayan ve yeni krallığın ilk başbakanı olan devlet adamı.

<sup>96</sup> "Reception de M. Venizelos", *Le Temps*, 22 Haziran 1919, no: 21168.

<sup>97</sup> Minerva, romalıların mitolojisinde bilgeliği temsil eden tanrıçadır.

<sup>98</sup> "Reception de M. Venizelos", *Le Temps*, 22 Haziran 1919, No: 21168.

<sup>99</sup> "Reception de M. Venizelos", *Le Temps*, 22 Haziran 1919, No: 21168.

“Büyük Savaş’ta dünyada ortaya çıkan büyük kargaşalıkta ülkemizin savaşın sonuna kadar tarafsız kalamayacağını fark ettim. Birçok neden ülkemizin pasif kalmasını engelliyordu. Demokrasi ile otokrazi arasında başlayan büyük kavgada kayıtsız kalamazdık. En iyi ulusal geleneklerimiz bizi İngiltere ve Fransa’nın yanında yer almaya ve sonunda Sırbistan ile savunma ittifakı yapmaya itmişti. Almanlar ilk defa Paris’e yaklaştığı bir zamanda Batılı Güçlere işbirliği teklif ettim...”

Venizelos Batı kamuoyuna savaşta Avrupa için gösterdiği yararlılıkların propagandasını çok iyi yapmaktaydı. Eski Yunan medeniyetini ihya etmeye talip olan Yunanistan’ın Batı’nın kendisine gösterdiği teveccühü iyi kullanmak arzusundaydı. Venizelos’un konuşmasının satır araları hep bu düşüncelerle doluydu. Venizelos konuşmasının sonunda Fransa’nın Yunanistan’a vermiş olduğu destekten bahsederek Yunan halkının Fransa’ya karşı duyduğu iyi duyguları dile getirmiştir. Venizelos bir politikacı olarak fikirlerini Fransız İhtilali’nden ilham aldığını ifade etmiştir.<sup>100</sup>

##### 5. Konferansı Etkilemeye Yönelik Mitingler, Mektuplar ve Dilekçeler

Venizelos, Paris Barış Konferansı’nda taleplerinin haklılığını ispatlamak, Yunan sınırlarının ötesinde bir Yunan varlığının Yunanistan ile birleşmek istediğini göstermek amacıyla İstanbul Patrikhanesini de işin içine katarak yoğun bir propaganda faaliyetine girmiştir. Bu kapsamda Venizelos yurtdışında yaşayan Yunanlar için propaganda faaliyetleri yürütmek amacıyla bir komite oluşturmuştur.<sup>101</sup> Bu propaganda faaliyetleri kapsamında Paris Barış Konferansı’nı etkilemeye yönelik birçok dilekçe, mektup kaleme alınmış, gösteri ve toplantı düzenlenmiş ve bu yönde açıklamalar yapılmıştır.

Bunlara örnek teşkil edecek açıklamalardan bir tanesi *Mart 1919* tarihinde o dönem İstanbul’un yönetiminin Patrikhaneye verilmesi yönündeki istekleri olduğuna dair yanlış anlaşılmalara düzeltmek için İstanbul Rum Patrikhane’nin *Le Temps* gazetesine gönderdiği mektup zikredilebilir. Mektupta Patrikhane’nin ve tüm Yunanistan dışında yaşayan Yunanların İstanbul ve çevresini Yunanistan’a verilmesi yönünde taleplerinin olduğu belirtilmiştir.<sup>102</sup> Bu haberden dört gün sonra aynı gazetede çıkan “Küçük Asya Rumları” başlıklı haberde Küçük Asya Rumları delegelerinin İstanbul’daki Büyük Güçlerin Yüksek Komiserlerine Yunanistan ile birleşmek istediklerini belirten bir dilekçe vermişlerdir.<sup>103</sup>

Aynı şekilde bu tarihlerde Konferansı etkilemek amacıyla Yunan işleriyle uğraşan komisyon üyesi olan Day-Westerman’a birçok dilekçe ve mektup gönderilmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı Meclisinde İzmir Milletvekili ve İzmir Cemaatler Yüksek Konseyi üyesi olan Simon C. Simenoğlu, Paris Hukuk Fakültesinde Doktor ve İzmir Cemaatler Yüksek Konseyi Başkan Yardımcısı olan Seferiyadis, tüccar ve İzmir Cemaatler Yüksek Konseyi üyesi Alexandre G. Papadimitriou imzalı mektupta İzmir’in Yunanistan’a bağlanması talep edilmektedir. Mart ayında gönderilen bu mektup sanki İzmir’in işgali için zemin oluşturmak niteliğinde olduğu gözden kaçmamaktadır.<sup>104</sup>

İstanbul Rum Patrikhanesi de Venizelos’un bu propaganda faaliyetlerine katkı sunmak niyetinde olduğunu Paris Barış Konferansı Genel Sekreterliğine gönderilen yazılardan anlıyoruz. Şöyle ki İstanbul Rum Patrikliği Delegesi Pappa ve Patriklik Hukuk Danışmanı Nicodopoulo aracılığıyla gönderilen 3 Mart 1919 tarihli bir yazıda “...Büyük Güçlerin her milletin kendi kaderini belirleme hakkını onlara tanıdığı ve her bakımdan Türklerden üstün olan Rumların Türklerin

<sup>100</sup> “Discours de M. Venizelos”, *Le Temps*, 22 Haziran 1919, No: 21168.

<sup>101</sup> L’Archive Château de Vincennes (SHAT), carton n° 20 N 1083, doc n° :4, Bulletin Quotidien d’Information Politique, 30 Aralık 1921.

<sup>102</sup> “Le patriarcat oecumenique et le sort de Constantinople”, *Le Temps*, 15 Mart 1919, no: 21070.

<sup>103</sup> “Les Grecs d’Asie Mineure”, *Le Temps*, 19 Mart 1919, no: 21074.

<sup>104</sup> “İzmir Rum Cemaati temsilcilerinin Day-Westerman’a gönderdikleri tarihsiz mektup”, *BDIC*, Bureau d’Étude, États-Unis, Karton no: 39

*egemenliği altında bırakılmayacağını...*” altı çizilerek Bursa vilayetinde ve İstanbul'daki kiliselerde plebisit yapıldığı ve söz konusu Rumların bölgenin Yunanistan'a bağlanmasını talep ettiği yazılmaktaydı.<sup>105</sup>

Diğer yandan Marsilya'da ve Lyon'da yaşayan Anadolu göçmeni Rumlar da Day-Westerman'a mektup göndererek İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasını talep etmişlerdir.

Yine Paris Barış Konferansı devam ederken Yunanistan'a göç eden ve o tarihlerde göçmen olarak yaşayan Rumlar Atina ve Pire'de kalabalık bir miting düzenlemişlerdir. Yunanistan dışında yaşayan Rumların da temsilci gönderdiği bu mitingin sonunda bir bildiri imzalanmış ve Paris Barış Konferansı Genel Sekreterliğine gönderilmiştir. 30 Mart 1919 tarihli bu bildiri Yunanistan dışında yaşayan Rumların (Les Grecs irrédimées) Yunanistan'a bağlanmak istedikleri yazılmaktaydı.<sup>106</sup>

Bir ay sonra bu sefer İtalya'nın hakimiyetinde bulunan Kuzey Epir ve Rodos'dan Paris Barış Konferansına telgraflar gelmeye başlamıştır. Söz konusu telgraflarda buradaki halkın İtalya'nın zulmüne uğradığı ve halkın Yunanistan'ın hakimiyetine girmek istediğinin altı çiziliyordu.<sup>107</sup>

Küçük Asya Rumları temsilcileri ise İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine başvurup Konferans'ta Küçük Asya Rumlarının isteklerine karşı farklı görüşlerin olduğu haberlerine karşın kendilerinin Yunanistan ile birleşmek istediklerini belirtmiştir.<sup>108</sup>

Propaganda faaliyetlerinin her alanda, ustalıkla devam ettiğini farklı örneklerden anlayabilmekteyiz. *Le Temps* gazetesinin 6 Ağustos 1919 tarihli “Les musulmans et la Grèce” başlıklı haberinde Türkiye'de İttihatçıların kışkırtmasıyla Müslümanlar tarafından Rumlara yapılan saldırıları Sarışaban, Canala, ve Yunanistan Doğu Makedonya'sında bulunan müftülerin Yunanistan hükümetine bir telgraf çekerek kınadıklarını bildirdikleri yazılmaktaydı.<sup>109</sup> Bu haberle Yunanistan sınırları içerisinde yaşayan Müslümanların Yunan yönetimi ile uyum içerisinde oldukları vurgusu yapılırken, söz konusunu Müslüman cemaatinin Türklerin uygulamalarına da karşı çıktıkları zihinlere işlenmek istendiği görülmektedir.

Bu dönemde Yunan taleplerini desteklemeye, Batı kamuoyunda bu taleplere yönelik tereddütleri gidermeye yönelik çeşitli gazetelerde birçok haber ve köşe yazısı çıkmıştır. Bu haber ve yazıların içeriklerine bakıldığında Yunan talepleri konusunda kesin hükümler içerdiği ve doğrudan Yunan propagandasının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Christian Science Monitor gazetesinde Belçikalı akademisyen Comte de Suys'ın kaleme aldığı bir mektup yayımlanmıştır. Suys mektubunda katliam, zulüm ve sürgünlere rağmen Rum nüfusunun halen daha Anadolu topraklarında önemli bir sayıda olduğunu iddia ederek Trakya'nın ve İstanbul'un da mutlaka Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söylemiştir. Suys mektubunun sonunda Başkan Wilson'a hitaben “Rumların atalarının kutsal mirasını onlara geri verin” diyerek Yunan propagandasına katkı sunmuştur.<sup>110</sup>

## Sonuç

I. Dünya Savaşı'na girme konusunda Alman taraftarı olarak bilinen Yunan Kralı Konstantin ile mücadeleye girişen Venizelos İtilaf devletlerinin de desteği ile tekrar iktidarı ele geçirmesin-

<sup>105</sup> “Bursa Vilayetindeki Rumların Paris Sulh Konferansına Gönderdikleri 3 Mart 1919 tarihli yazı” *BDIC*, Bureau d'Étude, États-Unis, Karton no: 39.

<sup>106</sup> “Yurtdışında yaşayan Yunanların mektubu”, *BDIC*, Bureau d'Étude, États-Unis, Karton no: 39, 30 Mart 1919.

<sup>107</sup> “Carapanos'un 15 Nisan 1919 tarihli yazısı”; “Pâques Bayramında Rodos'da yaşanan olaylarla ilgili Yunan Delegationunun 29 Nisan 1919 tarihli yazısı”, *BDIC*, Bureau d'Étude, États-Unis, Karton no: 39.

<sup>108</sup> “Les Grecs d'Asie-Mineure”, *Le Temps*, 19 Mart 1919, no: 21074.

<sup>109</sup> “Les musulmans et la Grèce”, *Le Temps*, 6 Ağustos 1919, no: 21212.

<sup>110</sup> Uslu, 2012: 369.

den sonra Yunanistan'ı resmen 26 Haziran 1917'de İtilaf devletleri yanında savaşa dâhil etmiştir. Ancak Yunanların Savaşta gösterdiği yararlılıklar ve savaşın sonuna etki etmesindeki önemi bir kenara bırakılırsa savaşa girmekte yaşanan bu gecikme Yunan taleplerinin dikkate alınması açısından bir sorun teşkil etmekteydi. Bu açıdan Venizelos Yunanların her daim ter-cihini müttefik devletler lehinde kullandığını bu yüzden Yunan halkının seçimlerde kendisine oy verdiğini ve savaşın son dönemlerinde Makedonya cephesinde gösterdikleri başarının sa-vaşın neticesine etki ettiğini Batı kamuoyuna anlatması gerekmektedir.

Venizelos'un bir diğer ikna etmesi gereken alan, savaş sonrasında Bulgaristan'ın ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada Balkanlarda oluşturacağı boşluğu Yunanistan'ın doldurabile-ceği meselesi idi. Venizelos İngiltere başta olmak üzere bu bölgede oluşacak boşluğu genç nü-fusa sahip, dinamik ve Helen medeniyetinin mirasçısı modern Yunanistan'ın doldurabileceği konusunda Batı kamuoyunu ikna etmesi gerekmektedir.

Venizelos, Konferansta Batı Anadolu'da ve Balkanlar'da toprak iddialarını Wilson'un nüfus ço-ğunluğu prensibine uygun olarak dizayn etmişti. Amerikalı temsilciler ise Venizelos'un Konfe-rans'a sunmuş olduğu nüfus istatistiklerinin kaynağı noktasında ikna edilmeyi bekliyordu. Temsilciler ayrıca Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi durumunda Anadolu'nun diğer ka-lan kısmında ekonomik, coğrafi ve siyasi olarak ortaya çıkacak yeni durumun ne gibi sonuçları olacağını bilmediklerinden bu konuda da kendilerine mantıklı açıklamalar yapılması gerek-mekteydi.

Konferansta Venizelos'un karşısında bir de İtalyan muhalefeti söz konusuydu. İtalyanlar Yu-nanistan'ın talep ettiği bölgelerde bazı iddialarda bulunmakta ve Yunanistan'ın iddialarının temelsiz olduğu noktasında propaganda yürütmekteydiler. Bu iddiaları itibarsızlaştırmak ve Doğu Akdeniz'de İtalyanların bir alternatifi olabilecekleri konusunda Büyük Güçlerin ikna edil-mesi Venizelos'un en önemli ev ödevleri arasındaydı.

Venizelos bu propaganda faaliyetlerini sürdürürken bir denge politikası da takip etmesi gerek-mekteydi. Çünkü Venizelos İstanbul Rum Patrikhanesi ile işbirliği içerisinde Yunan emellerini gerçekleştirmek istiyordu. Ancak Rum Patrikhanesi Pontus hareketine destek verirken Venize-los, Ermenilere Trabzon'u sunarak hem onların Paris'te desteğini almak hem de Yunanistan'ın kontrol edemeyeceği bir bölge için İtilaf Devletleri nazarında çok yer talep eden bir devlet görüntüsü vermek istememekteydi. Bu propaganda faaliyetlerinde İstanbul Rum Patrikhanesi, Pontus Rumları ve Ermeniler arasında bir denge kurması Venizelos'un bir başarısı olarak kay-dedilebilir.

Yunan propagandası her ne kadar 1919 yılının ilk ayında toplanan Paris Barış Konferansı'ndan önce bir hazırlık dönemi geçirdiyse de asıl propaganda faaliyetleri Konferansın devam ettiği süreçte yaşanmıştır. Venizelos bu dönemde öne sürdüğü iddiaların haklılığı konusunda Batı kamuoyunu ikna etmek için Fransız basınını iyi bir araç olarak kullanmıştır. Bu dönemde Fran-sız basınında Yunan talepleri yoğun bir şekilde haber yapılmış ve Yunanistan üzerine uzman kişilerce bu talepler yorumlanmıştır. Yine Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği dönemde Yunan propagandasının bir tezahürü olarak birçok kitap, broşür ve konferans metni Fransızca ve İngilizce yayımlanmıştır. Venizelos ve ekibi yine kamuoyu oluşturmaya yönelik toplantı ve sergiler organize etmiş veya organize edilen bu faaliyetlere Venizelos'un katılmasını sağlamış-lardır. Bu dönemde ayrıca kamuoyunda tanınan kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Venizelos'un propaganda faaliyetleri açısından bir diğer faaliyet ise Yunanistan dışında yaşa-yan Yunan diasporasının etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Venizelos, Konferansı etkilemeye yönelik yurtdışında mitingler düzenletmiş, Konferans'a veya İtilaf devletlerinin temsilcilerine Yunan taleplerini destekleyen diasporadan mektuplar ve dilekçeler gönderilmesini sağlamış-tır.

Venizelos'un propaganda yoluyla Batı kamuoyunu ikna etmekte başarılı olup olmadığını İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinde, İtalyanların Batı Anadolu toprakları konusunda Büyük Güçlerin Yunanların yanında yer almasında ve Yunanistan'ın çıkarlarına uygun hazırlanan Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından anlayabilmekteyiz. Venizelos hedeflerine ulaşmakta propagandanın gücünü kullanmış ve bunda başarılı olmuştur. Ancak bu tek başına yeterli olmamış, savaşın ülkesine getirdiği ağır yük, ülkesini İngiltere ve Fransa'nın iç işlerine müdahale etmesine müsaade etmesi ve sonrasında Kralcılar ve Venizelistler arasında yaşanan mücadele sonucu beklenenin aksine Venizelos 14 Kasım 1920'de yapılan seçimleri büyük bir farkla kaybetmiştir.

Venizelos'un Konferans sürecinde yürüttüğü propaganda faaliyetlerini anlamadan, Türk Millî Mücadelesinin dış siyasetini, Pontus hareketinin dönemlerini ve Ermenilerin Paris Barış Konferansı'ndaki tutumlarını anlamamız mümkün değildir. Bu dönemde ileriye sürülen iddiaların, Venizelos'un Avrupa'da bir kurtarıcı ve Yunanistan'ın Batı'nın Doğu'daki ileri karakolu olarak lanse edilmesinin Türk Millî Mücadelesindeki karşılığının ne olduğunu anlamak bu süreci daha sağlıklı bir şekilde yorumlamamıza yardımcı olacaktır. Kullanılan yeni belge ve bilgilerle çalışmamızın akademik açıdan bu alana katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

## KAYNAKÇA

### Arşivler

*Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC)*

*Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (AMAEF)*

*L'Archive Château de Vincennes (SHAT)*

### Gazeteler

*La Croix,*

*Le Figaro*

*Le Gaulois*

*L'Humanité*

*L'Ouest-Eclair*

*Le Temps*

### Kitap ve Makaleler

*A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library* (1926), California : Universty of Stranford

Aksoy, Volkan (2020), "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32, 633-660.

Armaoğlu, Fahir (2018), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Çelebi, Mevlüt (2002), *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Dalby, Andrew (2014), *Eleftherios Venizelos-1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, (çev. Dinçer Demirkent), Ankara: Akılçelen Kitapları,

Demirhan, Hasan (2019), "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, VII/2, 201-219.

Documents Diplomatiques Français, Armistices et Paix 1918-1920, I/27 Eylül 1918-17 Ocak 1919, Ed. Peter Lang, Ministère des Affaires étrangères et du Développement international, Paris, 2014.

Eser, Murat (2019), *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları

Frangoudis, G.S., (1925), *L'Hellénisme en lutte contre l'Orient et l'Occident: les traités de Sèvres et de Lausanne; appel aux nations libérales*, Atina.

Gibbons, Herbets Adams (1920), *Venizelos*, Cambridge: The Riverside Press.

Gotthard jaeschke (2011), *Kurutuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gürel, Şükrü Sina (1993), *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Kerofilas, Costas (1915), *Un Homme D'Etat, E. Venizelos Sa Vie-Son Œuvre*, Paris: Edition de l'Imprimerie de l'Est.

Kitsikis, Dimitri (1963), *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat.

Küçükler, Yüksel (2019), *Tarihî Arka Planıyla Pontus Meselesi ve Yabancı Basına Yansımaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

*La Fraternité arméno-grecque* (1919), Paris : publications de l'Union intellectuelle arménienne de Paris.

Macmillan, Margaret (2015), *Barış Yapanlar-Dünyayı Değiştiren 6 Ay- 1919 Paris Barış Konferansının Hikayesi*, (çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul: Alfa Yayınları.

Özgiray, Ahmet (1989), "Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar 1914-1919", *Atatürk Yolu Dergisi*, I, 549-561.

Özören, Aydın (2017), *Osmanlı'nın Son Döneminde Pontus Rumları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

\_\_\_\_\_ (2021), "Yunanların İzmir'i İşgalinin Fransız Basınında Yansımaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/33, 151-184.

Öztoprak, İzzet (2006), *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Sertoğlu, Mithat (1969), "Anadolumuz Hakkında Yunanlıların Düşünce ve Emelleri, 1919 yılında Galip Kemalî-Venizelos Mülâkatı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 19, 14-22.

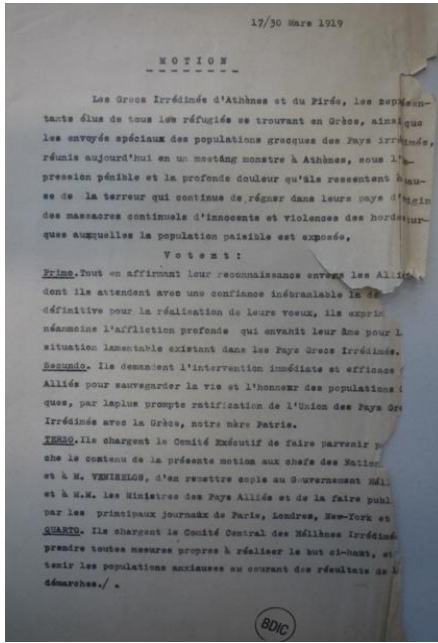
Smith, Michael Llewellyn (2002), *Yunan Düşü*, (çev. Halim İnal), Ankara: Ayraç Yayınları.

Uslu, Dilara, "Paris Barış Konferansı'ndaki Yunan İsteklerinin Batı Basınına Yansımaları", *History Studies*, 4, Haziran 2012, 361-371.

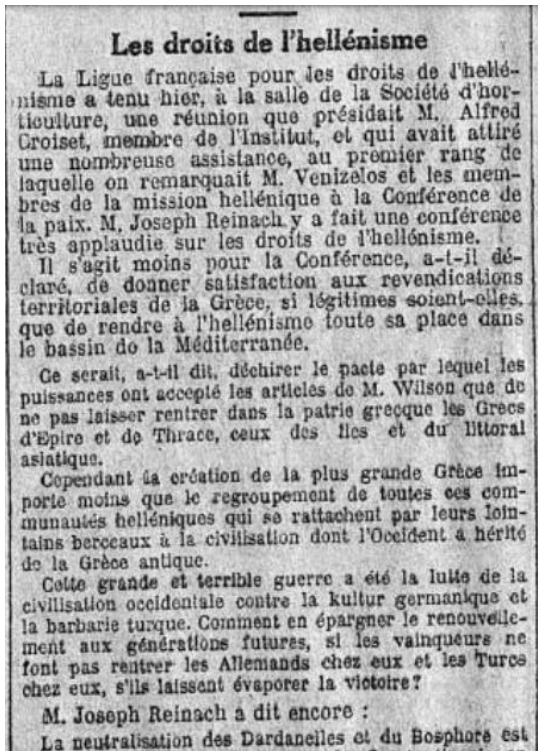


## Ekler

**Ek 1.** Yunanistan'a göç eden Rumların Atina ve Pire'de miting düzenledikten sonra Yunanistan dışında yaşayan Rumların (Les Grecs irrédimées) Paris Barış Konferansı Genel Sekreterliği'ne gönderdiği Yunanistan'a bağlanmak istediklerini belirten mektup. (BDIC, Bureau d'Étude, États-Unis, Karton no: 39, 30 Mart 1919).



**Ek 2.** "Les droits de l'hellénisme", *Le Temps*, 10 Şubat 1919, no: 21037.



**Ek 3.** "Les Relations Franco-Hellénique", *Le Temps*, 15 Mart 1919, no: 21070.








Eren, Mustafa, “Millî Mücadele’nin Bilinmeyen Kahramanlarından Biri Ordulu İmam’ın Hüsnu”,  
*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.379-386.  
DOI: 10.31765/karen.1013770

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Dr.,  
Ordu Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği  
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi,  
Ordu/TÜRKİYE  
✉ kutaymustafa@hotmail.com  
**ORCID** : 0000-0003-4153-2671

**Anahtar Kelimeler:** Şehit, İmam’ın  
Hüsnu, Millî Mücadele, Ordu, Haymana

**Keywords:** Martyr, Imam’s Hüsnu, National Struggle, Ordu, Haymana

## MİLLÎ MÜCADELE’NİN BİLİNMEYEN KAHRAMANLARINDAN BİRİ ORDULU İMAM’IN HÜSNÜ\*

Mustafa EREN\*\*

**Öz:** Kurtuluş Savaşı, Türk milleti için bir ölüm kalım mücadelesiydi. Tüm yokluklara ve imkânsızlıklara rağmen bu savaş millî bir ruhla kazanılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı, Türk milletinin millî mücadelesidir. Bu millî mücadelede kadın, erkek, genç, yaşlı demeden herkesin emeği vardır. Millî mücadelede binlerce şehit verilmiştir. Cepheye gidenlerin çoğu geri dönmemiş, bir haberleri gelmemiştir. Geride bekleyenler yıllarca onların döneceği günü beklemişlerdir. Bu beklentide geri dönenlerin gelmeyenlerle ilgili anlattıkları hep umut olmuştur. Geri dönmeyen şehitlerimizden biri de Ordulu İmam’ın Hüsnu’dür. İmam’ın Hüsnu’den de yıllarca haber alınamamış onunla beraber askere giden bir arkadaşının anlattıklarıyla yetinilmiştir. İmam’ın Hüsnu, Ordu ili Ulubey ilçesi Yukarıkızılın Köyü doğumludur. Hakkında anlatılanlara göre, 1921 yılında Sakarya Savaşı’nda, Haymana dolaylarında Yunanlılarla yapılan mücadelede, hayatının baharında toprağa düşmüştür. Mezarı belli değildir. Savaşa giderken beşikte bıraktığı kızı seksen üç yaşında bu dünyadan göçmüştür. Torunları ise Düzce ilinde yaşamaktadır. İmam’ın Hüsnu ile ilgili bilgiler onunla beraber askere gidip geri dönenlerin anlattıkları ile sınırlıdır.

Millî mücadelemizin ve tüm şehitlerimizin hayat hikâyeleri millî birlik ve beraberliğimiz için çok önemlidir. Bu çalışmada hayatı ve savaşta yaptıkları efsaneleşmiş olan İmam’ın Hüsnu araştırılmış hakkında anlatılanlar derlenmiş ve tarihî kayıtlarla örtüştürülmeye çalışılmıştır.

## ONE OF THE UNKNOWN HEROES OF THE NATIONAL STRUGGLE İMAM’S HUSNU FROM ORDU

**Abstract:** The War of Independence was a life and death struggle for the Turkish nation. Despite all the deprivations and impossibilities, this war was won with a national spirit and the Republic of Turkey was established. The War of Independence is the national struggle of the Turkish nation. In this national struggle, everyone, regardless of whether they are men, women, young or old, has a contribution. Thousands of martyrs were given in the national struggle. Most of those who went to the front did not return, they did not receive any news. Those who waited behind have waited for years for the day they would return. What those who returned in this expectation told about those who did not come has always been hope. One of our martyrs who did not return is Imam’s Hüsnu

**Geliş Tarihi / Received Date:** 23.10.2021

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 25.08.2022

from Ordu. For years, no news has been heard from Imam's Husnu, and what a friend of the Imam's friend, who went to the army with him, has told. Imam's Hüsnü was born in the village of Yukarıkızilen in the Ulubey district of Ordu. According to what is told about him, he fell to the ground in the prime of his life in the Battle of Sakarya in 1921, during the struggle with the Greeks around Haymana. His grave is unknown. His daughter, whom he left in the cradle while going to war, died at the age of eighty-three. His grand-

children live in Düzce. Information about Imam's Husni is limited to what those who went to the army with him and returned.

The life stories of our national struggle and all our martyrs are very important for our national unity and solidarity. In this study, Imam's Hüsnü, whose life and his actions in the war became legendary, was researched and the stories about him were compiled and tried to be matched with historical records.

## Giriş

Remzi Oğuz Arık “Coğrafyadan Vatana” adlı eserinde Türk tarihini bir denize benzeterek bu tarihin üzerinde olduğu toprakların ilk bakışta değersiz bir coğrafya olarak görüldüğünü, bu coğrafyaya ruh veren ve onun vatan olmasını sağlayanların atalarımızın atalarının nal izleri ve insanlarımızın hayat hikâyeleri olduğunu belirtir.<sup>1</sup> Bu açıdan bakıldığında her bir gazimizin ve şehidimizin hikâyesi bizim için çok değerlidir. Bu hikâyeler, gelecek nesillerin toplumsal kimliğinin oluşmasında etkilidir.

Millî mücadelemize Mustafa Kemal Atatürk'ün emrinde ruh veren birçok kahramanımız vardır. Antep'in kurtuluşuna vesile olan Şahin Bey, Maraş'ta düşmana ilk kurşunu atan Sütçü İmam, Aydın'ı düşmana dar eden Yörük Ali, Bursa ve yöresinde Kara Fatma ve daha niceleri... Bunların yanında adları ve kahramanlıkları halk arasında anlatılan ama tarihî kayıtlarda geçmeyen isimler de mevcuttur. Bu vatan için kan döken kahramanlarımızdan biri de Ordulu İmam'ın Hüsnü'dür.

### 1. Ordulu İmam'ın Hüsnü

İmam'ın Hüsnü, Ordu ili Ulubey İlçesi Yukarıkızilen Köyü'nde yaşamış, Millî Mücadele yıllarında şehit düşmüş, kahraman Türk askerlerimizden birisidir. Hayatı hakkındaki bilgiler köyde anlatılanlar ve birkaç yazılı belge ile sınırlıdır. Düzce iline göçen tek kızının torunlarına ait alt üst soy bilgisinden bazı kayıtlara ulaşılmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre İmam'ın Hüsnü 01.07.1897 yılında Ordu ili Ulubey ilçesi Yukarıkızilen Köyü'nde doğmuştur. Baba adı Mustafa ana adı Habibe'dir. Ölüm tarihi 15.10.1921 olarak kayıtlıdır (Resim 1).

HÜSNÜ	-	MUSTAFA	HABİBE	ORDU 01/07/1897	Ordu/ Ulubey / O YUKARIKIZ MAHALLESİ
ORDU 01/07/1897	Ordu/ Ulubey / Ordu/ YUKARIKIZILEN MAHALLESİ	36-3-3	Evli	Ölüm 15/10/1921	

**Res. 1.** İmam'ın Hüsnü'nün Nüfus Kaydı ile İlgili Bilgiler (Bu bilgi torunu Ahmet Kıyak'ın T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Alt Üst Soy Belgesi'nden alınmıştır.)

<sup>1</sup> Arık, 1989: 1, 17.

Bu kayıt, onun 24 yaşında öldüğünü göstermektedir. Kendisine İmam'ın Hüsnü denmesinin nedeni babası Mustafa'nın köyde imamlık yapmasından kaynaklanmaktadır. İmam'ın Hüsnü, Yukarıkızıl Köyü'nde yaşayan Halil Efendi Oğulları sülalesine mensuptur. Sülalenin dedesi olan Halil Efendi'nin 1700'lü yıllarda bu köye Niğde taraflarından gelerek yerleştiği anlatılmaktadır. Halil Efendi'den sonraki silsile Büyük Mehmet Efendi, Sadullah (Seyfi Hoca), Mustafa (İmam) ve Hüsnü olarak devam etmektedir. Hüsnü'nün Hasan isminde bir de ağabeyi vardır. Hasan, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve çavuş rütbesini almıştır. Köyde, Hasan Çavuş olarak bilinir. Hasan Çavuş'un Fadime isminde bir kızı olmuş o da Sakarya'ya göçmüştür. Torunları orada yaşamaktadır.

Çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili İmam'ın Hüsnü'yü tanıyanların anlattıklarıyla birtakım bilgilere ulaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yörenin erkeklerinin çoğu askerde iken bölgede kalan Ermeni eşkıyalarının köylülere yaptıkları zulümler o yıllarda genç bir delikanlı olan İmam'ın Hüsnü'nün gururuna dokunmaktadır. Köyü bu eşkıyalara karşı korumayı kendine vazife bilmiş ve onlarla mücadele etmiştir. Bu mücadelede başarılı olduğu ve eşkıyaların bu yöreye girişine engel olduğu anlatılmaktadır. İyi silah kullandığı ve cesur olduğu için yörede "Mermiyi adamın alnında sınavan Hüsnü" olarak da bilinir (bk. Resim: 2).<sup>2</sup>



**Res. 2.** İmam'ın Hüsnü'nün Ordu/Ulubey, Yukarıkızıl Köyü'nde yaşamış olduğu yer (Resim kendi kişisel arşivimizdedir.).

Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda yeni evlenmiştir ve eşinin adı Ünzile'dir. Habibe adını verdikleri bir kızları dünyaya gelir. Askerlik çağrılarını duyunca hemen millî orduya katılır ve köyden ayrılır. Bir daha da geri dönmez. Giderken beşikte iki aylıkken bıraktığı ve annesinin adını verdiği Habibe babasız büyür, köyden Muazzinoğullarından Dursun Kıyak ile evlenir ve eşi ile beraber Düzce iline göçerler. Habibe, babasıyla ilgili bir şey bilmez, onun şehit olduğu bilgisi dahi kendisine verilmemiştir. Babasıyla ilgili bildikleri köyden babasıyla askere giden ve geri dönenlerin anlattıklarıdır. Bu anlatılarda da babasının sonu meçhuldür. Kendisine babasının şehit olup olmadığının araştırılması ve maaşa bağlanması ile ilgili gelen teklifleri reddeder. Düzce'de yaşamını devam ettirir ve 2002 yılında 83 yaşında ölür. Çocukları ve torunları Düzce ilinde yaşamaktadırlar.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Mustafa Eren (Çavuş), Ordu/Ulubey-Yukarı Kızıl Köyü 1938, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 16.02.2020 Tarihli Mülakat; Ayşe Eren, Ordu/Ulubey-Yukarıkızıl Köyü 1950, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

<sup>3</sup> Ahmet Kıyak, Düzce/Bakacak 1975, Lise Mezunu, İş Makinası Operatörü, 21.02.2020 Tarihli Telefon Görüşmesi; Helim Kıyak, Düzce 1938, Ortaokul Mezunu, Çiftçi, 21.02.2020 Tarihli Telefon Görüşmesi; Ayşe Eren, Ordu/Ulubey-Yukarıkızıl Köyü 1950, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

## 2. İmam'ın Hüsnu'nün Millî Mücadele'ye Katılması

Yunanlıların 15 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgalinin ardından tüm yurttaki gibi Ordu'da da halk derin bir üzüntüye kapılır. Ordu Belediye Reisliğine vekâlet eden Hacı İzzet Bey tarafından İstanbul Hükümeti'ne bir telgraf çekilir. Telgrafta bu durumun kabul edilemeyeceği ve Ordular olarak can ve kanlarıyla mücadeleye hazır oldukları bildirilir.<sup>4</sup>

Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyetine bağlı olarak Ordu'da Nisan 1919 tarihinde Ordu Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti kurulmuştur.<sup>5</sup> Bu cemiyet millî mücadelenin önemi üzerine toplantılar yapmış ve yöre halkını bilinçlendirmiştir. Cemiyetlerden asker toplayıp göndermeleri istenir. Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de köy köy gezerek askerlik çağında olanları ve gönüllüleri belirler ve onları Ordu Askerlik Şubesi önünde bir araya toplar. 15. Fırka Kumandanlığı ve Ordu Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti arasındaki telgraf yazışmalarından Ordu'da yaklaşık 100 kişilik bir gönüllü kuvvetinin bulunduğu ve bunların Giresun'daki gönüllülerle beraber sevkinin emredildiği anlaşılmaktadır.<sup>6</sup>

Bu sevk ve yolculukla ilgili pek bilgi bulunmasa da Ayhan Yüksel, "*Giresun Tarihinden Sayfalar*" adlı eserinde Ümit Vapuru isimli bir vapurun 16 Nisan 1921 tarihinde Giresun'dan Batı Cephesi'ne gitmek üzere hareket ettiğini belirtmektedir. Vapurda Hüseyin Avni Bey komutasındaki 42. Alay vardır.<sup>7</sup> Giresunlulardan oluşan diğer bir birlik ise Topal Osman Ağa komutasındadır. TDV İslam Ansiklopedisi'nde Giresunlu Topal Osman Ağa'nın (1883-1923) Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu üzerine Giresun Gönüllü Taburu'nu kurduğu anlatılmaktadır. Bu tabur 47. Alay olarak bilinir ve taburun Askerlik Şubesi Başkanı Tirebolulu Hüseyin Avni Bey'in desteğiyle başta Giresun olmak üzere Tirebolu, Rize ve Ordu'dan toplanan gençlerden oluştuğu belirtilmektedir.<sup>8</sup> İmam'ın Hüsnu'nün de 42. veya 47. Alayların birinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bu bilgiler ışığında Giresun'dan gelen bir geminin limana yaklaşarak Ordulu askerleri de alıp yoluna devam ettiği Samsun'da gemiden inen kahraman askerlerin at arabalarıyla veya yürüyerek Ankara'ya vardıkları burada birliklerinin belirlendiği ve birliklerine katılmak için cepheye gönderildikleri söylenebilir. İmam'ın Hüsnu ve birçokları için bu son yolculuktur.

Sakarya Savaşı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana terk edilemez." emriyle Türk Ordusu'nun savunmadan taarruza geçtiği bir savaştır. Bu savaş aynı zamanda Türk ve İslâm dünyasının 1683'ten bu yana devam eden Batı karşısındaki geri çekilişine son vermiştir.<sup>9</sup> 42. ve 47. Alaylar, Yunanlılara karşı verdikleri mücadelelerle Sakarya Savaşı'nda Haymana yakınlarında destan yazmışlardır. 42. Alay Komutanı Tirebolulu Hüseyin Avni Bey, burada şehit düşmüştür.<sup>10</sup> Ordulu İmam'ın Hüsnu'nün de Haymana'da savaştığı ve burada yaralandığı askerden dönen arkadaşı tarafından yakınlarına defalarca anlatılmıştır.<sup>11</sup>

Haymana Muharebesi'nde 42. Alay, 4. Tümen'e bağlıdır ve 2. Grup'ta savaşmıştır. 2. Grup'un komutanı Albay Selahaddin Adil'dir. 47. Alay ise 1. Grup emrindedir. Her iki alay da Haymana'da Mangal Dağı ve Çaldağı denilen bölgelerde kahramanca savaşmışlardır.<sup>12</sup> Çaldağı, bölgeyi gören hâkim bir tepede olduğundan Yunan ordusu burayı ele geçirmek için çok çabalamış

<sup>4</sup> Çebi, 2005: 89.

<sup>5</sup> Çebi, 2005: 96.

<sup>6</sup> Dizman, vd., 2021: s. 54, 55.

<sup>7</sup> Yüksel, 2009: 24, 25.

<sup>8</sup> Beyoğlu, 2012: 243.

<sup>9</sup> Örenç, 2010, 137-138.

<sup>10</sup> Yüksel, 2009: 24, 25.

<sup>11</sup> Helim Kıyak, Düzce 1938, Ortaokul Mezunu, Çiftçi, 21.02.2020 Tarihli Telefon Görüşmesi; Ayşe Eren, Ordu/Ulubey-Yukarıkızılen Köyü 1950, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

<sup>12</sup> As, 2017: 140, 141.

hatta bir ara bu tepeye hâkim olmuştur.<sup>13</sup> Bu bölgeler düşmanın Ankara'ya girişinin engellenmesinde adeta birer kale görevi görmüşlerdir. Ankara'ya 100 km. kadar yaklaşan Yunanlılara karşı taarruz 10 Eylül sabahı başladı. Yaklaşık üç günlük bir taarruzun ardından Yunan ordusu Sakarya'nın batısına kadar geri çekildi.<sup>14</sup> Büyük kayıpların verildiği bu muharebede yaralandığı tahmin edilen Hüsnü, 5. Seyyar Hastanesinde yaklaşık iki ay tedavi görmüş ancak kurtarılamayarak şehadet belgesinde yazdığına göre 10. 11. 1921 tarihinde şehit düşmüştür (bk. Resim 3). Nüfus kaydına göre ise şehit olma tarihi 15.10.1921 tarihidir. Bu iki tarih arasındaki yaklaşık bir aylık farkın nereden kaynaklandığı bilinmemektedir.

Orgeneral Kâzım Özalp, Kurtuluş Savaşı ile ilgili anılarında düşman kuvvetlerinin Ankara'yı ele geçirmek için yaptığı saldırıları ve bu saldırıların nasıl kırıldığını anlatmaktadır. Bu anılarda Haymana'da verilen mücadele ve bu mücadelenin Kurtuluş Savaşı açısından önemi dile getirilmektedir. Sakarya Zaferi'nden önce düşman Polatlı'ya o derece yaklaşmıştır ki top sesleri Ankara'dan bile duyulmaktadır. Büyük kayıplar verilse de Haymana'da düşman bozguna uğratılmış, Ankara korunmuş ve ardından Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanmıştır.<sup>15</sup>

Haymana Ankara'ya olan yakınlığı ile Sakarya Savaşı'nın (22 Ağustos-13 Eylül 1921) en can alıcı noktasıdır. 5. Türk Süvari Ordusu'nun desteği ile kahraman askerlerimiz Haymana'da destan yazmışlardır (12 Eylül 1921). Aynı zamanda 10-13 Eylül tarihleri arasında bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği karşı taarruzla Yunan Ordusu geri püskürtülmüş ardından Büyük Taarruz ile Yunan ordusu İzmir'den denize dökülmüştür. Genel Kurmay Başkanlığının verilerine göre Sakarya Savaşı'nda 22 günlük sürede 6.000'e yakın şehit 19.000'e yakın yaralı ve 15.000'e yakın kayıp kaydedilmiştir.<sup>16</sup>

Sıtkı Çebi, Millî Mücadele'de Ordu ilinden 1097 şehit verildiğini belirtmektedir.<sup>17</sup> Ancak bunların yanında kayıtlara girmeyen birçok şehidimizin olduğu da aşikârdır. Sakarya Savaşı'nın ardından Ordu'da şehitlerimiz için Orta Cami ve Hükümet Camisi'nde mevlitler okunmuştur.<sup>18</sup>

### 3. İmam'ın Hüsnü'nün Şehit Olması ile İlgili Anlatılar

Araştırmalardan hareketle, Giresun Gönüllü Alayı (47. Alay) veya 42. Alay'da bulunduğu tahmin edilen İmam'ın Hüsnü'nün Haymana'da yiğitliği ve cesurluğu dillere destan olmuştur. Onunla birlikte askere gidenlerden Ulubey'in Çubuklu Köyü'nden Tirekō Mehmet (Tiryaki Oğlu Mehmet) yıllar sonra İmam'ın Hüsnü'yle ilgili bilgiler verir. İmam'ın Hüsnü'yle aynı siperde savaştıklarını, onun çok nişancı ve cesur biri olduğunu, komutanları tarafından da fark edilerek cepheye en ön safta savaştırıldığını anlatır. Tirekō Mehmet, onun bir mermiyle iki üç kişiyi vurduğuna şahit olduğunu da söyler. Arkadaşının anlatımıyla İmam'ın Hüsnü'nün son anları şöyle olmuştur:

“Haymana yakınlarında siperde düşmanı beklemektedirler. Düşman üzerlerine doğru saldırılmaktadır ve onlar da siperden ateş etmektedirler. Hüsnü, düşmana mermi atmaya dayanamıyorum diyerek ayağa kalkar ve ateş ederek koşmaya başlar. Elinde beşli tüfek denen bir silah vardır. Beşli tüfekle düşmanları yere indirmeye devam ederken gelen bir kurşun karnından girip sırtından çıkar. Yere düşen İmam'ın Hüsnü kan kaybetmektedir. Yerden iki tane boş mermi kovani alarak birini karnındaki yaraya diğerini de sırtına koyar. Kanamayı biraz da olsa durdurmuştur. Bu şekilde yine çarpışmaya devam eder. Arkadaşları onu sipere geri çekerler.

<sup>13</sup> Belen, 1983, 355.

<sup>14</sup> Belen, 1983, 357-359.

<sup>15</sup> Özalp, 1988: 198.; Bozgeyik, 2009, 239.

<sup>16</sup> Sakarya Meydan Muharebesi (2020)

<sup>17</sup> Çebi, 2005: 164.

<sup>18</sup> Çebi, 2005: 158.

Akşama doğru halsiz düşer ve kendisinden geçer. O gün Yunanlılar bozguna uğratılmıştır.” Bundan sonrasını arkadaşı da bilemez.<sup>19</sup>

Hüsnü'nün ailesi bu bilgilerle avunur ama anlatılanlarda onun şehit olup olmadığı belli değildir. Uzun yıllar Hüsnü'nün yolu gözlenir. O dönemde eşine, Hüsnü'nün Ankara'nın Haymana ilçesinde savaştığı sırada şehit olduğunu ve oraya baş ayak taşı dikilerek bir mezar yapıldığını da söyleyenler olmuştur. Şehit olma tarihine bakıldığında bu bilginin doğru olabileceği görülmektedir.



**Res. 1.** İmam'ın Hüsnü'nün Şehadet Bilgileri.<sup>20</sup>

Anlatılarda Sakarya Savaşı sırasında Haymana'da vurulup yaralandığı belirtilen ancak daha sonrası hakkında pek bilgi olmayan İmam'ın Hüsnü'nün şehit olma tarihi Haymana'da yapılan savaşın yaklaşık bir ay sonrasına denk gelmektedir. Nüfus kaydına göre şehit olma tarihi 15.10.1921'dir. Şehadet belgesindeki kayıtlara göre ise bu tarih 10.11.1921 olarak kayıtlıdır. Bu farkın nereden kaynaklandığı bilinmemektedir. Anlatılardan ve kayıtlardan hareketle Haymana'da yaralandığı ve yaklaşık bir ay sonra şehit düştüğü söylenebilir. Nüfus kaydı haricinde onun hakkında elimize ulaşan tek belge 2017 yılında Ordu Valiliği tarafından hazırlanan “*Ordulu Şehitlerimiz*” adlı kitaptaki bilgilerdir. Burada garp cephesinde savaştığı, rütbesinin er olduğu, 5. Seyyar Hastanesinde 10. 11. 1921 tarihinde şehit olduğu kayıtlıdır.<sup>21</sup>

### Sonuç

Bu millet için canını seve seve feda eden kahraman şehitlerimiz unutulmamalı ve anıları daima yaşatılmalıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında ardına bakmadan yola çıkan binlerce kahraman askerimiz yokluklar içerisinde mücadele ederek âdeta destan yazmıştır. Savaşta şehit olanlarla ilgili çoğu zaman sadece geri dönenlerden bilgi alınabilmektedir. Unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş, mezarı bilinmeyen Millî Mücadele şehitlerimizden biri de İmam'ın Hüsnü'dür. İmam'ın Hüsnü, Ordu ili Ulubey ilçesi Yukarıkızıl Köyü doğumludur. Giresun'dan kalkan bir

<sup>19</sup> Mehmet Eren, Ordu/Ulubey-Yukarıkızıl Köyü 1954, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat; Hüsamiddin Baki, Ordu/Ulubey-Yukarıkızıl Köyü 1960, Lise Mezunu, Emekli İmam, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

<sup>20</sup> Yıldırım, 2017: 148.

<sup>21</sup> Yıldırım, 2017: 148.



gemiyle cepheye gittiği tahmin edilmektedir. Sakarya Savaşı sırasında Haymana dolaylarında vurulup yaralandığı anlatılmaktadır. Haymana'da verilen mücadele Türk Kurtuluş Savaşı açısından bir ölüm kalım mücadelesi olarak değerlendirilmektedir. Sakarya Zaferi'nden önce düşman Polatlı'ya o derece yaklaşmıştır ki top sesleri Ankara'dan bile duyulmaktadır. Büyük kayıplar verilse de Haymana'da düşman bozguna uğratılmış, Ankara korunmuş ve ardından Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanmıştır.

Genel Kurmay Başkanlığının verilerine göre Sakarya Savaşı'nda 22 günlük sürede 6.000'e yakın şehit 19.000'e yakın yaralı ve 15.000'e yakın kayıp kaydedilmiştir. İmam'ın Hüsnü de bu şehitlerimizden birisidir. En kanlı çarpışmaların olduğu 10-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Haymana'da yaralandığı ve tedavi gördüğü 5. Seyyar Hastanesinde şehit olduğu bilinmektedir. Şehit olma tarihi, nüfus kaydında 15. 10. 1921, şehadet belgesinde 10. 11. 1921 olarak kayıtlıdır. Gençliğinde ve savaşta yaptıkları, köyünde dilden dile dolaşarak efsaneleşmiştir. Anlatılanlar yazılı kaynaklarla örtüşmektedir.

Türklerde vatan sevgisi ve bağımsızlık duygusu tarih boyunca etkili olmuş Türk milleti bu duygularla üç kıtaya hükmetmiştir. Bu duyguların gelecek nesillere aktarımında atalarımızın kahramanlık hikâyeleri önemli yer tutar. Böylece gelecek nesillerimiz ait oldukları toplumun değerlerini daha iyi anlayacaklardır. Bu değerler, birlik ve beraberliğin oluşmasında bir bağ görevi görmektedirler.

#### KAYNAKÇA

Arık, Remzi Oğuz (1989), *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul: MEB Basımevi.

As, Efdal (2017), "Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri". *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu V* (Yay. haz. Temuçin F. Ertan, Kadri Unat), Ankara: Ankara Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 135-161.

Belen, Fahri (1983), *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Beyoğlu, Süleyman (2012), "Topal Osman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 242-244.

Bozgeyik, Burhan (2009), *Kurtuluş Savaşı Nasıl Kazandı*, İstanbul: Cihan Yayınları.

Çebi, Sıtkı (2005), *Millî Mücadele'de Ordu*, Ordu: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Dizman, İbrahim-Pala, Hikmet-Şen, Selçuk (2021), *Belgeler ve Tanıklarıyla Kurtuluş Savaşı'nda Ordu ve Rüşumat Gemisi*, Ordu: Kotyora Yayınları.

Örenç, İlknur (2010), *Anadolu'nun Kurtuluş Destanı*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Özalp, Kâzım (1988), *Millî Mücadele (1919-1922)*,1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Topallı, Osman Fikret (2011), *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun* (haz. Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları.

Yıldırım, Hikmet (2017), *Ordulu Şehitlerimiz* (Yay. haz. Servet Güngör, Abdullah Özkan), Ordu: OBB Kültür Yayınları.

Yüksel, Ayhan (2009), *Giresun Tarihinden Sayfalar*, İstanbul: Giresun Valiliği Yayınları.

#### Sözlü Kaynaklar

Ahmet Kıyak, Düzce/Bakacak 1975, Lise Mezunu, İş Makinası Operatörü, 21.02.2020 Tarihli Görüşme.

Ayşe Eren, Ordu/Ulubey-Yukarı Kızılın Köyü 1950, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

Helim Kiyak, Düzce 1938, Ortaokul Mezunu, Çiftçi, 21.02.2020 Tarihli Görüşme.

Hüsamitdin Baki, Ordu/Ulubey-Yukarı Kızılın Köyü 1960, Lise Mezunu, Emekli İmam, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

Mehmet Eren, Ordu/Ulubey-Yukarı Kızılın Köyü 1954, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 15.02.2020 Tarihli Mülakat.

Mustafa Eren (Çavuş), Ordu/Ulubey-Yukarı Kızılın Köyü 1938, İlkokul Mezunu, Çiftçi, 16.02.2020 Tarihli Mülakat.

### **İnternet Kaynakları**

Sakarya Meydan Muharebesi (2020), [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sakarya\\_Meydan\\_Muharebesi](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sakarya_Meydan_Muharebesi), (Erişim Tarihi: 17.02.2020)



Elyiğit, Gamze, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Giresun Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.387-401.  
DOI: 10.31765/karen.1114917

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / *Research Article*

\*\*  Doktora Öğrencisi,  
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal  
Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,  
Van/TÜRKİYE  
 gamzeelyigitt@gmail.com

**ORCID** : 0000-0002-2232-7157

**Anahtar Kelimeler:** Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1930 Belediye Seçimleri, Karadeniz Bölgesi, Giresun

**Keywords:** Free Republican Party, 1930 Municipal Elections, Black Sea Region, Giresun

## SERBEST CUMHURİYET FIRKASI GİRESUN TEŞKİLATLANMASI VE 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ\*

Gamze ELYİĞİT\*\*

**Öz:** Bu çalışma 12 Ağustos 1930 tarihinde Ali Fethi Bey'in (Okyar) girişimleriyle açılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Giresun Vilayeti'nin teşkilatlanmasını, 1930 yılı belediye seçimi ile kapatılma sürecini ele almaktadır. Bilindiği üzere 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz ülkemizde de etkisi oldukça şiddetli olmuştu. Ekonomik krizin ülkemizde ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal sorunlar giderek artmış ve bu da tepkilere yol açmıştı. Bu durum SCF'nin kıyı kesimlerinde etkili olmasını sağlamış ve iktidar fırkasının yanlış yönetimini eleştiren çoğu muhalif kesim SCF'yi desteklemesine neden olmuştur. SCF Giresun Vilayet teşkilatlanması özellikle dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. CHF'nin oluşturduğu istihbarat raporları Giresun'da SCF teşkilatlanmasının irticai faaliyeti bulunan kişilerin ve komünizmin burada yoğun bir şekilde olduğunu ifade ederek kapatılmasına neden olmuştur. Ele aldığımız bu çalışmada hedefimiz SCF teşkilatlanmasının Karadeniz Bölgesinde gösterdiği hareketliliğin sosyo-ekonomik ve toplumsal yapısını inceleyerek aktarmaktır.

## ORGANIZATION OF THE FREE REPUBLIC SECTION GİRESUN AND THE 1930 MUNICIPAL ELECTIONS

**Abstract:** This study deals with the organization of Giresun Province of the Free Republican Party (SCF), which was opened on 12 August 1930 with the initiatives of Ali Fethi Bey (Okyar), and the process of its closure with the 1930 municipal election. As it is known, the economic crisis that affected the whole world in 1929 had a severe impact on our country as well. The economic and social problems caused by the economic crisis in our country gradually increased and this led to reactions. This situation enabled the SCF to be effective in the coastal areas and caused many opposition groups to support the SCF, which criticized the mismanagement of the ruling party. The SCF Giresun Provincial organization was subjected to harsh criticism, especially by the Republican People's Party (CHF), the ruling party of the time. The intelligence reports produced by the CHF caused the SCF organization in Giresun to be closed down by stating that there are people with reactionary activities and communism there intensely. In this study, our aim is to analyze and convey the socio-economic and social structure of the mobility of the SCF organization in the Black Sea Region.

**Geliş Tarihi / Received Date:** 10.05.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.08.2022

## Giriş

Türk siyasi tarihinde halkın I. Meşrutiyet ile yönetime katılmasının ardından ilk kez demokratikleşme adımları atılmıştı. Bu dönemden sonra birçok siyasi fırka kurulmuş ise de Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) her noktadan tartışmaların hedefinde tutularak etkisini günümüze kadar taşımıştır. Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesinin ardından ilk muhalefet fırkası olarak karşımıza çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) Gazi Mustafa Kemal'in isteksizliğine rağmen kurulmuştu. İktidar fırkasına muhalif olanların bu fırkaya yakınlık göstermesi CHF'yi harekete geçirmiş ve ardından Şeyh Sait isyanının ortaya çıkmasıyla kısa ömürlü olmuştur.<sup>1</sup> Bunun üzerine ülkemizde uzun bir süre siyasi bir teşkilatlanma kurulmadı. 1929 tarihine gelindiğinde ise ekonomik buhranın ülkemizde bıraktığı kötü tesir üzerine birtakım arayışlara giren Gazi Mustafa Kemal bunun çözümünü hükümetin denetlenmesi ve bu kriz karşısında çözüm bulabilmesi için Türkiye'nin ikinci muhalefet fırkası olan SCF'nin kurulmasını sağlamıştır. 1930 yılına gelinceye kadar ise Türkiye'de birçok devrim hayata geçirilerek uygulanmaya çalışıldı.

1930 yılını genel itibarıyla ele alıp değerlendirmek gerekirse siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu yorumlamak için tarımsal faaliyetlerini, sanayi ve demiryolu politikalarını da irdeleyerek incelemek gerekir.<sup>2</sup> Öyle ki muhalefet kavramı tam da geniş halk kitlesi arasında hem toplumsal hem de düşünsel bir farkın olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştı. Gazi Mustafa Kemal'in 1930'da ülkedeki huzursuzluğa ve bu farklılığa çözüm olarak çareyi sadık bir muhalefetin açılmasıyla mümkün olacağına inanmıştır.<sup>3</sup> Yabancı basında bu durum Gazi Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'nın uyguladığı politikaları tam anlamıyla tüm yönleriyle eksikliklerini eleştirecek bir muhalefet fırkasını istemesinden kaynaklandığını dile getirmekteydi.<sup>4</sup> Bu oluşum ise TpCF'nin tam tersine Gazi Mustafa Kemal'in isteği ile kurulmuştu.<sup>5</sup> İlk başlarda tereddüt ile yaklaşan Fethi Bey, hükümetin fırkaya karşı hoşgörülü olması ve Hükümet tarafınca hiçbir baskıya maruz bırakılmayacağına dair Gazi Mustafa Kemal'den güvence istedi. Buna karşılık ülkenin rejimine zarar gelmediği sürece güvence de hiçbir sorun olmayacağı cevabını almışsa da Fethi Bey'in daha somut bir güvence istemesi üzerine ikili arasında fırkanın kurulması için karşılıklı anlaşarak mektuplar yazılıp bunu da basına vermeye karar verdiler.<sup>6</sup>

Ali Fethi Bey (Okyar), Gazi Mustafa Kemal'den onay almasının ardından<sup>7</sup> resmi olarak 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kuruldu.<sup>8</sup>

SCF muhalefet rolüyle ortaya koyduğu eleştiriler özellikle demiryolu siyasetinin halka aşırı derece vergi yoluyla mal olunması, tekellerden alınan vergilerin hafifleterek halkı rahatlatılacağı, kadınlara önemli hakların verilmesi, Türk parasının değerinin düşürülmesi gibi vaatlerin verilmesi İsmet Paşa'nın başından bulduğu iktidar fırkasını harekete geçirmiştir.<sup>9</sup>

Ekonomik buhranın ülkemizde ki şiddetli etkisini de ele aldığımızda SCF kendisinde iktidar fırkasını eleştirme hakkı buluyordu. Öyle ki ekonomik buhran en fazla tarımsal alanda faaliyet gösteren bölgelerde demiryolu ağının geçtiği yerler ile liman bağlantısı olan bölgeler arasında daha fazla görüldü. Şevket Süreyya'nın tanımına göre bu buhran "uyanık" bölgeler olarak adlandırdığı Karadeniz, Ege, Akdeniz'de etkisini gösterdi.<sup>10</sup>

<sup>1</sup> Turan,2005: 30-135.

<sup>2</sup> Tunçay, 1981: 274.

<sup>3</sup> Pınar, 2015, s.279.

<sup>4</sup> The Times, 14 August 1930.

<sup>5</sup> Teziç, 1976: 2.

<sup>6</sup> Pınar, 2016: 155. SCF ile ilgili detaylı çalışma için bkz. Pınar,2015: Pınar, 2017.

<sup>7</sup> Vakıf, 13 Ağustos 1930.

<sup>8</sup> Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1930.

<sup>9</sup> CA, IV-9, D 57, F 3-150.

<sup>10</sup> Aydemir, 1999: 364.

Ekonomik buhranın ülke genelinde bıraktığı yıkıcı etkisini Giresun örneğinde ele aldığımızda, Tarımsal faaliyetlerin kuraklık ve buhrana bağlı olarak düşmesi çiftçiyi çaresiz bir şekilde Ziraat Bankası'ndan kredi çekmelerine mecbur bırakılmıştı. Fakat çiftçinin bu krediyi bankaya ödeme yapamadığı için faiziyle ödeyecek olması köylüyü içinden çıkılmaz bir hale sürüklenmesine neden olmuştu.<sup>11</sup> Köylülerin bu denli zorlandığını gören hükümet, bu buhran krizinin etkilerini köylülerin üzerinden azda olsa kaldırmak için çözüm olarak Ziraat Bankası'yla anlaşarak kooperatifler açma yoluna gitti. Bu kooperatifler en çok tarım piyasasının sürekli olduğu Giresun'da açılarak faaliyetlerine başladı.<sup>12</sup>

### 1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşkilatlanması Öncesi Giresun ve Toplumsal Tabanın Şekillenmesi

1920 tarihinde Meclis Başkanı olan Gazi Mustafa Kemal, Meclise Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarının birleşerek Giresun adında bir sancak kurulması önerisinde bulundu. Fakat bu durum asayiş bu bölgede sağlamanın zor olacağından hem de hükümete yükleyeceği düşünüldüğü ekonomik şartlardan dolayı kabul edilmesi uygun görülmedi. Uzun süren meclis tartışmalarının ardından varılan kararda 1925 tarihinde Giresun, Tirebolu ve Görele kazalarının birleşmesiyle Giresun sancak yerine şehir statüsüne getirildi.<sup>13</sup> Giresun vilayeti verimli toprakları nedeniyle mübadillerin gelip buraya yerleşmesinden dolayı hem ekonomik hem de toplumsal olarak sıkıntılar yaşamış olan vilayetlerden biridir. Bu bölgeye yerleştirilecek olan mübadiller ilkin Samsun Limanı yoluyla Giresun'a getirildi. 25 Ağustos 1924 tarihine kadar bu bölgelerden Samsun Limanı'na gelen 59 bin mübadilin 748'i Giresun'a sevk edilmişti.<sup>14</sup> Samsun, Drama, Kavala ve Selanik çevresinden gelen göçmenlerin çoğu Giresun ve Şebinkarahisar'a yerleştirilmiş ayrıca bu mübadillere iskân etmeleri için de tarla ve evler verilmişti.<sup>15</sup> Buraya gelen toplamda 832 mübadilin 214'üne ev, 39'una dükkân, 938'ine tarla, 6118 kişiye ise bahçe verildi.<sup>16</sup>

Mübadelelerin buraya gelip yerleşmesi her ne kadar nüfusu attırıp şehrin gelişimine katkı sağlanacağı düşünülse de bu etki etrafındaki liman şehirlerinin varlığından dolayı istenilen beklentiyi verememekteydi. Öyle ki 1927 yılı nüfus sayımı verilene baktığımızda Giresun'da mevcut nüfus 165,033'tür.<sup>17</sup> Dağlık ve engebeli bir coğrafi yapısına sahip olmasına karşın nüfusa oranla bu bölgede ziraatla uğraşan kişi sayısı 49.70'tir.<sup>18</sup> Bulunduğu konum itibarıyla ziraat ile uğraşanların sayısı oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Bu bölgede yetiştirilen ve ekonomik olarak da ele alındığında Giresun'un ekonomisine en fazla katkı sağlayan tarım ürünü bölgenin iklim şartlarına bağlı olarak yetiştirilen fındıktır. Bu dönemde Giresun ekonomisinin kaderinin her ne kadar fındığa bağlı bırakılmamak maksadıyla iktidar, halkı mandalina, portakal, limon gibi çeşitli tarım ürünlerine yönlendirmeler yapmışsa da fındığın kente sağladığı gelir diğer tarım ürünlerinin çok ilerisindedir. Fakat Giresun'da ekonomik açıdan bu kadar önemli olan fındık yetiştiriciliği için bölgede fındık numune fidanlığının bulunmaması bölgenin kalkınmasını oldukça kötü etkilemektedir. Öyle ki bu dönemde fındık üretiminin düşmesinin nedenini halk fındığın ekildiği ilk an itibarıyla elverişsiz bir ortamda yetirilmesi ve gerekli bakımlarının verilmemesine bağlamaktadır. Halkın bu durumdan muzdarip olduğu dönemin yerel gazetelerinde ayrıca ele alınmıştır. Sağlıksız fidanlardan verim alınmadığı için köylünün, mısır ve sebze bahçeleriyle yazı geçirseler de kışa çare bulamadıkları, fındıklara bakım verildiği takdirde bu mağduriyetlerinin giderileceğine ayrıca değinilmiş buna karşın ise uzmanların denetimi altında bir fındık laboratuvarı kurulmasıyla daha

<sup>11</sup> Zarakolu, 1982: 91.

<sup>12</sup> Emrence, 2006: 59.

<sup>13</sup> Şaşmaz, 2014: 13.

<sup>14</sup> İpek, 2000: 77.

<sup>15</sup> Bayraktar, 2018: 610-631.

<sup>16</sup> BCA. 30.10/124.885.4-5.

<sup>17</sup> Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 11.

<sup>18</sup> Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 20.

sağlıklı fidan yetiştirilerek daha fazla verim alınmasının önünün açılması istenmiştir.<sup>19</sup> İklim koşullarına bağlı olarak Giresun'da kış sezonu için en ideal tarım ürünü olan fındığın köylünün maddi olarak rahat etmesi adına hükümet bazı girişimlerde bulundu. Bu girişimlerden biride hükümetin aldığı kararla fındık fidanının yabancılarla ihracatını yasaklaması çiftçiyi rahatlatmak adına önemli bir adım olmuştur.<sup>20</sup>

Öte yandan tüm ülkeyi baştan sona saran 1929 ekonomik krizin etkileri Giresun'da da fazlasıyla hissedildi. 1929 ekonomik krizin yanı sıra Giresun'da meydana gelen doğal afetlerde çiftçiyi zorlayan etkenler arasındadır. Afetten dolayı pirinç tarlalarının zarara uğraması, hayvanların telef olması ve fındıkta hastalıkların baş göstermesi özellikle çiftçi ve köy halkı için yıkıcı bir etki yaratmıştı.<sup>21</sup> Bu etkiden az da olsa kurtulmak adına Giresun muhtarlarının ve köylülerinde isteği doğrultusunda Ziraat Bankası Umum Müdürlüğüne başvuruda bulundular. Muhtar ve köylünün hükümetten isteği bölgede ziraat bölgelerinin faaliyete açılması ve ekebilecek tohumların bulundurulması en öncelikli istekleriydi.<sup>22</sup> Bunun yanında tüccarlarda bu krizden en fazla etkilenen kesim oldu. Bölgenin yerel gazetesi olan Yeşilgireson'da Giresun'daki köylünün hali o kötü bir vaziyettedir ki eskiden tüccarlar köylünün yardımına koştuğunu şimdi ise bunun mümkün olmadığı bu sebeple köylü kadınların yoksulluktan mısır parası için dilendiği yazmaktaydı. Tüccarlar da bu krizden çok fazla etkilendiği için köylüye yardım edemiyordu.<sup>23</sup> Çiftçiler bu yıkıcı etkiyi azaltmak amacıyla bu sefer Ziraat Bankası'ndan kredi alma yoluna girdiler. Fakat çiftçi aldığı bu kredileri ödeyemediği takdirde Ziraat Bankası borcunu alabilmek adına kredi kesintisine ve faiz uygulamasına başvurarak köylüyü çıkılmaz bir borç batağına sürüklemişti.<sup>24</sup> Tüccarlarında kendileri gibi perişan olduğunu gören köylü bu sefer en olmayacak kişiler olan tefecilere muhtaç olmak zorunda kalyordu.<sup>25</sup>

Giresun'a yapılan teftiş raporlarında bölgede İş Bankası ve Ziraat Bankası'ndan alınan bilgilerle göre bu bölgedeki 16 bin çiftçinin 15 bini bankalara borcu olduğu gibi bu borçların tahmini miktarı ise 4 milyon lira civarındadır. Çiftçilerin bu borç miktarının içinde 600 bin lirasını İş Bankası ve Ziraat Bankasına borçludur. Tefeciler köylünün bu aciz durumundan yararlanarak köylüye dağıttığı para miktarı ise 350 ile 400 bin lira arasındadır. Çiftçiler bu parayı uzun bir süre ödeyemediği vakit bu miktar faiziyle birlikte 3.500.000 liralık bir borç olarak geri dönmekteydi.<sup>26</sup>

Hükümet, 1929 ekonomik krizin tüm ülke üzerindeki bu kötü etkiyi kaldırmak ve köylüyü az da olsa rahatlatmak adına çözüm olarak Ziraat Bankası'yla anlaşarak bazı şehirlerde kooperatifler açma yoluna gitti. Kooperatiflerin açıldığı şehirlerden biri ise Giresun'dur. Bu bölgede açılacak olan fındık kooperatifi bölgenin istihdam potansiyelini arttıracak aynı zamanda fındık üretiminin yaygınlaşmasını sağlanması planlanmıştı.<sup>27</sup> Hükümetin özellikle Giresun'da yaptığı girişimlerden biride köylüyü tefecilerin elinden kurtarmak amacıyla borçların ertelenmesini sağlamak olmuştu. Bu sebeple hükümet Giresun'daki köylünün borçlarını ödemekte zorlandığını bu nedenle İcra ve İflas Kanununun 308. maddesini uygulayarak Karadeniz'de meydana gelen doğal afetlerin etkisini azaltmak adına Giresun çiftçilerinin borçlarının ertelenmesini 18 Aralık 1929 yılında resmen kabul ederek yürürlüğe koymuştur.<sup>28</sup>

Hükümetin tüm çabalarına rağmen Giresun'da meydana gelen kötü olayların ardından fındık üretimini arttırmak ve hastalıktan korumak bir işe yaramamıştı. Hükümet bu bölgede sadece

<sup>19</sup> Yeşilgireson, 12 Eylül 1929.

<sup>20</sup> BCA. 030.18.1/027.82.2.

<sup>21</sup> BCA. 30.10/117.818.29.

<sup>22</sup> Yeşilgireson, 21 Mart 1929.

<sup>23</sup> Yeşilgireson, 2 Mayıs 1929.

<sup>24</sup> Zarakolu,1982: 91.

<sup>25</sup> Yeşilgireson, 16 Mayıs 1929.

<sup>26</sup> BCA. 490.1/655.182.1-126.

<sup>27</sup> Emrence, 2006: 59.

<sup>28</sup> BCA. 030.181.2/7-62-6. Karar için ekler kısmına bakınız.

fındık yetiştirmenin olası bir krizde şehirde yarattığı kötü etkilerini halka anlatarak bilinçlendirmek adına ve başka farklı tarım ürünlerinin de Giresun'da yapılabileceği hakkında muhtarlıklara bilgilendirme beyannamesi gönderilmiştir. Bu beyannamede memlekette sadece bir ürünün yetiştirilmesi ve sadece buna umut bağlayarak köylünün geçimini sağlayacağı düşüncesinden vazgeçilmesi gerektiğini bununla beraber her mevsimde çiftçi farklı ürünleri ekmeye mecbur kılınacağı yazmaktaydı. Bunun yanında köy muhtarları çiftçiyi destekleyecek ve kimin ne kadar ziraat yaptığını merkeze haber verecekti. Aksi takdirde muhtarlarının sözünü dinlemeyen ve bu beyannamede geçenlere kulak asmayan çiftçilere ceza verileceği yazmaktaydı. Ayrıca gazetede patates, fıstık, buğday, arpa gibi tarım ürünlerinin ne zaman ekileceği hakkında da bilgiler vermekteydi. Böylelikle diğer tarım ürünlerin de Giresun'da ekilmesinin önünü açarak tek mahsul ürün vermekten kaçınılmaya çalışılmıştı.<sup>29</sup> Bu sebeple nahiyeler Giresun Vilayetinin kaderini sadece fındığa bırakmamak adına fındık yerine köylünün her dönemde gelir kazanması adına mısır, patates ekilmesinin, fındığın ise müsait olan yerlerde yetiştirmenin önünü açma girişimlerde bulunmuştur. Fakat çiftçi veresiye olarak mısır tohumu alacak durumu olmadığından bu girişimde istenilen etkiyi veremedi. Giresun'da durumun bu denli kötü olduğu dönemin gazetesinde ele alınmış hatta bazı vatandaşların sefaletten öldüğü iddia edilmiştir.<sup>30</sup> Bu sıkıntılar 1930 yılında kadar devam ederken Hilali Ahmer Cemiyeti bu bölgedeki krizi yönetmek adına Giresun'da ki muhtaç ailelere 50.000 lira para ve bunun yanında da köylüye 470.000 kilo mısır, 13.500 kilo buğday gönderdi.<sup>31</sup> Giresun'da fındık alanında ise tüccarlar doğrudan olarak ürünleri alıcıya satamadıkları için fındığı en ucuz fiyatıyla satmak zorunda kalıyorlardı.<sup>32</sup> Yapılan tüm girişimler yine de Giresun'daki bu krizin aşılmasını fayda vermedi.

Halk hükümetin uyguladığı bu başarısız girişimlerden artık rahatsızlık duymaya başladı. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra bölgede baş gösteren Frengi hastalığı da Giresun'da yaygın bir hale gelmişti.<sup>33</sup> Halk hem bu kriz karşısında hem de bölgede hızla yayılan bu hastalıkla mücadele ederken mevcut iktidar fırkası olan CHF'nin bu bölgedeki faaliyetleri SCF'nin buradaki konumunu yükseltip halkı Giresun'da muhalif fırkaya yönlendirecekti. Giresun Vilayetinde CHF'nin buradaki sıkıntılara çare bulamadığı gibi kendi fırkası içerisinde birtakım sorunlarla ve iç karışıklık ile karşılaştığı görülmektedir. Giresun'da CHF'nin kendi yayınladığı raporlarda Giresun CHF teşkilatında görev alan kişilerin fırkayı yönetecek bir vasıfları olmadığı gibi fırka ve fırkacılığı anlayacak ve bunu yaşatacak kişilerin olmadığı yönündeydi. Öyle ki CHF Giresun teşkilatlanmasındaki fırkacılık kavramı sadece şahsi menfaatlere dayandığı ayrıca bilinmemektedir.<sup>34</sup>

CHF'nin kendi eksiklikleri görmesi açısından hazırlanmış olduğu teşkilatların yeniden düzenlenmesi ile alakalı raporda Giresun'da muhalefet fırkasının ortaya çıkmasının nedeni olarak şahsi husumetlerin ve karşılıklı gücenmelerden meydana çıktığı ayrıca fırkanın içerisinde genç ve okumuş kesiminin olmadığı bu nedenle çok az eğitimli kişilerin fırka teşkilatlanmasında olduğu belirtilmekteydi. Buna ek olarak fırka teşkilatlanmasındaki bazı kişilerin uyguladığı zorbalıklar nedeniyle halkın SCF'ye yönlendiğinden bahsedilmekteydi. CHF'nin kendisini Giresun'da temsil edeceğini düşündüğü ve kültür kalesi olarak adlandırdığı Türk Ocakları ise burada sadece ismen mevcut olup hiçbir faaliyet göstermemekteydi.<sup>35</sup> Giresun'da içki ve kumar olayları da son zamanlarda şiddetli bir şekilde artış göstermişti. Giresun halkı az da olsa kazandığını bu sefer içki, kumar masasında kaybetmekteydi. Bunun önüne geçmek için tedbirler

<sup>29</sup> Yeşilgireson, 5 Kânunuevvel 1929.

<sup>30</sup> Yeşilgireson, 5 Kânunuevvel 1929.

<sup>31</sup> BCA. 30.10/117.818.4.

<sup>32</sup> BCA. 490/724.477.1-85.

<sup>33</sup> BCA.490/724.477.1-81.

<sup>34</sup> Koçak, 2006: 391.

<sup>35</sup> BCA. 490/724.477.1-85.

sert tedbirler alınması gerekiyordu. Dönemin valisi olan Mehmet Rahmi (Gökçe) Bey, sağlık sorunları nedeniyle bu tedbirleri sağlamada yetersiz kalıyordu.<sup>36</sup>

Giresun halkı tüm bunlara karşı kendini tamamen sahipsiz hissetmekteydi. Yeşilgireson gazetesine baktığımızda Giresun halkının muhalif fırkayı tutmasından çok bu yıkık harap ve bakımsız olan memlekette işini iyi yapan, halk tarafından sevilmiş, köylüye zarar vermemiş, dünyada olup bitenden haberi olan, imar işlerinden iyi anlayan temiz ve ahlaklı bir kişinin belediye seçimlerinde Giresun'u temsil etmesi gerektiği yazılmaktaydı.<sup>37</sup>

1929 ekonomik krizin tüm dünyada etkisinin şiddetli bir şekilde devam ettiği bu yıllarda ele aldığımız Giresun şehrinin sosyo-ekonomik alandaki faaliyetleri dönemin izlenimini bizlere verirken aynı zamanda mevcut iktidar fırkasının bu buhran karşısındaki tavrını da bizlere ayrıca göstermektedir. Bu bağlamda ekonomik açıdan sancılı geçen bu dönemde özellikle kıyı kesimlerin bu buhran karşısında avantajları var ise de iktidar fırkasının bu bölgedeki pasifliği karşısında bir çözüm bulmak mümkün olmamıştır. İktidar fırkasının burada yetersiz oluşu özellikle tarım faaliyetlerimin kısıtlı olmasıyla beraber genel olarak bu bölgede tarım olanağının fındık üzerine kurulu olmasına karşın herhangi bir tedbir ve iyileştirilme yapılmaması CHF'ye karşı memnuniyetsizliği daha da şiddetlendirmiştir. Ekonomik sıkıntıların artmasıyla birlikte halk, başka bir deyişle umut kapısı olarak SCF'yi görmesi pek muhtemeldir. SCF'nin Giresun'da bu denli taraf bulmasının ve teşkilatlanmasının başlıca en temel nedeni budur.

## 2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Giresun Teşkilatlanması

Giresun'da SCF'nin kurulması tamda memleketin çok kötü zamanlar yaşadığı bir döneme denk gelmekteydi. Fethi Bey'in teşkilatlanma faaliyetleri ülke içerisinde yavaş yavaş devam ederken Giresun'da SCF teşkilatlanmasının açılması 26 Eylül 1930 tarihinde gerçekleşti.<sup>38</sup> Teşkilat açılışı gerçekleştikten hemen sonra SCF Giresun teşkilatını oluşturmak için görev aslen Erzurumlu olan Emekli Dedezâde Ziya Bey'e verildi.<sup>39</sup> Dedezâde Ziya Bey, Milli Mücadele döneminde Topal Osman çetesinde bölük komutanlığı yapmış, eski fikirlere bağlı biri olmasına karşın<sup>40</sup> fırkanın başına getirilerek teşkilatlanma faaliyetlerini yapması iktidar fırkasını harekete geçirmişse de halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.<sup>41</sup> SCF'nin ülke genelinde açılmasıyla birlikte Karadeniz bölgesinde Giresun teşkilatlanmasına halkın rağbeti oldukça fazlaydı. Öyle ki Giresun teşkilatı kurulduktan hemen sonra eski demiryolu memuru olan Kara Mustafa-<sup>42</sup> Avni Bey<sup>42</sup>, SCF teşkilatlanmasına üye oldu. Bunun yanında Millî Mücadele zamanında Topal Osman<sup>43</sup> tarafından istihdam edilen Kantarcı-<sup>44</sup> Doktor İbrahim Bey vardır.<sup>44</sup> Yine aralarında askerlikten emekli İsmail Beyzâde Faik Bey,<sup>45</sup> CHF teşkilatından görev almadığı ve CHF'ye küs olduğundan dolayı SCF'ye geçiş sağlayan Mezinzâde Abdültemel Bey<sup>46</sup> SCF Giresun

<sup>36</sup> BCA. 490/724.477.1-85.

<sup>37</sup> Yeşilgireson, 11 Eylül 1930.

<sup>38</sup> Cumhuriyet, 26 Eylül 1930.

<sup>39</sup> Emrence, 2006: 148.

<sup>40</sup> Koçak, 2006: 527.

<sup>41</sup> Cumhuriyet, 28 Eylül 1930.

<sup>42</sup> Samsun Demiryolu hattında memur iken kovulmuştur. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>43</sup> Topal Osman Atatürk'ün muhafızıydı. TBMM'nin birinci dönemin sonlarında Trabzon Milletvekili olan Ali Şükrü Bey cinayetinin suçlusu olarak aranırken, ortaya çıkan silahlı çatışma neticesinde öldürülmüştür. Koçak, 2006: 527.

<sup>44</sup> Kendi halinde menfi ruhlu bir adamdır. Araştırma komiserliği yapmıştır. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>45</sup> Elbesanlıdır. Giresun'da Jandarma teğmenliği yapmış yaşından dolayı emekliye ayrılmıştır. Hoşnutsuzdur. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>46</sup> Mustantik okulundan mezundur. Görev alamadığı için küskündür. BCA. 490.01/435.1804-33.



teşkilatlanmasında dikkat çeken isimlerdi. Bunun yanında CHF'nin istihbarat raporlarında komünist olduğu düşünülen Aptı Efendizâde Tahsin Bey,<sup>47</sup> yine CHF'de görev alamadığı için kükün olan Çulhazâde Mustafa Bey,<sup>48</sup> Sarı Alemdarzâde Şükrü Bey vardır.<sup>49</sup> Topal Osman sayesinde göreve gelen Kantarcızâde Doktor Hicabi Bey,<sup>50</sup> Müezzinzâde Hakkı Temel Bey<sup>51</sup> ve Rusya'da eğitim aldığı için Bolşevizm'den etkilendiği düşünülen Hacı Ahmetoğlu SCF Giresun teşkilatında yer alan diğer isimlerdir.<sup>52</sup>

CHF İstihbarat raporlarına bakıldığında Giresun Merkez SCF teşkilatında görev alan isimlerin bir kısmı daha önce CHF'de görev alamadığı için fırkaya kırgın ve kızgın olduklarından dolayı yeni fırka olan SCF'ye geçiş sağlayarak burada görev alan isimlerdir. Dikkate alındığında CHF'ye karşı bu kırgınlık bile SCF'nin Giresun'daki teşkilatlanmasını oluşturmasına ve burada güç kazanmasına neden olacak bir gelişmeydi. Yine raporlara baktığımızda Giresun SCF teşkilatında görev alan kişiler arasında komünistlik faaliyetlerini sürdürdüğünü ve Bolşevizm'den etkilendiklerini düşündükleri için gözetim altında olan kişilerin olduğu görülmektedir. Bu bile başlı başına SCF'nin kapatılmasında etkin bir olay olarak karşımıza çıkarak SCF'yi komünistlikle itham edilmesine neden olacaktır. Topal Osman tarafından istihdam edilmek üzere bir yerlere gelmiş kişilerin olduğu yine raporlarda ayrıca belirtilmektedir. Bu kişiler Topal Osman tarafından mevki sahibi olup sonrasında nüfuzunu kaybetmiş ve tekrardan bu nüfuzu kazanmak adına SCF'ye geçtiği görülmektedir. Üyelerin siyasi tabanına baktığımızda ise belli mesleklerde görev yapanların olmasına karşın daha önce etkili bir siyaset faaliyeti yürütenlerin olmadığı bilinmektedir. Mevcut siyasi geçmişi olanlar ise CHF'de görev alamadığı için geçtiği görünürdeki durumdu. Genel olarak bakıldığında CHF'nin Giresun teşkilatından bahsettiğimizde fırka içinde siyasetten çok çıkar amacı güdüldüğü belirtilmişti. Bu durum bile CHF'de etkili bir siyaset yapamayan kişilerin SCF'ye geçerek burada da önemli rol oynamadıkları aşikârdır.

SCF Giresun merkez teşkilatlanmasına nazaran Görele'de SCF'nin burada teşkilat açması daha istekli olmuştur. SCF Görele teşkilatlanmasını yapması için görev Avukat Mustafa Efendi'ye verildi. Hemen teşkilat faaliyetlerine başlayan Mustafa Efendi ilk önce kaymakamlığa müracaat etti. Fakat bakanlıktan henüz izin çıkmadığı için şube açılışına ilk başta tereddütle yaklaşıldı.<sup>53</sup> Daha sonra verilen izinle 11 Eylül 1930 tarihinde Fethi Bey'in de gönderdiği telgraf üzerine halkın büyük bir coşku ve kalabalığın katılımıyla Görele'de SCF'nin şube açılışı yapıldı.<sup>54</sup>

### 3. Giresun'da 1930 Belediye Seçimleri ve Propagandaları

14 Nisan 1930 tarihinde resmi olarak Belediye Seçimi Kanununun kabul edilmesinin ardından Türkiye'nin TıCF deneyiminden sonra Türk siyasi hayatında önemli bir role sahip olan SCF'nin 1930 yılında yapılacak olan belediye seçimlerine katılmak istemesi siyasi mecrada önemli bir etki bırakmıştı. Bu etki en çokta büyük şehirlerde ve liman kentlerinde etkisini göstermişti. Kurulduktan hemen sonra belediye seçimlerine katılma kararı almasının ardından Ahmet Ağa-oğlu'nun da tavsiyesiyle SCF, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde teşkilatlanma faaliyetlerine hız vermişti. Fethi Bey'in belediye seçimlerine katılmak istemesi en çokta CHF'lileri

<sup>47</sup>Komünistlik fikirleri olan biri olarak tanınmaktadır. Samsunludur. Polis gözetimi altındadır. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>48</sup>Ayyaş biridir. Giresun Mustantik görevindeyken istifa etmiştir. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>49</sup>Öğretmen iken istifa etmiştir. Menfi ruhlu bir adamdır. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>50</sup>Giresunludur. Millî Mücadele sırasında Topal Osman tarafından Giresun Sıhhiye Müdüriyet 'ligine getirilmiş ayrıca Topal Osman'ın yeğeni evlenmiştir. Uzun süre aynı görevde kalmadığı için hoşnutsuz ve kırgındır. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>51</sup>Müstantik okulundan mezundur. Giresun kütüğüne kayıtlıdır. Görev alamadığından dolayı keyifsiz, arabozucu ve ahlaksız bir karaktere sahiptir. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>52</sup>1926'da Giresun'a gelmiştir. Gazozculuk ve elektrik tesisatı ile uğraşmıştır. Bir öğretmeni Rusya'da Bolşevik okuluna gönderdiği için hareketleri ve davranışları takip altındadır. BCA. 490.01/435.1804-33.

<sup>53</sup>CA, A IV-9, D-57, F 3-163.

<sup>54</sup>Yeşilgiresun, 11 Eylül 1930.

tedirgin ettiği aşıkârdır. Öyle ki SCF'nin ekonomik buhranın şiddetli bir şekilde Türkiye'de etkisinin halk üzerinde büyük yaralar bıraktığı bir dönemde ortaya çıkması ve bu süreçte CHF'nin politikalarını ciddi bir şekilde eleştirilmesi SCF'nin göstermelik bir fırkadan daha fazla olduğunu göstermekteydi. Bu sebeple yaşanan tüm olaylar, fırkaların birbirini karşılıklı olarak suçlamaları 1930 belediye seçimlerini çok farklı bir boyutta ele almamızı sağlamıştır.

SCF'nin daha yeni kurulan bir fırka olmasına karşın ülke genelinde muazzam bir teşkilatlanma faaliyeti yürütmesi fırkanın seçimlerde de potansiyelini ortaya koymaktadır. Özellikle Karadeniz bölgesinde halkın büyük bir ilgi ile SCF teşkilatlanma faaliyetlerini tamamlanması halkın SCF'yi ne denli büyük coşku ve sevinçle karşıladığını da göstermektedir. Karadeniz Bölgesi bağlamında ele aldığımız Giresun'da açılan SCF teşkilatlanması kalabalık bir törenle coşku ve heyecanla açıldıktan sonra belediye seçimlerinde de hazırlıklarını çok titiz ve temkinli bir şekilde yürütmekteydi.<sup>55</sup> Seçim hazırlıkları 11 Eylül 1930 tarihinde başladı. İlk olarak mahallelerden gelen defterlerin kontrolü için on kişilik bir encümen heyeti oluşturuldu. Halkın seçime katılması için teşvik edici anonslar yapıldı. Giresun'un yerel gazetesi olan Yeşilgireson'da yapılacak olan seçim için "*Ey halk! Belediye seçimine ilgi göster seni hakiki surette temsil edecek olanları, iş görecekları seç ve oyunu ona göre ver*" şeklinde yazıları halkın oy vermesinin ne derece önemli olduğu vurgulanmaktaydı.<sup>56</sup>

Tüm bu hazırlıklar devam ederken Giresun'da CHF'lilerin adaylarını açıklamasını bekledikten sonra SCF'liler kendi adaylarını ilan ettiler.<sup>57</sup> Bunun yanı sıra Giresun merkez belediye seçim defterleri encümenler tarafından incelendikten sonra 22 Eylül 1930 tarihinde asılmış ve yapılan başvurular encümenler tarafından titizlikle takip edilmekteydi.<sup>58</sup> Giresun'un ilçeleri olan Tirebolu ve Görele'de seçim hazırlıkları belirli bir program dâhilinde yapılmaktaydı. Görele'de ilk olarak belediye seçimlerinde görevli olacak olan başkan belirlenmiş ardından kullanılan oyların toplanacağı tarih 27 Eylül 1930 olarak belirlenmişti. Tirebolu'da ise seçim defterleri hemen asılarak seçimlerin sakin ve olaysız bir şekilde geçilmesi için özen gösterileceği yönündeydi.<sup>59</sup>

Belediye seçimleri sırasında gerek Karadeniz'de gerekse Anadolu'nun diğer bölgelerinde SCF'nin iddiası haksız bir rekabet olduğu yönündeydi. Özellikle iktidar fırkasının devletin tüm olanakları kullanarak seçim faaliyetlerini yürütmesi bile muhalefet fırkası için başlı başına bir yenilgiydi. SCF'nin Karadeniz bölgesinde CHF'nin baskı ve propagandalarına hem teşkilatlanması hem de adaylarının olmaması nedeniyle maruz kalmamasına dikkate değer bir konu olsa da aynı durum Giresun için geçerli olmamıştır. Her ne kadar komşusu olan Zonguldak'ta SCF'lilere yönelik bir olay olmamış olsa da CHF'lilerin seçimleri kaybetme korkusu önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Giresun'da bu korku ve öfkeyi seçim sırasında yaşayan olaylar üzerinde görmek pek mümkündür. Giresun'da 1 Ekim 1930 tarihinde başlayan belediye seçimlerinde<sup>60</sup> birçok usulsüzlük ve zorbalığın yapıldığı iddia edilmekteydi. Bu iddialara göre Giresun'da büyük bir coşku ve sevinçle oy kullanmaya gelen halkın bu girişimleri engellenmişti. İktidar yanlısı olan Cumhuriyet gazetesinde bu iddia "*SCF'ye yakın bir gazetesin iddiasına göre güya Giresun'da halkın SCF'ye oy verilmesi engellenmiştir*" şeklindeki haberi iddiaları bir yalan üzerinden değerlendirdiklerini göstermektedir.<sup>61</sup> Fakat Fethi Bey'e gönderilen bir telgrafta bu iddiaların doğru olduğu hatta Giresun'da halkın SCF'ye akın akın bir şekilde oy verdiği gören

<sup>55</sup> Cumhuriyet, 1 Teşrinievvel 1930.

<sup>56</sup> Yeşilgireson, 11 Eylül 1930.

<sup>57</sup> Cumhuriyet, 1 Teşrinievvel 1930.

<sup>58</sup> CA, A IV-9,D 57,F 3-203.

<sup>59</sup> CA, A IV-9,D 57,F 3-203.

<sup>60</sup> BCA.490.1/286.1146.1-10.

<sup>61</sup> Cumhuriyet, 3 Teşrinievvel 1930.

valinin memurları zorlayarak oylarını CHF'den yana kullanmaları istemiş aksi takdirde oy vermeyenleri memurluktan alıkoyacağını belirtmekteydi.<sup>62</sup>

Diğer yandan aynı iddia Yarın gazetesinin de manşetinde yer almaktaydı. “*Vali Bey uykuda mı?*” başlıklı haberde halkın gündüz oy vermesi engellendiğinden SCF'liler geç saate kadar seçim binasının önünde nöbet tutarak oy vermek için ısrarcı bir şekilde bekledikleri halde encümenler tarafından oylarının kullanılması engellenmişti. Encümenlerin bu kanunsuz ve keyfi davranışları valiye iletirse de valinin hiçbir müdahale etmediği yazmaktaydı.<sup>63</sup> Bakıldığında Giresun'da CHF'ye karşı genel bir memnuniyetsizlik söz konusudur. Halk, özellikle CHF tarafından belediye başkanı olarak aday gösterilen Hasan Tahsin Bey'i istememekteydiler. Son Posta gazetesinin haberine göre ilk başlarda aday olarak gösterildiğinde halk, CHF binasına giderek Hasan Tahsin Bey'i istemediklerini söylese de halkın bu isteği dikkate alınmayarak Hasan Tahsin Bey, CHF'nin belediye başkan adayı olarak seçilmişti. Bunun üzerine halkı fırka binasının önünde Hasan Tahsin Bey'e yönelik “*Seni istemiyoruz, ismin listeden çıkarsa reyimizi halk Fırkasına veririz*” şeklindeki serzenişleri yine dikkate alınmadığından SCF'nin Giresun'da büyük bir oy potansiyeli yakaladığı yönündeydi.<sup>64</sup>

Buna rağmen Giresun'da halkın SCF'ye yönelik coşku ve arzusu göz ardı edilemeyecek kadar fazlaydı. Dolayısıyla bu bölgede meydana gelen yolsuzluklarda bir o kadar belirgin bir hal almıştı. Seçimin SCF'lilerin kazanacağını düşünen CHF'liler seçim sırasında bu durumu değiştirmek için birtakım tedbirler almak suretiyle SCF'lilere oy verecek olanları bir salona koyarak onların oy vermesini engellemek adına salon kapısının önüne polis ve jandarma koymuşlardı. CHF'lilerin oylarını rahatça vermeleri sağlanmış, fakat aynı şey SCF'liler için mümkün olmamıştı. Bunun yanında seçim sırasında oylarını kullanacak olanlara adayların isimlerinin bulunduğu kâğıtların CHF'liler tarafından SCF'lilerin bu bölgede kazanacağı düşünüldüğünden SCF adayının adının yazıldığı kâğıtlar yerine boş kâğıt verilerek oy kullanmaya zorlandıkları bildirilmiştir. Fakat bu tedbirler bile halkın SCF'ye karşı oy vermesine engel olmamış olsa da CHF'liler bu sefer farklı bir yol deneyerek SCF'ye üye olan belediye encümenini, vali ve CHF müfettişi farklı bahanelerle encümeni polis müdahalesiyle sandık başından alarak uzun bir süre karakolda alıkoymalarına sebep olmuştu. Böylece CHF'liler istedikleri gibi oy kullanmaları için fırsat olmuştu. SCF'lilerin sandık başından alıkonulması, seçmen tarafından atılan imzaların defterdeki ve oy pusulasında fazla çıkması ayrıca encümen üyelerinin bir kısmının bu pusulada yer alan isimleri tarif etmesi bile Giresun'da seçimlerde CHF'lilerin yolsuzluk yaptığını alenen gösteren bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>65</sup>

Giresun'da seçim sırasında CHF'nin kendi içerisinde yaşadığı iç çatışmalarda seçimin seyrini değiştiren önemli bir olay olmuştur. CHF Giresun Teşkilat Başkanı olan Mehmet Bey'in seçim işlerinden sorumlu olan Giresun Milletvekili Şevket (Erdoğan) Bey ile yaşadığı gerginlik üzerine Mehmet Bey'in istifası CHF'nin kendi içerisinde çatırdamasına aynı zamanda seçimin en hareketli zamanından fırka içinde ayrılıkları da beraberinde getirdiği görülmektedir.<sup>66</sup> Mehmet Bey ve bazı dava arkadaşlarının fırkadan istifası üzerine belediye başkan adayı olan Hasan Tahsin Bey'in istifası da fırkada büyük bir boşluk bırakmıştı. Fakat Hasan Tahsin Bey'in istifası genel olarak halkın isteksizliği ve memnuniyetsizliği dikkate alınarak yapılmıştı.<sup>67</sup> Aynı haber Yarın gazetesinde “*Belediye Başkanı Nihayet Kaçtı*” başlığıyla Giresun'da halkın SCF'ye oy vereceğini gören ve bu durumdan kendisinin sorumlu tutulacağını düşünen Hasan Tahsin Bey'in görevini bırakarak kaçtığı yazmaktaydı.<sup>68</sup>

<sup>62</sup> Balkaya, 2006: 93.

<sup>63</sup> Yarın, 7 Teşrinievvel 1930.

<sup>64</sup> Son Posta, 8 Teşrinievvel 1930.

<sup>65</sup> Balkaya, 2006: 225.

<sup>66</sup> Son Posta, 8 Teşrinievvel 1930.

<sup>67</sup> Son Posta, 9 Teşrinievvel 1930.

<sup>68</sup> Yarın, 8 Teşrinievvel 1930.

Giresun merkezde olduğu gibi Görele’de halk tarafından şikâyet bir hayli yapılmaktaydı. 1 Ekim 1930 tarihinde Görele’de yapılan seçimlerde sırasında<sup>69</sup> Giresun Milletvekili Şevket Bey ve Kaymakam tarafından oy vermeye gelen halka “*CHF’nin dışında oy verenlere silah ile ezeceğiz*” şeklindeki tehditkâr söylemleri halkın korkuya düşmesine neden olmuştu.<sup>70</sup> Görele SCF Teşkilat Başkanı olan Mustafa Bey’in iddiasına göre Jandarma seçim binasının önünde nöbet tutarak oy vermeye gelen halka daha önceden hazırlanmış oy pusulalarını silah zoruyla sandığa atmalarını istemekteydi. Bu durumdan rahatsız olan Mustafa Bey, bu olaya müdahale etmesi için mevcut belediye başkanına şikâyetlerini belirtmesi üzerine yaka paça bir şekilde seçim binasından atılmıştı.<sup>71</sup>

#### 4. Giresun’da Seçim Sonuçları

1580 sayılı Belediye Kanunu’nun hemen uygulamaya girmesiyle ülke genelinde gerçekleşen seçimlerde yaşanan baskı ve usulsüzlükler seçimin kaderini değiştirdiği bir gerçektir. Öyle ki halkın daha sağlıklı bir şekilde kent hizmetlerini alması açısından bu seçim çok önemli bir yerde tutulmaktaydı. Bunun dışında halkın CHF’nin uygulamış olduğu politikalarından gitgide rahatsız olması ve bazı kesimlerin hükümete karşı muhalif oluşu yine bu seçimlerde belirleyici bir yere sahipti. SCF’nin belediye seçimlerine hemen katılması ülke genelinde hızlı bir teşkilatlanma sürecini de beraberinde getirmişti. Özellikle taşrada halk yıllarca mevcut iktidar fırkasının buralara gelmediğini ve hiçbir şekilde dertlerine çözüm bulunamadığından yakınmaktaydı. SCF’yi CHF’den ayıran en önemli olay belki de CHF’nin ulaşamadığı noktalarda SCF’nin aktif bir şekilde rol olmasıydı. Bu durum SCF’nin taşrada güçlü bir teşkilatlanma yapmasına neden olmuş ve belediye seçimlerinde halkı yanına çekmişti. Giresun’da da halkın büyük bir coşku ile açılışını yaptığı SCF burada büyük bir ilgi ile karşılaşmış olsalar da seçim sırasında yaşanan baskılar ve yolsuzluklar olayı farklı bir boyuta taşımıştı. Özellikle burada CHF’nin kendi içerisinde çatışma yaşaması halkı SCF’ye iten gerçeklerden biriydi. Giresun CHF İlçe Başkanı olan Mehmet Bey’in Giresun Milletvekili Şevket Bey ile yaşadığı münakaşa kendisinin fırkadan ayrılmasına sebep olmuştu. Yine baktığımızda Giresun’da SCF teşkilatlanmasını oluşturan Ziya Efendi, CHF’nin kendi içerisinde çıkan bir isimdi. CHF’nin hemen hemen ülke genelinde yaşadığı sorun fırka teşkilatlarında yaşanan disiplinsizlikti.

Giresun’da yapılan seçimlerde oy kullanmaya hakkı olan toplamda 11.162 kişi içerisinde oyunu kullananların sayısı 4.230’dır. Bunlar içerisinde oy kullanan kadın sayısı 2.073 erkek ise 2.164’tür.<sup>72</sup> 7 Ekim 1930 tarihinde seçimi tamamlayan Giresun’da katılımın az olması sebebiyle seçim süresi bir hafta kadar uzatıldı.<sup>73</sup> Yapılan seçim sonuçlarına göre Giresun’da CHF kazandı.<sup>74</sup> Belediye başkanlığına seçilen isim Hasan Tahsin Bey oldu.<sup>75</sup> Yine Giresun’un ilçesi olan Tirebolu’da 9 Ekim ve Görele’de 7 Ekim’de biten<sup>76</sup> sonuçlara göre burada da seçimi CHF kazandı.<sup>77</sup>

Daha seçimin başladığı ilk günden beri çeşitli baskıya maruz kalan halkın oyunu SCF’den yana kullanması CHF’lileri rahatsız etmiş ve zabıtalarca halkın oy vermesi engellendiği iddia edilmişti.<sup>78</sup> Bu nedenle SCF’liler seçim sonucunu kabul etmediler. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre SCF Giresun Teşkilat Başkanı olan Ziya Bey, seçim sonucuna itiraz ederek bir takım kanuna aykırı işler yaptığını, güvenlik güçlerine saygısızlık yaparak saldırdığını bu nedenle

<sup>69</sup> BCA. 490.1/286.1146.1-10.

<sup>70</sup> Balkaya, 2006: 61.

<sup>71</sup> Balkaya, 2006: 74.

<sup>72</sup> BCA. 490.01/286.1146.1-2.

<sup>73</sup> BCA. 490.01/286.1146.1-10.

<sup>74</sup> Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1930.

<sup>75</sup> BCA. 030.11.1.0/59.35.2-13.

<sup>76</sup> BCA. 490.01/286.1146.1-10.

<sup>77</sup> Cumhuriyet, 12 Teşrinievvel 1930.

<sup>78</sup> Son Posta, 3 Teşrinievvel 1930.

hakkında adli işlem yapıldığını yazmaktaydı.<sup>79</sup> İlk olarak il statüsünde olan Şebinkarahisar'da ise CHF 633 oy alarak seçimi kazandı.<sup>80</sup> Belediye başkanı olarak seçilen isim ise Rüştü Bey'dir.<sup>81</sup> Şebinkarahisar'ın ilçesi Alucra'da yine seçimi CHF kazanmıştır.<sup>82</sup>

### Sonuç

1929 ekonomik krizin ülke genelinde bıraktığı derin yaralar, verilen sözlerin yerine getirilmeyişi halkı iktidar fırkasına karşı hale getirmiş ve bu durum SCF'nin ortaya çıkmasıyla CHF'den memnun olmayanlara eleştiri hakkı tanımıştı. Bu ekonomik krizin kötü etkilerini ortadan kaldırmak adına atılan adımlar içerisinde olan meclisin denetlenmesi, halkın isteklerini yerine getirmek ve kriz karşısında yeni çözümlerin üretilmesi gibi tedbirlerin alınmak istemesi SCF'nin böylesi bir ortamda doğmasına neden olmuştur. Fakat SCF'nin 1930 Türkiye'sinde ortaya attığı liberal görüş halkın her ne kadar istediği bir durum olsa da halkın asıl isteği devam eden tek fırka rejimine son vermektir.

SCF, kurulduğu ilk andan itibaren gerek ortaya koyduğu yöntemler gerekse halkın mevcut iktidara ve bu iktidarın uygulamış olduğu politikalara karşı muhalif olanların sığınacağı bir liman olmuştu. CHF, her ne kadar SCF'nin kurulmasını onaylamış olsa da bu onay CHF kadroları için zoraki olduğu aşikârdır. Öyle ki bu zoraki durum SCF'nin daha kuruluşundan itibaren serbestçe faaliyet göstermesine imkân vermemiştir. SCF'nin yaptığı her girişim gayrikanuni bir şekilde lanse edilip engellenmeye çalışılmıştır.

SCF'yi CHF'den ayıran en önemli nokta CHF'nin erişemediği yerlere SCF'nin rahatlıkla ulaşarak başarı sağlamasıydı. Öyle ki CHF'nin işçi, köylü, tüccar ve çiftçiyi ekonomik kriz karşısında memnun edememesi üzerine halk, SCF'yi bir umut olarak görmeye başlamıştı. Kurulduktan kısa bir süre sonra teşkilatlanma faaliyetlerine başlayan SCF radikal bir karar alarak 1930 belediye seçimlerine de katılmıştı. Bu durum en çok ekonomik krizden etkilenen kıyı kesimlerinde etkili oldu. Bu kıyı kesimlerinden olan Karadeniz Bölgesi Fethi Bey'in ülke genelinde teşkilatlanma faaliyetlerini başlatmasının hemen ardından kendi içerisinde büyük bir coşku ile karşılandı. Karadeniz Bölgesi'nde hemen hemen her şehrinde teşkilatlanma faaliyetleri hız kazandı. Özellikle Samsun ve Giresun bu bölgedeki en istekli vilayetler arasındaydı. SCF Giresun teşkilatlanmasını üye olan isimlerine bakıldığında SCF tarafından SCF Giresun teşkilatlanmasının ana kadrosunun güzellemesi yapılırken CHF'nin kendi istihbarat raporlarında bu isimlere yönelik ağır iddialarda bulunulmuştur. CHF'nin bu tutumu SCF'nin oy kaybederek halk nezdinde küçük düşürülmek istenmesiyle ilintiliydi. Öyle ki bu raporlarda SCF'nin içinde yer alan üyelerin bir kısmının irticai düşünceye sahip olduğundan ve halkı da bu düşünceye ittiklerinden söz edilmekteydi. Hatta bu irticai faaliyetler Karadeniz'in diğer bir vilayeti Kastamonu'da aşırı derecede ön plana çıktığından burada üye kaydı yapılırken çok seçici ve hassas davranılarak hoca hacı unvanı olanları üye yapmadıkları görüldü. SCF bu konuda her ne kadar özenli bir tavır sergilediği görüntüsünü verse de iktidar tarafından irticai faaliyetler yürütmekle yaftalanmaktan kurtulamadı. Karadeniz Bölgesi'nin Rusya'ya yakın olması farklı bir algıyı da beraberinde getirdi. Karadeniz bölgesinde CHF istihbarat raporlarında Komünizm ve Bolşevizm kavramları başat bir şekilde ön plana çıktı. Rize ve Giresun'da komünist faaliyet yürüten kişilerin muhalefet teşkilatlanmasında rol aldıklarının altı çizildi. Bu yönüyle ele alındığında iktidarın muhalefete yönelik bakış açısı bölgeden bölgeye farklılık gösterdi. Gaziantep teşkilatlanmasında Millî Mücadele döneminde Fransızlar ile işbirliği, Malatya teşkilatlanmasında ise tarihi süreçte Ermeniler ile rabita içinde olanların varlığı gibi. Karadeniz bölgesi

<sup>79</sup> Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1930.

<sup>80</sup> BCA. 490.01/286.1146.1-28.

<sup>81</sup> BCA.030.11.1.0/59.35.2-24.

<sup>82</sup> Şebinkarahisar SCF'nin kurulduğu dönemde İl statüsündeyken sonraki yıllarda Giresun'un ilçesi konuma getirilmiştir. CA, A IV-9, D 57, F 3-230.

özelde de Giresun'da muhalif teşkilatlanmada yer alanların bölgesel yakınlıktan ötürü Sovyet Rusya faktörü dikkate alınarak komünizm ile ilintili oldukları algısı oluşturulmaya çalışıldı

CHF'nin SCF hakkında çıkardıkları bu istihbarat raporlarının amacı bir nevi SCF üyelerinin karakteristik yönlerini ele alarak SCF'yi halkın gözünde itibarsızlaştırmaktan gelmektedir. Genel olarak bakıldığında özellikle CHF istihbarat raporlarında SCF'ye üye olan isimlerin neredeyse büyük bir çoğunluğunun daha önce iktidar fırkasında görev verilmediğinden fırkaya küsen ve kaybettikleri itibarlarını geri kazanmak umuduyla SCF'ye geçen kişiler olduğu belirtilmişti. Bunun yanında SCF içerisinde Damat Ferit Paşa Hükümeti için görev yapanların, Topal Osman tarafından istihdam edilerek önemli yerlere getirilen isimlerin varlığı CHF tarafından sürekli olarak vurgulanmıştı. Ayrıca yine CHF istihbarat raporlarında üyelerin siyasi tabanına baktığımızda ise belli başlı mesleklerde görev yapanların olmasına karşın daha önce etkili bir siyaset faaliyeti yürütenlerin olmadığı bilinmektedir. Mevcut siyasi geçmişi olanlar ise CHF'de görev alamadığı için muhalefete geçtiği aşikârdır. Tüm bu iddialara rağmen Giresun'da SCF teşkilatlanması büyük bir coşku ve isteklilikle açıldı. Halk oyunu SCF'den yana kullanmak için seçim bölgelerinde hazır bir şekilde beklediler. Fakat bu durum gerek Giresun valisi gerekse kolluk kuvvetlileri tarafından tam hezimete dönüştü. CHF tarafında valiliklere gönderilen telgraflara göre yurdun hiçbir tarafında SCF'nin kazanmasına izin verilmeyecekti. Samsun'da bu telgrafların karşılık görmediği açıktır. Öyle ki Samsun Karadeniz Bölgesi'nde seçimi tüm engellemelere rağmen kazanan tek vilayet özelliğindedir. Bunun sebebi ise Samsun valisinin tarafsızlığından gelmektedir. Fakat Giresun'da vali tarafını göstererek halkın istekliliğine rağmen encümenler tarafından halkın oy verilmesini engellemiştir.

Giresun'da halkın CHF'ye vermek istememesinin önemli bir nedeni ise CHF tarafından belediye başkanı olarak aday gösterilen Hasan Tahsin Bey'i istememelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat halk Hasan Tahsin Bey'i istemediklerini söyleseler de halkın bu isteği dikkate alınmayarak Hasan Tahsin Bey, CHF'nin belediye başkan adayı olarak seçilmişti. Bunun yanın CHF'nin seçim sırasında kendi içinde yaşadığı kırılmalarda yine CHF'nin oy potansiyeline etki etmiştir. Giresun'un ilçesi olan Görele'de de durumlar farksızdı. Burada da SCF jandarma engeline takılmıştı.

Genel olarak ele aldığımızda SCF her ne kadar burada coşku ve heyecanla açılmış ise de CHF'nin her zaman iktidar fırkası olma sebebiyle bir adım önde olduğu görülmektedir. CHF'nin devletin sunmuş olduğu olanakları ve gücü kullanarak seçimlerde öne çıkması SCF'nin bu bölgede kaybetmesine neden olmuştur.

## **KAYNAKÇA**

### **Arşivler**

*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

*Cumhurbaşkanlığı Arşivi*

### **Resmi Yayınlar**

*Resmî Gazete*

*TBMM Tercüme-i Hal Dosyası*

*Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umum Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929.*

### **Gazete ve Dergiler**

*Cumhuriyet*

*Hâkimiyet-i Milliye*

*Milliyet*

*Sinop*

*Son Posta*

*The Times*

*Vakit*

*Yarın*

*Yeşilgireson*

### **Araştırma Eserleri**

Balkaya, İhsan Sabri (2006), *1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.

Bayraktar, Rasim (2018), “Giresun’un Etnik Sosyo-Kültürel Kimliğinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 610-631.

Emrence, Cem (2006), *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İpek, Nedim (2000), *Mübadele ve Samsun*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koçak, Cemil (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pınar, Mehmet (2015), “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kütahya Teşkilatlanması ve Faaliyetleri”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 277-298.

\_\_\_\_\_ (2016), *Tek Parti Döneminde Trakya’ya da Siyasi Hayat ve Yahudiler (1930-1934)*, Ankara: Grafiker Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2017), “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Doğu Anadolu Bölgesi Teşkilatlanması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/11, 99-114.

Şaşmaz, Musa (2014), *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Teziç, Erdoğan (1976), *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tunçay, Mete (1981), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Turan, Şerafettin (2005), *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Birinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi

Zarakolu, Avni (1982), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: AÜSBF Yayınları.

## Ekler

## Ek 1. Giresun'da Borçların Ertelenmesine Dair Karar

<p>Türkiye Cumhuriyeti BAŞVEKÂLET Muamelât Müdürlüğü Şube Sayı: 8682</p>	<p>Kararname</p>	<p>T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ</p>	
<p>Bu sene Karadeniz Fındık istihsal mıntakasına arız olan âfet dolayısıyla Fındık mahsulâtı mühim miktarda ziyaa uğrayan ve Fındığın azlığından dolayı mutazarrır olan Giresun vilâyeti dahilindeki borçlular hakkında tatbik olunmak üzere İcra ve İflâs Kanununun (308) inci maddesi mucibince fevkalâde mühlet itası, İktisat vekâletinin 15/12/929 tarih ve 5744/138 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 18/12/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .</p>			
<p>18/12/929</p>			
<p>REİSİCÜMHUR</p>			
<p><i>Yazıcı M. Kemal</i></p>			
<p>Bş. V. <i>Yunus</i></p>	<p>Ad. V. <i>M. Edat</i></p>	<p>M. M. V. <i>M. M. V.</i></p>	
<p>Da. V. <i>S. Koca</i></p>	<p>Ha. V. <i>S. R. Koca</i></p>	<p>Ma. V. <i>S. Koca</i></p>	
<p>Mf. V. <i>Canlı</i></p>	<p>Na. V. <i>R.</i> İşimada bulunmadı</p>	<p>İk. V. <i>S. Koca</i></p>	<p>S. I. M. V. <i>M. M. V.</i></p>
<p>680 18 01 02 7 62 6</p>			

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)



Ek 2. Yeşilgireson Gazetesi 11 Eylül 1930 tarihli Nüshası.

Nu: 221 - Sene 6. - Daneli 5 Kuruş

Giresun, PERŞEMBE, 11. Eylül, 1930



# Yeşilgireson

HAFTAVARLIK SİYASİ GAZETE

## Belediye reisliği için Kimi düşünmüyorsunuz?

Aziz Giresunlular, Belediye intihabı artık yaklaştı. Hepimizin bu intihabla en yakından alakadar olmamız medeni haklarımızın en büyüğüdür. Bu harap ve bakımasız şehir için, himmetlere muhtaçtır. Belediye reisi olarak seçilecek sima bütün memleketin sevgisini kazanmış, köylüye halka faydalı olmış, dünyaya gözünü, imar işlerini yukarıdan görmüş, ilgilil ve teniz imanalı olmalıdır. Böyle simalar memleketimizde yok değildir. Düşününüz, düşününüz isimli liste bildiriniz.

### Mecburen istifa etmiş!

Ocak reisi Hasan Tahsin bey ocağımızın fevral ayında ölüme erişerek idare her şeyden istifa etmek suretiyle resihatten düşmüştür. Türk ocağı gibi fikir ve hars kaynağında en ilginç bir hadiseye şahin hazırlayacak kadar garift gösteren bu zat, layık olduğu notu çoktan almıştır.

### Ocak reisliği

Türk ocağı reisliğine kıymetli arkadaşımız Cemil Hüseyin bey intihap edilmiştir. Müvafakiyet edilmiştir.

### Göreliden Yeni fırkaya miracaatlar

Göreliden gazetemize yazıldığına nazaran "Serbest Cumhuriyet" fırkasının orada bir çabası teşekkül etmiş ve heyeti idareyi intihap etmiştir. Meclisimiz ihtisarına nazaran köylü ve halk çoğun bir halde fikirleri en hayli olumlamak üzere müraعات etmektedirler. Belediye intihabında her ne kadar çalışacaktır.

### Belediyede intihap hazırlıkları

Belediyede intihap hazırlıkları başlamıştır. Mahallattan gelen defterlerin teklif ve talimat için en büyük öncülerin selahidir. Ey halk! Belediye intihabına alaka göster. Seni lakıri surette temil edecek olanları, iş görcekleri seç ve reyini ver.

### İsmet paşa hazretlerinin

Arslana (8.a.s.)- İsmet paşa hazretleri tarafından Dahiye, Adıyve Volterlerine atıfı emrinde teblih olmuştur: Asayiş mahfil ve kötü malsatla karara muhalif neşriyat ihlaliyat ve hareket yapanlar hakkında kanunun emrettiği taktikata bittir tereddüt itira olunmalıdır.

### Devlet reisi ve yeni fırka

Ankara 8(a.s.)- Tebliğ Reisieurhur gazı hazretlerinin yeni Serbest Cumhuriyet fırkasına karşı devlet reisi olarak sayıyeleri kendi alevi mektuplarında mezarabur.

### İzmirde amele grevi

İzmir 9(a.s.)- Dün grev ilan eden liman ameleli bu gün telvar işe bağlanmıştır. İncir emelleri kendü işe bağlanmıştır. Çalınan ameleli greve tenik ve teşvik eden bir amele itiliminde jandarma tarafından havaya silah atılarak dağıtılmış, bir bir zarar yoktur. Tarife komisyonu grevelerini met ihtilali telkili için vallahin rıyasetinde toplanmıştır.

### Agri dağındaki eşyalar

Ankara 8 (a.s.)- Agri usatına işyeri katli tenkil hareketi bu 7/9/30 da feride beraber başlanmıştır. Kabak tepeden ilerleyen kıtatemiz çevirme mntakasında ve müttalib hadlarda ektiya tarafından tavfik edilme istenilmiş işede ektiya kuvvetleri derkelerimiz harcanmış görülmüştür. Bu surette Agri günden firar etmişlerdir. Agri gününden ilerleyen kuvvetlerimiz muhavvat yürüyüşlerini devam ediyor. Agri emir bunda ektiyaları imna doğru olarak latti ricatları kesteldiğiştir.

### Serbest Cumhuriyet fırkası lideri izmirde nasıl karşılandı?

İzmir 7 (a.s.)- Serbest fırka lideri Fethi Bey 10 gün saat onbeş buçukta Alıncaşlı spor bahçesinde mükümü irat etmiş mükü dükürlü cümleyle amel ve teseler olmak üzere bey bin kişi bakardır. Müvafakiyet fırkasının programına iakti etmiş hükümetin mahi siyaseti hakkında tekliflerde bulunmuştur. Netek saat onyüzde bitmiştir.

### Görelide: Yaylı yıllarında soygun

Yaz mevsiminde Görelde hıllı yaylı yıllar gibilerler. Bir çoğu da yaylı zamanı hiç düşünmez dâğlere gormişler, bir kaç gün olum soğukta içmeye giderler. Çerrek gezintisi için gidenlerden, gerek yaylacılık yapanlardan kadınlı, erkekli bir kafiye 19/8/30 tarihinde yaylıdan Göreldeye gelirken Delikli 1 g nam mshafede bir kaç silahlı valıların haklarını uygudılar. Vahşi herifler yevmi mezarde alırların saat 2 dın 8 ze kadar yaylıdan gelenleri köyden yaylıya gidenleri bir araya

### Ana mektebine

Kimler alınacak

### Belediyeden:

Arpa, Saman münakasası

### Mahalli muhasebeden:

120 lira 78 kuruş

### Alay 35

satın alma komisyonundan

### Nafidan:

Giresun - Trabzon yolu

### Mahalli muhasebeden:

1247 lira 24 kuruş

### münhal gardiyanlık

Müddei umumiykten:

### Vilâyet hapsedesinde bir gardiyanlık münhalıdır.

Tebliğ komisyonundan

### Arpa, Saman münakasası

Belediye intihabı için mahfil ve kötü malsatla karara muhalif neşriyat ihlaliyat ve hareket yapanlar hakkında kanunun emrettiği taktikata bittir tereddüt itira olunmalıdır.

### Devlet reisi ve yeni fırka

Ankara 8(a.s.)- Tebliğ Reisieurhur gazı hazretlerinin yeni Serbest Cumhuriyet fırkasına karşı devlet reisi olarak sayıyeleri kendi alevi mektuplarında mezarabur.

### İzmirde amele grevi

İzmir 9(a.s.)- Dün grev ilan eden liman ameleli bu gün telvar işe bağlanmıştır. İncir emelleri kendü işe bağlanmıştır. Çalınan ameleli greve tenik ve teşvik eden bir amele itiliminde jandarma tarafından havaya silah atılarak dağıtılmış, bir bir zarar yoktur. Tarife komisyonu grevelerini met ihtilali telkili için vallahin rıyasetinde toplanmıştır.

### Agri dağındaki eşyalar

Ankara 8 (a.s.)- Agri usatına işyeri katli tenkil hareketi bu 7/9/30 da feride beraber başlanmıştır. Kabak tepeden ilerleyen kıtatemiz çevirme mntakasında ve müttalib hadlarda ektiya tarafından tavfik edilme istenilmiş işede ektiya kuvvetleri derkelerimiz harcanmış görülmüştür. Bu surette Agri günden firar etmişlerdir. Agri gününden ilerleyen kuvvetlerimiz muhavvat yürüyüşlerini devam ediyor. Agri emir bunda ektiyaları imna doğru olarak latti ricatları kesteldiğiştir.

### Serbest Cumhuriyet fırkası lideri izmirde nasıl karşılandı?

İzmir 7 (a.s.)- Serbest fırka lideri Fethi Bey 10 gün saat onbeş buçukta Alıncaşlı spor bahçesinde mükümü irat etmiş mükü dükürlü cümleyle amel ve teseler olmak üzere bey bin kişi bakardır. Müvafakiyet fırkasının programına iakti etmiş hükümetin mahi siyaseti hakkında tekliflerde bulunmuştur. Netek saat onyüzde bitmiştir.

### Görelide: Yaylı yıllarında soygun

Yaz mevsiminde Görelde hıllı yaylı yıllar gibilerler. Bir çoğu da yaylı zamanı hiç düşünmez dâğlere gormişler, bir kaç gün olum soğukta içmeye giderler. Çerrek gezintisi için gidenlerden, gerek yaylacılık yapanlardan kadınlı, erkekli bir kafiye 19/8/30 tarihinde yaylıdan Göreldeye gelirken Delikli 1 g nam mshafede bir kaç silahlı valıların haklarını uygudılar. Vahşi herifler yevmi mezarde alırların saat 2 dın 8 ze kadar yaylıdan gelenleri köyden yaylıya gidenleri bir araya

### Ana mektebine

Kimler alınacak

### Belediyeden:

Arpa, Saman münakasası

### Mahalli muhasebeden:

120 lira 78 kuruş

### Alay 35

satın alma komisyonundan

### Nafidan:

Giresun - Trabzon yolu

### Mahalli muhasebeden:

1247 lira 24 kuruş

### münhal gardiyanlık

Müddei umumiykten:

### Vilâyet hapsedesinde bir gardiyanlık münhalıdır.

Tebliğ komisyonundan

### Arpa, Saman münakasası

Belediye intihabı için mahfil ve kötü malsatla karara muhalif neşriyat ihlaliyat ve hareket yapanlar hakkında kanunun emrettiği taktikata bittir tereddüt itira olunmalıdır.

### Devlet reisi ve yeni fırka

Ankara 8(a.s.)- Tebliğ Reisieurhur gazı hazretlerinin yeni Serbest Cumhuriyet fırkasına karşı devlet reisi olarak sayıyeleri kendi alevi mektuplarında mezarabur.

### İzmirde amele grevi

İzmir 9(a.s.)- Dün grev ilan eden liman ameleli bu gün telvar işe bağlanmıştır. İncir emelleri kendü işe bağlanmıştır. Çalınan ameleli greve tenik ve teşvik eden bir amele itiliminde jandarma tarafından havaya silah atılarak dağıtılmış, bir bir zarar yoktur. Tarife komisyonu grevelerini met ihtilali telkili için vallahin rıyasetinde toplanmıştır.

### Agri dağındaki eşyalar

Ankara 8 (a.s.)- Agri usatına işyeri katli tenkil hareketi bu 7/9/30 da feride beraber başlanmıştır. Kabak tepeden ilerleyen kıtatemiz çevirme mntakasında ve müttalib hadlarda ektiya tarafından tavfik edilme istenilmiş işede ektiya kuvvetleri derkelerimiz harcanmış görülmüştür. Bu surette Agri günden firar etmişlerdir. Agri gününden ilerleyen kuvvetlerimiz muhavvat yürüyüşlerini devam ediyor. Agri emir bunda ektiyaları imna doğru olarak latti ricatları kesteldiğiştir.

### Serbest Cumhuriyet fırkası lideri izmirde nasıl karşılandı?

İzmir 7 (a.s.)- Serbest fırka lideri Fethi Bey 10 gün saat onbeş buçukta Alıncaşlı spor bahçesinde mükümü irat etmiş mükü dükürlü cümleyle amel ve teseler olmak üzere bey bin kişi bakardır. Müvafakiyet fırkasının programına iakti etmiş hükümetin mahi siyaseti hakkında tekliflerde bulunmuştur. Netek saat onyüzde bitmiştir.

### Görelide: Yaylı yıllarında soygun

Yaz mevsiminde Görelde hıllı yaylı yıllar gibilerler. Bir çoğu da yaylı zamanı hiç düşünmez dâğlere gormişler, bir kaç gün olum soğukta içmeye giderler. Çerrek gezintisi için gidenlerden, gerek yaylacılık yapanlardan kadınlı, erkekli bir kafiye 19/8/30 tarihinde yaylıdan Göreldeye gelirken Delikli 1 g nam mshafede bir kaç silahlı valıların haklarını uygudılar. Vahşi herifler yevmi mezarde alırların saat 2 dın 8 ze kadar yaylıdan gelenleri köyden yaylıya gidenleri bir araya

### Ana mektebine

Kimler alınacak

### Belediyeden:

Arpa, Saman münakasası

### Mahalli muhasebeden:

120 lira 78 kuruş

### Alay 35

satın alma komisyonundan

### Nafidan:

Giresun - Trabzon yolu

### Mahalli muhasebeden:

1247 lira 24 kuruş

### münhal gardiyanlık

Müddei umumiykten:

### Vilâyet hapsedesinde bir gardiyanlık münhalıdır.

Tebliğ komisyonundan

### Arpa, Saman münakasası

Belediye intihabı için mahfil ve kötü malsatla karara muhalif neşriyat ihlaliyat ve hareket yapanlar hakkında kanunun emrettiği taktikata bittir tereddüt itira olunmalıdır.

### Devlet reisi ve yeni fırka

Ankara 8(a.s.)- Tebliğ Reisieurhur gazı hazretlerinin yeni Serbest Cumhuriyet fırkasına karşı devlet reisi olarak sayıyeleri kendi alevi mektuplarında mezarabur.

### İzmirde amele grevi

İzmir 9(a.s.)- Dün grev ilan eden liman ameleli bu gün telvar işe bağlanmıştır. İncir emelleri kendü işe bağlanmıştır. Çalınan ameleli greve tenik ve teşvik eden bir amele itiliminde jandarma tarafından havaya silah atılarak dağıtılmış, bir bir zarar yoktur. Tarife komisyonu grevelerini met ihtilali telkili için vallahin rıyasetinde toplanmıştır.

### Agri dağındaki eşyalar

Ankara 8 (a.s.)- Agri usatına işyeri katli tenkil hareketi bu 7/9/30 da feride beraber başlanmıştır. Kabak tepeden ilerleyen kıtatemiz çevirme mntakasında ve müttalib hadlarda ektiya tarafından tavfik edilme istenilmiş işede ektiya kuvvetleri derkelerimiz harcanmış görülmüştür. Bu surette Agri günden firar etmişlerdir. Agri gününden ilerleyen kuvvetlerimiz muhavvat yürüyüşlerini devam ediyor. Agri emir bunda ektiyaları imna doğru olarak latti ricatları kesteldiğiştir.

### Serbest Cumhuriyet fırkası lideri izmirde nasıl karşılandı?

İzmir 7 (a.s.)- Serbest fırka lideri Fethi Bey 10 gün saat onbeş buçukta Alıncaşlı spor bahçesinde mükümü irat etmiş mükü dükürlü cümleyle amel ve teseler olmak üzere bey bin kişi bakardır. Müvafakiyet fırkasının programına iakti etmiş hükümetin mahi siyaseti hakkında tekliflerde bulunmuştur. Netek saat onyüzde bitmiştir.

### Görelide: Yaylı yıllarında soygun

Yaz mevsiminde Görelde hıllı yaylı yıllar gibilerler. Bir çoğu da yaylı zamanı hiç düşünmez dâğlere gormişler, bir kaç gün olum soğukta içmeye giderler. Çerrek gezintisi için gidenlerden, gerek yaylacılık yapanlardan kadınlı, erkekli bir kafiye 19/8/30 tarihinde yaylıdan Göreldeye gelirken Delikli 1 g nam mshafede bir kaç silahlı valıların haklarını uygudılar. Vahşi herifler yevmi mezarde alırların saat 2 dın 8 ze kadar yaylıdan gelenleri köyden yaylıya gidenleri bir araya

### Ana mektebine

Kimler alınacak

### Belediyeden:

Arpa, Saman münakasası

### Mahalli muhasebeden:

120 lira 78 kuruş

### Alay 35

satın alma komisyonundan

### Nafidan:

Giresun - Trabzon yolu

### Mahalli muhasebeden:

1247 lira 24 kuruş

### münhal gardiyanlık

Müddei umumiykten:

### Vilâyet hapsedesinde bir gardiyanlık münhalıdır.

Tebliğ komisyonundan





Pür, Emine, “Kastamonu Senatörleri ve Cumhuriyet Senatosu’ndaki Faaliyetleri (1961-1980)”,  
*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.403-416.  
DOI: 10.31765/karen.1126846

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

*This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

\* Araştırma Makalesi / Research Article

\*\*  Doktora Öğrencisi,  
Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler  
Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı,  
Kastamonu/TÜRKİYE  
✉ eminepur851@gmail.com

**ORCID** : 0000-0002-7177-0200

**Anahtar Kelimeler:** Cumhuriyet Senatosu, Kastamonu, Senatör, 1961-1980

**Keywords:** Senate of the Republic, Kastamonu, Senator, 1961-1980

## KASTAMONU SENATÖRLERİ VE CUMHURİYET SENATOSU’NDAKİ FAALİYETLERİ (1961-1980)\*

Emine PÜR\*\*

**Öz:** Bu çalışmada Kastamonu senatörlerinin seçimi, özgeçmişleri ve senato faaliyetleri ele alınmıştır. Araştırmanın ana kaynağını Kastamonu senatörlerinin TBMM’deki özgeçmişleri ve seçim mazbataları, Resmî Gazete ve Kastamonu’da çıkan yerel gazeteler, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri ve konu ile ilgili TBMM yayınları oluşturmaktadır.

27 Mayıs 1960’ta Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine el koymasının ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile çift meclisli sisteme geçilmiştir. 1961-1980 yılları arasında TBMM’nin bir kanadını Millet Meclisi diğer kanadını Cumhuriyet Senatosu oluşturmaktadır. Halk arasında “okumuşlar meclisi” olarak da bilinen Cumhuriyet Senatosu tabii üyeler, Cumhurbaşkanıınca seçilen üyeler ve genel oyla seçilen 150 üyeden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyelerini belirlemek için Kastamonu’da 1961, 1968 ve 1977 yıllarında olmak üzere üç seçim yapılmıştır. Bu üç seçimden 1961 seçimi genel seçim, 1968 ve 1977 seçimleri üçte bir yenileme seçimidir.

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu’nda Kastamonu’yu Ahmet Nusret Tuna, Mehmet Çamlıca, Mehmet Seydibeyoğlu ve Ali Münif İslamoğlu olmak üzere 4 senatör temsil etmiştir. Bu senatörlerin tamamı genel oyla seçilmiştir. Kastamonu senatörleri senatoda buldukları 19 yıl boyunca çeşitli komisyonlarda görev almışlar ve toplam 453 faaliyette bulunarak faydalı olmaya çalışmışlardır.

## KASTAMONU SENATORS AND THEIR ACTIVITIES IN THE SENATE OF THE REPUBLIC (1961-1980)

**Abstract:** In this study, the election of Kastamonu senators, their backgrounds and senate activities were discussed. The main source of the research was the CVs and election records of the Kastamonu senators in the Grand National Assembly of Turkey, the Official Newspaper and the local newspapers published in Kastamonu, the Republican Senate Record Journals and the related Grand National Assembly of Turkey publications.

After the Turkish Armed Forces seized the administration of the country on May 27, 1960, the 1961 Constitution adopted a bicameral system. Between 1961 and 1980, one part of the Grand National Assembly of Turkey was formed by the National Assembly and the other part was the Senate of the Republic. The Senate of

**Geliş Tarihi / Received Date:** 06.06.2022

**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.08.2022

the Republic, also known as the "readers' assembly" among the people, consisted of natural members, members elected by the President, and 150 members elected by general voting. Three elections were held in Kastamonu in 1961, 1968 and 1977 to determine the members of the Senate of the Republic. Of these three elections, the 1961 election was the general election, and the 1968 and 1977 elections were one-third renewal elections.

Between 1961 and 1980, 4 senators represented Kastamonu in the Senate of the Republic, namely Ahmet Nusret Tuna, Mehmet Çamlıca, Mehmet Seydibeyoğlu and Ali Münif İslamoğlu. All of these senators were elected by universal suffrage. Kastamonu senators took part in various commissions during their 19 years in the senate and tried to be useful by performing a total of 453 activities.

## Giriş

Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle iktidara gelmiş ve 27 Mayıs 1960'a kadar iktidarda kalmıştır. 27 Mayıs sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koymuştur.<sup>1</sup> Aynı gün içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri idareyi Cemal Gürsel başkanlığında kurulan ve 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi'ne devretmiştir.<sup>2</sup> Biran önce seçimlerin yapılması ve iktidarın TBMM'ye devri için Milli Birlik Komitesi yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlaması için Kurucu Meclisi oluşturmuştur.<sup>3</sup> 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Kurucu Meclis'in bir kanadını Milli Birlik Komitesi diğer kanadını Temsilciler Meclisi oluşturmaktadır.<sup>4</sup>

Kurucu Meclis'in hazırlamış olduğu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 9 Temmuz 1961'de halk oylamasına sunularak kabul edilmiştir.<sup>5</sup> Bu Anayasa Türkiye'de halk oylamasına sunularak kabul edilen ilk anayasa olması bakımından önemlidir.<sup>6</sup> Yeni Anayasa 20 Temmuz 1961'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasasıyla çift meclis sistemi kabul edilmiş ve TBMM anayasada gösterilen hallerde birlikte toplanmak şartıyla Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nden oluşturulmuştur.<sup>7</sup> Cumhuriyet Senatosu halk arasında "okumuşlar meclisi" olarak da bilinmektedir.<sup>8</sup> Cumhuriyet Senatosu seçkin kişiler eliyle yasaların daha iyi hazırlanmasını sağlamak, çoğunluk diktatörlüğü tehlikesine karşı durmak ve sisteme ölçülülük getirmek amacıyla oluşturulmuştur.<sup>9</sup>

Cumhuriyet Senatosu tabii üyeler, cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye ve genel oyla seçilen 150 üye olmak üzere üç farklı üye grubundan oluşmaktadır. Tabii üyeler, 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan eski cumhurbaşkanları, Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyelerinden oluşmaktadır. Bu üyelerin görev süresi ömür boyudur. Cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye kırk yaşını bitirmiş ve çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış kimselerden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu'na genel oyla yükseköğrenim yapmış, kırk yaşını doldurmuş ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk üye seçilebilmektedir. Cumhuriyet Senatosu'na cumhurbaşkanı tarafından ve genel oyla seçilen üyelerin üyelik süresi altı yıl olmakla birlikte süresi biten üyeler yeniden seçilebilmekte ve bu üyelerin üçte biri her iki yılda bir yenilenmektedir.<sup>10</sup>

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla seçilen üyelerini belirlemek için toplam 10 seçim yapılmıştır. Yapılan seçimlerin tarihi ve kapsadığı dönem aşağıdaki tabloda verilmiştir.

<sup>1</sup> Taşpınar, 1996: 17-48.

<sup>2</sup> Korkmaz, 2020: 22.

<sup>3</sup> Doğaner, 1996: 70-77.

<sup>4</sup> Şengül, 2011: 71-73.

<sup>5</sup> Tanör, 2011: 374-376; Yılmaz, 2010: 151; Erdoğan, 1997: 84; Kaya ve Ayan, 2011: 86-87.

<sup>6</sup> Tunç, 2020: 678.

<sup>7</sup> Resmî Gazete, 20 Temmuz 1961, No: 10859: 4645-4654.

<sup>8</sup> Özgüşi, 2011: 407; Alpaslan, 2021: 302.

<sup>9</sup> Tanör, 2011: 395; Oktay, 2020: 28-29.

<sup>10</sup> Resmî Gazete, 20 Temmuz 1961, No: 10859: 4645; Şimşek, 2020: 230; Göktürk, 2021: 27-29.

**Tablo 1:** Cumhuriyet Senatosu Seçim Dönemleri (1961-1980)<sup>11</sup>

İl Grubu	Seçim Tarihi	Dönem Sonu
A Grubu	15 Ekim 1961	2 Haziran 1968
	2 Haziran 1968	5 Haziran 1977
	5 Haziran 1977	12 Eylül 1980
B Grubu	15 Ekim 1961	5 Haziran 1966
	5 Haziran 1966	12 Ekim 1975
	12 Ekim 1975	12 Eylül 1980
C Grubu	15 Ekim 1961	7 Haziran 1964
	7 Haziran 1964	14 Ekim 1973
	14 Ekim 1973	14 Ekim 1979
	14 Ekim 1979	12 Eylül 1980

Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla seçilen 150 üyesini belirlemek için Türkiye'de iller A, B, C olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Her grup 50'şer üye seçmektedir.<sup>12</sup> Kastamonu A grubu iller içerisinde yer almış ve her seçim döneminde bu ilden 2 senatör seçilmiştir.<sup>13</sup>

Cumhuriyet Senatosu, 19 yıl faaliyet gösterdikten sonra 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine el koymasıyla kapatılmıştır. 1982 Anayasası'nda senatoya yer verilmiş ve tek meclisli sisteme dönmüştür.<sup>14</sup>

### 1. Cumhuriyet Senatosu Seçimleri ve Kastamonu Senatörleri (1961-1980)

Cumhuriyet Senatosu üyelerini belirlemek için Kastamonu'da 1961, 1968 ve 1977 yıllarında olmak üzere üç seçim yapılmıştır. Yapılan bu seçimler aşağıda verilmiştir.

#### 1.1. 15 Ekim 1961 Seçimi

Cumhuriyet Senatosu seçimleri, 15 Ekim 1961 Pazar günü ülke genelinde yapılmıştır. Yapılan bu genel seçimde Liste Usulü Çoğunluk Sistemi uygulanmıştır. Bütün illerde kayıtlı 12.926.837 seçmenden 10.519.659'u sandıklara giderek oy kullanmıştır. Geçerli oy sayısı 10.032.530'dur. Seçimlere katılma oranı %81,0'dır. 4 siyasi parti ile birlikte bağımsız adaylar seçimlere katılmıştır.<sup>15</sup> Siyasi partilerden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) oyların %36,1'ini, Adalet Partisi (AP) %34,5'ini, Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13,0'ını, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %12,5'ini ve Bağımsızlar %3,9'unu almıştır. Genel oyla seçilen üye sayısı 150'dir. Cumhuriyet Senatosu'nda AP'yi 71, CHP'yi 36, YTP'yi 27 ve CKMP'yi 16 üye temsil etmiştir.<sup>16</sup>

Kastamonu'da ise 220.286 kayıtlı seçmenden 178.651'i sandık başına giderek oy kullanmıştır. Seçimlere katılma oranı %81'dir. Seçimler sonucunda Kastamonu'da siyasi partilerin aldığı oy ve çıkardığı senatör sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

<sup>11</sup> TBMM Albümü, 2, 2010: XI.

<sup>12</sup> Başkan, 2011: 9; Oktay, 2020: 36; Göktürk, 2021: 30.

<sup>13</sup> Göktürk, 2021: 31; Özgişi, 2011: 66.

<sup>14</sup> Tuncer, 2003: 11-13.

<sup>15</sup> Resmî Gazete, 17 Kasım 1961, No: 10960: 5826.

<sup>16</sup> Tuncer, 2010: 287.

**Tablo 2:** Kastamonu Seçim Sonuçları (15 Ekim 1961)<sup>17</sup>

Siyasi Partiler	Geçerli Oy Sayısı	Senatör Sayısı
YTP	62.264	2
CHP	51.783	-
CKMP	41.591	-
AP	15.541	-

Kastamonu’da YTP, CHP, CKMP ve AP olmak üzere 4 siyasi parti seçimlere katılmıştır. Seçimde en çok oyu YTP, en düşük oyu AP almıştır. Seçim sonucunda YTP’den Ahmet Nusret Tuna ve Mehmet Çamlıca senatör seçilmişlerdir.<sup>18</sup>

### 1.2. 2 Haziran 1968 Seçimi

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri 2 Haziran 1968 Pazar günü yapılmıştır. 24 ilde kayıtlı 5.416.153 seçmenden 3.596.594’ü sandıklara giderek oy kullanmıştır. Seçime katılım oranı %66,40’tır. Geçerli oy sayısı 3.325.188’dir. 6 siyasi parti ile birlikte bağımsız adaylar seçime katılmıştır. Seçim sonucunda AP oyların %49,85’ini, CHP %27,05’ini, Güven Partisi (GP) %8,53’ünü, Millet Partisi (MP) %6,03’ünü, Türkiye İşçi Partisi (TİP) %4,71’ini, CKMP %1,98’ini ve Bağımsızlar %1,85’ini almıştır.<sup>19</sup> A grubu illeri kapsayan 24 ilde yapılan bu seçimde Barajsız d’Hondt Seçim Sistemi uygulanmış ve seçim sonucunda Cumhuriyet Senatosu’nda AP’yi 38, CHP’yi 13, GP’yi 1 ve MP’yi 1 senatör temsil etmiştir.<sup>20</sup>

Kastamonu’da ise 215.596 kayıtlı seçmenden 149.790’ı sandıklara giderek oy kullanmıştır. Seçime katılım oranı %69,48’dir. Geçerli oy sayısı 138.783’tür. Seçimler sonucunda Kastamonu’da siyasi partilerin aldığı oy ve çıkardığı senatör sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Tablo 3:** Kastamonu Seçim Sonuçları (2 Haziran 1968)<sup>21</sup>

Siyasi Partiler	Geçerli Oy Sayısı	Senatör Sayısı
AP	66.723	2
CHP	29.208	-
GP	17.414	-
MP	13.889	-
TİP	6.107	-
CKMP	5.442	-

Kastamonu’da yapılan seçimlere AP, CHP, GP, MP, TİP ve CKMP katılmıştır. 6 siyasi parti içerisinde en çok oyu AP alırken en düşük oyu CKMP almıştır. Seçim sonucunda AP’den Ahmet Nusret Tuna ve Mehmet Çamlıca senatör seçilmişlerdir.<sup>22</sup>

<sup>17</sup> *Resmî Gazete*, 17 Kasım 1961, No: 10960: 5823-5826.

<sup>18</sup> *Resmî Gazete*, 17 Kasım 1961, No: 10960: 5823-5826; *Doğrusöz*, 17 Ekim 1961, No: 4543: 1.

<sup>19</sup> *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1968, No: 12922: 12-15.

<sup>20</sup> Tuncer, 2010: 287-289.

<sup>21</sup> *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1968, No: 12922: 13.

<sup>22</sup> *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1968, No: 12922: 13; *Doğrusöz*, 3 Haziran 1968, No: 6546: 1.

### 1.3. 5 Haziran 1977 Seçimi

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri, 5 Haziran 1977 Pazar günü yapılmıştır. A Grubu illeri kapsayan 22 ilde yapılan bu seçimde Barajsız d'Hondt Seçim Sistemi uygulanmıştır.<sup>23</sup> 22 ilde kayıtlı 6.800.746 seçmenden 5.019.677'si sandıklara giderek oy kullanmıştır. Seçime katılma oranı %73,82'dir. Geçerli oy sayısı 4.812.326'dır. 6 siyasi parti ile birlikte 4 bağımsız aday seçime katılmıştır. Seçim sonucunda CHP oyların %42,35'ini, AP %38,28'ini, Millî Selâmet Partisi (MSP) %8,37'sini, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) %6,79'unu, Demokratik Parti %2,23'ünü, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) %1,86'sını ve Bağımsızlar %0,12'sini almıştır.<sup>24</sup>

Kastamonu'da ise kayıtlı 241.385 seçmenden 178.742'si sandıklara giderek oy kullanmıştır. Kullanılan oylardan 168.485'i geçerli sayılmıştır. Seçime katılım oranı %74,05'tir. Seçimler sonucunda Kastamonu'da siyasi partilerin aldığı oy ve çıkardığı senatör sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Tablo 4:** Kastamonu Seçim Sonuçları (5 Haziran 1977)<sup>25</sup>

Siyasi Partiler	Geçerli Oy Sayısı	Senatör Sayısı
AP	84.525	1
CHP	53.087	1
MHP	11.806	-
CGP	7.760	-
MSP	7.493	-
Demokratik Parti	3.380	-

Kastamonu'da 6 siyasi parti seçime katılmıştır. Seçimde en çok oyu AP alırken en düşük oyu Demokratik Parti almıştır. Seçim sonucunda Kastamonu'da AP 1 ve CHP 1 senatör çıkarmıştır. AP'den Ali Münif İslamoğlu ve CHP'den Mehmet Seydibeyoğlu senatör seçilmişlerdir.<sup>26</sup>

### 2. Kastamonu Senatörlerinin Özgeçmişleri

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu'nda Kastamonu'yu Ahmet Nusret Tuna, Mehmet Çamlıca, Mehmet Seydibeyoğlu ve Ali Münif İslamoğlu temsil etmişlerdir. Kastamonu senatörlerinin özgeçmişleri aşağıda verilmiştir.

**2.1. Ahmet Nusret Tuna:** 1916'da Kırşehir'in Mucur ilçesinde doğmuştur. Babası Kaymakam Şakir Bey, annesi Emine Hanım'dır.<sup>27</sup> İlk, orta ve lise tahsilinin ardından 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü'nden mezun olmuştur. 30 Kasım 1936'da Çankırı Merkez Kurtuluş Okulu'na öğretmen olarak atanmıştır. Askerlik hizmetinin ardından Çankırı'daki öğretmenlik görevine devam etmiş ve bu vazifesinden 20 Eylül 1940'ta hukuk öğrenimi görmek üzere istifa etmiştir. 2 Temmuz 1941-13 Ağustos 1942 tarihleri arasında İstanbul Defterdarlığı'nda memur olarak çalışmıştır. II. Dünya Savaşı nedeni ile 13 Ağustos 1942'de silahlı hizmete çağırılmış ve 22 Kasım 1943'te terhis edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1 Temmuz 1944'te mezun olmuştur. 28 Aralık 1944'te Hafize Hanım ile evlenmiş ve üç çocuk babasıdır. Çocuklarının isimleri; Çetin Yetki, Şakir Yekta ve Mustafa Sami'dir. 29 Temmuz 1944'te Adalet Bakanlığı'nca stajyer olarak İstanbul Hâkim Adaylığına ve 16 Mayıs 1945'te Tonya Hâkim Yardımcılığına atanmıştır. 13 Ağustos 1949'da hâkimlikten istifa ederek

<sup>23</sup> Tuncer, 2010: 342-343.

<sup>24</sup> *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1977, No: 15971: 47-48.

<sup>25</sup> *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1977, No: 15971: 27.

<sup>26</sup> *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1977, No: 15971: 27; *Kastamonu*, 8 Haziran 1977, No: 1001: 1.

<sup>27</sup> *TBMM Arşivi*, Ahmet Nusret Tuna'nın Hal Tercümesi Kâğıdı, Sicil Dosya No (SDN): 110.

ayrılmıştır. 27 Eylül 1949'da Kastamonu Barosu'na kaydını yaptırarak avukatlık yapmaya başlamış ve bu vazifesine ek olarak "Yeni Kastamonu" gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiştir. Çeşitli hayır kurumlarında görev almıştır.<sup>28</sup>

15 Ekim 1961'de yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerine katılmış ve 62.264 oy alarak YTP listesinden Kastamonu senatörlüğüne seçilmiştir. 18 Ekim 1961 tarihli seçim tutanağı ile 25 Ekim 1961'de Meclis'e katılmıştır.<sup>29</sup> 10 Ocak 1964'te YTP'den istifa etmiş ve 20 Ocak 1964'te AP'ye kayıt olmuştur. 2 Haziran 1968'de yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde AP listesinden tekrar Kastamonu senatörlüğüne seçilmiştir.<sup>30</sup> 15 Nisan 1973 tarihinde Tarım Bakanı seçilmiş ve 26 Ocak 1974 tarihine kadar bu görevine devam etmiştir.<sup>31</sup> 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan üçte bir yenileme seçimlerinde senato üyeliği sona ermiştir. 21 Temmuz 1977'den 5 Ocak 1978'e kadar Başbakan Süleyman Demirel'in danışmanlığını yapmıştır. 1978-1987 yılları arasında Baroya kayıtlı olarak avukatlık yapmıştır. Doğru Yol Partisi'nin (DYP) Kurucu Genel Başkanı'dır. Kocaeli eski Milletvekili Sedat Akay ile birlikte hazırlamış oldukları "Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları" adlı eser 1988'de yayımlanmıştır.<sup>32</sup> "Makaleler" adlı bir eseri daha vardır. Fransızca bilmektedir.<sup>33</sup> 22 Kasım 1988'de Ankara'da vefat etmiştir.<sup>34</sup>

**2.2. Mehmet Çamlıca:** 11 Ağustos 1921'de Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğmuştur. Babası Hakkı Bey, annesi Esmâ Hafize Hanım'dır. 1942 yılında Sivas Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. 29 Ekim 1942-27 Ekim 1943 tarihleri arasında Çankırı Yapraklı Bucağı Merkez İlkokulu'nda öğretmenlik yapmıştır. 1946'da Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Bölümü'nü bitirmiştir. 30 Eylül 1946'da Ankara Atatürk Lisesi Beden Eğitimi öğretmenliğine stajyer olarak atanmıştır. 30 Ekim 1946'da Kastamonu Gököy Köy Enstitüsü'ne ve 12 Ağustos 1947'de İlköğretim Müfettişliğine atanmıştır. Askerlik hizmetini yerine getirdikten sonra Kastamonu Lisesi'nde öğretmenlik görevine devam etmiştir. 18 Ekim 1950'de Taşköprü, 12 Aralık 1960'ta Zonguldak Ortaokulu'na tayin edilmiştir.<sup>35</sup>

15 Ekim 1961'de yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerine katılmış ve 61.872 oy alarak YTP listesinden Kastamonu senatörlüğüne seçilmiştir. 18 Ekim 1961 tarihli seçim tutanağı ile 25 Ekim 1961'de Meclis'e katılmıştır.<sup>36</sup> 10 Ocak 1964'te YTP'den istifa etmiş ve 20 Şubat 1964'te AP'ye kayıt olmuştur. 2 Haziran 1968'de yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde tekrar Kastamonu senatörlüğüne seçilmiştir. Senato üyeliği 5 Haziran 1977'de sona ermiştir. 1977-1980 yılları arasında Taşköprü Belediye Başkanlığı yapmıştır. 28 Nisan 1947'de Fatma Enise Hanım ile evlenmiş ve iki çocuk babasıdır. Çocuklarının isimleri; Hakkı Aziz ve Feza'dır.<sup>37</sup> Az Fransızca bilmektedir.<sup>38</sup> 25 Nisan 1989'da İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.<sup>39</sup>

**2.3. Mehmet Seydibeyoğlu:** 1924 yılının Haziran ayında Kastamonu ilinin Daday ilçesinde doğmuştur. Annesinin adı Nebiye, babasının adı Hüseyin'dir. İlkokulu Daday'da, ortaokul ve liseyi Kastamonu'da tamamlamıştır. 1948'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Az Almanca bilmektedir.<sup>40</sup> 12 Ocak 1949'da başlamış olduğu avukatlık stajını 11 Ocak

<sup>28</sup> Çoker, 1998: 319-320.

<sup>29</sup> TBMM Arşivi, Ahmet Nusret Tuna'nın Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası, SDN: 110.

<sup>30</sup> Çoker, 1998: 320.

<sup>31</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu'ndan Günümüze Hükümetler, 1998: 329.

<sup>32</sup> Çoker, 1998: 320.

<sup>33</sup> TBMM Arşivi, Ahmet Nusret Tuna'nın Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 110.

<sup>34</sup> Çoker, 1998: 320.

<sup>35</sup> Çoker, 1998: 317-318.

<sup>36</sup> TBMM Arşivi, Mehmet Çamlıca'nın Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası, SDN: 109.

<sup>37</sup> Çoker, 1998: 318.

<sup>38</sup> TBMM Arşivi, Mehmet Çamlıca'nın Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 109.

<sup>39</sup> Çoker, 1998: 318.

<sup>40</sup> TBMM Arşivi, Mehmet Seydibeyoğlu'nun Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 430.



1950'de tamamlayarak Kastamonu'da serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Askerlik hizmetinin ardından avukatlık yapmaya devam etmiştir. 1950'de MP'den politikaya girmiş ve 1957'de bu partiden ayrılarak CHP'ye geçmiştir. Senelerce CHP teşkilatında Daday İlçe Başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Halkevi İlçe Başkanlığı, Kastamonu CHP İl Başkanlığı, Daimi Encümen Üyeliği ve İl Genel Meclisi Üyeliğinde bulunmuştur.<sup>41</sup>

XIV. Dönem genel seçimlerinde CHP listesinden Kastamonu milletvekili seçilmiş ve dönem sonunda Meclis'ten ayrılarak Kastamonu'da parti ve mesleki faaliyetlerine devam etmiştir. 5 Haziran 1977'de yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde CHP listesinden Kastamonu'dan senatör seçilmiştir.<sup>42</sup> 7 Haziran 1977'de seçim mazbatasını almıştır.<sup>43</sup> 12 Eylül 1980'de Cumhuriyet Senatosu üyeliği sona erdikten sonra Ankara'da bir süre avukatlık yapmış ve 13 Mayıs 1987'de Barodaki kaydını sildirek mesleki hayatını sonlandırmıştır. 7 Mart 1947'de Semahat Hanım ile evlenmiş ve dört çocuk babasıdır. Çocuklarının isimleri; Türkan, Hüseyin Cahit, Nebiye Cavidan ve Canan'dır. 21 Haziran 1997'de vefat etmiş ve Daday Mezarlığı'na defnedilmiştir.<sup>44</sup>

**2.4. Ali Münif İslamoğlu:** 1917 yılında Aydın ilinin Çine ilçesinde doğmuştur. Annesinin adı Şaziye, babasının adı Nasuh'tur. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1943-1946 yılları arasında Maraş'ta askerlik yapmıştır. İngilizce bilmektedir. Eşinden boşanmış ve iki çocuk babasıdır.<sup>45</sup> Çocuklarının isimleri; Fatma Huricihan ve Ömer Cem'dir.<sup>46</sup>

28 Şubat 1947'de İstanbul Çocuk Hastanesi'nde İç Hastalıkları Uzmanlığı eğitimine başlamıştır. 3 Aralık 1948 ve 7 Temmuz 1949 tarihleri arasında Haydarpaşa Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi'nde asistanlık yapmıştır. 12 Ekim 1949'da Şişli Çocuk Hastanesi'nde Uzmanlığını tamamlamıştır. 1949-1951 yılları arasında Kastamonu Verem Hastanesi'nde İç Hastalıkları Uzmanı ve Baştabip olarak çalışmıştır. 4 Temmuz 1951'de bu görevinden istifa ederek serbest doktorluk yapmaya başlamıştır. Ayrıca Demokrat Parti'de siyasete girmiş ve 1951-1957 yılları arasında bu partinin Kastamonu İl Başkanlığını yapmıştır. XI. Dönem Kastamonu'dan milletvekili seçilmiştir. 27 Mayıs 1960'ta Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasıyla birlikte Demokrat Partili diğer milletvekilleri ile tutuklanarak Anayasayı ihlal suçundan 10 yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir. 30 Ocak 1965'te Cumhurbaşkanı tarafından Anayasanın 97. maddesine göre affedilmiş ve tutuklu bulunduğu Kayseri Cezaevi'nden çıkmıştır. Ardından bir süre serbest hekim olarak çalışmıştır. Ankara İlaç Sanayi Ticaret A.Ş.'de görev yapmıştır. 31 Aralık 1965'te Ankara Göğüs Hastalıkları Hastanesi İç Hastalıkları Uzmanlığına atanmıştır. 30 Kasım 1966'da Ankara Numune Hastanesi'nde görevlendirilmiş ve 31 Mart 1970'te bu hastanenin İç Hastalıkları Uzman ve Baştabipliğine getirilmiştir.<sup>47</sup>

Cumhuriyet Senatosu için 5 Haziran 1977'de yapılan üçte bir yenileme seçimlerinde AP listesinden Kastamonu'dan senatör seçilmiştir.<sup>48</sup> 7 Haziran 1977 tarihli seçim tutanağı ile 13 Haziran 1977'de Meclis'e katılmıştır.<sup>49</sup> 12 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980'e kadar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>50</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine el koymasının ardından senato üyeliği ve bakanlığı sona ermiştir. 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden itibaren ilgili anayasanın geçici 4. maddesi gereğince 5 sene siyaset

<sup>41</sup> Çoker, 1999: 575-576.

<sup>42</sup> TBMM Arşivi, Mehmet Seydibeyoğlu'nun Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 430; Çoker, 1999: 576.

<sup>43</sup> TBMM Arşivi, Mehmet Seydibeyoğlu'nun Seçim Mazbatası, SDN: 430.

<sup>44</sup> Çoker, 1999: 576.

<sup>45</sup> TBMM Arşivi, Ali Münif İslamoğlu'nun Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 431; Çoker, 1999: 577-578.

<sup>46</sup> Çoker, 1999: 578.

<sup>47</sup> Duran, 2012: 2949-2950; Çoker, 1999: 577-578.

<sup>48</sup> TBMM Arşivi, Ali Münif İslamoğlu'nun Hal Tercümesi Kâğıdı, SDN: 431; Çoker, 1999: 578.

<sup>49</sup> TBMM Arşivi, Ali Münif İslamoğlu'nun Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası, SDN: 431.

<sup>50</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu'ndan Günümüze Hükümetler, 1998: 431.

yapması yasaklanmıştır. Siyaset yasağının 6 Eylül 1987'de kalkmasının ardından DYP'ye katılmıştır. XIX. Dönem Kastamonu'dan milletvekili seçilmiştir. 51. Hükümette Devlet Bakanı olarak atanmış ve 52. Hükümette aynı bakanlığa tekrar getirilmiştir. 25 Aralık 1995'te Meclis'ten ve politikadan ayrılmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından 25 Mart 1996'da Cumhurbaşkanlığı Büyükelçi Başkanlığına atanmıştır. 6 Ağustos 1998'de Ankara'da vefat etmiştir.<sup>51</sup> Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.<sup>52</sup>

### 3. Kastamonu Senatörlerinin Faaliyetleri

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu'nda Kastamonu senatörleri çeşitli görevler almışlar ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kastamonu senatörlerinin aldıkları görevler ve yaptıkları faaliyetler aşağıda verilmiştir.

**3.1. Ahmet Nusret Tuna (1961-1977):** Senato'da ilk olarak Sanayi ve Tarım Komisyonunda Üye, ardından Anayasa ve Adalet Komisyonunda Kâtip Üye, Üye ve Başkan olarak görev almıştır. Adalet Partisi'nin Senato Grup Başkanvekilliği ve Başkanlığını yapmıştır.<sup>53</sup> Genel Kurul'da 17 önergesi, 18 söylev ve demeci, 42 yazılı soru önergesi ve cevapları, 7 kanun teklifi ve çeşitli konularda 348 konuşması vardır. Senatonun en aktif senatörleri arasındadır. Seçim bölgesi Kastamonu ilgili söylev ve demeci, konuşmaları ve yazılı soru önergeleri vardır.

23 Ocak 1964'te söz alarak kürsüye gelen Ahmet Nusret Tuna, İnebolu ilçesinde meydana gelen sel felaketi hakkında bir konuşma yapmış ve konuşmasında selin meydana getirdiği yıkım hakkında şu bilgileri vermiştir. İnebolu'da 14 dükkân yıkılmış, 7 vatandaş ölmüş, iki mahalleyi birbirine bağlayan köprü yıkılmış, elektrik ve su tesisatı bozulmuş, 7 kamyon ve bir yol makinesi denize uçmuş ve yol kenarındaki rıhtımlar yıkılmıştır. Ardından İnebolu'da ikinci bir sel olmuş ve üç ev daha yıkılmıştır. Ahmet Nusret Tuna, konuşmasının devamında selin umumi hayatı felce uğratmış olmasına rağmen sel sonrasında İmar ve İskân Bakanlığı'nın İnebolu'da acil bir şey yapmaya mahal olmadığı şeklindeki beyanının hatalı olduğunu dile getirmiş ve selden zarar gören vatandaşlara gereken yardımların yapılması gerektiğini belirtmiştir.<sup>54</sup>

Genel Kurul'un 31 Mart 1964 tarihli oturumunda söz alarak kürsüye gelen Tuna, Devrekâni ovasından geçen sudan faydalanılması hususunda şu konuşmayı yapmıştır:

"Kastamonu'ya bir Şeker Fabrikası yapıldı. Şeker Fabrikasına pancar temin etmesi mümkün olan yer olarak bu Devrekâni ovası gösterildi. Fabrika geçen sene açıldı. Bu sene ikinci senesini idrak edecek. Fakat bu ovayı sulama imkânı olmadı. Etüt yapılıyor, proje yapılıyor. Ben rica ediyorum bu millet artık etütten ziyade iş bekliyor, iş istiyor. Orada su vardır, tarlaları sulayacak miktardadır ve bütün şu köylerin arazisini sulayacak miktarda su olduğu Devlet Su İşlerinin yapmış olduğu tesislerinden anlaşılmaktadır."<sup>55</sup>

Ahmet Nusret Tuna, 10 Kasım 1964'te Bayındırlık Bakanına Kastamonu-Araç-Karabük yolunun ne zaman ıslah edileceğine dair bir yazılı soru önergesi vermiştir. Bayındırlık Bakanı 12 Aralık 1964'te vermiş olduğu cevapta yolun daimi bakım altında bulunduğunu ve yolun Safranbolu-Karabük kesimindeki asfaltın yenilenmesi çalışmalarının 1965 yılı program tasarısına dâhil olduğunu bildirmiştir. Tuna bir diğer yazılı soru önergesini 24 Kasım 1964'te Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral'a vermiştir. Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğüne 1965 yılında Kastamonu'ya yapılacak yatırımlara dair olan önergeyi Hüdayi Oral, 15 Aralık 1964'te şu şekilde cevaplandırmıştır: "1. Keşif bedeli 4.500.000 TL olan Tosya Kösen çayı sulaması işine 1965 yılında da devam edilecektir. 1.850.000 TL keşif bedeli 1'inci kısım inşaatı 22.9.1964 tarihinde ihale edilmiş olup 1965 yılı içinde bu proje için 2.000.000 TL harcanacaktır. 2. 2.360.000 TL civarında keşif bedeli olan Karaçay taşkın ve rüsubat kontrolü işine 1965 yılında 500.000 TL

<sup>51</sup> Duran, 2012: 2950; Çoker, 1999: 578.

<sup>52</sup> Çoker, 1999: 578.

<sup>53</sup> Çoker, 1998: 320.

<sup>54</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 3, C. 17, Birleşim 31, 510-512.

<sup>55</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 3, C. 19, Birleşim 56, 634.

harcanacaktır.”<sup>56</sup> Ahmet Nusret Bey, 24 Kasım 1964'te 1965 programına göre Kastamonu'ya yapılacak yatırımlara dair Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır'a bir yazılı soru önergesi vermiştir. Kemal Satır 16 Aralık 1964'te kendisine yöneltilen soru önergesini şu şekilde cevaplandırmıştır: “1965 yılında Kastamonu iline yapılacak toplam yatırım miktarı 37 milyon 162 bin liradır. 1963 yılında Kastamonu'ya 36 milyon 558 bin, 1964 yılında ise 35 milyon 663 bin lira yatırım yapılmıştır.”<sup>57</sup> Ahmet Nusret Bey, 29 Aralık 1965'te 1966 programının Kastamonu ile ilgili kısımlarına dair Başbakana bir yazılı soru önergesi sunmuştur. Önergeyi 29 Mart 1966'da Başbakan adına Devlet Bakanı Cihat Bilgehan cevaplandırmıştır. Devlet Bakanı vermiş olduğu cevapta 1966 yılında Kastamonu iline yapılacak yatırım miktarının 44 milyon 626 bin lira olduğunu belirtmiştir.<sup>58</sup>

27 Kasım 1969'da Ahmet Nusret Bey, Kastamonu'nun su ihtiyaçlarını karşılayacak YSE Bölge Teşkilatının kurulmasına dair Köy İşleri Bakanı Turhan Kapanlı'ya bir yazılı soru önergesi vermiştir. Kapanlı, 5 Mart 1970'te kendisine yöneltilen bu soru önergesini şu şekilde cevaplandırmıştır:

“Ankara Bölgesine dâhil sekiz ilden durumu özellik arz eden Kastamonu, Zonguldak illeri bu bölgeden ayrılarak Kastamonu ili merkez olmak üzere 5719 km yolu, 5281 adet ünitenin içme suyu, 1795 adet köyün elektrikasyon hizmetini hedef alan, müstakil ve mevcut 15 adet YSE Bölge Müdürlüğüne ilave olarak 1 Mart 1970'te faaliyete geçmek üzere, YSE Kastamonu XVI nci Bölge Müdürlüğü Köy İşleri Bakanlığının 11.2.1970 olur emirleri ile kurulmuştur.”<sup>59</sup>

16 yıllık görev süresi içerisinde Ahmet Nusret Tuna'nın senatoda Kastamonu ile ilgili bir tane söylev ve demeci vardır. Tuna, 7 Nisan 1970'te Kastamonu ilinin Araç ilçesinde meydana gelen yangın olayı hakkında yapmış olduğu söylevde şu bilgileri vermiştir: “Geçtiğimiz Cuma günü saat 18.00 sıralarında Kastamonu'nun Araç ilçesinde bir benzin tankeri, benzin boşaltmakta iken infilak etmiş, 10 tona yakın yayılan benzin parlama suretiyle çok feci bir şekilde ilçenin mühim bir kısmının yanmasına sebebiyet vermiş, 35 dükkân, 40 ev yanmış ve 2 vatandaşımız da ölmüştür.” Tuna konuşmasının devamında yangında zarar gören vatandaşlara ailesini geçindirir hale getirecek yardımların yapılmasını istemiş ve esnaf vatandaşların dükkânlarını tekrar açabilmesi için bankaların kredi temin etmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>60</sup>

**3.2. Mehmet Çamlıca (1961-1977):** Senato'da Milli Eğitim Komisyonu üyeliğinde bulunmuş ve 2 Kasım 1967'deki Başkanlık Divanı seçiminde divan kâtibi seçilmiştir. 24-28 Haziran 1969'da Güney Kore'yi ziyaret eden Parlamento Heyeti arasında yer almıştır. Eğitim camiasından senatoya katılan birisi olduğu için senatodaki bütün konuşmaları eğitim ile ilgilidir. Genel Kurul'da eğitimle ilgili 8 konuşması vardır.<sup>61</sup>

Eğitime gereken önem verildiği takdirde, her yönden, dengeli bir kalkınmanın mümkün olabileceğine inanan Mehmet Çamlıca, 5 Şubat 1968 tarihli konuşmasında 1968 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe teklifinin 3.882.486.439 lira olduğunu söylemiştir. Milli Eğitim Bakanlığının bazı sorunlarının kısa vadeli olarak çözümlendiğini bazılarının ise günümüze kadar devam ettiğini ve günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı'nın şu üç temel sorununun olduğunu ifade etmiştir: “1. Eğitim felsefemize göre eğitim – öğretim program ve metotlarının geliştirilmesi, 2. Etkili eğitimin bütün şartlarının hazırlanması, 3. Eğitim felsefemizi en ücra köşelere kadar götürecek yeterli öğretmen ve eğitimcilerin yetiştirilmesidir.”<sup>62</sup>

<sup>56</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 16, 494-496.

<sup>57</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 17, 522-523.

<sup>58</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 5, C. 35, Birleşim 65, 662-663.

<sup>59</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 9, C. 56, Birleşim 52, 447-448.

<sup>60</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 9, C. 57, Birleşim 57, 538.

<sup>61</sup> Çoker, 1998: 318.

<sup>62</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 7, C. 45, Birleşim 28, 568-569.

Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Mehmet Bey, Milli Eğitim Bakanlığı 1970 yılı bütçe teklifinin 3.456.459.668 lira olduğunu belirtmiş ve konuşmasının devamında şu dört husus üzerinde durulması gerektiğini ifade etmiştir:

“1. Eğitimde Milli Birlik içinde çeşitli gelişmelere yer verme, 2. Herkese gücü oranında eğitim veren bir işleyişi geliştirme, 3. Ekonomik eğitime ağırlık verme, 4. Demokratik eğitimin gerektirdiği gelişmeleri teşvik etme.” Çamlıca konuşmasının sonunda eğitim seviyesinin yükselmesi için şu önerilerde bulunmuştur: “Sonuç olarak ifade etmek isterim ki, Türk eğitim düzeninin işleyişi sosyal ve teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Sosyal Adalet vardır. Adaletin kırılması eğitimde reform politikası ile mümkündür. Milli Eğitimde devamlı gelişme yapabilecek bir merkez ve taşra teşkilatının kurulması gereklidir. Milli Eğitim teşkilatımız programları geliştirici, tayin, takip ve personel işlerinde çağdaş amme idaresi metotlarını kullanan, etkili eğitim şartlarını yaratan, araştırma ve değerlendirme ile devamlı düzelme yapabilen bir örgüt olmalıdır.”<sup>63</sup>

Mehmet Çamlıca'nın Genel Kurul'daki diğer beş konuşması 1962-1966 yılı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesi ile ilgilidir. Çamlıca, bu konuşmaların hepsinde beden eğitiminin genel eğitimin bir parçası olduğuna vurgu yapmış, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesine ayrılan miktarın yetersiz olduğundan bahsetmiş ve bütçe miktarının artırılmasını istemiştir.

**3.3. Mehmet Seydibeyoğlu (1977-1980):** Senato'da KİT Komisyonu ve Grup Yönetim Kurulu'nda üye olarak çalışmıştır. 9-12 Mayıs 1979'da Avrupa Müttefik Kuvvetleri Karargâhının Brüksel'de yaptığı SHAPE-79 tatbikatına katılan parlamento heyeti arasında yer almıştır.<sup>64</sup> Senatoda aktif bir senatör değildir. Üç yıllık parlamento hayatında Genel Kurul'da 3 konuşması vardır.

Mehmet Seydibeyoğlu, 13 Şubat 1978 tarihinde Orman Bakanlığı 1978 yılı bütçe kanunu tasarısı ile ilgili yapmış olduğu konuşmada “*son tespitlere göre Türkiye'deki orman miktarının 20.115.114 hektar civarında olduğunu, bunun % 40,49 nispetindeki kısmın vasıflı orman, % 59,51 miktarındaki kısmın ise bozuk orman vasfında*” olduğunu belirtmiş ve orman tahriplerinin önüne geçilmesine vurgu yaptıktan sonra Orman Bakanlığının 1978 yılında cari harcamalar için 46 milyon 689 bin lira, yatırım harcamaları için 100 milyon lira ödenek teklif ettiğini ifade etmiştir.<sup>65</sup>

1979 yılı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında kürsüye çıkan Mehmet Seydibeyoğlu, Türkiye'nin sorunlarının başında enerji ve petrol sorunu gelmekte olduğunu dile getirmiş ve petrol konusunda şu genel ilkelerin uygulanmasını istemiştir:

“Petrol ürünleri talebinin yurt içi üretimle karşılanması hususunda gerekli atılımlar yapılmalıdır. Petrolün enerji kaynağı olarak tüketimi en az seviyeye indirilmelidir. Rafinerilerin üretim programları talebe göre düzenlenmelidir. Yurt içi petrol ürünleri ağı, en hızlı biçimde geliştirilerek, petrolün karayoluyla taşınması yolundan vazgeçilmelidir... Depolama imkânlarımız geliştirilmeli ve dar boğazdan kurtulmanın çareleri araştırılmalıdır. Dışalım zorunda kaldığımız zaman, mümkün olduğu kadar ham petrol almalı ve bunun artıklarından da istifade yoluna gidilmelidir.”<sup>66</sup>

**3.4. Ali Münif İslamoğlu (1977-1980):** Senato'da Sosyal İşler Komisyonu'nda üye olarak çalışmıştır.<sup>67</sup> Üç yıllık görev süresi içerisinde senatoda aktif bir senatör değildir. Genel Kurul'da değişik konularda 10 konuşması vardır. Hekim kimliği ile sağlık camiasından senatoya katılan birisi olduğu için konuşmalarının büyük çoğunluğu sağlık üzerinedir.

Ali Münif Bey, 6 Şubat 1979'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe kanunu tasarısı ile ilgili yapmış olduğu konuşmada o günlerdeki ilaç yokluğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

<sup>63</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 9, C. 56, Birleşim 36, 37-40.

<sup>64</sup> Çoker, 1999: 576.

<sup>65</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 17, C. 36, Birleşim 31, 380-381.

<sup>66</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 18, C. 42, Birleşim 39, 237-239.

<sup>67</sup> Duran, 2012: 2950; Çoker, 1999: 578.

“Bugün Türkiye’de İkinci Dünya Harbi sırasında olandan çok daha ileri bir ilaç yokluğu hüküm sürmekte, her gün gazetelerde bu feryadı görmekteyiz. Aspirinden, hayati ilaçlara kadar her türlü ilaç piyasada ve tedavi kurumlarında bulunmamaktadır. Hastanelere yatıp tedavi bekleyen, ameliyat bekleyen hastalara reçete yazılarak, ilaç temin ettiği takdirde tedavi edileceği veya ameliyat olacağı söylenmektedir. Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmeyen bir tatbikat içinde bulunuyoruz. Röntgen filminin yokluğu da buna eklenirse, hastaların ne kadar perişan olduğu izahtan varestedir.”<sup>68</sup>

11 Mart 1980’de Tam Gün Yasasının uygulanması hakkında yapılan görüşmelerde söz alarak kürsüye çıkan Ali Münif İslamoğlu, yapmış olduğu konuşmada Tam Gün Yasasının sağlık müesseselerini hançerlediğinden, ordudaki hiyerarşiyi ve personel kanunundaki disiplini altüst ettiğinden ve hastaneleri hekimsiz bıraktığından bahsetmiştir. Konuşmasının devamında bu yasanın ortaya çıkardığı olumsuzluklardan biri olan hekim yokluğunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Bu kanun çıkarken 906 tane müteahhasıs hekim ayrılmıştır. Yani her zaman Türkiye’de tedarıklanan, mahrumiyet muntakaları diye kabul edilen üç beş vilayetin dışında bütün Anadolu, bütün Karadeniz sahili, Garbi Anadolu (yani 57 vilayet deyince artık anlarsınız) felç halinde. Hastanelerde müstahdem var, hemşire var, dış tabibi var, eczacı var, doktor yok. Benim kendi vilayetimdeki birçok kazalardaki hastaneler de böyledir.*” Tam gün yasasının ortaya çıkardığı tüm bu olumsuzluklar sonrasında bu kanunu ıslah etmek için Hükümet tasarısı meclise sevk edilmiştir.<sup>69</sup>

7 Şubat 1980’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe kanunu tasarısı ile ilgili yapılan görüşmelerde söz alan Ali Münif İslamoğlu, Türkiye’deki hekim miktarı ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “*Türkiye’de sağlık müesseselerinin kemaliyle çalışabilmesi için 60 bin hekime ihtiyacı olduğu ifade edilir. Bugün Türkiye’de 26 bin hekim vardır. Bu 26 bin hekime yaşlılar, mesleğini bırakmış insanlar, politikaya atılmış bizler de dâhiliz. Bence aktif halk sağlığı hizmetinde çalışan hekim miktarı 16-17 bini geçmez.*” Ali Münif Bey konuşmasının devamında sağlık politikasının milli olması gerektiğine vurgu yapmış ve üç vilayete yapmış olduğu vazife seyahati hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Son mesuliyeti aldığımndan beri iki, hatta üç vilayette bir vazife seyahati yaptım. Üç vilayetimiz de, cidden büyük ve memleketimizin zengin bölgelerine, medeniyetin daha ileri seviyelere geldiği bölgelere inhisar ediyordu. İstanbul, İzmir ve Manisa. Gördüğüm manzara, o vilayetlerin senatörlerinin de kabul edeceği veçhile, 1980 senesi dünyasında ve Türkiye’de sevinilecek, övülecek bir seviyede olmadığını ifade etmek isterim. Dehlizlerde yüzlerce hastamız kuyruklarda havasız, perişan sıra beklemektedir. Bu gayri sıhhi polikliniklerde elde edilen reçete almak imkânına kavuşan vatandaşlarımız aldıkları reçetenin sıhhatinden de emin değillerdir.”<sup>70</sup>

## Sonuç

Cumhuriyet Senatosu üyelerini belirlemek için Kastamonu’da 1961, 1968 ve 1977 yıllarında olmak üzere 3 seçim yapılmıştır. Bu üç seçimden 1961 seçimi genel seçim, diğer iki seçim ise üçte bir yenileme seçimidir. 1961 seçimlerinde Liste Usulü Çoğunluk Sistemi, 1968 ve 1977 seçimlerinde Barajsız d’Hondt Seçim Sistemi uygulanmıştır. Kastamonu halkının seçimlere katılım oranı; 1961 seçimlerinde %81, 1968 seçimlerinde %69,48 ve 1977 seçimlerinde %74,05’tir. 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu’nda Kastamonu’yu Ahmet Nusret Tuna, Mehmet Çamlıca, Mehmet Seydibeyoğlu ve Ali Münif İslamoğlu olmak üzere 4 senatör temsil etmiştir. Senatör olarak seçilen bu kişiler ya Kastamonulu ya da Kastamonu’da uzun yıllar görev yapmış kişilerden oluşmaktadır. Kastamonu’da her seçim döneminde 2 senatör seçilmiştir. Kastamonu’yu senatör olarak Ahmet Nusret Tuna ve Mehmet Çamlıca iki dönem, Mehmet Seydibeyoğlu ve Ali Münif İslamoğlu ise tek dönem temsil etmiştir. Ahmet Nusret

<sup>68</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 18, C. 41, Birleşim 36, 539.

<sup>69</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 19, C. 46, Birleşim 44, 617-618.

<sup>70</sup> TBMM CSTD, Yasama Yılı 19, C. 45, Birleşim 32, 464-466.

Tuna ve Ali Münif İslamoğlu senato üyeliği devam ederken aynı zamanda bakan olarak da görev almışlardır. Ahmet Nusret Tuna Tarım Bakanlığı, Ali Münif İslamoğlu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yapmıştır.

Kastamonu senatörleri senatoda çeşitli komisyonlarda çalışmışlardır. Ahmet Nusret Tuna Sanayi, Tarım, Anayasa ve Adalet Komisyonlarında; Mehmet Çamlıca Milli Eğitim Komisyonu'nda; Mehmet Seydibeyoğlu KİT Komisyonu'nda ve Ali Münif İslamoğlu Sosyal İşler Komisyonu'nda görev yapmıştır. Genel olarak baktığımızda senatörler meslekleri doğrultusunda çeşitli komisyonlarda görev almışlardır.

19 yıllık süre içerisinde Kastamonu senatörlerinin senatodaki faaliyet sayısı şu şekildedir.

<b>Senatörlerin Faaliyetleri</b>	<b>Ahmet Nusret Tuna</b>	<b>Mehmet Çamlıca</b>	<b>Mehmet Seydibeyoğlu</b>	<b>Ali Münif İslamoğlu</b>
<b>Konuşma</b>	348	8	3	10
<b>Söylev ve Demeç</b>	18	-	-	-
<b>Kanun Teklifi</b>	7	-	-	-
<b>Önerge</b>	17	-	-	-
<b>Yazılı Soru Önergesi ve Cevaplar</b>	42	-	-	-
<b>Toplam</b>	432	8	3	10

1961-1980 yılları arasında Kastamonu senatörlerinin senatodaki toplam faaliyet sayısı 453'tür. Bu faaliyetlerden 369'u konuşma, 18'i söylev ve demeç, 7'si kanun teklifi, 17'si önerge ve 42'si yazılı soru önergesi ve cevaplardır. Kastamonu senatörleri arasında en çok faaliyette bulunan Ahmet Nusret Tuna, en az faaliyette bulunan ise Mehmet Seydibeyoğlu'dur.

Ahmet Nusret Tuna Genel Kurul'da yapmış olduğu 348 konuşmayla senatonun en çok konuşan hatipleri arasında yer almıştır. Senatoda bu kadar çok aktif olmasında Adalet Partisi'nin Senato Grup Başkanvekilliği ve Başkanlığını yapması da etkili olmuştur. Diğer üç Kastamonu senatörü ise senatoda çok fazla faaliyette bulunmamışlardır. Bu kişiler daha çok kendi uzmanlık alanları, ülke gündemi ve çeşitli bakanlıkların bütçe kanun tasarıları hakkında konuşmalar yapmışlardır.

Kastamonu senatörleri arasında sadece Ahmet Nusret Tuna'nın, senatoda Kastamonu ile ilgili faaliyetleri vardır. Ahmet Nusret Tuna seçim bölgesi Kastamonu ile ilgili senatoda söylev ve demeçte bulunmuş, konuşmalar yapmış ve dönemin yetkili kişilerine soru önergeleri yöneltmiştir. Ahmet Nusret Bey, Kastamonu'nun yol, su, elektrik, sulama ve yaşanan doğal afetler olmak üzere pek çok sorununu senatoda dile getirmiş ve bu sorunların çözümüne katkı sağlamaya çalışmıştır. Fakat dönemin tutanak dergileri ve gazeteleri incelendiğinde Kastamonu'da herhangi bir sorunun çözümüne katkı sağlayamadığı görülmüştür.

1963-1966 yılları arasında hükümetçe Kastamonu'ya yapılan yatırımların miktarı şu şekildedir. 1963 yılında 36 milyon 558 bin lira, 1964 yılında 35 milyon 663 bin lira, 1965 yılında 37 milyon 162 bin lira ve 1966 yılında 44 milyon 626 bin liradır. Kastamonu'ya hükümetçe yapılan yardımlar her yıl artış göstermiştir. Bu yardımlar Kastamonu'nun sorunlarının çözümüne katkı sağlasa da her yıl yeni sorunlar ortaya çıktığı için bu ilde yeteri kadar gelişme sağlanamamıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet Senatosu 19 yıl boyunca faaliyet göstermiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine el koyması ile birlikte TBMM kapatılmış ve çok partili siyasi hayat bir süreliğine kesintiye uğramıştır. Ardından 1982 Anayasası'nın kabulüyle birlikte senato kaldırılmış ve tek meclis sistemine dönülmüştür.

**KAYNAKÇA***TBMM Arşivi**TBMM Tutanak Dergisi**TBMM Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)***Gazeteler**

“AP Büyük Başarı Kazandı”, *Doğrusöz*, 3 Haziran 1968, No: 6546: 1.

“İlimiz Parlamenterleri Belli Oldu”, *Kastamonu*, 8 Haziran 1977, No: 1001: 1.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Kanunu”, *Resmî Gazete*, 20 Temmuz 1961, No: 10859: 4645-4654.

“Vilayetimizdeki 2 Senatörlüğü YTP Aldı”, *Doğrusöz*, 17 Ekim 1961, No: 4543: 1.

“Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, *Resmî Gazete*, 17 Kasım 1961, No: 10960: 5823-5826.

“Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1977, No: 15971: 3-48.

“Yüksek Seçim Kuruluna Ait Bildiri”, *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1968, No: 12922: 12-15.

**Tetkik Eserler**

Alpaslan, Uğur (2021), *Cumhuriyet Senatosunda Gaziantep Senatörleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başkan, Özlem (2011), *Cumhuriyet Senatosu'nda Çorum Senatörleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoker, Fahri (1998), *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, 1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

\_\_\_\_\_ (1999), *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, 2, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Doğaner, Yasemin (1996), *27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Duran, Burhanettin (2012), *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XIX. Dönem (1991-1995)*, 3, Ankara: TBMM Basımevi.

Erdoğan, Mustafa (1997), *Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat*, İstanbul: Siyasal Kitabevi.

Göktürk, Mehmet Can (2021), *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu ve Maraş Senatörleri (1961-1980)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Gazanfer ve Ayan, Sezer (2011), *Türkiye'de Anayasalar ve Sivil Toplum*, İstanbul: Ütopya Yayınevi.

Korkmaz, Gökhan (2020), *İki Darbe Arası Demokrasi Bilinci ve Yapılan Genel Seçimler (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oktay, Ali (2020), *Cumhuriyet Senatosu ve Erzincan Senatörleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgişi, Tunca (2011), *Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Şengül, Gülay (2011), *1961 Anayasasının Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek, Mürşide (2020), “Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 221-240.

Tanör, Bülent (2011), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşpınar, Gül Tuba (1996), *27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

*TBMM Albümü 1920-2010*, (2010), 2, 1950-1980, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

Tuncer, Erol (2003), *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: Tesav Yayınları.

Tuncer, Erol (2010), *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Ankara: Tesav Yayınları.

Tunç, Bilal (2020), “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XVII/67, 657-692.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, (1998), Ankara: Başkanlık Basımevi.

Yılmaz, Faruk (2010), *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*, Ankara: Berikan Yayınevi.





## KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Nisan, Eylül ve Aralık aylarında yılda üç sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

**KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.**

## Yazarlara Yönerge

### A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğere özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

**B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi****• Tek Yazarlı Kitaplar**

**Kaynakça:** Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

**Dipnot:** Umar, 1992: 127.

**Kaynakça:** Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

**Dipnot:** Watson, 2003: 135.

**• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar**

**Kaynakça:** Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**Dipnot:** Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

**Kaynakça:** Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

**Dipnot:** Topaloğlu, vd., 1998: 32.

**• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm**

**Kaynakça:** Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

**Dipnot:** Ágoston, 2017: 152-153.

**Kaynakça:** Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

**Dipnot:** Köse, 2007: 99-100.

**• Tez**

**Kaynakça:** Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Dipnot:** Taylan, 2003: 25.

**Kaynakça:** Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

**Dipnot:** Ada, 2011: 35.

**• Makale**

**Kaynakça:** Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

**Dipnot:** Toksoy, 2007: 142.

**Kaynakça:** Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

**Dipnot:** Seyhan, 2000: 242-243.

**• Kongre/Sempozyum/Bildiri**

**Kaynakça:** Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

**Dipnot:** Demir, 2009: 75-77.

**Kaynakça:** Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

**Dipnot:** Özsait, 2000: 38.

**Kaynakça:** Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

**Dipnot:** Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

**Kaynakça:** Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

**Dipnot:** Tezcan, 2012a: 19.

**Kaynakça:** Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

**Dipnot:** Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

**Kaynakça:** King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

**Dipnot:** King, 2008: 35.

• **Gazete**

*İkdam*, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

**Kaynakça:** Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

**Dipnot:** Kallek, 2007: 340.

**Elektronik Kaynaklar**

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

**Kaynakça:** Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

[http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal\\_code=AWE&issue=0&vol=6](http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6) (23.09.2011).

**Dipnot:** Botalov, 2007: 44.

**Kaynakça:** Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. [http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2\\_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf](http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf) (12.05.2016).

**Dipnot:** Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.”Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. [http://en.wikipedia.org/wiki/Black\\_Sea](http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea).

**• Sözlü Kaynak**

**Kaynakça:** Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

**Dipnot:** Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

**• Film ya da Belgesel**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

**• Arşiv Belgesi**

**Kaynakça:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi

**Dipnot:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

**Kaynakça:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

**Dipnot:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

**Kaynakça:** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

**Dipnot:** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

**Kaynakça:** The National Archives, Foreign Office

**Dipnot:** The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

**Kaynakça:** TBMM Zabıt Ceridesi

**Dipnot:** TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

**C. Etik Kurallara Uygunluk**

- Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

**GUIDELINE OF THE KAREN**

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies three times a year, in April, September and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

#### **Article Processing Charges (APC)**

KAREN do not charge authors an APC.

#### **Instruction for Authors**

##### **A. Writing Rules and Principles**

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

##### **B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**

###### **• Book by a Single Author**

**Bibliography:** Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

**Footnote:** Umar, 1992: 127.

**Bibliography:** Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

**Footnote:** Watson, 2003: 135.

###### **• Book by two or More Authors.**

**Bibliography:** Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**Footnote:** Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

**Bibliography:** Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

**Footnote:** Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• **Chapter Book/Chapter in an Edited Work**

**Bibliography:** Ágoston, Gabor (2017), “Osmanlı’da Top, Tüfek ve Tabur”, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

**Footnote:** Ágoston, 2017: 152-153.

**Bibliography:** Köse, Osman (2007), “Rusların Samsun’u Bombardımanı (1915)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

**Footnote:** Köse, 2007: 99-100.

• **Thesis/Dissertation (MA, PhD)**

**Bibliography:** Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Footnote:** Taylan, 2003: 25.

**Bibliography:** Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

**Footnote:** Ada, 2011: 35.

• **Article**

**Bibliography:** Toksoy, Ahmet (2007), “Celal ed-din Harezşah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

**Footnote:** Toksoy, 2007: 142.

**Bibliography:** Seyhan, Köksal (2000), “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi.” *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

**Footnote:** Seyhan, 2000: 242-243.

• **Conference Paper/Congress/Symposium (Published)**

**Bibliography:** Demir, Muzaffer (2009), “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

**Footnote:** Demir, 2009: 75-77.

**Bibliography:** Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

**Footnote:** Özsait, 2000: 38.

**Bibliography:** Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

**Footnote:** Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

**Bibliography:** Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

**Footnote:** Tezcan, 2012a: 19.

**Bibliography:** Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

**Footnote:** Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

**Bibliography:** King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

**Footnote:** King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

*İkdam*, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

**Bibliography:** Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

**Footnote:** Kallek, 2007: 340.

**Electronic Sources**

• **Journal Article Published on the Internet**

**Bibliography:** Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

[http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal\\_code=AWE&issue=0&vol=6](http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6) (23.09.2011).

**Footnote:** Botalov, 2007: 44.

**Bibliography:** Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

[http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2\\_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf](http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf) (12.05.2016).

**Footnote:** Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.”Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. [http://en.wikipedia.org/wiki/Black\\_Sea](http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea).

**Oral Source**

**Bibliography:** Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

**Footnote:** Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Colombia Pictures

• **Archives**

**Bibliography:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi

**Footnote:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

**Bibliography:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

**Footnote:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

**Bibliography:** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

**Footnote:** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

**Bibliography:** The National Archives, Foreign Office

**Footnote:** The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

**Bibliography:** TBMM Zabıt Ceridesi

**Footnote:** TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

### C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.